C. SALLVSTI CRISPI OPERVM, QVÆ EXSTANT,

Noua editio.

EDENTE ET RECENSENTE LVDOVICO CARRIONE.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini,
Architypographi Regij.
cIƆ. IƆ. LXXIX.

LVD. CARRIO CHRISTOPH. PLANTINO SVO S. D.

SALLVSTIVM *Crispum multis millibus opera mea meliorem, nunc ad te mitto. Castigationes non mitto: nam & illæ, quas ex libris membranaceis & aliis huiuscemodi, ante annos duodeuiginti, cum cura digessimus, ad manum non fuere; neque mihi nouas scribere totque & tantis auxiliis, clade Louaniensi, spoliato, quodque in Galliam versus iter pararem, nunc erat volenti. igitur vicem illarum, Criticum meum emendationum Sallustianarum, dis iuuantibus, in tempore dabo. Vale. Bonna, non procul a Corneliana Vbiorum ara. Matronalibus.* CIↃ. IↃ. LXXIX.

VETERVM SCRIPTORVM ET NONNVLLORVM RECENTIORVM DE SALLVSTIO IVDICIA ET TESTIMONIA.

Suetonius in vita Augusti.

Augustus Cæsar.

TVq. dubitas Cimberne Annius an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita, vt verbis, quæ Crispus Sallustius excerpsit ex Catonis Originibus vtaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?

Hist. lib. II.

Velleius Paterculus.

Aemulus Thucydidis Sallustius.

&,

Pæne stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maximè nostri æui eminent, princeps carminum Virgilius Rabiriusque, & consecutus Sallustium Liuius, Tibullusque & Naso, perfectissimi in forma operis. nam viuorum vt magna admiratio, ita censura difficilis est.

Serm. lib. I. sat. II.

Horatius.

Libertinarum dico: Sallustius in quas
Non minus insanit, quam qui mœchatur.

Sene-

Seneca. Lib. 2. epist. 115.

Sallustio vigente, amputatæ sententiæ, & verba ante exspectatum cadentia & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius vir raræ frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

&: Ibid.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud Arruntium crebra sunt, & pæne continua. nec sine caussa. ille enim in hæc incidebat: at hic illa quærebat.

&: Decl. lib. III.

Orationes Sallusti in honorem historiarum leguntur.

&: Lib. IX. decl. I. & controuers. XXV. lib. V.

Cum sit præcipua in Thucydide virtus breuitas, hac eum Sallustius vicit, & in suis illum castris cæcidit. nam in sententia Græca tam breui, quam saluo sensu detrahas vocem aliquam, constabit sensus etiamsi non æque comtus, attamen integer. at ex Sallusti sententia nihil demi sine sensus detrimento potest. Titus autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, vt hanc ipsam sententiam, & tamquam translatam, & tamquam corruptam, dum transferretur, obiiceret Sallustio. nec amore Thucydidis facit vt illum præferat; sed laudat quem non timet: & facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur. Vide Lud. Carrionis Antiq. lect. comment. II. c. X.

Martialis: Lib. XIIII.

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

Lib. II. c. V. Quinctilianus.

Liuius a pueris magis legendus quam Sallustius. & hic historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intellegendum iam profectu opus sit.

Lib. III. c. X. &:

Crispus Sallustius in bello Iugurthino & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Lib. IV. c. II. &:

Vitanda illa Sallustiana, quamquam in ipso virtutis locum obtinet, breuitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.

Lib. VIII. c. III. &:

Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

Et verba antiqui multum furate Catonis

Crispe Iugurthinæ conditor historiæ.

Lib. IX. c. III. &:

Ex Græco translata Sallustij plurima.

Lib. X. c. I. &:

Neque illa Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus iudicem & sæpius ineruditum captanda nobis est: neq. illa LiuI lactea vbertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

&:

&: Ibid.

At non historia cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indignetur Herodotus æquari sibi T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clarißimique candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem. ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata. sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, vt parcißime dicam, nemo historicorum commendauit magis: ideoq. immortalem illam SallustI velocitatem diuersis virtutibus consecutus est. nam mihi egregie dixisse videtur Seruilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

&: Ibid.

Attici præcisis conclusionibus obscuri Sallustium atque Thucydidem superant; tristes ac ieiuni Pollionem æmulantur; otiosi & supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

&: Lib. x. c. 11.

Sane manifestus est (SallustI) ex ipso opere labor.

Statius Papinius. Lib. 1. sil. 1 v.

Sed tuas artes puer ante discat:
Omne quis mundi senium remensus,
Orsa SallustI breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

Cornelius Tacitus. Hist. lib. III.

C. Sallustius rerum Romanarum florentißimus auctor.

Hist. lib. XXXVIII.

Iustinus.

Pompeius Trogus in Liuio & Sallustio reprehendit, quod conciones directas, ac orationes operi suo inserendo historiæ modum excesserint.

Agellius.

Lib. I. c. XV. Noct. Attic.

Sallustius nouator verborum.

&:

Lib. III. c. I.

Sallustius vel subtilissimus breuitatis artifex,

&:

Lib. IV. c. XV.

Elegantia orationis SallustI, verborumque facundia & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraq. & obtrectare: in quibus plura inscite aut maligne vellicant. nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

&:

Lib. X. c. XX.

Sallustius proprietatis in verbis retinentissimus consuetudini concessit.

&:

Lib. eod. c. XXVI.

Asinio Pollioni in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam aliis C. Sallustio iniquis, dignum nota visum est quod, &c.

Ita hunc locum ex XV. c. emendo.

&:

Lib. XVII. c. XVIII.

M. Varro in litteris atque vita fide homo multa & grauis, in libro quem inscripsit, Pius aut de pace, C. Sallustium scriptorem seriæ illius & seueræ orationis, in cuius historia notiones censorias fieri atque exerceri videmus, in adul-

in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene cæsum dicit, &, cum dedisset pecuniam, dimissum.

Auctor libri De claris Grammaticis. de Philologo.

Asinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustij scripta reprehendit, vt nimia verborum affectatione oblita.

&: Ibid.

Philologus coluit familiarissime C. Sallustium, &, eo defuncto, Asinium Pollionem. quos historiam componere aggressos, alterum breuiario rerum Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit, alterum præceptis de ratione dicendi. quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba & figuras solitum esse colligere Sallustio, cum sciat eum sibi nihil aliud suadere, quam vt noto ciuilique & proprio sermone vtatur, vitetque maximè obscuritatem Sallusti, & audaciam in translationibus.

&: de Lenæo.

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeij) memoriam exstitit, vt Sallustium historicum, quod eum, oris improbi, animo inuerecundo, scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum & lurconem & nebulonem, popinonemque appellans, & vita scriptisque monstrosum, præterea priscorum Catonisq. verborum ineruditissimum furem.

Macrobius. Sat. lib. III. c. XV.

Sallustius grauissimus alienæ luxuriæ obiurgator & censor.

&: Lib. V. c. I.

Quatuor sunt genera dicendi: copiosum; in quo Cicero

dominatur: breue, in quo Salluſtius regnat: ſiccum; quod Frontoni adſcribitur: pingue & floridum; in quo Plinius ſecundus quondam, & nunc, nullo veterum minor, noſter Symmachus luxuriatur.

Auſonius.

In protrepiko.

Iam facinus Catilina tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo iam res & tempora Romæ
Orſus, bis ſenos ſeriem connecto per annos.
Iam lego ciuili miſtum Mauorte duellum
Mouit quod ſocio Sertorius exſul Ibero.

Sidonius Apollinaris.

In panegyri Anthemij August.

Qua Criſpus breuitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quinctilianus,
Qua pompa Tacitus numquam ſine laude loquendus.

&:

In panegyri Narbonenſi.

Et te multimoda ſatis verendum
Scriptorum numeroſitate Varro:
Et te qui breuitate Criſpe polles:
Et qui pro ingenio fluente, nulli
Corneli Tacite es tacendus ori.

Appuleius.

Apolog. II.

Neque Cato grauitatem requirit, neque Lælius lenitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæſar calorem, nec Hortenſius diſtributionem, nec Caluus argutias, nec parcimoniam Salluſtius, nec opulentiam Cicero.

Vibius Sequeſter.

Lib. de fluminib.

Salluſtius auctor certiſsimus.

Spar-

Spartianus.

in D. Hadriano.

Amauit (Hadrianus) genus dicendi vetustum, controuersias declamauit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Sallustium Cœlio prætulit: eademque iactatione de Homero ac Platone iudicauit.

Vopiscus.

in Aureliano.

Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non est aliquid mentitus. in quo Liuius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus conuincerentur.

&:

in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non vt Sallustios, Liuios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

Lactantius.

de fals. relig. lib. I. c. XXI.

Sallustius homo eruditus.

&:

de orig. lib. II. c. XVIII.

Sallustius homo nequam, ait: Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est: animi imperio corporis seruitio magis vtimur. *recte, si ita vixisset vt locutus est. seruiuit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ prauitate dissoluit.*

Hieronymus.

in epitaph. Nepotiani ad Heliodorum.

Neque enim proposui historiam scribere, sed nostras breuiter flere miserias. alioquin merito ad hæc explicanda & Thucydides & Sallustius muti sint.

&:

&c.

Lib. I. aduersus Iouinianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, vt, post repudium Terentiæ, sororem eius duceret, omnino hoc facere supersedit, dicens non posse vxori se & philosophiæ pariter operam dare. illa interim coniunx egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico eius, & tertio Messalæ Coruino, & quasi per quosdam gradus eloquentiæ deuoluta est.

Credo his scribendis occasionem dedisse, aduersarias illas declamationes.

Augustinus.

De ciuitate Dei lib. I. c. V.

Sallustius nobilitatæ veritatis historicus.

&:

Epist. V. ad Marcellinum.

Nobilissimus historicus.

Isidorus.

Orig. lib. XIII. c. XXI.

Sallustius auctor certissimus.

Volaterranus.

C. Sallustius Crispus Romana primus in historia, vt ait Martialis, Thucydidi ex Græcis opponitur a Quinctiliano, elegantia dicendi, Attica breuitate, sententiarum celebritate. Taxatur autem a Pollione vt nimis antiquarius, & ex Catonis Originibus verba mutuatus: a Trogo autem, quod orationibus nimis longis ac directis vtatur, sicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, diuitiis præditus, cuius hortorum vestigia adhuc cernimus Romæ: quorum Plinius quoque meminit lib. Nat. hist. VII. cap. XVI. Hic etiam ille alienæ luxuriæ grauissimus obiurgator & censor,

sor, qui Metellum Pium in historia reprehendit, quod præter eius & pop. Ro. dignitatem & modestiam, conuiuiis in Hispania, omnique luxu vteretur. postea vero ipse deprehensus in adulterio ab Annio Milone, & loris bene cæsus, postquam pœnas dedisset, amissus est.

Petrarcha.

Crispus Sallustius nobilis historicus veritatis (sic enim de illo apud auctores verißimos scriptum video) quo fidelius res Africæ complecteretur, libros Punicos perquisiuit; peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti studio scrutatus est. quin & maria transgressus dicitur, vt oculis suis crederet de condicionibus locorum. Bellum Iugurthinum, coniurationemque Catilinæ compendioso, & ad vnguem, vt dici solet, castigato stylo complexus est. sed nullo famosior quàm historiarum libro, qui ætati quoque nostræ, ne certum eius sileam dedecus, amissus est: veterum quidem testimonio illustris, apud nos solo iam nomine superstes.

Ludouicus Viues.

Sallustius rerum Romanarum florentißimus scriptor, vt inquit Tacitus, frequens est in manibus puerorum, sed mihi aptior videtur prouectioribus. inimitabilis est in illius scriptis breuitatis gratia: quæ quotiescumque repetita numquam tædium sui aut satietatem lectori afferant.

Vitam Criniti omisimus: quod ea quæ tradit, nisi a veteribus sint, incerta esse & falsa sit necesse.

Ioannes Bodinus.

Methodo hist. c. iv.

De Sallustio, quod omnia fere eius scripta interciderunt,

runt, non ita facile iudicari potest. ex iis tamen, quæ habemus, integerrimum ſcriptorem & rerum magnarum vſu peritum fuiſſe conſtat. vt enim Iugurthinum bellum verius ſcriberet, in Africam vſque nauigauit: libere tamen de rebus iudicat: quid enim liberius eſt, quam in vno Cæſare & Catone Romanorum omnium illius ætatis collocare virtutem?

Iuſtus Lipſius.

Præfatione in Tacitum.

Ex iis qui ſuperant, C. Cæſar laudatur in primis. ſi vt diſertus narrator; libens aſſentio: eſt enim eius viri pura oratio ſine fuco ac calamiſtris ornata, vel Romanis vel Atticis Muſis digniſſima. ſin vt perfectus hiſtoricus; dubitare me dicam, cum & non nulli fidem eius in hiſtoria ciuili requirant, & tertium illud ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν totum ei deſit. Itaque ipſe Cæſar, ceteroqui minime ſui contemtor, commentarios inſcribſit non hiſtorias, & hoc ipſo laudem veram meruit, quod falſam affectare contemſit. Iam verò princeps hiſtoricorum audit Liuius. ſi magnitudinem operis & varietatem rerum ſpectamus; recte. ſed tamen (quod more maiorum liceat) a Liuij lectione ſemper commotior ſurrexi, non ſemper melior, aut ad vitæ caſus inſtructior. Salluſtius vnus ex III viris illis eſt, qui feliciter conſecutus videtur hæc omnia, & quem, ſi mei arbitrij res ſit, in hoc luſtro principem ſenatus hiſtorici legere non dubitem. nam ceteri deinceps minorum quaſi gentium hiſtorici, quantum a ſuperiorum ætate, tantum & a laude afuerunt. niſi quod admirabile eſt, quantum inter iſtos vnus excellat imitator Salluſti Corn. Tacitus, omni virtute antiquis proximus, longo quidem interuallo, ſed tamen proximus.

Ludo-

Ludouicus Carrio.

Quarum rerum ego maxuma hæc documenta habeo, quod prioribus illis temporibus, Licinius Macer, Fabius Pictor, Tubero, Hemina, Valerius Antias, Claudius Quadrigarius, Cælius, Sisenna, alij rerum nostrarum auctores; posterioribus T. Liuius, Trogus Pompeius, C. Plinius, Corn. Tacitus, & qui primus aut in primis est, C. Sallustius Crispus ferme ab stirpe interierunt. præfatione in historias Sallusti.

&: Ibid.

Nam eum scriptorem in primis ego præclarum existimo verborum atque sententiarum breuitate.

FINIS.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI BELLVM CATILINARIVM.

OMNIS homines, qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animalibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio tranſeant, veluti pecora; quæ Natura prona, atque ventri obedientia finxit. ſed noſtra omnis vis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius eſſe videtur, ingenij quam virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipſa, qua fruimur, breuis eſt, memoriam noſtri quam maxume longam efficere. nam diuitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis eſt; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. nam & prius, quam incipias, conſulto, &, vbi conſulueris, mature facto opus eſt. ita vtrumque per ſe indigens, alterum alterius auxilio veget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuerſi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tum vita hominum ſine cupiditate agitabatur: ſua cuique ſatis placebant. poſtea vero quam in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienſes, cœpere vrbes, atque nationes ſubigere; lubidinem dominandi, cauſſam belli habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo, atque negotiis compertum eſt, in bel-

lo plurimum ingenium posse. quod si regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, vti in bello, valeret: æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. verum, vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optumum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti, incultique, vitam sicut peregrinantes transiere. quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta æstumo: quoniam de vtraque siletur. verum enimuero is demum mihi viuere, & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. pulchrum est bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. vel pace, vel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haud quaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quod facta dictis exæquanda sunt; dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, maliuolentia, & inuidia dicta putant: vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, à studio ad rempub. latus sum: ibique mihi multa aduorsa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, auaritia vigebant.

bant. quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque inuidia vexabat. igitur, vbi animus ex multis miſeriis, atque periculis requieuit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atque deſidia bonum otium conterere: neque vero, agrum colendo, aut venando, ſeruilibus officiis intentum ætatem agere; ſed, à quo incepto, ſtudioque me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. ſtrictim, vt quæque memoria digna videbantur, perſcribere; eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quam veriſſume potero, paucis abſoluam. nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, ſed ingenio malo, prauoq. huic ab adoleſcentia bella inteſtina, cædes, rapinæ, diſcordia ciuilis, grata fuere: ibique iuuentutem ſuam exercuit. corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ ſupra quam cuiquam credibile eſt. animus audax, ſubdolus, varius, cuiuſlibet rei ſimulator ac diſſimulator, alieni appetens, ſui profuſus; ardens in cupiditatibus. ſatis eloquentiæ, ſapientiæ parum. vaſtus animus immoderata, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. hunc, poſt dominationem L. Sullæ, lubido maxuma inuaſerat reip. capiundæ: neque, id quibus modis aſſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. agitabatur magis magiſque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conſcientia

ſcelerum: quæ vtraque his artibus auxerat, quas ſupra memoraui. incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos peſſuma, ac diuerſa inter ſe mala luxuria, atque auaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi militiæque, quo modo remp. habuerint, quantamque reliquerint, & vt paullatim immutata, ex pulcherruma peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

VRBEM Romam, ſicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Ænea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum, atque ſolutum. hi poſtquam in vna mœnia conuenere, diſpari genere, diſſimili lingua, alius alio more viuentes, incredibile memoratu eſt, quam facile coaluerint. ſed, poſtquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, ſatis proſpera, ſatíſque pollens videbatur; ſicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta eſt. igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio eſſe. nam ceteri, metu perculſi, à periculis aberant. at Romani, domi, militiæque intenti, feſtinare, parare; alius alium hortari; hoſtibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentéſque armis tegere. poſt, vbi pericula virtute propulerant, ſociis, atque amicis auxilia portabant; magiſque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium ſapientia validum erat, reip. conſultabant. hi, vel ætate, vel curæ ſimilitudine, patres appellabantur. poſt, vbi regium imperium, quod initio conſeruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in ſuperbiam, dominationemque conuertit; immutato

more,

more, annua imperia, binos imperatores ſibi fecere. eo modo minume poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum. Sed ea tempeſtate cœpere ſe quiſque magis extollere, magiſque ingenium in promtu habere. nam regibus boni, quam mali, ſuſpectiores ſunt: ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriæ inceſſerat. Iamprimum iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem vſu militiam diſcebat: magiſque in decoris armis, & militaribus equis, quam in ſcortis, atque conuiuiis, lubidinem habebant. igitur talibus viris non labos inſolitus, non locus vllus aſper, aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat. ſed gloriæ maxumum certamen inter ipſos erat. ſic ſe quiſque hoſtem ferire; murum adſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias populus R. parua manu fuderit; quas vrbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incœpto traheret. ſed profecto fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat, obſcuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicuti ego exiſtumo, ſatis amplæ, magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur: ſed, quia prouenere ibi magna ſcriptorum ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maxumis celebrantur. ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. at populo R. numquam ea copia fuit: quia prudentiſſumus quiſque negotioſus

maxume erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optumus quiſque facere, quam dicere, ſua ab aliis bene facta laudari, quam ipſe aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiæque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma auaritia erat. ius, bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtibus exercebant. ciues cum ciuibus de virtute certabant. in ſuppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate, ſeque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quod in bello ſæpius vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant, quique tardius reuocati prœlio exceſſerant, quam qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant; in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant; accepta iniuria, ignoſcere, quam perſequi, malebant. Sed, vbi labore, atque iuſtitia reſp. creuit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi ſubacti; Carthago, æmula imperij Romani, ab ſtirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna ſæuire, ac miſcere omnia cœpit. qui labores, pericula, dubias atque aſperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiæ, optandæ aliis, oneri miſeriæque fuere. igitur primo pecuniæ, dein imperij cupido creuit. ea quaſi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem, probitatem, ceteraſque artes bonas ſubuertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud promtum in lingua habere; amicitias, inimicitiaſque non ex re, ſed ex commodo

æſtu-

æſtumare; magiſque vultum, quam ingenium, bonum habere. hæc primo paullatim creſcere, interdum vindicari. poſt, vbi contagio, quaſi peſtilentia, inuaſit; ciuitas immutata; imperium ex iuſtiſſumo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignauus æque ſibi exoptant. ſed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes deſunt, dolis, atque fallaciis contendit. auaritia pecuniæ ſtudium habet: quam nemo ſapiens concupiuit. ea quaſi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat; ſemper infinita, inſatiabilis eſt; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, poſtquam L. Sulla, armis recepta rep. bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modeſtiam victores habere; fœda, crudeliaque in ciuis facinora facere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Aſia ductauerat, quo ſibi fidum faceret, contra morem maiorum luxurioſe, nimiſque liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliuerant. ibi primum inſueuit exercitus populi R. amare, potare, ſigna, tabulas pictas, vaſa cælata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra ſpoliare, ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundæ res ſapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. poſtquam diuitiæ honori eſſe cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci cœpit. igitur ex diuitiis iuuentutem

luxuria, atque auaritia cum ſuperbia inuaſere. rapere, conſumere; ſua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiſcua; nihil penſi, neque moderati habere. Operæpretium eſt, cum domos atque villas cognoueris in vrbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri maiores, religioſiſſumi mortales, fecere. verum illi delubra deorum pietate, domos ſuas gloria decorabant, neque victis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauiſſumi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quæ fortiſſumi viri victores hoſtibus reliquerunt: proinde quaſi iniuriam facere, id demum eſſet, imperio vti. nam quid ea memorem, quæ, niſi his, qui videre, nemini credibilia ſunt; à priuatis compluribus ſubuerſos montes, maria conſtrata eſſe? quibus mihi ludibrio videntur fuiſſe diuitiæ. quippe, quas honeſte habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido ſtupri, ganeæ, ceterique cultus non minor inceſſerat. viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: veſcendi cauſſa, terra, marique omnia exquirere: dormire prius quàm ſomni cupido eſſet: non famem, aut ſitim, neque frigus, neque laſſitudinem operiri, ſed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profuſius omnibus modis quæſtui, atque ſumtui deditus erat. In tanta, tamque corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitioſorum, atque facinoroſorum circum ſe, tamquam ſtipatorum, cateruas habebat. nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria lacerauerat; quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret;

præterea,

præterea, omnes vndique parricidæ, ſacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, aut ſanguine ciuili alebat; poſtremo, omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi Catilinæ proxumi, familiareſque erant. quod ſi quis etiam à culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vſu, atque illecebris, facile par, ſimiliſque ceteris efficiebatur. ſed maxume adoleſcentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, vt cuiuſque ſtudium ex ætate flagrabat, aliis ſcorta præbere; aliis canes, atque equos mercari; poſtremo neque ſumtui, neque modeſtiæ ſuæ parcere, dum illos obnoxios, fidoſque ſibi faceret. Scio fuiſſe non nullos, qui ita exiſtumarent; iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeſte pudicitiam habuiſſe. ſed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Iamprimum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat cum virgine nobili, cum ſacerdote Veſtæ, & alia huiuſcemodi contra ius, faſque. poſtremo, captus amore Aureliæ Oreſtillæ, cuius, præter formam, nihil vmquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. quæ quidem res mihi in primis videtur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. namque animus impurus, diis, hominibuſque infeſtus, neque vigiliis, neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem excitam vexabat. igitur colos exſanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus inceſſus: prorſus in facie, vultuque vecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, vt ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis teſtes, ſignatoreſque

resque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. post, vbi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in præsens minus suppetebat; nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus; gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, sociisque confisus Catilina, simul, quod æs alienum per omnis terras ingens erat; &, quod plerique Sullani milites, largius suo vsi, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimundæ reip. consilium cœpit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæque res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinæ. igitur circiter Kal. Iun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo singulos appellare; hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere. vbi satis explorata sunt, quæ voluit; in vnum omnis conuocat, quibus maxuma necessitudo, & plurimum audaciæ inerat. eo conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ, Seruij filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius; præterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, domi nobiles. erant præterea complures paullo occultius consilij huiusce participes nobiles; quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. ceterum iuuentus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro

certis,

certis, bellum, quam pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat; cuiusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quam verissume potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in Nonas Febr. consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam vrbem Romam, pessumum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem a rep. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn.
Pom-

Pompeij formidoloſa erat. ſed is Piſo, in prouinciam ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt qui ita dicant, imperia eius iniuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiuiſſe pati: alij autem, equites illos, Cn. Pompeij veteres, fidoſque clientes, voluntate eius Piſonem aggreſſos: numquam Hiſpanos præterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſæua multa antea perpeſſos. nos eam rem in medio relinquimus. De ſuperiori coniuratione ſatis dictum.
Catilina, vbi eos, quos paullo antè memoraui, conueniſſe videt; tametſi cum ſingulis multa ſæpe egerat; tamen, in rem fore credens vniuerſos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium ſeceſſit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuſcemodi habuit. Ni virtus, fideſque veſtra ſatis ſpectata mihi foret; nequiquam opportuna res cecidiſſet: ſpes magna dominationis in manibus fruſtra fuiſſet; neque, per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. ſed, quia multis, & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes, fidoſque mihi; eo animus auſus eſt maxumum, atque pulcherrumum facinus incipere; ſimul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque eſſe intellexi. nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum conſidero, quæ conditio vitæ futura ſit, niſi noſmet ipſos vindicemus in libertatem. nam, poſtquam reſp. in paucorum potentium ius, atque ditionem conceſſit, ſemper illis reges, tetrarchæ vectigales eſſe: populi, nationes, ſtipendia pendere: ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxij, quibus, ſi reſp. valeret, formidini eſſemus.

mus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos ſunt, aut vbi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulſas, iudicia, egeſtatem. quæ quouſque tandem patiemini fortiſſumi viri? non ne emori per virtutem præſtat, quam vitam miſeram, atque inhoneſtam, vbi alienæ ſuperbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? verum enimuero, prô deum atque hominum fidem, victoria in manu nobis eſt: viget ætas: animus valet. contra illis, annis, atque diuitiis, omnia conſenuerunt. tantummodo incœpto opus eſt: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui virile ingenium eſt, tolerare poteſt, illis diuitias ſuperare, quas profundant in exſtruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nuſquam vllum eſſe? cum tabulas, ſigna, toreumata emnnt; vetera neglegunt, noua diruunt, alia ædificant; poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant; tamen ſumma lubidine diuitias ſuas vincere nequeunt. at nobis eſt domi inopia, foris æs alienum, mala res, ſpes multo aſperior. denique quid reliqui habemus, præter miſeram animam? Quin igitur expergiſcimini? en illa, illa, quam ſæpe optaſtis, libertas; præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea omnia victoribus præmia poſuit. res, tempus, pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica, magis, quàm oratio mea, vos hortentur. vel imperatore, vel milite me vtemini. neque animus, neque corpus à vobis aberit. hæc ipſa, vt ſpero, vobiſcum vna conſul agam: niſi forte me animus fallit, & vos ſeruire magis, quàm imperare, parati eſtis.

POSTQVAM accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, ſed neque res, neque ſpes bona vlla: tametſi illis, quieta mouere, magna merces videbatur; tamen poſtu-

postulare plerique, vti proponeret, quæ conditio belli foret; quæ armis præmia peterent; quid vbique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque lubido victorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo consulem se initium agendi facturum. ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum vnumquemque nominans laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, vt petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum; atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. non nulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia mouerant. huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia. neque reticere, quæ audierat, neque suamet

ipse

ipſe ſcelera occultare, prorſus neque dicere, neque facere, quicquam penſi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo. cui cum minus gratus eſſet, quod inopia minus largiri poterat, repente glorians, maria, montiſq. polliceri cœpit; minari interdum ferro, ni ſibi obnoxia foret; poſtremo, ferocius agitare, quam ſolitus erat. At Fuluia, inſolentiæ Curij cauſſa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinæ coniuratione quæ, quo modo audierat, compluribus narrauit. ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas inuidia æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, vbi periculum aduenit, inuidia, atq. ſuperbia poſt-fuere. Igitur, comitiis habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumtam mutuam, Fæſulas ad Mallium quemdam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi: ea tempeſtate plurimos cuiuſque generis homines adſciuiſſe ſibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis ſumtus ſtupro corporis tolerauerant: poſt, vbi ætas tantummodo quæſtui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant: per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia vrbana ſolicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel interficere. ſed in his erat Sempronia, quæ multa ſæpe virilis audaciæ facinora commiſerat. hæc mulier genere, atque forma, præterea viro, atque liberis ſatis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; pſallere, ſaltare elegantius,

tius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres. lubidine sic accensa, vt sæpius peteret viros, quam peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. verum ingenium eius haud absurdum; posse versus facere; iocum mouere; sermone vti vel modesto, vel molli, vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. namque à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaque euenerant. Igitur C. Mallium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium alio, quem vbique opportunum sibi fore credebat. interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper inten-

intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque insomniis, neque labore fatigari. postremo, vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignauia eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paullo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, & de improuiso domi suæ imparatum confodere. Curius, vbi intellegit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ, nouarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab insidiis priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Mallij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet. ea potestas per senatum, more Romano, ma-

gistratui maxuma permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciuis: domi, militiæque imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. Kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta atque prodigia nunciabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur senati decreto Q. Marcius rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. hi vtrique ad vrbem imperatores erant, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, vti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, seruo libertatem & HS C. libero impunitatem eius rei, & HS CC. itemque decreuere, vti familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus; Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies vrbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese; manus

nus ſupplices ad cælum tendere; miſerari paruos liberos; rogitare; omnia pauere; ſuperbia, atque deliciis omiſſis, ſibi, patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat, tametſi præſidia parabantur; & ipſe lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. poſtremo, diſſimulandi cauſſa, & quaſi ſui expurgandi, ſicuti iurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit. tum M. Tullius conſul, ſiue præſentiam eius timens, ſiue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque vtilem reipub. quam poſtea ſcriptam edidit. Sed vbi ille aſſedit, Catilina, vt erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare à patribus, ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtumarent, ſibi patricio homini, cuius ipſius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. eſſent, perdita repub. opus eſſe; eum eam ſeruaret M. Tullius, inquilinus ciuis vrbis Romæ. ad hoc, maledicta alia cum adderet; obſtrepere omnes; hoſtem, atque parricidam vocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina exſtinguam. Dein ſe ex curia domum proripuit. ibi multa ſecum ipſe voluens, quod neque inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat vrbem vigiliis munitam, optumum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, multa ante capere quæ bello vſui forent, nocte intempeſta cum paucis in Malliana caſtra profectus eſt. ſed Cethego, atque Lentulo, ceteriſque, quorum cognouerat promtam audaciam, mandat, quibus rebus poſſent, opes factionis confirment; inſidias conſuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent:

ſeſe propediem cum magno exercitu ad vrbem acceſſurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuſcemodi: DEOS, homineſque teſtamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, neque quo periculum aliis faceremus, ſed vti corpora noſtra ab iniuria tuta forent: qui miſeri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum, plerique patria, ſed omnes fama, atque fortunis expertes ſumus: neque cuiquam noſtrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amiſſo patrimonio, corpus liberum habere: tanta ſæuitia feneratorum, atque prætoris fuit. ſæpe maiores veſtrum miſeriti plebis R. decretis ſuis inopiæ eius opitulati ſunt: ac nouiſſume, memoria noſtra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære ſolutum eſt. ſæpe ipſa plebes, aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum armata, à patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa, bella, atque certamina omnia inter mortalis ſunt; ſed libertatem; quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te, atque ſenatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis præſidium, quod iniquitas prætoris eripuit, reſtituatis; neve nobis eam neceſſitudinem imponatis, vt quæramus, quonam modo, maxume vlti ſanguinem noſtrum, pereamus. Ad hæc Q. Marcius reſpondit: ſi quid ab ſenatu petere vellent, ab armis diſcedant; Romam ſupplices proficiſcantur: ea miſericordia atque manſuetudine ſenatum, populumq. Romanum ſemper fuiſſe, vt nemo vnquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, præterea optumo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere

nequi-

nequiuerit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exſilium proficiſci; non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed vti reſp. quieta foret; neve ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA
Q. CATVLO S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defenſionem in conſilio nouo non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quam mediusfidius licet veram cognoſcas. Iniuriis, contumeliiſque concitatus, quod, fructu laboris induſtriæque meæ priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſſam pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſoluere poſſem; cum & aliis nominibus liberalitas Aureliæ Oreſtillæ, ſuis, filiæque copiis perſolueret: ſed, quod non dignos homines honore honeſtatos videbam; meque falſa ſuſpicione alienatum eſſe ſentiebam; hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquæ dignitatis conſeruandæ ſum ſecutus. Plura cum ſcribere vellem, nunciatum eſt mihi vim parari. nunc Oreſtillam tibi commendo, tuæque fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, haueto. Sed ipſe, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea ſolicitatam armis exornat, cum faſcibus, atque aliis imperij inſignibus in caſtra ad Mallium contendit. Hæc vbi Romæ comperta ſunt; ſenatus Catilinam, & Mallium hoſtes iudicat; ceteræ

multitudini diem ſtatuit, ante quam liceret ſine fraude ab armis diſcedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea, decernit, vti conſules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero vrbi præſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multo maxume miſerabile viſum eſt: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui ſeque, remque publicam obſtinatis animis perditum irent. namque, duobus ſenati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat. tanta vis morbi, atque vti tabes pleroſque ciuium animos inuaſerat. neque ſolum illis aliena mens erat, qui conſcij coniurationis fuerant; ſed omnino cuncta plebes, nouarum rerum ſtudio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more ſuo videbatur facere. nam ſemper in ciuitate, quibus opes nullæ ſunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atque ſeditionibus ſine cura aluntur; quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed vrbana plebes ea vero præceps erat multis de cauſſis. primum omnium, qui vbique probro, atque petulantia maxume præſtabant; item alij, per dedecora, patrimoniis amiſſis; poſtremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios ſenatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atque cultu ætatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria talia ſperabat. præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat;

rauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori prætulerat. eos, atque alios omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum eſt, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reip. iuxta ac ſibi conſuluiſſe. præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli euentum exſpectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque ſenatus, partium erant, conturbari remp. quam minus valere ipſi malebant. id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat. nam poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo coss. tribunicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummam poteſtatem nacti, quibus ætas, animuſque ferox erat, cœpere, ſenatum criminando, plebem exagitare; dein, largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari, potenteſque fieri. contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, ſenatus ſub ſpecie, pro ſua magnitudine. namque, vti paucis verum abſoluam, per illa tempora quicumque rempub. agitauere, honeſtis nominibus, alij, ſicuti iura populi defenderent, pars, quo ſenatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabant: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant. ſed, poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritumum, atque Mithradaticum miſſus eſt; plebis opes imminutæ; paucorum potentia creuit. hi magiſtratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxij, florentes, ſine metu ætatem agere, ceteroſque iudiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. ſed vbi primum dubiis rebus nouandis ſpes oblata eſt; vetus certamen animos eorum arrexit. quod ſi primo prœlio Catilina ſuperior,

aut æqua manu discessisset; profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum ciues, sed cuiuscumque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans publice, priuatimque ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilij nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc vbi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissume facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit: quod foro propinqua erat, neque aliena consilij, propter

Sem-

Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. præterea Gabinium arcessit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilij caperent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa præmia. hæc illis voluentibus, tandem vicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio ciuitas plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, vti studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, vti eos quam maxume manifestos habeant. Isdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam, cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis caussa cognita, in vincula coniecerat; item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbatur, magnis copiis, constituerat, vti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissumi inuidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur.

retur. ſed ea diuiſa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius vti cum magna manu duodecim ſimul opportuna loca vrbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad conſulem; ceteroſque, quibus inſidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obſideret, eumq. vi aggrederetur, alius autem alium; ſed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; ſimul, cæde, & incendio perculſis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus ſemper querebatur de ignauia ſociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non conſulto, in tali periculo opus eſſe: ſeque, ſi pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promtus erat: maxumum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio poſtulant iuſiurandum, quod ſignatum ad ciuis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe. ceteri nihil ſuſpicantes dant. Caſſius ſemet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiſcitur. Lentulus cum his P. Volturtium quemdam Crotonienſem mittit; vti Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina, data atq. accepta fide, ſocietatem confirmarent. ipſe Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra ſcriptum eſt. QVI ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites, in quanta calamitate ſis; & memineris, te virum eſſe: conſideres, quid tuæ rationes poſtulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infumis. Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab ſenatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet: in vrbe parata eſſe, quæ iuſſerit: ne cunctetur

ipſe

ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, vti in ponte Muluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius mittebantur: cetera, vti facto opus ſit, ita agant. Homines militares, ſine tumultu præſidiis collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſidunt. poſtquam ad id loci legati cum Volturtio venere; ſimul vtrimque clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit; dein, vbi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinum obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur. at illum ingens cura atque lætitia ſimul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam eſſe: porro autem anxius erat, dubitans, in maxumo ſcelere tantis ciuibus deprehenſis, quid facto opus eſſet; pœnam illorum ſibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. igitur confirmato animo, vocari ad ſeſe iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq. Ceparium Tarracinenſem; qui in Apuliam ad concitanda ſeruitia proficiſci parabat. ceteri ſine mora veniunt: Ceparius, paullo ante domo egreſſus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. conſul Lentulum, quod prætor erat, ipſe manu tenens in ſenatum perducit; reliquos cum cuſtodibus in ædem Concordiæ venire iubet. eo ſenatum aduocat; magnaque frequentia eius ordinis Volturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem ſcrinium

cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet. Volturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit; se paucis ante diebus a Gabinio, & Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, vti, abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, coniuratione patefacta, quæ primo cupida rerum nouarum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tollere; veluti ex seruitute erepta, gaudium, atque lætitiam agitabat. namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum addu-

adductus erat: quem, ad Catilinam proficiſcentem, ex itinere retractum aiebant. is cum ſe diceret de coniuratione indicaturum, ſi fides publica data eſſet; iuſſus a conſule, quæ ſciret, edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hoſtium, ſenatum edocet: præterea, ſe miſſum a M. Craſſo, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex coniuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Craſſum nominauit, hominem nobilem, maxumis diuitiis, ſumma potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametſi verum exiſtumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Craſſo ex negotiis priuatis obnoxij, conclamant, indicem falſum eſſe; deque ea re poſtulant vti referatur. itaque, Cicerone conſulente, frequens ſenatus decernit, Tarquinij indicium falſum videri, eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem eſſet mentitus. Erant eo tempore, qui exiſtumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij Tarquinium a Cicerone immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo ſuſcepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipſum Craſſum ego poſtea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam. Sed iſdem temporibus Q. Catulus, & C. Piſo neq. gratia neque precibus, neque precio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæſar falſo nominaretur. nam vterque cum illo grauis inimicitias exerce-

exercebant; Piſo, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiuſdam tranſpadani ſupplicium iniuſtum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incenſus; quod, extrema ætate, maxumis honoribus vſus, ab adoleſcentulo Cæſare victus diſceſſerat. res autem opportuna videbatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. ſed vbi conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingillatim circumeundo, atque ementiendo quæ ſe ex Volturtio, aut Allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vſque adeo, vt non nulli equites R. qui præſidij cauſſa cum telis erant circum Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi mobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in remp. clarius eſſet, egredienti ex ſenatu Cæſari gladio minitarentur. Dum hæc in ſenatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuerſis itineribus, opifices, atque ſeruitia in vicis ad eum eripiendum ſollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui precio rempub. vexare ſoliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos ſuos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, vti, grege facto, cum telis ad ſeſe irrumperent. Conſul, vbi ea parari cognouit, diſpoſitis præſidiis, vti res atque tempus monebat, conuocato ſenatu refert, quid de his fieri placeat, qui in cuſtodiam traditi erant. ſed eos paullo ante frequens ſenatus iudicauerat contra remp. feciſſe. tum D. Iunius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de his qui in cuſtodiis tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumen-

ſumendum decreuerat: iſque poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, pedibus in ſententiam Ti. Neronis iturum ſe dixerat; quod de ea re, præſidiis abditis, referundum cenſuerat. Sed Cæſar, vbi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, huiuſcemodi verba locutus eſt. OMNIS homines P.C. qui de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacuos eſſe decet. haud facile animus verum prouidet, vbi illa officiunt; neque quiſquam omnium lubidini ſimul & vſui paruit. vbi intenderis ingenium, valet. ſi lubido poſſidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia eſt memorandi P.C. qui reges, aut qui populi, ira, aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quæ maiores noſtri contra lubidinem animi ſui, recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſe geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atque aduorſa nobis fuit: ſed poſtquam, bello confecto, de Rhodiis conſultum eſt; maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. item bellis Punicis omnibus, cum ſæpe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefanda facinora feciſſent, numquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret, quam quod in illos iure fieri poſſet, quærebant. Hoc item vobis prouidendum eſt P.C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & ceterorum ſcelus, quam veſtra dignitas; neu magis iræ veſtræ, quam famæ, conſulatis. nam ſi digna pœna pro factis eorum reperitur, nouum conſilium approbo. ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exſuperat; iis vtendum cenſeo, quæ legibus comparata ſunt. Pleriq. eorum, qui ante me ſententias dixerunt, compoſite, atque magnifice

caſum

casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros; diuelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: fana, atque domos exspoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet: non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ videntur: multi eas grauius æquo habuere. sed alia aliis licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt:,qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxuma fortuna minuma licentia est. neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo P.C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse. sed plerique mortales postrema meminere; & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœna disserunt, si ea paullo sæuior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamque modestiam viri cognoui. verum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena a rep. nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ nouum decernere. de timore, superuacaneum est disserere, cum præsertim, diligentia clarissumi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. de

pœna, possum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; vltra neque curæ, neq. gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. an quia grauius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius est: qui conuenit in minore negotio legem obseruare, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius lubido gentibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, vbi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempub. tractarent. hi primo cœpere pessumum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus lætari, & merito dicere fieri. post, vbi paullatim licentia creuit; iuxta bonos & malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ lætitiæ grauis pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cum Damasippum, & alios huiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnæ initium cladis fuit. namque, vti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius con-

cupiuerat, dabat operam, vti is in proſcriptorum numero eſſet. ita illi, quibus Damaſippi mors lætitiæ fuerat, paullo poſt ipſi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis ſuos diuitiis expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. ſed in magna ciuitate multa, & varia ingenia ſunt. poteſt alio tempore, alio conſule, cui item exercitus in manu ſit, falſum aliquid pro vero credi. vbi hoc exemplo, per ſenatus decretum, conſul gladium eduxerit; quis illi finem ſtatuet, aut quis moderabitur? Maiores noſtri P. C. neque conſilij, neque audaciæ vmquam eguere: neque ſuperbia obſtabat, quo minus inſtituta aliena, ſi modo proba erant, imitarentur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, inſignia magiſtratuum ab Tuſcis pleraque ſumpſerunt: poſtremo, quod vbique apud ſocios, aut hoſtis idoneum videbatur, cum ſummo ſtudio domi exſequebantur. imitari, quam inuidere bonis, malebant. ſed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciuis, de condemnatis ſummum ſupplicium ſumebant. poſtquam reſpub. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiuſcemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ ſunt, quibus legibus exſilium damnatis permiſſum eſt. Hanc ego cauſſam P. C. quo minus conſilium nouum capiamus, in primis magnam puto. profecto virtus, atque ſapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minume: ſed ita cenſeo; publicandas eorum pecunias; ipſos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de his poſtea ad ſenatum referat, neve cum populo

agat

agat: qui aliter fecerit, ſenatum exiſtumare, eum contra remp. & ſalutem omnium facturum. Poſtquam Cæſar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alius alij varie aſſentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus ſententiam, huiuſcemodi orationem habuit. LONGE mihi alia mens eſt P. C. cum res, atque pericula noſtra conſidero, & cum ſententias non nullorum mecum ipſe reputo. illi mihi diſſeruiſſe videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atq. focis ſuis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos ſtatuamus, conſultare. nam cetera maleficia tum perſequare, vbi facta ſunt: hoc, niſi prouideris, ne accidat; vbi euenit, fruſtra iudicia implores. capta vrbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego appello, qui ſemper domos, villas, ſigna, tabulas veſtras pluris, quam remp. feciſtis, ſi iſta, cuiuſcumque modi ſint, quæ amplexamini, retinere, ſi voluptatibus veſtris otium præbere vultis: expergiſcimini aliquando, & capeſſite remp. non agitur de vectigalibus, non de ſociorum iniuriis: libertas, & anima noſtra in dubio eſt. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: ſæpe de luxuria, atque auaritia noſtrorum ciuium queſtus ſum; multoſque mortalis ea cauſſa aduorſos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. ſed, ea tametſi vos parui pendebatis; tamen reſp. firma erat: opulentia neglegentiam tolerabat. nunc vero non id agitur, bonis ne, an malis moribus viuamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi R. ſit; ſed, hæc cuiuſcumq. modi videntur, noſtra, an, nobiſcum vna, hoſtium futura ſint. Hîc mihi quiſquam manſuetudinem, & miſericordiam nominat? iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amiſimus.

quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo resp. in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, & composite C. Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur; diuerso itinere malos a bonis loca tætra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet timens, ne, si Romæ sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta, per vim eripiantur. quasi vero mali, atq. scelesti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores sunt. quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, me mihi, atque vobis timere Quare cum de P. Lentulo, ceterisq. statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus coniuratis decernere. quanto vos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo vos languere viderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita esset; multo pulcherrumam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, præterea armorum, atque equorum maior copia nobis, quam illis, est. sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opu-

opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. neq. mirum; vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis; vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. eo fit, vt impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto Coniurauere ciues nobilissumi patriam incendere: Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. nê ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. immo vero maxume; sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sæpe periculis seruauere. non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur. vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. vbi socordiæ, atque ignauiæ tradideris; nequiquam deos implores. irati, infestique sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus vmquam vllis pepercit. ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quidquam pensi vmquam fuisset,

non ea consilia de rep. habuissent. postremo, P.C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed vndique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu faucibus vrget; alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest. quo magis properandum est. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, cædem, incendia, aliaque fœda, atque crudelia facinora in ciuis, patriamque parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cælum ferunt: alij alios increpantes, timidos vocant: Cato clarus atq. magnus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerasse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria

mea,

mea, ingenti virtute, diuerſis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin vtriuſque naturam, & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, ſed alia alij. Cæſar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas; huius conſtantia laudabatur. poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiæ, decoris, ſed maxume ſeueritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat: eſſe, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adſequebatur. Poſtquam, vti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optumum factu ratus, noctem, quæ inſtabat, ante capere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quæ ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, præſidiis diſpoſitis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per prætores. Eſt in carcere locus, quod Tullianum appellatur, vbi paullulum aſcenderis ad læuam, circiter XII. pedes humi depreſſus. eum muniunt vndique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus vincta: ſed inculta, tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies eſt.

in eum locum postquam demissus est Lentulus; vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitum vitæ inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumtum est. DVM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, vt quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset, sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, vt quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montis iter facere; modo ad vrbem, modo in Galliam versus castra mouere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent. interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romæ coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoraui, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, vti per tramites occulte profugeret in Galliam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno

præsi-

præſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans, quæ ſupra diximus, Catilinam agitare. igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, caſtra propere mouit, ac ſub ipſis radicibus montium conſedit; qua illi deſcenſus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam ſequeretur. Sed Catilina, poſtquam videt montibus, atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in vrbe res aduerſas, neque fugæ, neque præſidij vllam ſpem; optumum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quamprimum confligere. itaque concione aduocata, huiuſcemodi orationem habuit. COMPERTVM ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiuſque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequiquam hortere. timor animi auribus officit. ſed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui; ſimul vti cauſſam conſilij mei aperirem. Scitis equidem, milites, ſocordia, atque ignauia Lentuli, quantam ipſi, nobiſque cladem attulerit; quoque modo, dum ex vrbe præſidia opperior, in Galliam proficiſci nequiuerim. nunc vero, quo in loco res noſtræ ſint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hoſtium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obſtant: diutius in his locis eſſe, ſi maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egeſtas prohibet: quocumque ire placet, ferro iter aperiundum eſt. Quapropter vos moneo, vti forti, atque parato animo ſitis; &, cum prœlium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris veſtris portare. ſi vincimus; omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, mu-

 nicipia,

nicipia, atque coloniæ patebunt. ſin metu ceſſerimus; eadem illa aduorſa fient: neque locus, neque amicus quiſquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis neceſſitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis ſuperuacaneum eſt pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores priſtinæ virtutis. Licuit vobis cum ſumma turpitudine in exſilio ætatem agere. potuiſtis non nulli Romæ, amiſſis bonis, alienas opes exſpectare. quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc ſequi decreuiſtis. ſi hæc relinquere vultis, audacia opus eſt. nemo, niſi victor, pace bellum mutauit. nam, in fuga ſalutem ſperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hoſtibus auerteris; ea vero dementia eſt. ſemper in prœlio iis maxumum eſt periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos conſidero, milites; & cum facta veſtra æſtumo: magna me ſpes victoriæ tenet. animus, ætas, virtus veſtra me hortantur; præterea neceſſitudo, quæ etiam timidos fortis facit. nam, multitudo hoſtium ne circumuenire queat, prohibent anguſtiæ loci. quod ſi virtuti veſtræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis; neu capti potius, ſicuti pecora, trucidemini, quam, virorum more pugnantes, cruentam atque luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis. Hæc vbi dixit; paullulum commoratus, ſigna canere iubet; atque inſtructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco, atque copiis inſtruit. nam, vti planities erat inter ſiniſtros montis, & ab dextera rupe aſpera, octo cohortes in fronte conſtituit; reliqua ſigna in ſubſidiis artius collocat. ab his centuriones omnis & euocatos,

ctos, præterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Mallium in dextra, Fæſulanum quemdam in ſiniſtra parte curare iubet: ipſe cum libertis, & colonis propter Aquilam adſiſtit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prœlio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes veteranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte, poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. ipſe equo circumiens, vnumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, vti meminerint ſe contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis ſuis certare. homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, pleroſque ipſos, factaque eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. ſed, vbi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba ſignum dat; cohortes paullatim incedere iubet. idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eo ventum eſt; vnde a ferentariis prœlium committi poſſet; maxumo clamore, infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. veterani, priſtinæ virtutis memores, comminus acriter inſtare; illi haud timidi reſiſtunt: maxuma vi certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis acceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare, ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exſequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hoſtis inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde vtrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Mallius, & Fæſulanus in

primis

primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſumos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. nam fere, quem quiſque viuus pugnando locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria diſiecerat, paullo diuerſi, alis alibi ſtantes, omnes tamen aduerſis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam ſpirans, ferociamque animi, quam habuerat viuus, in vultu retinens. Poſtremo, ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga quiſquam ciuis ingenuus captus eſt. ita cuncti ſuæ, hoſtiumque vitæ iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. nam ſtrenuiſſumus quiſque, aut occiderat in prœlio, aut grauiter vulneratus diſceſſerat. multi autem, qui e caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, voluentes hoſtilia cadauera, amicum alij, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI BELLVM IVGVRTHINVM.

FALSO queritur de natura ſua genus humanum; quod imbecilla, atque æui breuis, forte potius, quam virtute, regatur. nam contra reputando, neque maius aliud, neque præſtabilius inuenias; magiſque naturæ induſtriam hominum, quam vim, aut tempus deeſſe. ſed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus eſt: qui, vbi ad gloriam virtutis via graſſatur, abunde pollens, potenſque, & clarus eſt, neque fortuna eget; quippe quæ probitatem, induſtriam, aliaſque artis bonas neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. ſin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis peſſum datus eſt, perniciosa lubidine paulliſper vſus: vbi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accuſatur: ſuam quique culpam actores ad negotia tranſferunt. quod ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multum etiam periculoſa, petunt; neq. regerentur magis, quam regerent caſus; & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. nam vti genus hominum compoſitum ex corpore, & anima eſt: ita res cunctæ, ſtudiaq. omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia huiuſcemodi breui dilabuntur; at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunæ bonorum,

rum, vti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit; atque habet cuncta, neque ipse habetur. quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum, atque ignauiam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atq. socordia torpescere sinunt; cum præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas; tamen importunum est; cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a repub. ætatem agere, tanto, tamque vtili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, & conuiuiis gratiam quærere. qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem assequi nequiuerint; & postea, quæ genera hominum in senatum peruenerint:

rint: profecto existumabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reip. venturum. nam sæpe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementissume sibi animum ad virtutem accendi. scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, quin diuitiis, & sumtibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetque, nunc ad incœptum redeo.

BELLVM scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiatum est. quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit; eoque væcordiæ processit; vt studiis ciuilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quam huiuscemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes

opes maxume attriuerat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus R. quascumque vrbis, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Masinissæ bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij, vitæque eius, finis idem fuit. dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale, & Gulussa fratribus morbo absumtis. is Atherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamque filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui, vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxume ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum æqualibus certare: &, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire; plurimum facere, & minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Iugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta ætate sua, & paruis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo voluebat. terrebat eum natura mortalium auida imperij & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuorsos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio

aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum, atq. peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. nam Iugurtha, vt erat impigro, atque acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaque cura, præterea modestissume parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. ac sane, quod difficillumum in primis est, & prœlio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque incœptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenij sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiæ bono, honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta,

P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuorti domum decreuit: donatum, atq. laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, vti potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret; pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat.

IVGVRTHÆ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit. quam rem tibi certe scio gaudio esse. nobis ob merita sua carus est: vt idem S. P. Q. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. en habes virum dignum te, atq. auo suo Masinissa.

Igitur rex, vbi ea quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficiis vincere aggressus est; statimque eum adoptauit, & testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

PARVVM ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob benificia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam vt alia magna, & egregia tua omittam, nouissume rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honorauisti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiæ renouatum est: postremo, quod difficillumum inter mortalis est, gloria inui-

inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, benificio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici: quos neq. armis cogere, neq. auro parare queas: officio. & fide pariuntur. quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillum. nam concordia res paruæ crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, quia ætate, & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc virum: imitamini virtutem; & enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenerunt, vt inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Atherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. dein tamen, vt ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi: nam per ea tempora

confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnum peruenisse. quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisquam ratus, descendit. itaq. ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atq. ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. quæ vbi tardius procedunt, neq. lenitur animus ferox: statuit quouis modo incœptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finisque imperij singulis constitui. itaq. ad vtramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius vtebatur domo, qui proxumus lictor Iugurthæ, carus, acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, vti tamquam suam domum visens eat: portarum claues adulterinas paret: nam veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. qui postquam in ædes irrupere, diuersi regem quærere: dormientis alios, alios occursantis interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quo initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, vti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus inuadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem sequuntur, sed illum

alte-

alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat: vrbis partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed vbi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in prouinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduorsus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. itaque, paucis diebus, cum auro & argento multo legatos Romam mittit: quîs præcipit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: dein nouos acquirant: postremo, quemcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere; tanta commutatio incessit, vti ex maxuma inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. igitur, vbi legati satis confidunt, die constituto senatus vtrisq. datur. tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus. P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existumarem meam: ceterum ius, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi, militiæque quam maxumo vsui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem; Iugurtha,

homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atq. amicum populi R. regno, fortunisq. omnibus expulit. Atque ego, P.C. quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum meorum benificia posse me a vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi benificia a populo R. quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, vti debitis vterer. sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P.C. quibus, quod mihi miserrumum est, cogor prius oneri, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiuerunt. familia nostra cum populo R bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere. si ad impetrandum nihil caussæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. verum ego iis finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: vnde pater, & auus meus vna vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra benificia mihi erepta sunt, P.C. vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum, huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, vt quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? numquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? dum Carthaginienses incolu-

mes

mes fuere, iure omnia ſæua patiebamur. hoſtis ab latere: vos amici procul: ſpes omnis in armis erat. poſtquam illa peſtis ex Africa eiecta eſt, læti pacem agitabamus: quippe, quîs hoſtis nullus erat, niſi forte quem vos iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha, intoleranda audacia, ſcelere, atque ſuperbia ſeſe efferens, fratre meo, atq. eodem propinquo ſuo interfecto, primum regnum eius ſceleris ſui prædam fecit: poſt, vbi me iſdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exſpectantem, in imperio veſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſeriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno, eſſem. Ego ſic exiſtumabam, P. C. vti prædicantem audiueram patrem meum; qui veſtram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem ſuſcipere, ceterum ex omnibus maxume tutos eſſe. quod in familia noſtra fuit, præſtitit, vti in omnibus bellis adeſſet vobis: nos vti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham benificiis ſuis ratus eſt nobis coniunctum fore. alter eorum necatus: alterius ipſe ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potiſſumum infelix accedam? generis præſidia omnia extincta ſunt: pater, vti neceſſe erat, naturæ conceſſit: fratri, quem minume decuit, propinquus per ſcelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppreſſit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtiis obiecti ſunt: pauci, quibus relicta eſt anima, clauſi in tenebris cum mærore, & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amiſi, aut ex neceſſariis aduorſa facta ſunt, incolumia manerent: tamen, ſi quid ex improuiſo mali accidiſſet, vos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij, vis & iniurias omnis, curæ eſſe decet. nunc vero exſul patria, domo,

ſolus, atque omnium honeſtarum rerum egens, quos accidam, aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ noſtræ ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo, Maſiniſſa nos ita inſtituit, P. C. ne quem coleremus, niſi populum R. ne ſocietates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis eſſe. virtute, ac diis volentibus, magni eſtis & opulenti: omnia ſecunda, & obedientia ſunt: quo facilius ſociorum iniurias curare licet. tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ, parum cognita, tranſuorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadem hæc ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: vt ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox, atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum grauis pœnas reddat. Iamiam frater animo meo cariſſume, quamquam tibi immaturo, &, vnde minume decuit, vita erepta eſt, tamen lætandum magis, quam dolendum puto caſum tuum. non enim regnum, ſed fugam, exſilium, egeſtatem, & has omnis, quæ me premunt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti. at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne iniu-

rias perſequar, ipſe auxilij egens, an regno conſulam, cuius vitæ, neciſque poteſtas ex opibus alienis pendet. vtinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne viuere contemtus viderer, ſi defeſſus malis iniuriæ conceſſiſſem. Nunc quoniam neque viuere lubet, neq. mori licet ſine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes veſtros, per maieſtatem populi R. ſubuenite miſero mihi: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod veſtrum eſt, per ſcelus, & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere. Poſtquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam cauſſa freti, paucis reſpondent: Hiempſalem, ob ſæuitiam ſuam, ab Numidis interfectum: Atherbalem vltro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quod iniuriam facere nequiſſet: Iugurtham ab ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiæ cognitus eſſet: neu verba inimici ante facta ſua ponerent. deinde vtrique curia egrediuntur. ſenatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia deprauata, Atherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutem laudibus extollere: gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere, & flagitio, ſua quaſi pro gloria, nitebantur. at contra pauci, quibus bonum & æquum diuitiis carius erat, ſubueniundum Atherbali, & Hiempſalis mortem ſeuere vindicandam cenſebant. ſed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factioſus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum; ceterum vitia ſua callide occultans. is poſtquam videt regis largitionem famoſam, impudentemque, veritus, quod in tali re ſolet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a conſueta lubidine continuit. vicit tamen in ſenatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. decretum fit, vti decem legati regnum, quod Micipſa obti-

nuerat, inter Iugurtham, & Atherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in ſenatu potens, quia conſul, C. Graccho & M. Fuluio interfectis, acerrume vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametſi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratiſſume recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, vti fama, fide, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadem via aggreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuiſione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro viriſque opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram, ſpecie, quam vſu, potiorem, quæ portuoſior, & ædificiis magnis exornata erat, Atherbal poſſedit. Res poſtulare videtur Africæ ſitum paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. ſed quæ loca, & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de iis haud facile compertum narrauerim: cetera quam pauciſſumis abſoluam.

In diuiſione orbis terræ plerique in parte tertia Africam poſuere: pauci, tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. ea finis habet ab occidente, fretum noſtri maris, & Oceani: ab ortu ſolis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. mare ſæuum, importuoſum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cælo, terraq. pænuria aquarum: genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro, aut beſtiis interiere. nam morbus haud ſæpe quemquam ſuperat. ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permixti ſint; quamquam ab ea fama, quæ pleroſque

rosque obtinet, diuersum est; tamen, vti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; vtique rem sese habere cultores eius terræ putant; quam paucissumis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Gætuli, & Libyes, asperi, incultique; quîs cibus erat caro ferina, atq. humi pabulum, vti pecoribus. hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus eius compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quîsq. imperium petentibus, breui dilabitur. ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proxumos nostro mari locos occupauere. sed Persæ intra Oceanum magis: hiq. alueos nauium inuersos pro tuguriis habuere: quia neq. materia in agris, neq. ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. nam, freto diuisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea nomo Numidæ, propter multitudinem, a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. deinde, vtrique alteris freti, finitimos armis, aut

metu

metu sub imperium suum coegere; nomen, gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & aliis nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliasque vrbis in ora maritima condidere: eæque breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interq. eas Leptis: deinde Philenonaræ: quem locum Ægyptum versus finem imperij habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ vrbes. cetera loca vsque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hispaniam Mauri sunt. super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare. post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium, quos nouissume habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen vsq. Mulucha sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neq. pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ

vena-

venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Atherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiso finis eius cum magna manu inuadit: multos mortalis cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, existumans dolore permotum Atherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamq. rem belli caussam fore. at ille, quod neque se parem armis existumabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. itaque non, vti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, qua pergebat, vrbis, agros vastare; prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal vbi intelligit eo processum, vti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum; necessario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. interim haud longe à mari prope Cirtam oppidum vtriusque consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptum. sed vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuisset,

fuiſſet, quæ Numidas inſequentes mœnibus prohibuit, vno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribuſque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxume feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale miſſos audiuerat. Sed poſtquam ſenatus de bello eorum accepit, tres adoleſcentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeque, illiſque dignum eſſe. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficiſci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: ſibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate ſenatus eſſe: ab adoleſcentia ſua ita ſe eniſum, vt ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob eaſdem artis a Micipſa, non pænuria liberorum, in regnum adoptatum eſſe: ceterum, quo plura bene, atque ſtrenue feciſſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ ſuæ inſidiatum: quod vbi comperiſſet, ſceleri obuiam iſſe: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerit: poſtremo, de omnibus rebus legatos Romam breui miſſurum. ita vtrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha vbi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poteſt: vallo, atq; foſſa mœnia circumdat: turris exſtruit, eaſq. præſidiis firmat: præterea dies, noctesq., aut per vim, aut dolis tentare: defenſoribus mœnium præmia modo, modo formidinem oſtentare: ſuos hortando ad virtutem arrigere: prorſus intentus cuncta parare.

Ather-

Atherbal vbi intelligit omnis fortunas ſuas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilij ſpem nullam, pænuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex iis, qui vna Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum, confirmat, vti per hoſtium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iuſſa efficiunt: litteræ Atherbalis in ſenatu recitatæ; quarum ſententia hæc fuit. NON mea culpa ſæpe ad vos oratum mitto P.C. ſed vis Iugurthæ ſubigit: quem tanta lubido me exſtinguendi inuaſit, vt neque vos, neque deos immortalis in animo habeat; ſanguinem meum, quam omnia, malit. itaque quintum iam menſem ſocius & amicus populi R. armis obſeſſus teneor: neque mihi Micipſæ patris mei benificia, neque veſtra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius vrgear, incertus ſum. Plura de Iugurtha ſcribere dehortatur me fortuna mea: etiam antea expertus ſum, parum fidei miſeris eſſe. niſi tamen intellego illum, ſupra quam ego ſum, petere, neque ſimul amicitiam veſtram, & regnum meum ſperare. vtrum grauius exiſtumet, nemini occultum eſt. nam initio occidit Hiempſalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. quæ ſane fuerint noſtræ iniuriæ, nihil ad vos. verum nunc regnum veſtrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis poſuiſtis, clauſum tenet atq. obſidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid eſt reliquum, niſi vis veſtra, quo moueri poſſit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ ſcribo, & illa quæ antea in ſenatu queſtus ſum, vana forent potius, quam miſeria mea fidem verbis faceret. ſed quoniam eo natus ſum, vt Iugurthæ ſcelerum oſtentui eſſem: non iam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus cor-

poris

poris deprecor. regno Numidiæ, quod vestrum est, vti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite; per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem; si vlla apud vos memoria remanet aui mei Masinissæ. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subueniundum: de Iugurtha interim vti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. sed ab isdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. ita bonum publicum, vti in plerisque negotiis solet, priuata gratia deuictum. leguntur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in quîs fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum senatus princeps. hi, quod in inuidia res erat, simul & a Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: dein breui Vticam adpulsi, litteras ad Iugurtham mittunt, quam ocissume ad prouinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiuerat, contra incœptum suum venisse: primo commotus metu, atque lubidine, diuorsus agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. vicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. quod vbi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, vti prius, quam legatos conueniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. ac tametsi senatus verbis minæ graues nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

Ea post-

Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Atherbali suadent, vti seque, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. at ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur; tamen, quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem fecit. igitur Iugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, vti quisque armatis obuius fuerat, interfecit. quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpta: illi idem ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. ac ni C. Memmius, tribunus pl. designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, vti per paucos factiosos Iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret. tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed vbi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit: dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, vti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecunia aggrediantur. qui postquam Romam aduentabant; senatus a Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus:

iique decreuere, ni regnum, ipsumq. deditum venissent, vti in diebus proxumis decem Italia decederent. consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet: illi infectis rebus ita domum reuersi sunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quîs fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quas omnis auaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & vrbis aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume regem impugnauerat; tamen, magnitudine pecuniæ, a bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea verò quam participem negotij Scaurum accepit; in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, vti constituerat,

stituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de inuidia facti sui, atque vti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. sed, vti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atque equi multi cum non paruo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur, in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnis locos, & conuentus de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor, & socius Bestiæ ferebatur, a vero, bonoque impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus, inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara, pollensque fuit; decere existumaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere. ac potissumum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis disseruit. MVLTA me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reip. omnia superet; opes factionis, vestra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiæ plus periculi, quam honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fœde, quamque inulti perierint vestri defensores; vti vobis animus ab ignauia, at-

que socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus decet terrori esse. sed quamquam hæc talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiæ, animus subigit. certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores nostri fecere, vti contra iniurias armati eatis. nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt. vtriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quidquid sine sanguine ciuium vlcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maxumas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. serui ære parati iniusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, æquo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, inmani auaritia, nocentissumi, idemque superbissumi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribu-

nos

nos pl. alij quæstiones iniustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. ita, quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus est; metum a scelere suo ad ignauiam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coëgit. sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. quod si vos tantam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse? Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp? non manu, neque vi: quod magis, vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. qui si dediticius est; profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ diuitiæ, in remp. damna, atque dedecora peruenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atque paces; postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis vestrum audebat recusare? Atque ego tametsi virum flagitiosissumum existumo impune iniuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissumis ignoscere,

quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: & vobis æterna solicitudo remanebit, cum intellegetis aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi iniurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis vtuntur. potest ne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. non peculatus ærarij factus est; neque per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quamquam grauia sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. hosti acerrumo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum; domi, militiæque resp. venalis fuit. quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, vti iam malitis ciuis vestros perperam, quam recte, fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis: ad hoc, in rep. multo præstat, beneficij, quam maleficij, immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, vbi neglegas: at malus improbior. ad hoc, si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc, atque alia huiuscemodi sæpe dicundo, C. Memmius populo R. persuadet, vti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque, interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti ab Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui,

plurima,

plurima, & flagitiosissuma facinora fecere. fuere, qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderent; alij perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quam misericordiam eius, experiri mallet: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memorauimus, C. Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. post, vbi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora eius memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus iuuantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se, suasque spes corrupturum. Dein, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pl.

quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthæ Bestiæque, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiua, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ aduorsus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerundi, moueri, quam senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis satis præsidij est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proxumo, ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusque eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, vbi res postulabat, insidias tendit. igitur vnus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massiuam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex iure gentium Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha,

tha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animaduortit, super gratiam, atque pecuniam suam, inuidiam facti esse. igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus a senatu Italia decedere. sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremo dixisse, Vrbem venalem, & mature perituram, si emtorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ caussas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilij regis existumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabant; Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites

mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisque itineribus hieme aspera peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. quod quamquam, & sæuitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neq. obsideri poterat: (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hiemantibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros opidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere; aliaque, quæ incœpto vsui forent, properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atque imperitia legati, subdolus eius augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. denique Aulum spe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuere. interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere; alij, signo dato, locum vti desererent. quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alij: alij se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transiere ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. nostri fœda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem

collem occupauere. nox, atque præda castrorum, hostis, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum fœdus faceret, incolumis omnis sub iugum missurum: præterea, vti diebus decem Numidia decederet. Quæ grauia quamquam, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi lubuerat, pax conuenit. Sed, vbi ea Romæ comperta sunt; metus, atque mœror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume qui bello sæpe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsiuerit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab sociis & nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare. senatus ita, vti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. consul impeditus a tribunis pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agendum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pl. rogationem ad populum promulgat, vti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent;

sent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscij sibi, alij ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque vi rogationem iusserit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reip. tanta lubido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memorauimus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, vti ipse in eo numero crearetur. sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, vt sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est otio, atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus R. placide, modesteque inter se remp. tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter ciuis erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. sed vbi formido illa mentibus discessit; scilicet ea, quæ secundæ res amant, lasciuia, atque superbia incessere. ita, quod in aduorsis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partis abstracta sunt. resp. quæ media fuerat, dilacerata. ceterum nobilitas factione magis pol-

lebat:

lebat: plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domique agitabatur: penes eosdem ærarium, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia, atque inopia vrgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaque inuadere, polluere, & vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitauit. nam vbi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico, atque aliis bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tr. pl. alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. & sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis animus moderatus fuit. sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua vsa, mortalis multos ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ, addidit. quæ res plerumque magnas ciuitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere; tempus, quam res, maturius deseret. quamobrem ad incœ-

ptum

ptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fugam fœdam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen æquabili, & inuiolata. is vbi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia vndique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenque Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium, cum propter artis bonas, tum maxume quod aduorsum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. sed, vbi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sine imperio, & modestia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilij, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; &, exspectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum disciplina milites laborare coëgisset. nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculsus, postquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis æstiuorum in im-

perio

perio fuit, plerumque milites in statiuis castris habebat; nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. sed neque more militari vigiliæ ducebantur: vti cuique lubebat, ab signis aberat. lixæ permisti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduecticio, & aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamque moderatum: namque edicto primo adiumenta ignauiæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ve in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: pærterea, transuorsis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: vti, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando. exercitum breui confirmauit Interea Iugurtha vbi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea

experi-

experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxume viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari iubet. dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus iccirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiuerat: vt cum his permixti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat, vt, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. huc consul, simul tentandi gratia, &, si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, fre-

frequentiam negotiatorum, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. quos item, vti priores, consul illectos ad proditionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neq. abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum exspectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrumum erat, vrbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quam maxumas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antenenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in diuisione possederat, flumen oriens a meridie nomine Muthul: a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humo arida, atque arenosa gignuntur. media autem planicies deserta, pænuria aquæ, præter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuorso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, & victoriæ,

sese, regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa; locum superiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. ad hoc viritim, vti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi, Numidæque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidiis, paullisper agmen constitit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principiis in planum deducit. Sed, vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, vti locum castris ante caperet, existumans hostes crebro impetu, & transuorsis prœliis iter suum remoraturos, &, quoniam armis diffiderent, lassitudinem

tudinem & sitim militum tentaturos. dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersariis receptui, ac post munimento foret: dein; repente signo dato, hostis inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars a sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prœlio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. ita numero priores, si a persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; eo vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij varia, incerta, fœda, atque miserabilis. dispersi a suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: vbi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique, omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit: ordines restituit, & cohortes

legionarias quatuor aduorſum pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. ſimul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientis vincere: neque caſtra eſſe, neque illis munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renouare prœlium, & ipſe cum delectis tentare omnia: ſubuenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare; quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores ſummi viri inter ſe certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. nam Metello virtus militum erat, locus aduorſus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intellegunt neque ſibi profugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; & iam die veſperi erat; aduorſo colle, ſicuti præceptum fuerat, euadunt. amiſſo loco Numidæ fuſi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hoſtibus ignara, tuta ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedeſtrium præfectum ab Iugurtha ſupra diximus, vbi eum Rutilius prætergreſſus eſt, paullatim ſuos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid vbique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe iam, & animo vacuum accepit, ſimulque ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diſſidens virtuti militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilij caſtra procedit. Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduortunt. nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. & primo rati humum aridam vento agitari: poſt, vbi æquabilem

manere,

manere, &, ſicuti acies mouebatur, magis magiſque appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. dein, vbi propius ventum eſt, vtrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere caſtrorum, & prœlio feſſi, læſique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentique obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, veluti hoſtes aduentarent, alteri apud alteros formidinem ſimul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admiſſum facinus miſerabile, ni vtrimq. præmiſſi equites rem explorauiſſent. igitur pro metu gaudium exortum. milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad cælum fert. quippe res humanæ ita ſeſe habent: in victoria vel ignauis gloriari licet: aduorſæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iſdem caſtris quatriduo moratus, ſaucios cum cura reficit, meritos in prœliis more militiæ donat, vniuerſos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ leuia ſunt, parem animum gerant: pro victoria ſatis iam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne eſſet, an exercitum haberet, vti ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At ille ſeſe in loca ſaltuoſa,

tuosa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neq. id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent. Igitur Metellus, vbi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non prœliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, inceditque: puberes interficit: iubet alia omnia militum prædam esse. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ vsui forent, affatim præbita: vbicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prœlium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optumum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in isdem locis operiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auiis itineribus ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proxumos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: vt seque, & exercitum more maiorum gereret; in aduorso

loco

loco victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro poti-retur; Iugurtham, magnificum ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. itaque ſenatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus ſupplicia decernere: ciuitas trepida antea, ſolicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: cauere tamen, necubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe poſt gloriam inuidiam ſequi. ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque poſt inſidias Iugurthæ effuſo exercitu prædari. vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitus partem ipſe, reliquos Marius ducebat. ſed igni magis, quam præda, ager vaſtabatur. duobus locis haud longe inter ſe caſtra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atq. formido latius creſceret, diuorſi agebant. Eo tempore Iugurtha per collis ſequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum, & aquarum fontis, quorum pænuria erat, corrumpere: modo ſe Metello, interdum Mario oſtendere: poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in collis regredi: rurſus aliis, poſt aliis minitari: neque prœlium facere, neque otium pati, tantummodo hoſtem ab incœpto retinere. Romanus imperator vbi ſe dolis fatigari videt, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit oppugnare; ratus id, quod negotium poſcebat, Iugurtham laborantibus ſuis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmiſſimum erat.

præterea pollicetur, in tempore ſemet cum exercitu affore. ita compoſitis rebus in loca quam maxume occulta diſcedit; ac paullo poſt cognoſcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miſſum. quod oppidum primum omnium poſt malam pugnam ab rege defecerat. eo cum delectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: ſimul magna voce Siccenſes hortatur, vti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris caſum dare: ſi id fecerint; poſtea ſeſe in regno, illos in libertate ſine metu ætatem acturos. ac ni Marius ſigna inferre, atque euadere oppido properauiſſet, profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium, fidem mutauiſſent. tanta mobilitate ſeſe Numidæ gerunt. ſed milites Iugurthini paulliſper ab rege ſuſtentati, poſtquam maiore vi hoſtes vrgent, paucis amiſſis profugi diſcedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis viriſq. opulentum. igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit: legatis imperat, vbi quiſq. curaret. dein, ſigno dato, vndique ſimul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret: infenſi, intentique ſine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: euadere alij, alij ſuccedere, ac murum modo ſuffodere, modo ſcalis aggredi; cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos ſaxa voluere, ſudes, pila, præterea picem ſulphure & tæda mixtam ardenti mittere. ſed ne illos quidem, qui procul manſerant timór animi ſatis muniuerat. nam pleroſque iacula, tormentis, aut manu emiſſa, vulnerabant: parique periculo, ſed fama impari, boni, atque ignaui erant.

Dum

Dum apud Zamam ſic certatur, Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in præſidio erant, & omnia magis, quam prœlium, exſpectantibus, portam irrumpit. at noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſque pro moribus conſulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi. ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paullo, quam alij, editiorem: neque inde maxuma vi depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrati: ſin Numidæ propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere, & eos maxuma vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem a tergo accepit: dein, conuerſo equo, animaduortit fugam ad ſe vorſum fieri. quæ res indicabat popularis eſſe. igitur equitatum omnem ad caſtra propere miſit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perq. remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hoſtes inultos abire ſinat. ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alij ſuper vallum præcipitarentur, alij in anguſtiis ipſi ſibi properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recepit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu reuortitur. Igitur poſtero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro caſtris agitare iubet: portas, & proxuma loca tribunis diſpertit: dein ipſe pergit ad oppidum, atque, vti ſuperiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente noſtros inuadit. qui in proxumo loco fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito ſubueniunt. ne-

que diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non vti equestri prœlio solet, sequi, dein cedere, sed aduorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet ipsos tegere. clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela vtrimque volare. sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. eos, vti quæque Iugurthæ res erant, lætos modò, modo pauidos animaduerteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere. ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. nostri primo resistere: dein, vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui superstiterant afflicti sunt: ceteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. deinde vtrimque prœlium nox diremit. Metellus postquam videt frustra incœptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & iam æstatem exactam esse; ab Zama discedit; & in iis vr-

bibus,

bibus, quæ ab ſe defecerant, ſatiſque munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit. ceterum exercitum in prouinciam, quæ proxuma eſt Numidiæ, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Maſſiuæ nece, iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vti ad ſe colloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, ſi Iugurtham viuum, aut necatum ſibi tradidiſſet, fore, vt illi ſenatus impunitatem, & ſua omnia concederet, facile Numidæ perſuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, ſi pax cum Romanis fieret, ipſe per conditiones ad ſupplicium traderetur. is, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet, atque lacrumans obteſtatur, vti aliquando ſibi, liberiſque, & genti Numidarum optume merenti, prouideat: omnibus prœliis ſeſe victos, agrum vaſtatum, multos mortalis captos, occiſos, regni opes comminutas eſſe: ſatis ſæpe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne illo cunctante, Numidæ ſibi conſulant. his, atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac ſine vlla pactione ſeſe, regnumque ſuum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos ſenatorij ordinis ex hibernis acceſſiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. ita more maiorum, ex conſilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, & armorum aliquan-

quantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet perfugas omnis vinctos adduci. eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, virisque, & pecunia spoliatus est, cum ipse ád imperandum Tisidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum aduorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret; multis, magnisque præsidiis nequiquam perditis, de integro bellum sumit. & Romæ senatus, de prouinciis consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpissume experiretur: cuncta prospere euentura. at illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant, industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque vrbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. ergo vbi primum tribunatum a populo petit, plerisq. faciem eius ignorantibus facile notus per omnis tribus declaratur. deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis vir (nam postea

ambi-

ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur, vbi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atq. alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo R. quod illi iure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, vbi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. ita cupidine, atque ira pessumis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur; paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora videban-

debantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperat: & animo cupienti nihil ſatis feſtinatur. Erat præterea in exercitu noſtro Numida quidam, nomine Gauda; Maſtanabalis filius, Maſiniſſæ nepos, quem Micipſa teſtamento heredem ſecundum ſcripſerat, morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum imminuta. cui Metellus petenti more regum, vti ſellam iuxta poneret, item poſtea cuſtodiæ cauſſa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellauiſſet: præſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani, ſatellites Numidæ traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, vt contumeliarum in imperatorem cum ſuo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Maſiniſſæ nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiæ ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad bellum miſſus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, pleroſque pacis ſpes impellit, vti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. ſic illi a multis mortalibus honeſtiſſuma ſuffragatione conſulatus petebatur. ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, nouos extollebat. ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha, poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando præmia affectare: communire ſuos locos: arma, tela, aliaque, quæ ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari: ſeruitia Romanorum allicere, & eos ipſos, qui in præſidiis erant, pecunia

cunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. igitur Vaccenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, præſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter ſe coniurant: (nam vulgus, vti plerumque ſolet, & maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum, atque diſcordioſum, erat cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduorſum) dein, compoſitis inter ſe rebus, in diem tertium conſtituunt, quod is feſtus celebratuſque per omnem Africam ludum, & laſciuiam magis, quam formidinem, oſtentabat. ſed, vbi tempus fuit, centuriones, tribunoſq. militaris, & ipſum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuos inuitant: eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: poſtea milites palantes, inermes, quippe in tali die, ac ſine imperio, aggrediuntur. idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij ſtudio talium rerum incitati, quîs acta, conſiliumque ignorantibus tumultus ipſe, & res nouæ ſatis placebant. Romani milites, improuiſo metu, incerti ignarique quid potiſſumum facerent, trepidare. arcem oppidi, vbi ſigna, & ſcuta erant, præſidium hoſtium; portæ ante clauſæ fugam prohibebant. ad hoc mulieres, puerique pro tectis ædificiorum ſaxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque a fortiſſumis infirmiſſumo generi reſiſti poſſe: iuxta boni, malique, ſtrenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta aſperitate, ſæuiſſumis Numidis, & oppido vndique clauſo, Turpilius præfectus vnus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordia ne hoſpitis, an pactione, an caſu ita euenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inteſtabiliſque videtur. Metellus, poſt-

postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mæstus e conspectu abit: dein, vbi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxuma cura vltum ire iniurias festinat. legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortissumis, atque miserrumis, pœnas caperent. præterea prædam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artissume ire, & signa occultare iubet. Vaccenses vbi animaduortere ad se vorsum exercitum pergere, primo, vti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: dein, vbi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursus Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesque, repente signo dato, alij vulgum effusum oppido cædere; alij ad portas festinare; pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse. ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: ciuitas magna, & opulens pæne cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusq. capite pœnas soluit. nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, incœperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentan-

tentando, ſocium ſibi adiungit Nabdalſam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus ſuis: qui plerumque ſeorſum ab rege exercitum ductare, & omnis res exſequi ſolitus erat, quæ Iugurthæ feſſo, aut maioribus adſtricto ſuperauerant: ex quo illi gloria, opeſque inuentæ. igitur vtriuſque conſilio dies inſidiis ſtatuitur: cetera, vti res poſceret, ex tempore parari placuit. Nabdalſa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum iuſſus habebat, ne ager inultis hoſtibus vaſtaretur. is poſtquam, magnitudine facinoris percuſſus, ad tempus non venit; metuſque rem impediebat; Bomilcar ſimul cupidinibus incœpta patrandi, & timore ſocij anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, nouum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quîs mollitiem, ſocordiamque viri accuſare: teſtari deos, per quos iurauiſſet: monere, ne præmia Metelli in peſtem ſuam conuerteret; Iugurthæ exitium adeſſe: ceterum, ſua ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, præmia an cruciatum mallet. ſed cum eæ litteræ allatæ: forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat. vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, vti ægrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptuſque, & omnium conſiliorum, niſi nouiſſumi, particeps. qui poſtquam allatas litteras audiuit, ex conſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introit: dormiente illo, epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam, ſumit, ac perlegit; dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſtpaullo experrectus, vbi neque epiſtolam reperit, & rem omnem, vti acta erat, ex perfugis cognouit; primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi

gratia, accedit: quæ ipse parauisset, perfidia clientis sui facere præuentum: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque post id locorum Iugurthæ dies, aut nox vlla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: ciuis, hostisque iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere: alio, atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, vbi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit; rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & inuitum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in vtroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marij virtutem in maius celebrare. denique plebes sic accensa, vti opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus a Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens

quens Marium iussit. sed senatus paullo ante Metello Numidiam decreuerat. ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine; pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusq. agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosq. in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, at post paullo in armis spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduorsæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, instructique sunt: dein prœlium incipitur. qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prœliis magis pedes, quam arma, tuta sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: vbi pleriq. thesauri, filiorumque eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proxumum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atq. vasta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnis asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum vtris modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirit ex agris quam plurimum

potest domiti pecoris: eoq. imponit vasa cuiusque modi, sed pleraq. lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, vbi præsto forent prædicit. ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. dein vbi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, vt ea modo exercitui satis superque foret. præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis vsi: eaque res multum animis eorum addidit. nam rati sese diis immortalibus curæ esse. dein postera die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant; magna atque insolita re perculsi; nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil iam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus; simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prœlio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumuenit. dein iubet locis ex copia maxume idoneis vineas agere: superque eas aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & administros tutari. contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab

vtrisque

vtrisque nihil reliquum fieri. denique Romani, multo ante labore prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis a perfugis corrupta. hi postquam murum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes vti præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere; aduorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. dein, vbi ea impetrata fuere, semper boni, fidelesque mansere; & cuncta a Bestia, Albino, Metelloq. imperata naui fecerant: itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuilis, nauibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtis: quibus nomen ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ præalta sunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. nam vbi mare magnum esse, & sæuire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum,

legum, cultusq. pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam multi vastique loci erant, Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus, vna specie: neque flumen, neq. mons erat, qui finis eorum discerneret. quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. postquam vtrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriuerant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis vtriusque populi finis haberetur. igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordiane, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, vbi per loca æqualia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere; ita prospectu impedito, morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent; Græci optionem Carthaginiensium faciunt; vti vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in

locum

locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata, seque, vitamque suam reipub. condonauere: ita viui obruti Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauere: aliique illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. IVGVRTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit: quîs adiutoribus regem aggressus, impellit, vti aduorsum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam misit, fœdus, & amicitiam petitum. quam rem opportunissumam incœpto belli pauci impediuerant, cæci auaritia, quîs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Bocchi nupserat. verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque leuis ducitur: quod singuli pro opibus, quisque quam plurimas vxores, denas alij, alij plures habeant; sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahitur: nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conuenit: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostis esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quîs omnia regna aduorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem

Perſen, poſt, vti quiſque opulentiſſumus videatur, ita Romanis hoſtem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter conſtituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captiuoſque, & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operæ pretium fore; aut, ſi Romanus auxilio ſuis veniſſet, prœlio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator poſtquam de regum ſocietate cognouit, non temere, neque vti ſæpe iam victo Iugurtha conſueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta caſtris munitis, reges opperitur; melius eſſe ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras fit certior; Mario prouinciam Numidiam datam. nam conſulem factum antea acceperat. quibus rebus ſupra bonum atque honeſtum perculſus; neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alij in ſuperbiam vortebant: alij bonum ingenium contumelia accenſum eſſe: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis ſatis cognitum, illum magis honore Marij, quam iniuria ſua excruciatum; neq. tam anxie laturum fuiſſe, ſi ademta prouincia alij, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitiæ videbatur, alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatum, ne ſine cauſa hoſtis populo R. fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis, amicitiæque coniungendæ, quæ potior bello eſſet; quamquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum ſumi facile, ceterum acerrume deſinere: non in eiuſdem poteſtate initium eius, & finem eſſe: incipere

cuiuis

cuiuis etiam ignauo licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoq. suo consuleret: neu florentis res suas cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. ille probare partim, alia abnuere: eo modo, sæpe ab vtroque missis, remissisq. nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt supra diximus, cupientissuma plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo vniuersos lædere: dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia a populis, & regibus, sociisq. accersire: præterea ex Latio fortissumum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. neque illi senatus, quamquam aduorsus erat, de vllo negotio negare audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia, neque plebei militia volenti putabatur, & Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. sed ea res frustra sperata. tanta lubido cum Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. nam postquam, omnibus, quæ postulauerat, decretis, milites scribere vult, hortandi caussa, simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deinde hoc modo disseruit. SCIO ego, Quirites, plerosque non isdem arti-

bus imperium a vobis petere, &, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse, dein per ignauiam, & superbiam ætatem agere. sed mihi contra videtur: nam, quo pluris est, resp. quam consulatus, aut prætura, eo maiore cura illam administrari, quam hæc peti debere. neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio vestro negotij sustineam. bellum parare, simul & ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantis, factiosos; opinione Quirites, asperius est. Ad hoc, alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio assunt: mihi spes omnes in memet sitæ; quas necesse est & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me conuersa esse; æquos, bonosque fauere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem locum inuadendi quærere. quo mihi acrius adnitendum est, vti neque vos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc ætatis a pueritia fui, vt omnis labores, pericula consueta habeam. quæ ante vestra benificia gratuito faciebam, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrume tulit. quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij; scilicet vti in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. ita plerumq.

rumq. euenit, vti, quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, homines præposteri. nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. quæ illi litteris, ea ego militando didici. nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam. mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam vnam, & communem omnium existumo, sed fortissumum quemq. generosissumum esse. ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quamoptumos voluisse? Quod si iure despiciunt me; faciant idem maioribus suis; quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. nê illi falsi sunt, qui diuersissumas res pariter exspectant, ignauiæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq. etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraq. oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc videte, quam iniqui sint. quod ex

aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maxumo vestro benificio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem, ex animi sententia, nulla oratio lædere potest. quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei superant. sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id pænitendum sit. Non possum, fidei caussa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, prætetea cicatrices aduorso corpore. hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hereditate relicta, vt illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæsiui. Non sunt composita verba mea: parum id facio: ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. neque litteras Græcas didici. parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optuma reip. doctus sum, hostis ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego præceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. hoc est vtile, hoc ciuile imperium. namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum, non imperatorem esse. hæc, atque talia maiores vestri faciun-

faciundo, seque, remq. publicam celebrauere. quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. ceterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno; neque histrionem vllum, neque pluris pretij coquum, quam villicum, habeo. quæ mihi lubet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam diuitiarum esse; arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri, & turpissumæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. verum non ita est. nam, vbi se flagitiis dedecorauere turpissumi viri, bonorum præmia ereptum eunt. ita iniustissume luxuria, & ignauia, pessumæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Quirites: nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tuta sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, superbiam. deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capessite

remp.

remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit, egomet in agmine, in prœlio consultor idem, & socius periculi nobiscum adero; meque, vosq. in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, diis iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subuenire decet. etenim nemo ignauia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vti æterni forent, optauit; magis, vti boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliisque vtilibus nauis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque lubido erat, capite censos pleroique. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quærenti egentissumus quisque opportunissumus; cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marij fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusq. auxiliariis, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida natura, & viris parum munita aggreditur: prœlia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. interim noui milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientis capi, aut occi-

occidi; fortiſſumum quemque tutiſſumum: armis libertatem, patriam, parenteſque, & alia omnia tegi; gloriam, atque diuitias quæri. ſic breui ſpatio noui vetereſque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuerſi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis inuadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiuſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætiſſimis animis excipitur, plebi, patribuſque, poſtquam inuidia deceſſerat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque ſuorum, & hoſtium res pariter attendere; cognoſcere quid boni vtriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum; conſilia, & inſidias eorum anteuenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. itaque & Gætulos, & Iugurtham, ex ſociis noſtris prædas agentes, ſæpe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognouit, ſtatuit vrbis, quæ viris, aut loco pro hoſtibus, & aduorſum ſe opportuniſſumæ erant, ſingulas circumuenire: ita Iugurtham aut præſidiis nudatum, ſi ea pateretur, aut prœlio certaturum. nam Bocchus nuncios ſæpe ad eum miſerat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. id ſimulauerit ne, quo improuiſus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum eſt. Sed conſul, vti ſtatuerat, oppida, caſtellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia oſtentando, auertere ab hoſtibus. ac primo mediocria gerebat, exiſtumans Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. ſed vbi illum procul abeſſe, & aliis negotiis intentum accepit; maiora, & magis aſpera aggredi tempus

viſum

visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, & ob ea fidelissumi habebantur: muniti aduorsum hostes non mœnibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. nam, præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis quam alia re accenditur. eius potiundi Marium maxuma cupido inuaserat, cum propter vsum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. id ibique, & in omni Africa, quæ procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferina carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. cibus illis aduorsum famem, & sitim, non lubidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam aruo, student, &, quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium, & commeatum

meatum locauerat, ire iubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. sic incœpto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; &, ex coriis vtres vti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quæ mox vsui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis vtrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque, & iumenta onerare. dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto consedit. idem proxuma facit. dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium interuallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. sed, vbi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. quæ postquam oppidani cognouere; res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere, vti deditionem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti, alij omnes venumdati: præda militibus diuisa. id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine vllo suorum incommodo patrauit; magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: om-

nia non bene consulta in virtutem trahebantur. milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad calum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. namque haud longe a flumine Mulchæ, quod Iugurthæ, Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque consulto, præceps. quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum. vtrimque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumtis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne incœptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere vsus fuerat. quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis mi-

les gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduorsum prœliantibus erat, animum aduortit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam, atq. alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. vbi postquam solitudinem intellexit; more humani ingenij, cupido ignara visundi animum vortit. & forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein inflexa, atq. aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vti ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. itaq. Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: quorum, vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. consulis animus tamen paullulum arrectus. itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, quinque numero quam velocissumos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnisque Liguri parere iubet: & ei negotio proxumum diem constituit. sed vbi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. ceterum illi qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, vti prospectus, nisusque per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul & offensa quo leuius streperent. igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, la-

queis vinciebat, quibus alleuati milites facilius adſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris leuare manu: vbi paullo aſperior adſcenſus erat, ſingulos præ ſe inermos mittere; dein ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia niſui videbantur, potiſſumus tentare: ac ſæpius eadem adſcendens, ac deſcendens, dein ſtatim digrediens, ceteris audaciam addere. igitur diu, multumque fatigati, tandem in caſtellum perueniunt, deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicuti aliis diebus, aduorſum hoſtes aderant. Marius, vbi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognouit; quamquam tota die intentos prœlio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipſe extra vineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtem tormentis, ſagittariiſque, & funditoribus eminus terrere. at Numidæ, ſæpe antea vineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis, non caſtelli mœnibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam obiectare; militibus noſtris Iugurthæ ſeruitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. Interim, Romanis omnibus, hoſtibuſq. prœlio intentis, magna vi vtrimque, pro gloria atq. imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente a tergo ſigna canere. ac primo mulieres, & pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, vti quiſque muro proxumus erat, poſtremo cuncti armati, inermeſque. quod vbi accidit, eo acrius Romani inſtare, fundere, ac pleroſque tantummodo ſauciare, dein ſuper occiſorum corpora vadere, auidi gloriæ certantes murum petere; neq. quemquam omnium præda morari. ſic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæſtor cum magno equitatu in caſtra venit: quod, vti ex Latio, & a ſociis cogeret, Romæ relictus erat. ſed quoniam nos tanti viri res admonuit;

ido-

idoneum visum est, de natura, cultuque eius paucis dicere. neq. enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optume, & diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniæ largitor: atque illi, felicissumo omnium ante ciuilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitauere, fortior, an felicior esset. nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sulla, vti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, benificia inuitus accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quam plurimi deberent: ioca atq. seria cum humillumis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio praua solet, consulis, aut cuiusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq. carissumus factus. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi vtilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mit-

tit, quam primum in Numidiam copias adduceret; prœlij faciundi tempus adesse. quem vbi cunctari accepit, dubium belli, atque pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proxumos eius donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quæ iam aderat, victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem fore. igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque vllo more prœlij, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros incurrunt. qui omnes trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obuiam hostibus ire: pugna latrocinio magis, quam prœlio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti; cædere alios, alios obtruncare: multos contra aduorsos acerrume pugnantes ab tergo circumuenire: neq. virtus, neque arma satis tegere; quod hostes numero plures, & vndique circumfusi erant. denique Romani veteres, nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. neque in eo tamq. aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit;

sed

ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſumis magis, quam familiariſſumis parauerat, vagari paſſim; ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtis, vbi confertiſſumi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. iamque dies conſumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges præceperant, noctem pro ſe rati acrius inſtare. *tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, vti ſuis receptui locus eſſet, colles duos propinquos inter ſe occupat. quorum in vno, caſtris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter viui opportunus, quia magna parte editus, & præceps, pauca munimenta egebat. ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. ipſe milites diſperſos paullatim, neque minus hoſtibus conturbatis, in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. ita reges, loci difficultate coacti, prœlio deterrentur; neque tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more ſuo lætari, exſultare, ſtrepere vocibus: & ipſi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. ſed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia viſu, magnoque hortamento erant. plurimum vero Marius imperitia hoſtium confirmatus, quam maxumum ſilentium haberi iubet: ne ſigna quidem, vti per vigilias ſolebant, canere: dein, vbi lux aduentabat, defeſſis iam hoſtibus, ac paullo ante ſomno captis, de improuiſo vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnes ſigna canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gætuli, ignoto, atque horribili ſonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino

facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat. denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prœlio, quam omnibus superioribus, interemti. nam somno, & metu insolito impedita fuga: dein Marius, vti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritumis agere decreuerat: neque tamen victoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. perfugæ, regionum scientissumi, hostium iter explorabant. simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. ipse armatus, intentusque item milites cogebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire, excubitum in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperauisset, quam vti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoque aliisque temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quod a pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. nisi tamen resp. pariter, ac sæuissumo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirta simul vndique speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intelligitur. sed quia diuorsi redeuntes, alius ab alia parte,

atque

atque omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduorsum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quam maxume confertis equis, ipseque aliique Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncij, terrentur: simulque barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. iamque paullum a fuga aberant, cum Sulla, profligatis iis, quos aduorsum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. atq. interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. deniq. hostes iam vndique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi,

atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. eo post diem quinctum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt: qui regis verbis a Mario petiuere, duos quam fidissumos ad eum mitteret: velle de suo, & de populi R. commodo cum iis disserere. ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire iubet. qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut auorsum vti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. itaque Sulla, cuius facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus. REX Bocche, magna lætitia nobis est, cum te talem virum dij monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissumum persequi. ad hoc, populo R. iam a principio inopi, melius visum, amicos, quam seruos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quam coactis imperitare. tibi vero nulla opportunior amicitia nostra: primum quod procul absumus; in quo offensæ minumum, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. atque hoc vtinam a principio tibi placuisset: profecto ex P. R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpessus esses. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quando per

do per illam licet, festina; atque, vti cœpisti, perge. multa, atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum R. benificiis victum esse. nam, bello quid valeat, tute scis. AD ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eam vastari a Mario, pati nequiuisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis præsidium imposuerat. tum rursus, seu reputando, quæ sibi duobus prœliis euenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinq. delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissuma erant. eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumq. modo belli componendi licentiam ipsis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. dein a Gætulis latronibus in itinere circumuenti, spoliatiq., pauidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. eos ille non pro vanis hostibus, vt meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit. qua re barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. nam etiam tum largitio multis ignota

ignota erat: munificus nemo putábatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut vtilia, aut beneuolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de aduentu legatorum certior factus, illosque, & Sullam ab Vtica venire iubet, itemque L. Bellienum prætorem Vticæ, præterea omnis vndique senatorij ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: in quibus, legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea induciæ postulabantur. ea Sullæ, & plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in aduorsa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octauio Rusone, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem, & studium Sullæ accepit. Romæque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriæ memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam pænitet, delicti gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum meruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu communibus negotiis consuleretur. is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium: præterea iere sagittarij, & cohors Pæligna cum velitaribus armis, itineris prope-

randi

randi causſa : neque his ſecus ; atque aliis armis, aduorſus tela hoſtium, quod ea leuia ſunt, muniti. ſed in itinere, quincto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temere & effuſe euntes, Sullæ, aliiſque omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. igitur ſe quiſque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus, & aduorſum eos, quos ſæpe vicerant. interim equites, exploratum præmiſſi, rem, vti erat, quietam nunciant. Volux adueniens quæſtorem appellat: dicitque ſe a patre Boccho obuiam illis ſimul, & præſidio miſſum. dein eum, & proxumum diem ſine metu coniuncti eunt. poſt, vbi caſtra locata, & diei veſper erat; repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Sullam accurrit; dicitque a ſpeculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abeſſe; ſimul, vti noctu clam ſecum profugerent, rogat, atque hortatur. ille animo feroci negat ſe totiens fuſum Numidam pertimeſcere: virtuti ſuorum ſatis credere: etiam ſi certa peſtis adeſſet, manſurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forſitan poſt paullo morbo interituræ vitæ parceret. ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiſcerentur, conſilium adprobat: ac ſtatim milites cenatos eſſe in caſtris, igniſque quam creberrumos fieri, dein prima vigilia ſilentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere feſſis omnibus, Sulla pariter cum ortu ſolis caſtra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Iugurtham, circiter duum millium interuallo, ante eos conſediſſe. quod poſtquam auditum eſt; tum vero ingens metus noſtros inuadit: credere ſe proditos a Voluce, & inſidiis circumuentos. ac fuere qui dicerent manu vindicandum, ne-

que

que apud illum tantum ſcelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem exiſtumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: ſuos hortatur, vti fortem animum gererent: ſæpe ante paucis ſtrenuis aduorſus multitudinem bene pugnatum: quanto ſibi in prœlio minus peperciſſent, tanto tutiores fore: nec decere quemquam qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum, & cæcum corpus ad hoſtis vortere. dein Volucem, quoniam hoſtilia faceret, Iouem maxumum obteſtatus, vti ſceleris, atque perfidiæ Bocchi teſtis adeſſet, caſtris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet: ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & ſpes, opeſque eius ex patre ſuo penderent; credere illum nihil palam auſurum, cum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optumum factu videri, per media eius caſtra palam tranſire; ſeſe, vel præmiſſis, vel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sulla iturum. ea res, vti in tali negotio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improuiſo acceſſerant, dubio, atque hæſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. dein paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam Aſpar nomine, multum, & familiariter agebat, præmiſſus ab Iugurtha, poſtquam Sullam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia ierat: præterea Dabar, Maſſugradæ filius, ex gente Maſiniſſæ, ceterum materno genere impar, nam pater eius ex concubina ortus erat, Mauro ob ingenij multa bona carus, acceptuſq. quem Bocchus fidum eſſe Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum ſeſe facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipſe deligeret: conſulta

ſeſe

ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimeſceret; quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidiis eius aliter caueri nequiuiſſe. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis attinuiſſe: multumque cum animo ſuo voluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduorſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sulla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum, cetera occulte, nullo, aut quam pauciſſumis præſentibus: ſimul edocet, quæ ſibi reſponderentur. Poſtquam, ſicuti voluerant, congreſſi; dicit ſe miſſum a conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex; vti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuiſſe, ſed illo die reſponſurum. Dein ambo in caſtra ſua digreſſi. ſed vbi plerumque noctis proceſſit; Sulla a Boccho occulte accerſitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuncius, ſanctus vir, ex ſententia ambobus iurat: ac ſtatim rex ſic incipit. Numquam ego ratus ſum fore, vti rex maxumus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentiſſumus, priuato homini gratiam deberem. & hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui: id imminutum, quod ceteri dolere ſolent, ego lætor. fuerit mihi pretium, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ; qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, poſtremo quidquid animo lubet, ſume, vtere: &, quoad viues, numquam tibi redditam gratiam putaueris: ſemper apud me integra erit: deniq. nihil me ſciente fruſtra voles. nam, vti ego exiſtumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitioſum. ceterum de rep. veſtra,

cuius

cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neq. factum vnquam volui: finis meos aduorsum armatos armis tutus sum. id omitto: quando vobis ita placet. gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque id intrare Iugurtham sinam. præterea, si quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulsus abibis. Ad ea Sulla pro se breuiter, & modice; de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum R. quoniam armis amplius valuissent, non in gratia habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeo in promtu esse; quoniam copiam Iugurthæ haberet: quem si Romanis tradidisset, fore vti illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negitare, cognationem, affinitatem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus popularium animos auerteret: quîs & Iugurtha carus, & Romani inuisi essent. denique sæpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissumus, quæ vtilia visa, constituunt. ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. ille lætus in castra Iugurthæ proficiscitur. dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem con-

conuentam, frustra fuisse: ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, vti vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in potestate habuisset; tum fore, vti iussu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandem promisit. ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo; modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multum agitauisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris patefecisse. tamen postremo Sullam accersi iubet; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. deinde, vbi dies aduenit; & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro; quasi obuius honoris caussa procedit in tumulum facillumum visu insidiantibus. eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, vti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, vndique simul ex insidiis inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus aduorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illique, & vsque ad nostram memoriam Romani sic habuere; alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non

de gloria certari. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vinctum adduci nunciatum eſt; Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia: iſque kalendis Ian. magna gloria conſul triumphauit. Ex ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitæ erant.

LVD. CAR.

LVD. CARRIONIS

IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIBROS A ſe collectos, auctos, & reſtitutos, ad GVIDONEM LAVRINVM Clinquerlandij, Erkegemij, &c. Dominum;

PRAEFATIO.

QVONAM *litterarum fato, Guido Laurine, ex tot, tantiſque veterum ſcriptorum monumentis, quæ ad omnem immortalitatem comparata, ſingularis quoſdam ac prope diuinos, vniuerſo hominum generi, fructus allatura videbantur, ad nos tam pauca peruenerunt? contra, eorum, quibus, ſine magno mehercule horum ſtudio-*

rum incommodo, carere poteramus, nihil fere periit: nihil ad ætatem nostram, Barbarorum vi intactum, non permansit? Quod tametsi tibi haud quaquam dictu foret difficile, qui ita in reliquo omnium disciplinarum genere versaris, vt in historia excellas; ita historiam tractas, vti priuati iuris publicique scientiam, aliasque artis bonas, quibus summa nominis claritudo paratur, ad illius tantum illustrationem compararis; ego tamen, & quod sentio, dicam, & quod dicere decreui, quam paucissumis absoluam.

Humanioris disciplinas, sicuti ego accepi, coluere, atque habuere initio Græci; genus hominum a pueritia suetum gloriæ; cetera, eloquentes magis quam sapientes. a quibus, quo tempore Romani artes suas acceperunt; ea

tem-

tempestate plerique homines nec Græcorum libros magni facere, nec ingenium agreste admodum colere, quicquam pensi habebant: sed domi, militiæque intenti, armis vicinos lacessere, finis suos tueri, alienos inuadere; postremo, omnia aut retinendæ aut recuperandæ libertatis facere, pulchrum & gloriosum putabant. Sed, vbi Romæ multa & præclara scriptorum ingenia prouenere; tum vero Romani, non, vt ante, de rerum bellicarum laude contendere, sed de doctrinæ præstantia in singulare certamen venire, ac propius cum Græcis pedem conferre. quibus rebus, & maxume ingeniorum præmiis, excitata plebes, cum his studiis quietem simul & libertatem tueretur; Athenis atque ipsi Græciæ disciplinarum copia præstitit: tumque externos libros

& alia eruditionis instrumenta sibi parauit. Studiorum autem finis fuit, Cæsarum Germanorum imperium. Ex quo tempore disciplinarum odium, non paullatim, vt antea, sed veluti tabes, in vniuersum terrarum orbem coniectum est. nam & domi litteræ, etiam ante, nihili fieri consueuerant: neque fere amplius quam imperitante Julio Cæsare, dum armatos togati eloquentia opprimerent, & res Romana plurimum imperio valeret, Græcia a nostris superata est. mox postquam Germani, quorum in potestate plerique concesserant, imperium adepti sunt; non modo doctrina neglegi, sed veterum etiam rerum Romanarum auctorum libri, quod telum maiores humanitatis defendendæ comparauerant, pro nihilo duci; atque ea, quæ legendo asse-

qui

qui imperitissimus quisq. poterat, quæque magis erant accepta popularibus, summa ope retineri, omniumque manibus haberi cœperunt. interea reipub. innoxia, incredibile memoratu est, quanta ea res cladi fuerit. nam in subuertenda diripiendaque a Barbaris vrbe, alia quidem dicta sunt, sed de opprimunda Romani nominis gloria, ab omnibus certatum est. Cum enim singularum gentium virtus habeatur tanta, quantum eam laudando præstantia ingenia extollere potuerunt; Romanorum facta satis ampla, magnificaque, & aliquanto etiam quam feruntur, sicuti ego existimo, maiora fuere. sed quia scriptorum, qui hæc atque talia scribendo, seque remque publicam celebrauere, magna pars Barbarorum iniuria aut diuturnitate

belli attrita est; & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere pauci laudantur. postremo mortales, quæ sibi nemo facilia factu putat, vera pro falsis ducunt. Igitur exstinctis aut oppressis historiæ scriptoribus; præclara rerum gestarum memoria deleta est; Romana respub. obliuione præceps abijt. Quarum rerum ego maxuma hæc documenta habeo, quod prioribus illis temporibus, Licinius Macer, Fabius Pictor, Tubero, Hemina, Valerius Antias, Claudius Quadrigarius, Cælius, Sisenna, alij rerum nostrarum auctores; posterioribus, Titus Liuius, Trogus Pompeius, C. Plinius, Cor. Tacitus, &, qui primus aut in primis est, C. Sallustius Crispus, ferme ab stirpe interierunt. Igitur vbi ea contagio, quasi pestilentia, inuasit, latiusque sæuire ac misce-

miscere omnia cœpit; agendum atque obuiam eundum fuit. Quod si Romani non ante scribendi, quam Barbari grassandi, finem fecissent; longe rectius, æquabiliusque sese hæc studia haberent: neque multo maxumam librorum vim, forte an fato, ereptam nobis, nequiquam quereremur. Sed profecto fortuna pleraque rerum humanarum gubernat, & ex sua lubidine moderatur: claros obscurat; ignotos ignobilisque extollit. Quo mihi rectius esse videtur, fortunæ reliqua scriptorum monumenta hæc atque talia gratificando, eorum retinendorum diu noctuque laborare; quam, naturæ infirmitatem accusando, frustra niti, neque aliud sese, nisi querendo, fatigare. Atque ego quidem, qui procul ab omni rerum publicarum cura, quæ minime mihi hac

 tem-

tempestate cupienda videtur, ætatem ago, ne incultu & socordia ingenium, quo neque maius aliud neque præstabilius in natura mortalium inuenias, torpescere sinerem; statui res P. R. ab C. Sallustio Crispo compositas, ac superiori ætate, vi, aut per neglegentiam, suppressas, illustrare, & in hominum memoriam scribundo reuocare. nam eum scriptorem in primis ego præclarum existumo, verborum atque sententiarum breuitate. Igitur illius historias, quanta fieri potuit industria, a me collectas, auctas & restitutas, ad te, Guido Laurine, mitto; vt quod officium re ipsa nuper præstitisti, gratum id mihi fuisse, verbis ostendam: simul vt me cum M. Laurino fratre tuo, de cuius viri laudibus, quia multi dixere, prætereundum puto, vti consue-

ſueuiſti, ames: & aduerſus eos, qui, quia fractos & conuulſos hiſtoriarum libros edere decreui, huic tanto tamque honeſto labori meo, imperitiæ nomen imponent; tuearis atque defendas. Vale. Louanio A. D. IV. *Kal. Sextilis,* CIƆ. IƆ. LXIV.

SCRI-

SCRIPTORES, E QVIBVS HÆC FRAGMENTA COLLECTA SVNT.

AElius Donatus in Terentium.
Agellius noctium Atticarum auctor.
Agrætius.
Ammianus Marcellinus.
Annæus Seneca.
Arusianus Messus.
Asper Iunior.
Augustinus Hipp. Episc.
Caper.
Censorinus.
Consultus Chirius Fortunatianus.
Cor. Fronto.
Diomedes.
Excerpta e Macrobio de differentia vtriusque linguæ.
Helenius Acron in Horatium.
Helenius Acron in Adelph. Terent.
Hieronymus Stridonensis.
M. Fabius Victorinus.
Macrobius.
Martianus.
Paulus Diaconus.
Phocas.
Plinius.
Pompeius in artem Donati.
Pompeius Messallinus.
Porphyrio in Horatium.
Priscianus Cæsariensis.
Probus.
Q. Asconius Pedianus.
Quinctilianus.
Rufinus.
Rufinianus.
Sergius in artem Donati.
Seruius Honoratus.
Sextus Pompeius Festus.
Solinus Polyhistor.
Sosipater Carisius.
Statilius Maximus.
Suetonius.
Tib. Donatus in Virgilium.
Vegetius Renatus.
Vibius Sequester.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui.

*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absoluit.

*

Fannius vere.

*

Nos in tanta doctissumorum copia.

*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenij euenere: quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.

*

Nam a primordio vrbis ad bellum Persi Macedonicum.

*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ a paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus R. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense.

*

At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxume aucta sunt. nam iniuriæ validiorum, & ob

ob eas discessio plebis a patribus, aliæque dissensiones domi fuere iam inde á principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. dein, seruili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, & ceteris expertibus, soli in imperio agere. quibus sæuitiis, & maxume fenoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Auentinum insedit. tumque trib. pl. & alia sibi iura parauit. discordiarum & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum.

*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit.

*

Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta est, vt merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiaris, neque alios pati.

*

Plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella ciuilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique & mali ciues appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissumus, & iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur.

*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.

Id

*

Id bellum excitabat metus Pompeij victoris Hiempsalem in regnum restituentis.

*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi.

*

Quin lenones & vinarij, laniique, quorum prætere a vulgus in dies vsum habet, precio compositi.

*

Genus armis ferox, & seruitij insolitum.

*

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ non existumatis, ea parum credendo de aliis circumueniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut si prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis suæ in vos, seruitium suum mercedem dant: & vtrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere: præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subuertunda. nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum

princi-

principum, quos fortuna belli conſumſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, cum pleroſque ſecundæ res in miſeratio-nem ex ira vertunt. quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt-futuros compoſuit: quîs prius iniuria quam vita certa eſſet: prauiſſumeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris ſeruitij, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obuiam eundum eſt, Quirites; ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; niſi forte ſperatis, per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata, periculoſius dimiſſurum. at ille eo proceſſit, vti nihil glorioſum, niſi tutum, & omnia retinendæ dominationis honeſta exiſtumet. itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla ſunt. hac tempeſtate ſeruiundum, aut imperitandum: habendus metus eſt, aut faciundus, Quirites. nam, quid vltra? quæve humana ſuperant, aut diuina impolluta ſunt? populus Romanus paullo ante gentium moderator, exſutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, deſpectuſque, ne ſeruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna vis, ciuitate pro multis, & egregiis factis, a vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias ſedes occupauere pauci ſatellites, mercedem ſcelerum. Leges, iudicia, ærarium, prouinciæ, reges, penes vnum; denique necis ciuium, & vitæ licentia. ſimul humanas hoſtias vidiſtis, & ſepulcra infecta ſanguine ciuili. Eſt-ne viris reliqui aliud, quam ſoluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniamquidem vnum omnibus finem natura vel ferro ſæptis ſtatuit: neque quiſquam extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, vti Sulla ait, qui præmia

turba-

turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. ſcilicet, quia non aliter ſalui, ſatiſq. tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi approbaueritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ob diuitias; cruciatus virorum illuſtrium; vaſtam vrbem fuga, & cædibus; bona ciuium miſerorum, quaſi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At obiectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum. quod quidem ſcelerum illius vel maxumum eſt, non me, neque quemquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. atque illa quæ tum formidine mercatus ſum, precio ſoluto, iure, dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, vllam ex ciuibus prædam eſſe. ſatis illa fuerint, quæ, rabie contracta, tolerauimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa. ſcelerum & contumeliarum omnium finis ſit. quorum adeo Sullam non pœnitet, vti, & facta in gloria numeret, &, ſi liceat, auidius fecerit. Neq. iam, quid exiſtumetis de illo, ſed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem exſpectantes, ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles & corruptæ ſunt, ſed veſtra ſocordia, quam captum iri licet, & quam audeat tam videri felicem. nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult; aut quis non omnia mutata, præter victoriam? ſcilicet milites: quorum ſanguine, Tarrulæ, Scyrroque, peſſumis ſeruorum, diuitiæ partæ ſunt. an, quibus prælatus in magiſtratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehoneſtamentum? itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui, per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæſitum eſt. niſi forte tribuniciam poteſtatem euerſum profecti ſunt per arma, conditam a maioribus ſuis; vtique iura & iudicia ſibimet

bimet extorquerent: egregia ſcilicet mercede, cum relegati in paludes & ſiluam, contumeliam atque inuidiam ſuam, præmia penes paucos intellegerent. quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia ſecundæ res mire ſunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea eſt, tam contemnetur: niſi forte ſpecie concordiæ & pacis, quæ ſceleri & parricidio ſuo nomina indidit: neque aliter populo Romano eſſe belli finem ait, niſi maneat expulſa agris plebes, præda ciuilis acerbiſſuma, ius, iudiciumque omnium rerum penes ſe, quod populi Romani fuit. quæ, ſi vobis pax, & concordia intelleguntur maxuma turbamenta reipub. atque exitia; probate: annuite legibus impoſitis: accipite otium cum ſeruitio: & tradite exemplum poſteris ad populum Romanum ſuimet ſanguinis cæde circumueniundum. mihi, quamquam per hoc ſummum imperium ſatis quæſitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam præſidio; tamen non fuit conſilium, priuatas opes facere; potiorque viſa eſt periculoſa libertas, quieto ſeruitio. Quæ ſi probatis, adeſte Quirites; &, bene iuuantibus diis, M. Æmilium Conſulem ducem & auctorem ſequimini ad recipiundam libertatem.

*

Tunc vero & poſci. cum ceteri eiuſdem cauſſæ, ducem ſenatus rati, maxumo gaudio bellum irritare.

*

Curionem quæſiuit, vti adoleſcentior, & populi ſuffragiis integer, ætati concederet Mamerci.

*

Philippus qui ætate & conſilio ceteros anteibat.

*

Maxume vellem P. C. remp. quietam eſſe, aut in pericu-

periculis a promtissumo quoque defendi: denique praua incœpta consultoribus noxæ esse. sed contra; seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. postremo, quæ pessumi & stultissumi decreuere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. nam bellum, atque arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Prô, dij boni, qui hanc vrbem, omissa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, peior an ignauior sit, deliberari non potest; exercitum opprimundæ libertatis habet, & se e contemto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intellegitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ij, qui ad postremum vsque, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo pepere-re. immo despecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æstumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant; cum priuata arma opprimundæ libertatis cepisset; sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus

latro cum calonibus, & paucis ſicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutauerit: nunc eſt proconſul cum imperio, non emto, ſed dato a vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſumi, flagrantes inopia & cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati: quibus quies, in ſeditionibus; in pace, turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt, Saturnini olim, poſt Sulpicij, dein Marij, Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hiſpaniæ armis ſolicitatæ: Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubuertendum imperium. quod ego vos oro, atque obſecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros procedere. nam, vbi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum exercitu rurſus admoto, ferro, atque flamma vrbem inuadat? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace & concordia ad arma ciuilia: quæ ille aduorſum diuina & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubuertundæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilij, inquies: hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur veſtra ſocordia. neque mihi ſatis conſilij, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quaſi fulmen optare ſe quiſque ne attingat, ſed prohibere, ne conari quidem. & quæſo conſiderate quam conuerſa rerum natura ſit. antea malum publicum, occulte; auxilia palam inſtruebantur, & eo boni malos facile anteibant.

bant. nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. quibus illa placent, in armis sunt; vos, in metu. quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. an Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademtam negat: concordiæ gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissume, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum, vt te neque hominum, neque deorum, pudet, quos perfidia aut periurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neq. te prouinciæ, neq. leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge, qua cœpisti; vt quam maturrime merita inuenias. vos autem patres C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? delectus aduorsum vos habiti; pecuniæ publice, & priuatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. &, quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelleget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. nam, qui turbas, & cædem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vti obliti scelerum Cinnæ, cuius in vrbem reditu, decus,

atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alij boni remp. frustra curant. agite, vti lubet; parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduorsum deos penates manus armare. sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. adest nouus exercitus, &, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo; quoniam Lepidus exercitum priuato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, vrbi præsidio sint; operamque dent ne quid resp. detrimenti capiat.

*

Vti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturrume proficiscerentur.

*

Obuiam ire, & commori hostibus.

*

Lepidus pœnitens consilij.

*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

*

Prudens omnium quæ senatus censuerat.

*

Magnis opibus profectus, obsidium cepit, per L. Catilinam legatum.

Domi-

*

Domitium proconſulem ex citeriori Hiſpania cum omnibus copiis, quas parauerat, arceſſiuit.

*

Sanctus aliter, & ingenio validus.

*

Gens raro egreſſa finis ſuos.

*

Niſi cum ira belli deſenuiſſet,

*

Maturauerunt exercitum Dyrrhachium cogere.

*

Illo profectus, vicos, caſtellaque incendere ; & , fuga cultorum deſerta, igni vaſtare * neque elata aut ſecuriſſumus metu gentis ad furta belli peridoneæ.

*

Liberis eius auunculus erat.

*

Nihil ob tantam mercedem ſibi abnuituros.

*

Inſanum aliter ſua ſententia, atq. aliarum mulierum.

*

Recens ſcripſi.

*

Solis viis.

*

Iuſſu Metelli cornicines occanuerunt.

*

Nexuit catenæ modo.

*

Doctus militiam.

*

Neque ſe recipere, aut inſtruere prœlio quiuere.

*

Equi ſine rectore exterriti, aut ſaucij conſternantur.

*

Occupatuſque collis editiſſumus apud Hilerdam : & eum multa opera circumdata.

*

At inde nulla munitionis , aut requie mora, proceſſit ad oppidum.

*

Agreſte.

*

Ardebat omnis Hiſpania citerior.

*

*& ponere validam vrbem multos dies reſtantem pugnando vicit.

*

Itaque Sertorius , leui præſidio relicto , in Mauritania, nactus obſcuram noctem, æſtu ſecundo, furtiuaque celeritate, vitare prœlium in tranſgreſſu conatus eſt.

*

Tranſgreſſos omnis , recipit mons Ballera, præceptus a Luſitanis.

*

Earum aliæ paullulum progreſſæ , nimio ſimul & incerto onere , cum pauor corpora agitauerat , deprimebantur.

*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit.

*

Et

Et mox Fufidius adueniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt.

*

Fugam maturabat.

*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus.

*

Itaque Seruilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum vrbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur.

*

Ad Olympum atque Phaselida.

*

Apud Corycum.

*

Apud Læte oppidum.

*

Repulsus a Læte oppido.

*

Apud Mutinam.

*

Apud Præneste locatus.

*

Medio diei.

*

Omni strepitu pauescere.

*

Quietam a bellis ciuitatem.

*

Militiæ peritus.

*

Sertorius Parthis turbam morantibus, & nullo, vt in terrore ſolet, generis aut imperij diſcrimine, per calonum corpora, ad medium quaſi deſuper adſtantium, manibus in murum attollitur.

*

Neque detruſus aliquotiens terretur.

*

Dubitauit acie pars.

*

Quos inter maxume.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI
HISTORIARVM
LIB. II.

Sardinia in Africo mari facie vestigij humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet.

*

Inde Ichnusa appellata.

*

Dubium an insula sit, quod Euri, atque Austri superiactis fluctibus, circumlauit.

*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat.

*

Nam procul, & diuersis ex regionibus.

*

Obuiam fuere.

*

Vrbe, patriaque extorres.

*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis.

*

Inter læua mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo præterfluit.

*

Ita fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur.

*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos.

Ipse

*

Ipſe animi atrox.

*

Copiis integra.

*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit.

*

Poſt, vbi fiducia nimius.

*

Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corſa nomine Ligus mulier.

*

Ne illa tauro parita ſint.

*

Dædalum ex Sicilia profectum cum Minonis fugeret iram, atque opes.

*

Quem ex Mauritania rex Leptaſta proditionis inſimulatum cum cuſtodibus miſerat.

*

Quos aduorſum multi ex Bithynia volentes occurrere, falſum filium arguituri.

*

Vt actione deſiſteret.

*

Veſpera.

*

Argentum mutuum arceſſiuit.

*

Eam deditionem ſenatus, per nuncios Oreſtis cognitam, approbat.

Niſi

Nisi quia flumen Lurda Tauro monte defluens.

*

Frugum, pabulique lætus ager.

*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissumos delegebant.

*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem.

*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare.

*

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat.

*

Multique commeatus interierant insidiis latronum.

*

Namque primum Iasonem nouo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse.

*

Tartessum Hispaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir habent.

*

Neque subsidiis, vti soluërat, compositis.

*

Neque inermos ex prœlio viros quemquam agnoturum.

*

Ea continet vir grauis,& nulla arte cuiquam inferior.

*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum.

*

* & Pœni ferunt aduerſus A. N. C. M.

*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine hiſtrionis vix ſani, Barbuleium appellabant.

*

Audaciter.

*

Ibi Fimbriana ſeditione qui regi per obſequelam orationis, & maxume odium Sullæ, graues, carique erant.

*

Mœnibus deturbat.

*

E muris canes ſportis demittebant.

*

Ad hoc, rumoribus aduorſa, in prauitatem; ſecunda, in caſum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant.

*

At Metellus in vlteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus; magna gloria concurrentium vndique virile & muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur: cum quæſtor C. Vrbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cenam inuitauerant; vltra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, & alia, in modum templi celeberrumi. præterea cum ſedenti tranſenna demiſſum Victoriæ ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti ture quaſi deo ſupplicabatur. toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæſitiſſumæ; neq. per omnem modo prouinciam, ſed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura

gene-

genera. quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dem-ſerat, maxume apud veteres & ſanctos viros, ſuperba illa, grauia, indigna R. imperio exiſtumantes.

*

Ruina quæ pars magna ſuiſmet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.

*

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo vti Metello in ſagum, Hirtuleio in brachium tela venirent.

*

Auidiſque ita, promptiſque ducibus, vti Metellus ictu tragulæ ſauciaretur.

*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piſcantis.

*

Ad hoc pauca piratica, actuaria nauigia.

*

Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe.

*

Suos equites hortatus vado tranſmittit.

*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur.

*

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, ſaxa, aut quid tale capiti affligebant.

*

Sed Metellus in vlteriore prouincia.

*

Immane quantum animi exarſere.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI
HISTORIARVM
LIB. III.

*

Exaudirique ſonus Bacchanaliorum.

*

Diuerſa, vti ſolet, rebus perditis capeſſunt. namque alij fiducia gnaritatis locorum, fugam ſparſi; alij, globis eruptionem tentauere.

*

Vnus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor.

*

Male iam aſſuetum ad omnis vis controuerſiarum.

*

Coniuratione claudit.

*

Quaſi par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur. nam mœnia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis aduerſo æſtu maris.

*

Equis, & armis decoribus cultus.

*

Decores, multique terga ab hoſtibus cedebantur.

*

Contra ille calui ratus, quærebat num ſomnio theſaurus portenderetur.

*

Parte conſumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vſus ſallerent.

Si ad-

*

Si aduorſus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula ſuſcepiſſem, quotiens a prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſumi hoſtes fuſi, & vobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem proiectum ad bellum ſæuiſſumum, cum exercitu optume merito, quantum eſt in vobis, fame, miſerruma omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? hæc ſunt præmia pro vulneribus, & totiens ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribundo, mittundoque legatos, omnis opes & ſpes priuatas meas conſumſi: cum interim a vobis per triennium vix annuus ſumtus datus eſt. per deos immortalis, vtrum cenſetis me vicem ærarij præſtare, an exercitum ſine frumento & ſtipendio habere poſſe? equidem fateor me ad hoc bellum maiore ſtudio, quam conſilio, profectum: quippe qui nomine modo imperij a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hoſtiſque in ceruicibus iam Italiæ agentis ab Alpibus in Hiſpaniam ſummoui. per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorij victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus ſuſtinui: hiememque in caſtris inter ſæuiſſumos hoſtis, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida exſciſa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. caſtra hoſtium apud Sucronem capta, & prœlium apud flumen Durium, & dux hoſtium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti, ſatis clara vobis ſunt. pro quîs, o grati patres, egeſtatem, & famem redditis. itaq. meo & hoſtium exercitui par conditio eſt. namque

M ſtipen-

ſtipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire poteſt. quod, ego vos moneo, quæſoque, vt animaduortatis, neu cogatis neceſſitatibus priuatim mihi conſulere. Hiſpaniam citeriorem, quæ non ab hoſtibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem vaſtauimus; præter maritumas ciuitates, quæ vltro nobis ſumtui, onerique. Gallia ſuperiore anno Metelli exercitum ſtipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus, ipſa vix agitat. ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem conſumſi. reliqui vos eſtis: qui niſi ſubuenitis, inuito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hiſpaniæ in Italiam tranſgredietur.

*

Namque his, præter ſolita vitioſis magiſtratibus, cum per omnem prouinciam infecunditate biennij proxumi graue pretium fructibus eſſet.

*

Hi ſaltibus occupatis tum externorum agros inuaſere: frumentique ex inopia graui ſatias facta.

*

Neque iam ſuſtineri poterat immenſum aucto mari, & vento gliſcenti.

*

Ac tum maxume, vti ſolet extremis in rebus, ſibi quiſque cariſſumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia ſequi.

*

Et forte in nauigando cohors vna, grandi faſelo vecta, a ceteris deerrauit, marique placido a duobus prædonum myoparonibus circumuenta.

*

Eum, atque Metrophanem ſenatus magna induſtria perqui-

perquirebat, cum per tot ſcaphas, quas ad oſtia cum paucis fidis percunctatum miſerant.

*

Duos quam maxumos vtres leui tabulæ ſubiecit: qua ſuper omni corpore quietus inuicem tractu pedis quaſi gubernator exſiſteret: ea inter molem, atque inſulam mari vitabundus claſſem hoſtium, ad oppidum peruenit.

*

Nam qui enare conati fuerant, icti ſæpe ferramentis nauium, aut vulnerati a ſuis, aut afflicti alueos vndarum vi, mulcato fœde corpore, poſtremo tamen periere.

*

Nam tertia tunc erat; & ſublima nebula cælum obſcurabat.

*

Illum nautis forum.

*

Si Quirites, parum exiſtumaretis, quid inter ius a maioribus relictum vobis, & hoc a Sulla paratum ſeruitium intereſſet; multis mihi diſſerendum fuiſſet, docendumque quas ob iniurias, & quotiens a patribus armata plebes ſeceſſiſſet; vtique vindices parauiſſet omnis iuris ſui tribunos pleb. nunc hortari modo reliquum eſt, & ire primum via, qua capeſſundam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis, ſolus, impotens, inani ſpecie magiſtratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. ſed præter ſpem bonam ex vobis, quæ metum vicit, ſtatui certaminis aduorſa, pro libertate, potiora eſſe forti viro, quam omnino non certauiſſe. quamquam omnes alij creati pro iure veſtro

vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos conuortere; meliusq. habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. itaq. omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosq. præbetis, exsuti omnibus, quæ maiores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, vt præsides olim, nunc dominos destinatis. itaq. concessere illuc omnes: & mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quæ placent defendenda. cetera validiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu iura quædam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamẽ prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriæ pertæsum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium vsq. insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ deniq. nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos seruiundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimque de dominatione in vobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. permansit vna res modo, quæ vtrimque quæsita est: & erepta in posterum

vis

vis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum: quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio appelletis. quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio: fuisset; si omnino quiessetis. nunc animum aduortite: &, nisi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt. quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium, omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis. dein ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parauere: quamuis Quirites in vobis sit, vt, quæ iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Iouem aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa consulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis Quirites: vltroque licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. neque ego vos vltum iniurias hortor; magis vti requiem capiatis: neque discordias, vti illi criminantur, sed earum finem volens iure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis. absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur. cum tamen qui his modis libertatem omnium æstumauere, hi profecto non amplius possunt alimentis carere. namque vtilis exiguitate mors prohibetur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res possit.

& ignauissumi quique tenuissuma spe frustrantur: quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? namque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabuntur. cauendus tamen dolus est. itaque simul comparant delenimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompeij: quem ipsum vbi pertimuere, sublatum in ceruices suas, mox demto metu lacerant. neque eos pudet vindices, vti se ferunt, libertatis, tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. verum, Quirites, antea singuli ciues in pluribus, non in vno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat. itaque verborum satis dictum est. neque ènim ignorantia res claudit. verum occupauit vos nescio quæ torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio; cunctaque præsenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati; quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur, & vincitur a paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est: & in dies magis erit. si quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiueritis libertatem.

*

Postquam egressus angustias.

*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.

*

Vt

Vt ſuſtinere corpora plerique nequeuntes, feſſi, arma ſua quiſque ſtantes incumberent.

*

Ac ſtatim fugitiui, contra præceptum ducis, rapere ad ſtuprum virgines, matronaſque.

*

Quia Sertorio triplices inſidiæ per idoneos ſaltus poſitæ erant: prima; qui forte venientes exciperent.

*

Ingens ipſe virium, atque animi.

*

Locum nullum niſi in quo armati inſtitiſſent.

*

At Oppius poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulſcioque impeditur.

*

Caſtriſque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.

*

Sed Pompeius a prima adoleſcentia, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta, conſultaque eius quondam æmulus erat.

*

Dubius conſilij.

*

Poſt reditum eorum, quibus ſenatus belli Lepidani gratiam fecerat.

*

Quod vbi fruſtra tentatum eſt, ſocordius ire milites occœpere, non aptis armis, vti in principio, & laxiore agmine.

*

Atque cum Curio laudatum, accenſumque præmiorum ſpe, quibus cum optauiſſet, ire iubet.

*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus, poſtquam ex ſarcinis paludamenta adſtari, & delectæ cohortes intelligi cœpere.

*

Si nihil ante aduentum ſuum inter plebem & patres conueniſſet, coram ſe daturum operam.

*

Fine inguinum ingrediuntur mare.

*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuuſque curis, niſi inſtantibus.

*

Muros ſucceſſerant.

*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibuſq. eminebant in modum ericij militaris veruta binum pedum.

*

Octauium mitem, & captum pedibus.

*

Igitur diſcubuere, Sertorius inferior in medio; ſuper eum L. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis; in ſummo Antonius, & infra, ſcriba Sertorij Verſius: & alter ſcriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpernam.

*

Quarum vnam epiſtolam forte cum ſeruo nacti prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM

LIB. IIII.

*

At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigunda, promulgauit.

*

Omnes, quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat.

*

Dein lenita iam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt.

*

Implicitæ rates miniſteria prohibebant.

*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſiuit.

*

Anxius animi, atque incertus.

*

Magnam exorſus orationem.

*

Impotens, & nimius animi eſt.

*

Amiſſumque aſſideri ſine prœliis audiebat.

*

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem coniectus.

*

Castella custodias thesaurorum in deditionem acciperentur.

*

Reliqua cadauera salita.

*

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. dein quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissumi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissumus præbeo exemplum quo rectius tua componas. namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, vna & ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere. dum a Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subuenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum auertere: ac mox a Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ,

diæ, quia pacto vitam dederant, inſomniis occidere. Eumentem, cuius amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede poſthabita, cuſtodi agri captiui: ſumtibus & contumeliis ex rege miſerrumum ſeruorum effecere: ſimulatoque impio teſtamento, filium eius Ariſtonicum, quia patrium regnum petiuerat, hoſtium more per triumphum duxere: Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Muſa quem regem appellauerat, genitus haud dubie eſſet. nam quid ego me appellem? quem diſiunctum vndique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque ſeruiturum eſſe, per Nicomedem bello laceſſiuerunt; ſceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, teſtatum antea. Cretenſes ſoli omnium liberi ea tempeſtate, & rex Ptolemæus. atque ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli; Aſiamque ſpolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demſi graue ſeruitium. incœpta mea poſtremus ſeruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiſſumas pœnas ſoluunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenſes impugnati ſemel iam, neque finem niſi excidio habituri. equidem cum mihi ob ipſorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intellegerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exſui claſſe pulcerruma. apud Cyzicum magno cum exercitu, in obſidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: ſimul hiems mari prohibebat. ita, ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, & He-

& Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. nunc quæso considera, nobis oppressis vtrum firmiorem te ad resistendum, àn finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: &, ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quicquam a principio nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios, amicos procul, iuxtaque sitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque & maxume regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Persidis inclitis diuitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile

non

non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod vti facias moneo, hortorque: neu malis pernicie nostra vnum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

*

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus.

*

Scalas pares mœnium altitudine.

*

Dissidere inter se cœpere, neque in medium consultare.

*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur.

*

Suspectusque fuit, incertum vero an per neglegentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse.

*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans.

*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur. & quamquam ad id naues codicariæ occulte per hiemem fabricatæ aderant.

*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie.

*

Cum

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conuentum vitantes ad menſtrua ſoluenda montem aſcendunt.

*

Pluteoſque reſcindit, ac munitiones demolitur, locoque ſummo potitur.

*

Exercitum dimiſit vt primum Alpes degreſſus eſt.

*

Tetrarchas, regeſque territos animi firmauit.

*

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, & loci plures cohortes, atque omnes, vti in ſecunda re, pariter acre inuadunt.

*

Hi locorum perignari, & ſoliti nectere ex viminibus vaſa agreſtia, ibi tum quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quiſque in formam parmæ equeſtris armabat.

*

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant.

*

Auidior modo properandi factus.

*

Conſilij æger.

*

Reuerſi poſtero die, multa, quæ properantes deſeruerant in caſtris, nacti, cum ſe ibi cibo, vinoque læti inuitarent.

*

Atque hiauit humus multa, vaſta & profunda.

*

Rurſus

Rufus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt.

*

Vbi ſe laniata nauigia fundo emergunt.

*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium.

*

Eos qui hoc malum publicum clandeſtinis conſiliis comparauerunt.

*

In quis notiſſumus quiſque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.

*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx.

*

Clauſi lateribus pedem.

*

Naphtas.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI
HISTORIARVM
LIB. V.

*

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.

*

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse.

*

Regem auersabatur.

*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis.

*

Et vxori eius frater erat.

*

Sæpe celebritatem nominis intellego timentem.

*

Video ingentia dona quæsitum ire properantem.

*

Nam si Pompeio quid humani euenisset.

*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi vni assurgere de sella, caput aperire solitum.

INCER-

INCERTVM EX QVARTO, AN EX QVINCTO HISTORIARVM LIBRO.

Ne inrumiendi po . . . . . .
ſublicibus cauata . . . . .
ſent.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. VI.

*

Cuius duas inſulas propinquas inter ſe, & x̄. ſtadium procul a Gadibus ſitas, conſtabat ſuopte ingenio alimenta mortalibus gignere.

C. SALLVSTII CRISPI FRAGMENTA, NON ADSCRIPTO HISTORIÆ, AVT LIBRI NVMERO, A GRAMMATICIS ALLATA.

*

Illi tertio menſe peruenere in Pontum multo celerius ſpe Mithridatis.

*

Ergo ſenati decreto ſeruiundum ne ſit.

*

Pompeius oris improbi, animoque inuerecundo.

*

Simulans ſibi aluum purgari.

*

Fecit vt nunciis confeſtim lugubribus.

*

Communem habitum tranſgreſſus.

*

Inter arma ciuilia æqui boni famam petit.

*

Neque me diuerſa pars in ciuilibus armis mouit a vero.

*

Haud impigre, neque inultus occiditur.

*

Feſtinantibus in ſumma inopia patribus.

*

Hoſtes

Hostes oppressi, aut delapsi forent.

*

Exercitum argento fecit.

*

Togam paludamento mutauit.

*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit.

*

Ibi triennio frustra trito.

*

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa aduorsa fuere; quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quîs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. at contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, senecta iam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam, si parricida vestri sum, & vobis genitus hîc deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. a prima adolescentia in ore vestro, priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: auidissumus priuatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam vita &

mors iura naturæ ſunt: vti ſine dedecore cum ciuibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Conſules nos feciſtis, Quirites; domi, belliqque impeditiſſuma rep. namque Imperatores Hiſpaniæ, ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt: & id res cogit: quoniam poſt defectionem ſociorum, & Sertorij per montis fugam, neque manu certare poſſunt, neque vtilia parare. exercitus in Aſia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hoſtium eſt: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem ſumtuum ſuſtinent: ita claſſe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea nauigamus. hæc ſi dolo aut ſocordia noſtra contracta ſunt, agite, & vti lubet ita ſupplicium ſumite: ſin communis fortuna aſperior eſt, quare indigna vobis, nobiſque; & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior eſt, non deprecor, ſi quid ea vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honeſtius, quam pro veſtra ſalute finem vitæ fecerit. Adſum en C. Cotta conſul, facio quod ſæpe maiores aſperis bellis fecere; voueo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumſpicite: nam talem honorem bonus nemo volet cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum ſit. tantummodo in animis habetote, non me ob ſcelus, aut auaritiam cæſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorſa, & conſulite reip. multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequiquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Ger-

Germani intectum renonibus corpus tegunt.

*

Rumore primo.

*

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur.

*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.

*

Et Marius victus duplicauerat bellum.

*

Atque eos a tergo incurrerunt.

*

In hunc modum disseruit.

*

Inde ortus sermo percunctantibus vtrimque, Satin saluæ, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur.

*

Fugam nostris fecere.

*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.

*

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum.

*

Ventis per caua terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere.

*

Vbi multa nefande casu super ausi, atque passi.

*

Saguntium.

*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est.

*

Immodicus animi.

*

Sed Metellus in vulnere.

*

Pugnam illam pro omine belli futuram.

*

Tantum antiquitatis, curæque maioribus pro Italica gente fuit.

*

Opprobrij gratia.

*

Maxumis ducibus, fortibus ſtrenuiſque miniſtris.

*

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem A.B.C.M.

*

In ſilua Sila fuerunt.

*

Quæſere.

*

In nuda iniecta corpora.

*

Apollinis filia & Cyrenes.

*

Ne ſimplici quidem morte moriebantur.

*

Cum prædixero poſitum inſulæ.

*

Cuius aduerſa voluntate; colloquio militibus permiſſo, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus eſt.

*

A Grac-

A Gracco ſeditiones graues ortæ.

*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.

*

Inſolens vera accipiundi.

*

Quæ pecunia ad Hiſpanienſe bellum Metello facta erat.

*

Curubis.

*

Thatros.

*

Camiſos.

*

Luces.

*

Primam modo Iapydiam ingreſſus.

*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deſeruit.

*

Quæ pacta in conuentione non præſtitiſſent.

*

Crebritate fluctuum vt Aquilo ſolet.

*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus.

*

Tyrannumque, & Cinnam appellantes.

*

Nomenque Danubium habet.

*

Cui nisi pariter obuiam iretur.

*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

*

Vulgus amat fieri.

*

Serum bellum in angustiis futurum.

*

Non pænitурum.

*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparauisset ad prœlia.

*

Cicero caninam facundiam, vt Appius inquit, exercuit.

*

Primus Græcorum Achilles.

*

Cupientissimus legis.

*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno vsu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. cominus faciem suam ostentabat, aliquot aduorsis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille

ille dehonestamento corporis maxume lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.

*

Curetes quia principes intellegendi diuina fuerunt, vetustatem vt cetera in maius componentem altores Iouis celebrauisse: inde Rhegium nominatum.

*

Italiam coniunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum.

*

Pompeius deuictis Hispanis trophæa in Pyrenæis iugis constituit.

*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris, & magnis turribus.

*

Et in prœliis actu promtus.

*

Pactione amisso Publio legato.

*

Mare Ponticum dulcius quam cetera.

*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.

*

Rebus supra votum fluentibus.

*

Aënum, & Maroneam, & viam militarem.

*

Impediebant iussa nautarum.

*

Nihil socordia claudebat.

*

Vt tanta repente mutatio non ſine deo videretur.

*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati.

*

Preſſi vndique multitudine.

*

Hunc igitur redarguit Tarquitius.

*

Dein campi Themyſcirij; quos habuere Amazones a Thanai flumine incertum quamobrem digreſſæ.

*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe eius opera non vſurum; eumque ab armis dimittit.

*

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum.

*

More equeſtris prœlij ſumtis tergis, atque redditis.

*

Caſtra ſine vulnere introitum.

*

Regreſſi ad faciliores ictus loco cedebant.

*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultauit.

*

Coſa.

*

Equis, atque armis inſignibus.

*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat.

*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ.

*

Apud latera certos collocauerat.

*

Segnior neque minus grauis, sed multiplex cura.

*

Apertæ portæ, repleta arua cultoribus.

*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse.

*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem.

*

Sorte ductos fusti necat.

*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.

*

Italia plana ac mollis.

*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.

*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata.

*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre veneno interfecta.

*

Exercitum vertere.

*

Creta altior est qua parte spectat Orientem.

*

Se regibus deuouent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regij nominis.

Dum

*

Dum inferior omni via graſſaretur.

*

Narbone concilia Gallorum.

*

Cum Brutus à Roma abierat.

*

Poſt defectionem ſociorum & Latij.

*

Ad Iouis mandem noſtra.

*

Morbi graues ob inediam inſolita veſcentibus.

*

Atq. ea cogentes non coactos, ſceleſtos magis quam miſeros diſtringi.

*

Grauiori bello, qui prohibituri venerant ſocij, frigere.

*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra.

*

Nam Sullæ dominationem audebat.

*

Neque eſt defenſus dominationum Sullæ.

*

At illi, quibus res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tendere.

*

Cui nomen obliuionis condiderant.

*

Neu quis miles neve pro milite.

*

Et inſolentia auidius malefaciendi.

Tergis

*

Tergis vinciebant.

*

Charybdis quæ forte illata naufragia ſorbens gurgitibus occultis milia ſexaginta Tauromenitana ad litora trahit.

INCERTA, QVO HISTORIARVM LIBRO ET QVIBVS VERBIS A SALLVSTIO POSITA.

Omnium fluminum quæ in maria qua imperium Romanum eſt fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maxumum eſſe Nilum conſentitur; proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius.

*

Ex omnibus quæ tractauimus, Æbuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, vt ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt.

*

Turbinum motus vagus eſt, & diſiectus, &, vt Salluſtij verbis vtar, vorticoſus; cometarum autem, compoſitus, & certum iter carpens.

*

Salluſtius, auctor certiſſumus, aſſerit Tigrim, & Eufratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuerſa euntes longius diuidatur ſpatio medio relicto multorum milium, quæ tamen terra, quæ ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur.

*

Pelo-

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem iuxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum.

*

Aristæus, vt Sallustius docet, post laniatum a canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transiuit, post delatus est Cumas.

*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt.

*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi a Minoe, vt Sallustius, & Thucydides tradunt.

*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alij Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt.

*

Dardania a Dardano Iouis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.

*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus.

*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta secundum Sallustium.

*

Sal-

Sallustius ait Hispanorum morem fuisse vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur a matribus.

*

Orion, iuxta Sallustium, oritur iuxta solis æstiui pulsum.

*

In Flaminia est ciuitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius a Perpenna captam commemorat.

*

Getæ sunt Mysij, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos.

*

Troianorum tempore inuadendarum terrarum caussa fuerat nauigatio, vt Sallustius meminit.

*

Curribus falcatis vsos esse antiquos Liuius, & Sallustius docent.

*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, vt inquit Sallustius.

*

Creta medio iacet insula Ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti.

*

Primo mense veris dicitur nouum ver, secundo ver adultum, tertio præceps, secundum Sallustium.

*

Sallustius in Historiis tradit Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.

Insulas

*

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus.

*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adiunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. Virg. Aen. lib. v.

Proximus huic, longo sed proximus interuallo
Insequitur Salius. - Ita & Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, & quod κριῦ μέτωπον appellauit, posuit.

ORA-

ORATIONES DVÆ AD C. CÆSAREM

SALLVSTIO ADSCRIPTÆ.

AD C. CÆSAREM DE REPVBLICA ORDINANDA

ORATIO I.

POPVLVS R. antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxume, qui tantum alios prætergressus es, vt prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. ceterum vt fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamuis bonus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus, sis, vti quamoptumis imperites. nam pessumus quisque asperrime rectorem patitur. sed tibi hoc grauius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi ciues sunt.

inter has difficultates euadendum eſt tibi, atque in poſterum firmanda reſp. non armis modo, neque aduerſum hoſtes, ſed, quod multo maius, multoque aſperius eſt, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocrique ſapientia res huc vocat: quæ quiſque optima poteſt, vti dicat. ac mihi ſic videtur; qualicumque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura. ſed iam, quo melius, faciliuſque conſtituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo, traxit. nam particeps dominationis neque fuit quiſquam; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret cetera multitudo vulgi more magis, quam iudicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. ex quîs magna pars, vbi neque creditum condonare, neque te ciuibus, ſicuti hoſtibus, vti vident, defluxere: pauci reſtitere, quibus maius otium in caſtris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. ſed ob eaſdem cauſſas. immane dictu eſt, quanti, & quam multi mortales poſtea ad Pompeium diſceſſerint: eoque per omne tempus belli quaſi ſacro, atque inſpoliato fano debitores vſi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum eſt; hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quamiuſtiſſima, & diuturna ſit: de te ipſo primum, quia compoſiturus es, quod optimum factu eſt, exiſtima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba,

quam

quam diuturna, arbitror; neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum, atque anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra; qui benignitate, & clementia, imperium temperauere, his læta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam aliis ciues. an qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque maioresque nostri sæpe tribuere, ea ciuibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem, expiandum. an illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam a te victoriam omnia sæua, atque crudelia, erant. ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse vtriusque vestrum arbitrio, iniuriæ vti fierent: neque receptam, sed captam, a te remp. & ea caussa exercitus stipendiis confectis, optimos, & veterrimos omnium, aduersum fratres, parentesque alij liberos armis contendere; vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atq. profundæ libidini sumptus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit: quoque

modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis, maliſque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conſerturos; ita defeſſos, & exſangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. id ita eueniet, ſi ſumtuum, & rapinarum, licentiam demſeris; non ad vetera inſtituta reuocans, quæ, iam pridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem, & finem ſumtuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, vt homines adoleſcentuli, ſua, atque aliena conſumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrumum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modeſtiam pro ſecordia æſtiment. ergo animus ferox, praua via ingreſſus, vbi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo, modo in ciues: mouet compoſita, & res nouas veteribus acquirit. quare tollendus fenerator in poſterum; vti ſuas quiſque res curemus. ea vera, atque ſimplex via eſt, magiſtratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. oſtendere. atque ego ſcio, quam aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim iis, qui ſe in victoria licentius, liberiuſque, quam artius, futuros credebant: quorum ſi ſaluti potius, quam lubidini, conſules: illoſq. noſque & ſocios in pace firma conſti-

constitues. si eadem studia, artesque iuuentuti erunt: nê ista egregia tua fama simul cum vrbe Roma breuî concidet. postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt, laborem spe otij sustentant. nisi illam firmam efficis; vinci, an vicisse, quid retulit? quare capesse per deos remp. & omnia aspera, vti soles peruade. namq. aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. neq. quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia, inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quam corrigitur; sed vt prauas artes, malasque lubidines, ab iuuentute prohibeas. ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus; pacem, concordiamque stabiliuisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxume erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur prouideas oportet, vti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriæ, non sumtibus, neque diuitiis, studeat. id ita eueniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, vsum, atque decus dempseris. nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissumi viri magnitudinem inuenissent; quæ res populos, nationesve, magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissuma regna, & imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores diuitias contemsisse, & victos cupiuisse. neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecu-

niæ, & corporis gaudiis, animo indulgens, non asſentando, neque concupita præbendo, peruerſam gratiam gratificans, ſed in labore, patientia, boniſque præceptis, & factis fortibus exercitando. nam domum, aut villam exſtruere, eamque ſignis, aulæis, aliiſq. operibus exornare, & omnia potius, quam ſemet, viſendum efficere; id eſt non diuitias decori habere, ſed ipſum illis flagitio eſſe. porro ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem ſine ſcorto quieſcere mos eſt; vbi animum, quem dominari decebat, ſeruitio oppreſſere, nequaquam eo poſtea hebeti, atque claudo pro exercitio vti volunt. nam imprudentia pleraque, & ſe præcipitant. verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ deſinent, ſi neque magiſtratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum eſt, quonam modo Italia, atque prouinciæ tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt. nam iidem omnia vaſtant, ſuas deſerendo domos, & per iniuriam alienas occupando. item ne, vti adhuc, militia iniuſta, aut inæqualis ſit: cum alij triginta, pars nullum ſtipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cum ſtipendiis emeritis domos reuerterint. Quæ reipublicæ neceſſaria, tibique glorioſa ratus ſum, quam pauciſſumis abſolui. non peius videtur pauca nunc de facto meo diſſerere. Plerique mortales ad iudicandum ſatis ingenij habent, aut ſimulant: verumtamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus; vix ſatis apertum os, aut lingua promta videtur, quæ meditata pectore euoluat: quibus me ſubiectum haud pænitet, magis reticuiſſe pigeret nam, ſiue hac, ſeu meliore alia via perges: a me quidem pro virili parte dictum, & adiutum fuerit.

Reli-

Reliquum eſt, optare, vti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneque euenire ſinant.

AD C. CÆSAREM DE REPVBLICA ORDINANDA ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori, poſtremo cuiquam mortali, cuius opes in excelſo ſunt: quippe cum & illis conſultorum copiæ adſint; neque de futuro quiſquam ſatis callidus, ſatiſque prudens, ſit. quinetiam ſæpe praua magis, quam bona conſilia proſpere eueniunt: quia pleraſque res fortuna ex lubidine ſua agitat. Sed mihi ſtudium fuit adoleſcentulo rempublicam capeſſere: atque in ea cognoſcenda multam, magnamque curam habui: non ita, vt magiſtratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: ſed etiam vt rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentia poſſet, cognitum haberem. itaque mihi multa cum animo agitanti conſilium fuit, famam, modeſtiamque meam poſt tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. idque non temere, aut ex fortuna tua, decreui; ſed quia in te, præter ceteras, artem vnam egregie mirabilem comperi, ſemper tibi maiorem in aduerſis, quam in ſecundis, rebus animum eſſe. ſed per ceteros mortales illa res clarior eſt, quod & prius defeſſi ſint homines laudando atque admirando

munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promtu sit. neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium, statui admonendum te de negogotiis vrbanis. namque, tibi si id modo in pectore consilij est, vt te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbauit; plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiæque tanta, & tam præclara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reipub. quæ profecto aut tu vera inuenies, aut certe haud procul a vero. Sed, quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumtibus, iudiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in seruitute reliquit. iudicia, tametsi, sicut antea, trib. ordinibus tradita sunt, tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrum, aut flagitium, obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam vrbe capta, lubidine, ac licentia sua, pro legibus

vtun-

vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissumi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam, quæ seditio, ac dissensio ciuilis tot tamque illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vnquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intellegebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea opportunissuma genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerunt: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit, quin, acerbius in dies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissumi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quæ vera, atq. vtilia factu putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. itaq.

ſæpius in ciuitate ſeceſſio fuit: ſemperque nobilitatis opes deminutæ ſunt, & ius populi amplificatum. ſed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia ſuper leges erat; neque diuitiis, aut ſuperbia, ſed bona fama, factiſque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quiſque in armis, aut militia, nullius honeſtæ rei egens, ſatis ſibi, ſatiſque patriæ, erat. ſed, vbi eos paullatim expulſos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere ſubegit: cœpere alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica vênalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: &, pro communi imperio, priuatam ſibi quiſque ſeruitutem peperit. hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitaſque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempub. ceterum, additis nouis ciuibus, magna me ſpes tenet, fore, vt omnes expergiſcantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſeruitutis amittendæ cura orietur. hos ego cenſeo, permixtos cum veteribus nouos, in coloniis conſtituas. ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere deſinet. Sed non inſcius, neque imprudens ſum, cum ea res agetur, quæ ſæuitia, quæve tempeſtates hominum nobilium futuræ ſint, cum indignabuntur omnia funditus miſceri, antiquis ciuibus hanc ſeruitutem imponi, regnum deniq. ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo, malum facinus in ſe committere, qui incommodo reip. gratiam ſibi conciliet. vbi bonum publicum etiam priuatim vſui eſt: id vero dubitare aggredi, ſocordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio

Druſo

Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neq. vllam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent homines factioſi, quibus dolus, atq. malitia, fide cariora erant. vbi intellexerunt, per vnum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & ſibi quiſq. conſcius, malo atque infido animo eſſe, de M. Liuio Druſo iuxta, ac de ſe, exiſtimauerunt. itaq. metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa præſidia paranda ſunt. hoſtem aduerſum opprimere, ſtrenuo homini haud difficile eſt; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promtu eſt. Igitur, vbi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem renouata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, vt colantur boni mores; concordia inter veteres, & nouos, coaleſcat. ſed multo maxumum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, poſtremo humanæ genti, pepereris, ſi ſtudium pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi poteſt. nam, vbi cupido diuitiarum inuaſit: neque diſciplina, neque artes bonæ, neque ingenium vllum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. Sæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per virtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum eſt. nam, vbi bonus deteriorem diuitiis magis clarum, magiſque acceptum videt; primo æſtuat, multaque in pectore voluit: ſed, vbi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit: animus ad voluptatem a vero deficit. quippe gloria induſtria alitur: vbi eam demſeris, ipſa per ſe virtus amara, atque

aſpera

aſpera eſt. poſtremo, vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. nam ad virtutem vna, & ardua via eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quiſquam magis, aut minus iudicauerit; ſi neque prætor, neque conſul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. ſed de magiſtratu facile populi iudicium fit. iudices a paucis probari, regnum eſt; ex pecunia legi, inhoneſtum. quare omnes primæ claſſis iudicare placet, ſed numero plures, quam iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates vnquam ſuorum iudiciorum pœnituit: vbi promiſcue diues, & pauper, vt cuique ſors tulit, de maxumis rebus iuxta, ac de minumis diſceptat. ſed de magiſtratibus creandis haud mihi quidem abſurde, placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat; vt ex confuſis quinque claſſibus ſorte centuriæ vocarentur. ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias ſtatuo. nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, vt earum rerum vſus eſt: malitia præmiis exercetur. vbi ea demſeris, nemo omnium gratuito malus eſt. ceterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda eſt: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vaſtat: diuina cum humanis permiſcet: neque exercitus, neque mœnia obſtant, quo minus vi ſua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales ſpoliat. verum, ſi pecuniæ decus ademeris: magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincetur. atque hæc ita ſeſe habere tametſi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum eſt: cuius ſi dolum caueris, alia omnia in procliui erunt.

nam

nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam inuidi, essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, inuasit: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An L. Domitij magna vis est, cuius nullum membrum a flagitio, aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. Vnius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorum. sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius, mihi videntur quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissumum iactura fit; quia pretij minumi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumque adoleuit; haud ferme armis, atque equis, corpus exercui; sed animum in litteris, quod natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes vsque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicunque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; post paullo imminutæ opes, deinde ademtum imperium, postremo seruitus

imposita

impoſita eſt. equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo; cuicumque in ſua ciuitate amplior, illuſtriorque locus, quam aliis eſt, ei magnam curam eſſe reip. nam ceteris, ſalua vrbe, tantummodo libertas tuta eſt: qui per virtutem ſibi diuitias, decus, honorem, pepererunt; vbi paullum inclinata reſp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defenſat: omnibus locis adeſt, feſtínat: quanto in ſecundis rebus florentior fuit, tanto in aduerſis aſperius, magiſque anxie agitat. Igitur, vbi plebes ſenatui, ſicut corpus animo, obedit, eiuſque conſilia exſequitur: patres conſilio valere decet, populo ſuperuacanea eſt calliditas. itaq. maiores noſtri, cum bellis aſperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amiſſa, numquam defeſſi ſunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non vis hoſtium, non aduerſa res, ingentem eorum animum ſubegit, quin, quæ virtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus conſiliis, quam bonis prœliis, patrata ſunt. quippe apud illos vna reſp. erat, ei conſulebant; factio contra hoſtes parabatur: corpus, atque ingenium, patriæ, non ſuæ quiſque potentiæ, exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos ſocordia, atque ignauia, inuaſit, ignari laboris, hoſtium, militiæ, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſſi ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: vti eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia, fert, ita bonum, malumque publicum exiſtimant. quod ſi aut libertas æqua omnium, aut ſententia obſcurior eſſet; maioribus opibus reſp. & minus potens nobilitas eſſet. ſed,

quoniam

quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis maiorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, sit sententia eorum a metu libera. ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis, & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. verum eam pleriq. metu deserunt. stultissimi mortales, quod, in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidij plus, & vsus amplior est. nam fere, his tempestatibus, alij iudiciis publicis, alij priuatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, vti libido tulit, fecere. verum vbi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, vbi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quoniam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilij. idque tibi probandum verum esse. si hoc itinere vti decreueris; cetera in promtu erunt. volo ego consilium meum prudens, maximeque vsui esse. nam, vbicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exer-

exercet, vt quocumque modo, & quamprimum resp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorque, ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit; quin insomniis excitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa præmia bonos, malosque sequi. interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent. O Cæsar, nos te genuimus fortissumi viri in optuma vrbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris, domum, familiamque in patria clarissumam, præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. pro his amplissumis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus, sed vti libertatem euersam restituas. qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. namque hac tempestate, tametsi domi, militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero vrbem amplissumo nomine, & maxumo imperio, prope iam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus

tibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortalis gloria agnita, tuaque vnius mors vita clarior erit. nam viuos interdum fortuna, sæpe inuidia fatigat: vbi anima naturæ cessit, demtis obtrectatoribus ipsa se virtus magis, magisque extollit. Quæ mihi vtilia factu visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, vt, quocumque modo ages, ea res tibi, reique pub. prospere eueniat.

C. SALLVSTII CRISPI IN M. TVLLIVM CICERONEM DECLAMATIO.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista vti. sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam vllam animaduerto: respondebo tibi: vt, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, vt sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur,

quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani; ac non repticius, accitus, ac paullo ante insitus huic vrbi ciuis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta, tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, vt nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ iactura perdidicisti? itaq., minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, vt opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, vxor sacrilega, ac periuriis delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti, videlicet vt nos commonefacias, quam conuersa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic vrbi, ciuibusq. custodem, absq. carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia vxore de rep. consuluisti: cum legis Plautiæ iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas; cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obiicio; redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeia-

num

num infinito sumtu ædificaueris. aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus ciuium paraueris? Verum, vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratia, commouetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? immo vero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissumam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua lubidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te vnum reuocaueras. Atqui parum est, quod impune fecisti; verum etiam commemorando exprobras, neq. licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.* Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed, quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iuppiter

optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faues? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos, vocas? Vatinij caussam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxume odisti, ei maxume obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: leuissume transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

DE PRAECEDENTI ORATIONE SIC Quinctilianus lib. IV. cap. I.

Quid? non Sallustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, vsus est principio, & quidem protinus: Grauiter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli. &c.

IN SALLVSTIVM DECLAMATIO; QVÆ CICERONI FALSO TRIBVITVR.

EA DEMVM magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, æqualem, ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua reſpondeat, vt omnis oratio moribus conſonet. neque enim, qui ita viuit, vt tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone vtitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P.C.? vnde initium ſumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt vterque noſtrum. quod ſi aut de mea vita, atque actibus noſtris, huic conuiciatori reſpondero; inuidia gloriam conſequetur: aut, ſi huius facta, mores, omnem ætatem, nudauero; in idem vitium incidam procacitatis quod huic obijcio. id vos, ſi forte offendimini, iuſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, vt & pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, & in hunc minime mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem; quod nullum vos ſciatis nouum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera recognituros, quîs & meæ, & veſtræ iam, & ipſius, aures calent. verum eo magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum, ſed ita ingreſſus eſt, vt neque ab alio vinci poſſit, neque ipſe ſe omnino reliqua ætate

præterire. itaque nihil aliud ſtudet, niſi, vt lutulentus ſus, cum quouis velitari. longe vero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ vitæ ſordes eluuntur: ſed eſt quædam calumnia, quam vnuſquiſque noſtrum teſtante animo ſuo fert, de eo, qui falſum crimen bonis obiectat. quod ſi vita iſtius memoriam vicerit; aliam, P. C. non ex oratione eius, ſed ex moribus ſpectare debetis. iam dabo operam, quam maxime potero, vt breue id faciam. neque hæc altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C. plerumque enim reſp. priuatis creſcit inimicitiis; vbi nemo ciuis, qualis ſit vir, poteſt latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Criſpus Salluſtius ad vnum exemplum, & regulam quærit, velim mihi reſpondeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res geſtæ ſuæ, & vita innocentiſſime acta, commendauit? quod ſi hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æque de nobis exiſtimetur? cuius & res geſtæ illuſtres ſunt, & vita integerrime acta. quaſi vero tu ſis ab illis viris, Salluſti, ortus: quod ſi eſſes; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis maioribus virtute mea præluxi: vt, ſi prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ ſuæ. tu tuis vita, quam turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras: vt, etiam ſi fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos viros obiectare. ſatius eſt enim, me meis rebus geſtis florere, quam maiorum opinione niti; & ita viuere, vt ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui iam deceſſerunt, omnique odio carent, & inuidia, ſed cum iis, qui mecum vna in republica verſati ſunt. Sed, ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus; (non hanc dico

co popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges; cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficiis tam seueros; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. at quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum ciuium, vna cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbis incendium, exstinxi? Neque te tui piget, homo leuissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti: tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed, quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam vt vitium obiicere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. an vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an vlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P.C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit, hæc vt noua, atq. inusitata, miratur. Nam, quod ista inusitata rabie petulanter in vxorem, & in filiam meam inuasisti, quæ facilius mulieres se a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris: satis docte, ac perite, fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. vnus enim satis es materiæ

 habens:

habens: neq. quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim. atq. vtinam ne tanta quidem esset, quanta est; vt potius amici mei viuerent, quam ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? furori tribuni pl. cessi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quam vniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui, postea quam ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commouerat, pace, & otio, resederunt; hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reuerti. qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusque R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui. non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus volui valere, quam pacem: multi priuatorum audacias nutriuerunt. ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. ego numquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. itaque non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pænitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Cæsaris faui. hæ laudes enim egregij ciuis, & vnicæ, sunt. quæ si tu mihi vt vitia obiicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset

dicen-

dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. sed, vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te vt reuertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si numquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. neq., tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax, adoleueris. Postea quam immensæ gulæ impudicissumi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, vt, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. ita non est facile reputare, P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit. & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. non ita est: sed abiit in solatium sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, vt non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur, Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus

est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit os vestra. Vixeris, vt libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: satis sit, vnum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, vt a te cauere possimus. audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudij, & L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo vsus est quisque eorum, pro lege palam vniuersis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non posset? neque post illum delectum senatus, te vmquam vidimus. nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. quem honorem ita gessit, vt nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tamquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum cilonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in

parte

parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. nonne ita prouinciam vastauit, vt nihil neque passi sint, neque exspectarint grauius socij nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transiici aut in naues contrudi. tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit: ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle; vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraueris. neq. piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paullo ante fuerat Cæsar? modo, inquam, patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam, quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Salusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumem

in hoc

in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissim confectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine vnumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt: mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed vt ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

IN

C. SALLVSTII CRISPI CATILINAM, ET IVGVRTHAM,

[redacted] *Castigationum lib.* II.
ALDI MANVTII *Paulli F. Scholia.*
CYPRIANI A POPMA *Emendationes.*

IN

HISTORIARVM LIB. VI.

A LVDOVICO CARRIONE
collectos, auctos, & restitutos.

Eiusdem LVD. CARRIONIS Scholia.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini
Architypographi Regij.
cIↃ. IↃ. LXXIX.

[redacted]

CASTIGATIONVM

LIBER PRIMVS.

17 OMNEIS HOMINES; qui student sese præstare ceteris animantibus. *In manu scriptis aliisque vetustis est ordo verborum immutatus*, qui sese student præstare. *pro, qui dant operam, uti præstent ipsi & antecellant. Id lenius & asperum minus esse videtur, nec aliter a veteribus citatur, velut Prisciano lib.* VII. *quo loco de accusatiuo tertiæ declinationis agit. vbi &* Omnis *hic legendum esse docet pro*, omnes. *Terentianus diphthongho ei scribi vult in plurali cum hoc, tum similia nomina, quomodo fere & in vetustis inscriptionibus reperitur. Iam quod ad loquendi rationem attinet, norit lector & Ciceronem eodem modo locutum. nam* II. *Officiorum, Gratum se videri studet, inquit & in Eunuchi prologo Terent. Qui placere se studeat bonis quam plurimis Vbi interim miror, quid sibi quidam velint, qui & omisso accusatiuo* se, *versum constare arbitrentur, id quod secus habet. & ab imitatore quopiam pronomen adscriptum putent. quod hoc modo Sallustius Catilinæ historiam ordiatur. quasi vero non eodem modo sit, ita vti ostendimus, & Cicero ipse locutus. Sed & aliâs Terentius haud dissimili modo loquitur, velut in Eunucho, Est genus hominum, qui esse primos se omnium rerum volunt. Eodem modo* II. *Tuscul. Cicero, Est enim quoddam genus eorum qui se philosophos appellari volunt. pro, qui appellari philosophi volunt. nam sic vsitatius dicitur. Terent. in Andria, Vxorem decrêrat dare sese mihi hodie. Et, Quæ sese inhoneste optauit parere hic diuitias potius, quam in patria honeste pauper viuere. vbi etiam pronomine* sese *omisso, tamen sensus constat. quomodo & in illo Liuij* II. *Decadis tertiæ, Qui se bene mori, quam turpiter viuere maluit.*

Ne vitam silentio transeant. *Ita fere & impressa & calamo descripta exemplaria. nec male, vt opinor. verum in manu scripto quodam reperi*, transigant. *vt in Beroaldino quoque licet eodem sensu. pro traducant.*

Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est. *Exemplaria manu scripta*, Sed nostra omnis vis. *quomodo & Seruius in*

Georgica Virgilij citat. quæ quin & mollior & suauior, atque adeo verior sincериorque lectio sit, dubitari minime debet. Consule aurium iudicium, ac statim senties, quam & duriter & asperè concurrant, mnis, no, in illo omnis nostra. *quanto vero numerosius est, quanto aptius sonat, si verborum ordinem immutes. nostra omnis vis. vel, vt in Merseburgensi quodam est, nostra vis omnis. nam sic ibi reperi. Ac ne hoc, tamquam leue quid nec vllius momenti contemnas, non dubitat Cicero inuersione interdum pane poëtica vti ad effugiendum asperiorem concursum litterarum. Velut cum ait, Q. Mucius augur Scæuola. nam illud alterum, Q. Mucius Scæuola augur, cum propter sibilum, quem litteram efficere sentimus S, in altera voce extremam, in altera primam, tum ob vastum & inamœnum hiatum vocalium concurrentium paullo durius ei atque insuauius videbatur, ita vt erat. Ergo si naturalem ordinem Cicero propter euphoniam & iucundioris sonitus gratia inuertere non dubitauit, apparet nimirum, quanti referat qua quis in ordine arbitrario verborum collocatione serieque vtatur. Quod eo dico, ne quis hanc rem, ceu pane friuolam ac nullius ponderis, contemnendam esse ducat. Quamquam, ne quid dissimulem, in exemplari quodam manu scripto non est additum hoc loco Scæuola*

Nam diuitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est. virtus clara æternaque habetur. *In Fabriciano volumine τὸ* est *non reperitur. quod nisi incuria est librarij omissum, tunc* habetur *est ad priora quoque referendum.*

Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita vt bello valeret. *Legendum*, ita vti bello valeret. *id cum suauius est, tum Sallustianum magis. Etenim fere semper apud hunc auctorem inuenias sicuti potius quam sicut, vti quam vt veluti quam velut. Ipse quidem certè haud temere vmquam secus in vetustis codicibus reperi, licet excusi typis varient. Sic apud illos antiquissimos, quos libenter Sallustius facit, vt imitetur, fere semper vti reperias. velut apud Catonem de re Rustica, atque alios, quorum fragmenta quædam supersunt, vnde id coniicere licet.*

Ita imperium semper ab optimo quoque ad minus bonum transfertur. *In manu scriptis omnibus est*, ad optimum quemque ab minus bono transfertur. *quomodo & sensus ipse exposcere mihi videtur. nam fortunam dicit simul cum moribus immutari. ostendens videlicet, imperia alio transferri propter vitia regnantium. nec secus interpres, quisquis is fuit, legisse atque intellexisse hunc locum videtur.*

vitam ſicuti peregrinantes tranſegere. *Ita quidem Gymnicus. ſed alij* tranſiere, *quomodo & exemplaria duo manu ſcripta habent, & Non. Marcellus citat. licet aliter in Terentium Donatus, ſi modo ibi non ſunt mendoſi codices. aliter item duo ex* MSS.

Verum enimuero is mihi viuere demum, atq. frui anima videtur. *Quanto rectius in vetuſtis*, is demum mihi viuere. *quomodo & Priſcianus ſemel atque iterum citat. Sic in Adelphis Terentius, Verum enimuero id demum iuuat, ſi quem &c.*

Et qui fecere & qui facta aliorum ſcripſere, multi laudabantur. *Legendum è manuſcriptis & aliis vetuſtis,* laudantur, *tempore præſenti. Mox,* At mihi quidem, tametſi haud quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res geſtas ſcribere. *Codex Fabricianus* actorem rerum *habet. quamuis autem actor pro eo interdum ponitur qui res geſſit, velut de Orat. Vt eum efficeret oratorem verborum, actoremq. rerum. Item pro Seſtio, Cato dux, & auctor, & actor rerum illarum fuit. tamen prior lectio, ſicuti mihi quidem videtur, eſt multo verior. ac ſic quoque Gellius citat.*

Primum quod factis dicta exæquanda ſunt. *Legendum,* quod facta dictis. *quomodo codices habent in pergamenis deſcripti. nam æquare hic pro aſſequi ponitur. Oſtendit autem, ad rationem & condicionem rerum ſic accommodandam eſſe orationem, vti magnitudinem rerum oratio ipſa conſequatur. hoc eſt, vt ſit rebus ipſis par atq. æqualis oratio. Contra Liuius* II. *belli Punici* II. *Neq. aggrediar narrare, inquit, quæ differendo minora vero facio pro, quæ non exæquo dictis. Eſt & in quibuſdam, exſequenda ſint. ſed perperam, niſi fallor affinitas vocum anſam errori præbuit. Iam lectionem quæ in manu ſcriptis eſt, veriorem eſſe, colligi è T. Liuio poteſt. is enim* VI. *ab V. C. Cum ea quoque, inquit, quæ bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando memoraſſet. & quæ ſequuntur.*

ſupra ea veluti ficta, pro falſis ducit. *In Gelliana citatione pronomen* ea *eſt omiſſum. id quod conuenire videtur breuitati Salluſtianæ. ſed nec in manu ſcripto meo additur; licet in aliis ſit. irrepſit ex gloſſa inſulſi & inepti litteratoris. Sic infra in oratione Cæſaris, vltra ſine caſu expreſſo poſuit, Eam cuncta mortalium mala diſſoluere. vltra, neque curæ, neque gaudio locum eſſe.*

19 Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem. *Eſt in m.ſſ.* ab reliquorum malis moribus. *quam lectionem ſequentia illa non ſanè reſpuunt. nihilo minus honoris cupido eadem quæ ceteros fama atq. inuidia vexabat. Mecum facit codex Badianus. quamuis*

aliter Aldinus. Merseburgensis quidem, ab reliquis malis moribus. *verum in spatio quod versus dirimit, erat*, reliquorum.

de cuius moribus pauca prius explananda sunt. *Legendum*, de cuius hominis moribus.

inediæ, algoris, vigiliæ. *Hic verborum ordo est in manu scriptis, & impressis vetustioribus.*

satis loquentiæ, sapientiæ parum. *Quamuis in quibusdam, vt in omnibus manu scriptis, eloquentiæ sit, nec aut secus legerit interpres, aut a Prisciano, si quid vetustissimis exemplaribus credendum, aliter citetur; tamen vulgatam hodie lectionem sequor. Aul. Gellius I. testatur, Valerium Probum, id quod ipse ex familiari eius docto viro compererit, sic a Sallustio relictum affirmasse*, satis loquentiæ, sapientiæ parum, *quod eloquentia nouatori verborum Sallustio maxime congrueret: eloquentia cum insipientia minime conueniret. Sed & Plinius in Epistolis huc respexisse videri potest. Itaque Iulius Candidus, inquit, non inuenuste solet dicere, aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam: nam eloquentia vix vni aut alteri, immo, si M. Antonio credimus, nemini. hæc vero quam Candidus loquentiam appellat, multis, atque etiam impudentissimo cuique maxime contingit.*

ex pulcherrima & optima, pessima ac flagitiosissima facta 10 sit. τὸ optima *cum illa copula* &, *non est in vllo manu scripto, quæ quidem ipse viderim. nec Beroaldinum ea volumen habet.*

qui AEnea duce profugi, incertis sedibus vagabantur. *Manu scripta*, sedibus incertis. *vt adiectiuum sequatur. quomodo & Rodolphus Agricola citat.*

ita breui multitudo diuersa ac vaga, concordia ciuitas facta est. *Hæc non sunt in manu scriptis, nec in impressis vetustioribus, nec in illo denique Parisiensi quod excudit Badius, castigauit Alexander.*

alij alio more viuentes, incredibile est memoratu, quam facile coaluerint. *Manu scripti codices habent*, alius alio more viuentes. *quemadmodum postea, Alius alij tanti facinoris conscij. Et in Oratione Catonis, Alius alium exspectantes cunctamini. Nec secus in Oratione Lepidi, Ne alius alium principem exspectantes ante capiamini. Et ad Cæsarem de rep. ordinanda, Alius alium quasi prudentiorem secuti. Sic & Curtius V. Alius alium leuantes conabantur adscendere. Idem, Nisi mutuo essemus miseri, olim alius alij potuissemus esse fastidio. &* VII. *Aliusque alium adhortati in hostem salutis immemores ruere cœperunt. Sed &* IX. *Alius alij occursantes inuicem suspecti & soliciti ferebantur.*

Sed

Sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris, aucta. *Haec lectio in omnibus codicibus, quotquot ipse viderim, reperitur. verum Aurel. Augustinus in* III. *de ciuitate Dei sic citat*, postquam res eorum legibus. *vbi hodie* ciuibus, *nec male, vt opinor. In Augustino librarij mendum esse suspicor. Post,*

Nam ceteri, metu perculsi, a periculis aberant. *Augustinus, quo dixi loco, habet*, longe a periculis aberant. *verum dissentientibus cunctis fere exemplaribus, in quae ipse inciderim.*

Delecti quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. *Sic & in omnibus manu scriptis. at sunt qui legant*, reip. consulebant. *quomodo Rodolphus idem citat, memoriane lapsus, an quod sic legendum indicaret. Sensus autem est, consilium reip. penes senes fuisse, qui ex auctoritate patres, ob aetatem senatus vocarentur. vt inquit Florus.*

Post, vbi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae reip. caussa fuerat, in superbiam dominationemque se conuertit. *Hic coniecturam meam subijciam, nullius auctoritate fideve exemplaris fretus. Quid enim, si legas*, in superbiam dominationemque vertit? *quomodo & aliás verbo hoc Sallustius vti solet. Est autem & aliis in locis* vertit *in* conuertit *aut* conuertitur *mutatum. nam illud se, codex Merseburgensis non habet. Sed &* conuertit *interdum absolute ponitur apud hunc auctorem. id quod suo loco ostendemus. Adhuc vò* caussa, *non habent manu scripta quaedam in contextu, sed in spatio tantum quod versus dirimit. vt tale omnino sit, quale apud Terent. in Adelphis, Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. deest enim caussa. Sic autem Romanos loqui interdum consueuisse, testatur* XVIII. *Priscianus. Sane Cor. Tacitus identidem hac ellipsi vtitur, omisso substantiuo* caussa *vel* gratia, *id quod in Terentio diligenter annotauimus. Sed & aliás Sallustius ipse hoc modo loqui consueuit. vt suis locis indicabitur, Quod initio conseruandae libertatis fuerat. pro, quod ad libertatem conseruandam faciebat.*

21 quam in scortis atq. in conuiuiis libidinem habebant. *Manu scripta cuncta*, atque conuiuiis, *omissa iteratione praepositionis* in. *Atque hoc Sallustianum magis. Porro libidinem habere, hic est delectari aliqua re, seu delectationem habere. vt Cicero interdum loquitur. Vides autem libidinem anceps esse vocabulum καὶ τῶν μέσων. vt quo & bonam & malam in partem vti liceat.*

Sic se quisque hostem ferire, murum adscendere. *Particula* Sic, *non est in volumine Fabriciano. in ceteris tamen est, vt &*

Merseburgensi. Quid si legas, Sese quisque. *id è manu scripto quodam suspicor. licet priorem lectionem non reiiciam. Mox,*

ea diuitias, eamq. bonam famam. *In manu scriptis reperi*, eas diuitias, eam bonam famam. *neque secus in impressis emendatioribus, omissa videlicet illa coniunctione* que.

Atheniensium res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæq. fuere: verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. *Sic in vetustis. nam perperam est in recentioribus omissum* tamen. *quod si non sensus ipse necessario, numerus quidem certe exposcit. Consule aures & mecum facies. Ansam errori præbuit illa diuisio coniunctionis verumtamen, aliis interpositis verbis; id quod & Cicero facere amat. Merseburgense habet*, verumtamen aliquanto minores. *verum cetera rectius.*

optimus quisque facere quam dicere, & sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat. *Illa* & *copula non est in manu scriptis codicibus, ac maiore cum gratia hîc abesse poterit.* 11

in pace vero beneficiis magis, quam metu. *Manu scripta*, quod beneficiis magis. *rectene an secus, aliorum esto iudicium. Opponit autem inter se*, in bello, & in pace. *vt non incommode vtrobique addi videatur*, quod. *Sed & Aldinus codex illud habet.*

Carthago æmula imperij Romani, à stirpe interiit. *In manu scriptis est*, ab stirpe, *idque rectius, vt opinor.*

Namque auaritia fidem, probitatem, ceterasque bonas arteis subuertit. *Legendum*, ceterasque arteis bonas; *vt sequatur adiectiuum. atque ita fere codices habent in membrana descripti, nec non vetustissimus quisque ex impressis.*

deos negligere. *Manu scriptum*, neglegere, *veteri more. Mox,*

Ambitio multos mortales falsos fieri subegit. *Legendum*, multos mortaleis. *Subegit autem, pro coëgit positum est. Sic Tacitus sæpe, vi amoris subactus. Et, Operas arenæ promittere subegit. Sed & Liuius, Qua subactus iniuria, inquit, contra P. R. bellum tam infesto animo suscepisset. Virg.* VI.

Castigatque auditque dolos, subigitque fateri.

ciuitas est immutata. τὸ est, *non habet exemplar Fabricianum, & elegantius abest, præsertim cum paullo post sequatur, atq. huc idem referri possit. tametsi in manu scripto quodam neutrobi ponitur* est. 13

Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. *In manu scriptis duobus est*, propius virtutem erat. *Sic Liuius* IIII.

ab

ab V. C. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse. pro, verisimilius est. Sensus autem hic est, ambitionem minus esse à virtute remotam (nam est in bonis etiam studium & cupiditas honorum) quam auaritiam. Sed & prior lectio bene sane habet, propius virtuti. *pro, cum virtute iunctius. vel affine virtuti. nam sic in Officiis Cicero, Quæ virtuti propiores sunt, inquit. verum Priscianus libro* XVIII. propius virtutem *legit. & subdit ibidem hoc ex Iugurtha exemplum, propius mare Africum agitabant. Aur. Augustinus in* V. *de Ciuitate Dei*, propius virtuti *legit, nec id esse librarij vitium, ex insequentibus ibidem intelligi potest.*

nam gloriam, honorem, imperium, bonus & ignauus æque sibi exoptant. *Quanto melius in vetustis quibusdam*, bonus, ignauus, *omissa copula. id quod breuiloquentiæ Sallustianæ magis hic conuenit. Leue hoc sed non ideo prætereundum.*

Sed ille vera via nititur. *In quibusdam*, vera nititur via. *Id mihi rectius esse videtur.*

huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. *In manu scripto quodam, ex bibliotheca Merseburgensi, legitur,* Hic quia *&c. vt ad verbum contendit referatur. sed prior lectio melior.*

corpus virile animumque effeminat. *In vetustis*, corpus animumque virilem, *quomodo & Gellius citat. nec secus manu scripta. estque hæc collocatio verborum melior.*

quo sibi fidum acceptumque faceret. τὸ acceptum *non est in manu scriptis, neque impressis paullo vetustioribus. Sed nec sensus ipse postulat, atque adeo potius si quid est in me iudicij, prorsus respuit ac repudiat. Nam exercitum Sylla, quod luxuriose nimisque liberaliter haberet, fidum sibi fecit, seq. ipse militum animis carum acceptumque, non exercitum sibi reddidit. Quis enim est ita vmquam locutus, nisi abusum hac voce Sallustium dicere ausis. pro eo quod est, obnoxium?*

Quippe secundæ res sapientum animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. *In manu scriptis atq. aliis rectius*, ne illi corruptis moribus. *pro, tantum abest, vt illi corruptis moribus victoriæ temperarent. hoc est, victoriæ moderarentur, neque nimis eam crudeliter exercerent. Eodem modo & illi veteres citant, velut Priscianus* XVI. *de coniunctione agens. licet is vim huiusce particulæ Ne, parum intellexerit. qua Sallust. est pereleganter vsus, quomodo & Plautus, Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. Liuius* III. *ab* V. C. *Nouam inexpertamq. eam*

 potesta-

potestatem eripuere patribus nostris. ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium. pro, tantum abest vt nunc desiderium ferant. Idem tamen Priscianus, velut oblitus eorum quæ semel dixerat, super X I I. *versus Æn Ne dum hic legit, quo loco docet Dum pro coniunctione repletiua accipi, subiiciens hoc exemplum Terentij, Sosia ades dum. & mox Sallustij, Nedum illi corruptis moribus, & quæ sequuntur. Didymum, quem quatuor millia librorum scripsisse ferunt, vt alicubi testatur Seneca, certe quo nemo plura scripsit, si quid Fabio credimus, hunc memoria lapsum alicubi esse, & historiæ cuidam quam suis ipse libris inseruisset, tamquam vanæ repugnasse: quid iam mirum, cum Priscianus paucis in libris, quid ante dixerit, non commeminerit satis? Iam quamuis quibusdam in exemplaribus, vt & Merseburgensi,* sapientum *legatur, sublata per syncopam e medio littera; tamen Augustinus* sapientium *legisse videtur, ni sint mendosi codices. Nam libro* X V I. *de ciuitate Dei, de Solomone loquens, & hunc Sallustij locum imitans, Hic (inquit) bonis initiis, malos exitus habuit, quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quàm profuit ipsa sapientia. Nec aliter a veteribus citatur. & in tribus manu scriptis eodem modo reperi, Quinetiam in vita Claudij Trebellius Pollio, eodem modo repetit. Plerique, inquit, milites Claudij secundis re[bus] elati, quæ sapientium quoque animos fatigant, ita in præd[am] versi sunt &c. Sed & perperam quidam,* obtemperarent h[is] *legunt, contra & exemplarium fidem, & sensum. Tametsi eodem modo Merseburgense, & Florentinum quoddam. Corn. Tacitus* X I X. *Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent, inquit.*

nihil pensi neque moderati habere. *In manu scriptis duobus,* atque moderati. *sed eodem omnino sensu. Est in Argentoratensi,* nihil pensi, nihil moderati habere, *quæ & ipsa mihi lectio probatur, non mehercule minus, ac vtrauis superiorum. In Veneto legitur,* nihilque moderati. *quomodo in aliis quoque non nullis. Quid multis? Vt codicum fidem in pergamenis descriptorum libenter sequor, ita lectionem etiam comprobo peruulgatam, quam & Badianum & Gymnici exemplar habet. vbi illud obseruandum tamen, negationem plane superesse, eaque detracta eundem manere sensum, ita vt & aliâs sæpe. Sallustius in Iugurthino, Nihil pensi, inquit, neque sancti habere. Hic vt nulla sit in posteriore loco negatio, tamen sensus integer erit. Idem eodem in libro, Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur.* 14

cum domos atque villas cognoueris in vrbium modum ædificatas. *Manu scripta volumina*, exædificatas; *nec secus exemplar Beroaldinum. vtraque lectio probè quadrat. verbo exædificare non semel Cicero vtitur.*

At hi contra ignauissimi homines, per summum scelus ea omnia sociis adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerant. *In vetustioribus quibusdam est*, hostibus reliquerant. *Est enim perperam hic Datiuus in recentioribus omissus, ni fallor. nam hostes opposuit sociis, fortissimos viros ignauissimis hominibus, relinquere denique τὸ* adimere, *saluti victoriam. Mox,*

perinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio vti. *Legendum è manu scriptis*, proinde quasi. *nam ita fere veteres, vt est in Terentio Plautoque videre. nec raro apud Ciceronem, atque alios.*

Non famem aut lassitudinem, non sitim, neq. frigus operiri, sed ea omnia luxu antecapere. *Lego ex manu scriptis*, non famem aut sitim, neq. frigus, neq. lassitudinem operiri. *quomodo item Aldinum exemplar. Est in duobus tamen manu scriptis,* non famem, non sitim *&c. quomodo codex quoque Beroaldinus.*

omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum cateruas habebat. *Quamuis eodem modo & Fabricianum volumen, tamen est in manu scriptis quibusdam, vt & Mersebургensi,* omnium flagitiosorum & facinorosorum. *id quod sensus quoque postulat. Porro speciatim mox recenset istos flagitiis & facinoribus coopertos, vt erant impudici, adulteri, ganeones decoctores, aleatores, parricidæ, sacrilegi, periuri, conuicti iudiciis, atque id genus alij. nisi quis forte ὑπερβολικῶς locutum Sallustium putet, vel auxesi vsum, cum colluuiem innuere hominum pessimorum vellet. Facit cum Mersebургensi Florentinum.*

alea, manu, ventre &c. Τὸ alea *non est in manu scriptis.*

bona patria dilapidauerat. *In manu scriptis est*, lacerauerat. *sicut & in impressis vetustioribus. pro, patrimonium confecerat. Quod ad sensum tamen attinet, prior lectio bene habet. nam & apud Ciceronem est, dissipare fortunas, disperdere & dissipare patrimonium.*

25 periurio, aut ciuili sanguine alebat. *Legendum* sanguine ciuili. *vt sequatur adiectiuum. ex manu scriptis.*

Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat. *Hæc vera lectio, contra quàm est in recentioribus libris, vbi supersunt quædam. Sic autem codices habent in pergamenis descripti, & ex impressis plerique.*

nam

Nam vt cuiusq. studium ex ætate flagrabat. *Est quidem in plerisq.*, vt cuiusq. ingenium, *sed perperam, vt opinor.* nam & studium *est in manu scriptis, & eodem modo Felicius Durantinus legit. Namq. hunc sensum reddens, Vt eorum diuersa studia perspexerat, inquit, sic dissimili ratione in suam familiaritatem illexerat.*

ita conscientia mentem exagitatam vastabat. *In manu scriptis duobus reperi* excitam *ac sic, ni fallor, exemplar Aldinum habet* Sed & vexabat *in quibusdam est, pro vastabat. velut in duobus calamo descriptis, & Florentino. quomodo & Riccius Lugiensis alicubi se legisse testatur. Mox,*

Igitur color eius exsanguis, fœdi oculi. *Probus grammaticus legit,* colos exsanguis. *Eius verba subiiciam:* *Lor, inquit, tertia sunt declinationis, o in nominatiuo correpta, in genitiuo producta, ris syllaba terminato hic calor pallor, caloris palloris, color coloris. quamuis Sallustius, Igitur colos exsanguis; sicut labos & labor. meminit huius & aliâs idem. Ex manu scripto legendum suspicor,* colos ei exsanguis, *quomodo & Parisiense. non,* eius. *Porro fœdos oculos dixit. pro eo quod est, sæuitiam & immanitatem præ se ferentes quomodo hic accipi fœdum, cum in Eunuchum Donatus, tum Seruius in* II. *Æneidos adnotauit. nam aliâs fere turpe significat & flagitiosum.*

in Italia nullus exercitus erat. *In manu scriptis atq. aliis vetustioribus non reperitur,* erat. *& maiore cum gratia abesse poterit, nullo sensus detrimento. Ac, ni fallor, ex addita glossa in contextum irrepsit, vt alia multa quomodo paullo post, vbi hodie fere,* sed ea prorsus opportuna Catilinæ videbantur. *verbum* videbantur *ex glossa irrepsit. nam in antiquioribus non est. intelligitur enim* erant, *vti sæpe aliâs.* 16

Eo omnes conuenere senatorij ordinis P. Lentulus, & quæ sequuntur. omnes, *omittendum esse duco. neque enim in manu scriptis, aliisque vetustioribus reperitur, neque sententia postulat. Paullo post,*

adhoc multi ex coloniis & municipiis qui domi nobiles erant. præterea complures &c. qui, *non est in* M S S. *nec in impressis quibusdam. itaque mihi sic legendum videtur,* Adhoc multi ex coloniis & municipiis domi nobiles. erant præterea complures paullo occultius consilij huiusce participes nobiles. τὸ erant, *ad sequentia pertinet, & sic est in manu scriptis hic distinctus locus. contra quam in recentioribus. Sed &* huiusce, *non* huiuscemodi, *codices habent antiqui.*

Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus 17
Catili-

Catilina fuit. de qua quam verissime potero dicam. *Hac vera lectio. ceterum in Argentoratensi, quod est à Schurrerio excusum, reperi,* de quo. *perperam videlicet. nam præter exemplarium & in his manu scriptorum fidem atque consensum legit eodem modo libro* II. *Diomedes, ac subaudiendum monet coniuratione. quomodo item interpres. Mox,*

L. Iulio, M. Lepido consulibus, P. Antronius, & P. Sylla designati consules &c. *Volumen Fabricianum* Tullo. *qua verior lectio; licet in duobus calamo descriptis* L. Tullio *repererim. Cicero pro Sylla hunc L. Volcatium appellat, quemadmodum Asconius quoque Pedianus. tametsi hic alicubi L. Volcatium Tullium vocat. His igitur Coss. cœpta prior coniuratio est. Post hos L. Torquatus & L. Cotta fuere consules, quos consulatum ineuntes interficere in Capitolio P. Antronius & L. Catilina parabant. sicuti paullo post testatur Sallustius. Hi autem in P. Sylla & Antronij locum, quos ambitus ipsi damnarant, creati fuerant. Dein fuere L. Iulius Cæsar, & C. Martius Figulus. quorum supra Sallustius meminit. His Coss altera coniuratio cœpta est. Post hos M. Cicero cum C. Antonio. His Coss. mense Octobri patefacta coniuratio est & de coniuratis supplicium sumtum. Quod in Horatium Glareanus L. Iulium Tullum vocat, quem nos L. Volcatium Tullum, est haud dubiè memoriæ lapsus, nisi quis incuriæ adscribere malit. Sed & Haloander hunc ipsum in catalogo consulum L. Torquatum Tullum appellat. quam recte alij viderint.*

28 Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta. *In Fabriciano atque alio quodam est,* dicant. *idque rectius atque Latinius. nisi quis ἐτέρωσιν modi esse velit. Paullo post,*

ex voluntate eius Pisonem aggressos. *Illa* ex *præpositio non est in manu scriptis, licet in aliis fere sit. nec exemplar eam Beroaldinum habet.*

Nos eam rem in medio relinquemus. *Hic perperam quidam* dereliquemus. *Cicero pro Cælio, Neminem nominabo. tantum in medio relinquam.*

De superiore coniuratione satis est dictum. *τὸ* est, *non reperi in manu scriptis; ac elegantius abesse poterit.*

in abditam partem ædium secessit. *Manu scripta duo,* secedit. *quomodo & alia pleraque.*

Nisi virtus atq. fides vestra satis spectata mihi forent. *Legendū è vetustis,* Ni virtus fidesq. vestra spectata mihi forent *omissa particula illa* satis, *quam nec Fabricianus habet codex, nec requirit magnopere sensus. Si quis tamen eam adiectam velit, non admodum*

admodum repugnabo. est enim in Merseburgensi. Sed & Terent. *Satis iam Simo, satis spectata erga te amicitia est mea. Beroaldinum exemplar eam non habet.* Ni, *pro* nisi *ponitur. & sic numerus ipse exigit, cuius est obseruantissimus Sallustius. Nec vero aliter Seruius in Georgica Virgilij citat. Iam illud*, virtus atque fides vestra, *vasium quid nescio atque immane sonat. quanto modulatius, virtus fidesque vestra.*

spes magna, dominatio, in manibus frustra fuissent. *Ita & manu scripta fere, quæ ipse viderim. in recentioribus*, spes magnæ dominationis, *legitur.*

simul quia vobis eadem quæ mihi bona malaque esse intellexi. τὸ esse *non est in Merseburgensi, neque in Veneto, aut aliis impressis vetustioribus. ac elegantius & maiore cum gratia abesse videtur. Mox,*

Nam idem velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. *Sic & in Hecyram Donatus. in Fabriciano vero*, idem velle atque nolle. *Perperam autem est in exemplari Coloniensi additum* res. *nec enim in vetustis reperitur.*

quæ condicio vitæ futura sit, nisi nosmetipsos vindicemus in libertatem. *Legendum arbitror*, ni nosmetipsi. *id enim præterquam quod elegantius est, etiam veterum consensu codicum magis comprobatur.*

ceteri omnes strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate. *Quamuis eodem modo codices manu scripti, est in plerisque tamen, vt & Beroaldino*, vulgus fuimus, *tempore præsenti. pro, nullo numero habemur, hoc est, contemnimur & despicimur. sed &* fuimus, *non sane displicet, quod exemplaria fere habent.*

Nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. *In* 19
vetustis est, repulsas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. *Vtra verborum series concinnior esse videatur, alij iudicent. Mox,*

Quæ quousque tandem patiemini ô fortissimi viri. *In Fabriciano & Beroaldino non est*, ô. *ac mihi sane ab litteratore insulso additum videtur. est tamen in Merseburgensi atque aliis. Mox,*

Nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram, atque inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere? *Volumen Fabricianum habet*, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueris. *id haud dubie cum rectius, tum elegantius esse videtur. & talis ἐτέρωσις numeri, incredibilem quandam*

dam

dam gratiam & venustatem habet. Mox,

Verum enimuero per deûm atque hominum fidem, victoria in manu nobis est. *Priscianus legit*, Prô deûm atque hominum fidem. XIIII. *Prô, inquit, etiam interiectionis loco ponitur, & circumflectitur. vt Sall. in Catil. Prô deûm atque hominum fidem. neque secus interpres, quicumque is, legisse videtur. In vetustis inscriptionibus fere proh reperitur, contra quàm vel Priscianus ipse, vel alij quidam velint. nam & Festus cum Prisciano facit. Inter alias enim significationes huiusce particulæ prô, quas multas lib. XIIII. recenset, etiam admirationi seruire eam docet. vt, Prô Iuppiter. nam hoc ipse exemplum subdit.*

nisi forte animus me fallit. *Manu scriptum habet*, ni forte animus fallit.

tametsi illis quieta mouere magna merces videbatur. *Est in aliis*, quietam remp. mouere. *sed manu scripta fere cum priore lectione faciunt. & illud*, quietam remp. *ex glossa irrepsisse suspicor. nam quieta mouere, hic est quietum & tranquillum statum ciuitatis turbare.*

tamen postulauere plerique, vti proponeret. *In Fabriciano est*, tamen postulare plerique. *pro postulabant. vt sit ἐναλλαγὴ modi, vsitata historicis.*

quæ præmia armis peterent. *Manu scriptum*, quæ armis præmia peterent.

Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum. *Manu scripta, vt & impressa quædam*, proscriptionem locupletium. *id mihi rectius numerosiusque esse videtur. sed & Cicero vtitur hoc genitiuo ad Atticum*, Nec moderatiorem quam Sulla, *in pecuniis locupletium. nam in ablatiuo dici locuplete & locupleti, docet Q. Rhemmius Palæmon. vnde genitiuus existit locupletum & locupletium. quamquam idem Cicero ne quid dissimulem, proscriptiones locupletum dicit in Paradoxis; vt in vulgatis est exemplaribus: nam in manu scripto* locupletium *reperi. Porro tabulæ nouæ Latinis dicuntur quæ Græcis χρεῶν ἀποκοπαί. quomodo & Cicero appellat* VII. *ad Atticum. Est autem publica quædam æris alieni abolitio, & pecuniarum creditarum quasi condonatio. Meminit harum Cicero* II. *Officiorum, & Liuius* II. *belli Macedonici. vt interpretis inscitiam iure mireris, qui hic admirandas tabulas & artificiose pictas, intelligit per tabulas nouas. Proscriptionis vero nomen a bellis ciuilibus initium ducit. nam in tumultu & dissensione ciuili, cuiusmodi exstitere Marij & Sullæ, Cæsaris & Pompeij, qui consecuti victoriam erant, ij*

nomina

nomina eorum qui fuisse diuersarum partium putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quemquam occidisset, bonis etiam proscriptorum publicatis atque hastæ subiectis. Porro Sulla proscriptionis tabulas primus proposuit, isque non contentus in eos sæuire qui armis à se dissenserant, etiam quieti animi ciues, propter pecuniæ magnitudinem, proscriptorum numero adiecit quemadmodum Valerius inquit. Postea obtinuit consuetudo, vt in exsilium eiecti, proscripti dicerentur. Ergo polliceri Catilina proscriptionem locupletum, nimirum vt illis interfectis, impetus in eorum bona fieret. Mox,

magistratus, sacerdotia, rapinas, & alia omnia quæ bellum atque libido victorum fert. *In manu scriptis est*, alia omnia, *omissa illa & copula.*

Præterea esse in Hispania citeriore Pisonem dicebat, in Mauritania cum exercitu &c. *In manu scriptis atque aliis vetustioribus non est*, dicebat. *& maiore cum gratia abesse poterit. irrepsit autem ex glossa addita.*

cum eo se consule initium agendi belli facturum. *Sic & Aldinum exemplar. Merseburgense habet in spatio*, agendi, *supple bellum. Verum in ceteris manu scriptis non est*, belli. *ac neque sensus ipse, neque Latinitatis ratio patitur, vt addatur. nisi quis legere malit*, initium belli facturum. *vt omittatur*, agendi. *quomodo exemplar habet Beroaldinum. nam inferius quoque, Qui initium belli facerent, inquit. Sed & Cæsar, Omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant. Hoc loco etiam* se consulem *habent codices in membrana descripti, casu accusatiuo, consentientibus impressis quibusdam. quod non sane displicet.*

Adhæc maledictis increpabat omnes bonos. *Quamquam eodem modo Aldinum quoque exemplar, tamen rectius in manu scriptis*, Adhoc. *nam sic fere Sallustius aliâs, nec aliter Tacitus.*

suorum vnumquemque nominans laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ. *Perperam Gymnicus*, admonebat: *quamquam sic in aliis quoque est. irrepsit autem ex glossa. Mecum facit exemplar Venetum, Schurrerianum, alia pleraque.*

multos Syllanæ victoriæ. *Manu scripta*, multos victoriæ Sullanæ, *vt adiectiuum sequatur. Paullo post*, conuentum dimisit *nam ita codices in membrana descripti.*

inde, cum post exsecrationem omnes degustassent, sicuti in sollennibus sacris fieri consueuit, dicitur aperuisse consilium suum. τὸ dicitur, *ex glossa irrepsisse videtur: neque enim est in vetu-*

vetustis. & elegantius, citraque detrimentum sensus abest. Merseburgense, fieri consuetum, *sed eodem sensu.*

atque eo dictare, quo inter se magis fidi forent. *Hic mire variant exemplaria vetusta. Quid si legas,* atque id ea re. *siue,* eo fecisse, *tametsi hoc verbum cum in manu scripto sit, in recentioribus desideratur. vel,* atq. eó id ante fecisse, quo inter se *&c. quomodo legendum esse, coniectura quadam ducor ad suspicandum. Hæc iam adnotaram, cum ecce in duobus manu scriptis reperio,* atque eó dictam rem fecisse. *quæ mihi lectio maxime omnium probatur. & habet eandem exemplar Beroaldinum.*

Non nulli ficta & hæc & multa præterea existimabant esse ab his qui Ciceronis inuidiam, &c. τὸ esse *non est in* MSS. *neq. in impressis vetustioribus, ac solet interdum per ellipsin abesse, summa cum venustate orationis, vt est ab aliis quoque adnotatum.*

Nobis autem ea res. τὸ autem *non habent exemplaria manu scripta, ac rectius abest.*

quem censores senatu probri gratia amouerant. *Quid si legas,* mouerant. *nam sic fere dicimus, mouere senatu. pro eijcere. Alterum illud, haud scio, an sit vspiam lectum, aut si est, rarum certe est. Fortasse illa vocalis* a, *in antecedente dictione extrema, eademq. in* amouerant *prima, locum errori fecit. Hæc iam scripseram, cum ecce inspecto codice Fabriciano,* mouerant *ibidem reperi. licet in aliis* amouerant. *Ceterum, vt hoc quoque obiter addam, censores vt in amplissimum ordinem plerumque, quos commodum foret, legendi ius habebant, ita & senatu mouere solebant, si quos honore amplissimo indignos iudicassent. itaque & hic Sallustius Q. Curium hominem flagitiis atque facinoribus coopertum, senatu à censoribus motum dicit.*

neque reticere quæ audierat, neque sua & ipse scelera occultare. *Est in quibusdam, vt & Merseburgensi,* neque suametipse scelera. *Quomodo Liuius* VIII. *ab V. C. Epoto medicamento, suametipsæ fraude interierunt. Sed & prior lectio placet. nam idem Liuius* VII. *belli Punici secundi, Ita inde Annibal, inquit, sua & ipse fraude captus abijt.* τὸ prorsus *quod mox sequitur, ad sequentia pertinet, ac perperam est à Gymnico superioribus additum. vt sit,* prorsus neque dicere, neque facere quidquam pensi habebat. *pro, nihil curabat. Liuius, Quîs neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam vmquam pensi fuisset.*

31 Erat ei cum Fuluia nobili muliere stupri vetus consuetudo. *In aliis,* muliere nobili. *quomodo & in manu scriptis elegantius autem sequitur adiectiuum.*

maria montisq. polliceri cœpit, minari interdum ferro. *Perperam est in recentioribus addita illa & copula, ad verbum* minari. *quod vt ad sensum nihil, tamen ad orationis venustatem facere haud parum videtur. Ferrum pro gladio dixit per metonymiam. vt ex materia intelligas rem confectam. Et quamquam hæc figura poëtis familiarior sit, vtitur ea tamen & Cicero nonnumquam, velut pro Cæcina, In aliquem aduenientem cum ferro inuadere. &, homines instructi & certis locis cum ferro collocati.*

At Fuluia insolentia Curij caussa cognita. *Legendum è vetustis,* insolentiæ. *pro, vbi caussam cognouit insolentiæ Curij. nam apiculus ille, quo fit diphthongus, perperam est in impressis omissus.*

quæ & quomodo audierat, compluribus narrauit. *Legendum,* quæ quomodo audierat. *nam est illa & copula ab insulso forsan litteratore addita. neque enim in manu scriptis reperitur. nisi quis legere malit,* quæque & quomodo audierat. *nam sic quoque legendum, coniecturis quibusdam adducor vt suspicer.*

si eum quam tis egregius, nouus homo adeptus foret. *In manu scriptis est,* homo nouus. *quæ collocatio verborum melior. qua & Cicero fere vtitur. Dicitur autem homo nouus, qui nulla generis & prosapiæ nobilitate commendetur, & qui propter ignobilitatem à se ortus videatur. hoc est, qui nulla adiuuetur in adipiscendis honoribus commendatione maiorum, quiq. nullas horum ostentare imagines, nec res gestas virtutesque iactare possit. Cicero Philippica* v i. *Quid enim non debeo vobis Quirites, quem vos à se ortum hominibus nobilissimis omnibus honoribus prætulistis. Idem in Sall. Ego, inquit, maioribus meis virtute mea præluxi, vt si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ. vtrobiq. significat, se esse hominem nouum. Testatur & Plutarchus in vita M. Catonis, homines appellari nouos ab Romanis* τοὺς ἀπὸ γένους δόξαν οὐκ ἔχοντας, ἀρχομένους δὲ γνωρίζεσθαι δι᾽ αὑτῶν. *vt ipse inquit, Huic in Iugurtha Sallustius opponit hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, quem vno verbo nobilem dicimus.*

Namque à principio sui consulatus. *Manu scripta,* consulatus sui. *Mox,*

pactione prouinciæ propulerat. *Manu scripta duo,* perpulerat. *quomodo & ex impressis quædam.*

ne contra remp. dissentiret. *Est in manu scriptis omnibus, quæ ipse viderim,* sentiret, *neque sensus id repudiat. tametsi ne alterum quidem displicet, si subaudias, ab ipso.*

quoniam

quoniam quæ occulte tentauerat, aſpere fœdeque euenerant. *In manu ſcriptis & aliis antiquioribus eſt*, aſpera fœdaque. *nec aliter legit interpres, quiſquis is eſt.*

33 & cum eo L. Vagunteius ſenator. *Manu ſcripta*, L. Vargunteius. *quamquam Plutarchus in vita Ciceronis hoc omiſſo C. Cethegum prouinciam cepiſſe conſulis interficiendi teſtatur.*

ſenatus decreuit, vt darent operam conſules, ne quid reſp. detrimenti caperet. τὸ vt, *in exemplaribus manu ſcriptis non eſt. ac elegantius omitti, quàm addi videtur. tale illud Liuij, Præſcribit monetque Lilybæum firmo teneret præſidio. Cæſar 1. belli Ciuilis, Quotieſcumque ſit decretum, darent magiſtratus operam, ne quid reſpub. detrimenti caperet. pro, decretum vt darent.*

34 Aliter ſine populi iuſſu, nulli earum rerum conſuli ius eſt. *Manu ſcripta duo*, nullius earum rerum. *niſi quis* nulli *vetuſtè poſitum malit pro, nullius. quomodo Comicus dixit, Tam iners, tam nulli conſili. & in Truculento Plautus, Coloris vlli. pro vllius. Nec enim τῷ* conſuli *addendum puto. Sed, vt hoc obiter addam*, Aliter *Salluſtius, pro alioqui poſuit.* ius, *pro poteſtate.*

Igitur ſenatus decreto, Q. Marcius, Rex Feſulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca miſſi. *Nonius Marcellus de mutata declinatione agens*, ſenati decreto *hic legendum adnotauit quam veram eſſe lectionem reor. & ſic in altero manu ſcripto fuerat. ſed eraſum erat* i. *Habet eodem modo exemplar Florentinum. Mox,*

Hi vtrique ad vrbem imperatores erant, impediti ne triumpharent calumnia paucorum. *In vetuſtis quibuſdam eſt*, vtrique enim *&c. ſed in manu ſcriptis eſt vulgata lectio. Aſconius Pedianus*, Ij vtrique, *legiſſe videtur. nam perperam ibi quidam* ſecundo *legunt. quaſi ij numerum notet, ac non potius pronomen ſit. Hoc eos, qui locum citarunt, non obſeruaſſe miror.*

hiſque permiſſum eſt, vti pro tempore. *Legendum*, hiſque permiſſum, *omiſſo verbo ſubſtantiuo. quomodo & Merſeburgenſe exemplar, & alia quædam habent.*

Adhoc ſi quis indicauiſſet de coniuratione. *Melius in aliis*, indicaſſet. *per ſyncopam.*

præmium, ſeruo libertatem. *Sic & in Fabriciano. in ceteris fere*, præmium decreuere *&c. quomodo item in impreſſis vetuſtioribus. niſi quod in his fere* præmia *legimus, numero plurali, id quod minus probo.*

b 2 neque

neque loco, neque cuiquam homini satis credere. *Legendum*, neque homini cuiquam. *vt est in manu scriptis. atque hic in hisce vocibus ordo fere semper apud alios quoque reperitur.*

& ipse Plautia lege interrogatus erat. *Manu scripta*, lege Plautia. *vt sequatur adiectiuum, ita vt in talibus fere solet. nam dicimus, lex Iulia, lex Manilia &c.*

sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum venit. *In aliis est ordo verborum mutatus, licet manente sensu. Sed ad hæc & similia est nobis conniuendum, ne minutis in rebus occupari, καὶ περὶ μικρὰ σπουδάζειν videamur.*

Catilina vt erat paratus ad simulanda omnia. *Manu scripta*, ad dissimulanda omnia. *& sic item ex impressis quædam, velut Beroaldinum & Venetum. dissimulamus autem quæ sunt; simulamus quæ non sunt. sed & paullo ante de eodem Sallustius: Postremo dissimulandi caussa &c. quamquam vulgatam lectionem non reiicio, quam & Merseburgense habet.*

ita ab adolescentia vitam instituisse, vti omnia bona in spe haberet. *Alij*, haberent. *pro, vt omnia bona de ipso speranda & expectanda forent. Perperam & Gymnicus & alij*, dicebat vitam instituisse. *quod verbum ex glossa addita, vt opinor, irrepsit in contextum. nam maiore cum gratia & venustate abest. Ita Cicero Habendas esse quàm laxissimas habenas. caput enim esse ad bene viuendum securitatem. & Virgilius* I X. *Æneid.*

——tunc Nisus & vna
Euryalus confestim alacres admittier orant,
Rem magnam pretiumque moræ fore. supple, dicunt.

Tale illud quoque in Iugurtha, Postero die cum Aulo in colloquio verba facit. tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum teneat, tamen se rerum humanarum memorem, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum. vbi perperam est in Veneto quodam, tamen se dicit memorem. *quod verbum ex glossa addita irrepsit. Mox,*

ne existimarent. *Perperam Gymnicus*, neque. *Mox,*

cuius ipsius atq. maiorum plurima beneficia in plebem R. erant. *Legendum*, essent. *quomodo est in vetustis atque ita & sensus ipse postulat, & elocutionis ratio. Paullo post,*

Ad hæc maledicta alia cum adderet. *In manu scripto cæterisque vetustioribus est*, Ad hoc. *atque ita fere Sallustius, numquam aliter.*

incendium meum ruina restinguam. *In manu scriptis est*, extinguam. *quomodo & in aliis quibusdam. nec secus legit Feli-*

cius Durantinus, hac verba citans. verum mihi prior lectio magis arridet. nam & Cicero pro L. Murena, Catilinam ait Catoni iudicium minitanti respondisse, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum. Sed & Florus eodem modo. nam Sallustij verbis vtens, Consul, inquit, habito senatu in præsentem parricidam reum Cicero perorauit. sed non amplius profectum quam vt hostis euaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur Val. Maximus verbo extinguere *vtitur. L. vero Catilina inquit, in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, Sentio inquit, & quidem illud si aqua non potuero, ruina exstinguam. lib. IX. cap. de dictis improbis aut factis sceleratis.*

Deinde se ex curia domum proripuit. *In quibusdam est,* e templo proripuit. *priorem lectionem in Aldino quoq. reperias & in manu scripto. sed est idem sensus, vtrocumq modo legas. Cicero in Catilinam obiter ostendit senatum ab se fuisse in ædem Iouis Statoris vocatum, remq. omnem ibi ad P. C delatam, eodemque Catilinam venisse. sui, vt hic Sallustius ait, purgandi caussa. Sed & Plutarchus in vita Ciceronis vocatum ab eo senatum ait* εἰς τὸ τοῦ στησίου διος ἱερὸν, ὃν στάτορα ῥωμαῖοι καλοῦσιν, *vt ipse inquit. E quibus liquet, non inepte legi posse,* ex templo. *Sed hoc in medio relinquemus.*

& ab incendio intelligebat vrbem vigiliis esse munitam. τὸ esse *non habet codex Merseburgensis neq. manu scriptus ille cuius plerumq fidem sequor. nisi quod in spatio ipso quod versus dirimit, idem adiectum est. nec est in impressis paullo emendatioribus.*

multa antecapere quæ bello vsui forent. *Perperam Gymnicus,* multa loco antecapere.

In Manliana castra profectus est. *Hanc lectionem probo. non dissimulabo tamen, qui me scrupulus male habeat. Merseburg. codex, vnus ex omnib. habet* Maliana, *simplici l. sed & Malius ibidem fere semper contra quam in aliis reperitur. eodem modo apud Plutarchum in vita Ciceronis,* Μάλιος. *Interpretem miror, cur Manilium verterit, vbi Plutarchus,* οὗτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλιον ἔχοντες. *Sed & post,* πρὸς τὸν Μάλιον *semel atq iterum ad Manilium vertit interpres. is qui vitam Ciceronis ex Græco in Latinum sermonem transtulit. nisi aliter fortasse, ac nos hodie, suo is in codice habuit nam potest esse locus mendosus, quod ad hanc vocem attinet.*

mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment. *In quibusdam est,* vt confirment. *sed prior mihi lectio magis arridet, quam & codices manu scripti habent.*

Sæpe maiores nostri miserti plebis R. *In Merseburgensi est,* 36
miseriti. *quod participium apud Terentium atq. alios reperitur. nec secus exemplar Fabricij nostri.*

Te atque senatum obtestamur, vt consulatis miseris ciuibus. τὸ vt, *non est in manu scriptis, & rectius abesse poterit facit nobiscum exemplar Beroaldinum. Paullo post,*

neve nobis eam necessitudinem imponatis. *Merseburgense volumen habet* necessitatem, *sed perperam. nam fere & Sallustius & alij vetustiores necessitudinem pro necessitate posuerunt. quæ est, vt ille ait, vis quæpiam premens & vrgens. quanquam aliâs necessitudo est ius quoddam vinculumque religiosæ coniunctionis.*

Ad hæc Q. Marcius respondit, si quid à senatu petere vellent. *Melius in vetustis,* ab senatu. *Paullo post,*

ea mansuetudine atque misericordia senatum & populum Romanum semper fuisse. *Legendum ex vetustis,* senatum populumque R. *quod & illa vetus scribendi ratio quam quodam in exemplari reperi, declarat.* S. P. Q. R. *Ita enim hoc loco Fabricianum volumen, ac vetustissimum quodque ex impressis. licet codex Beroaldinus,* senatum populi Romani *habeat. duo è manuscriptis,* senatum P. R. *vt videlicet coniunctio illa ἐγκλιτικὴ desit.*

quam mediusfidius licet veram cognoscas. *Est hoc modo in* 37
cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus: nec male, vt opinor. Ceterum Seruius in IIII. *Æn.* recognoscas *legit nisi sint mendosi codices. sed memoriáne lapsus, an quod sic legendum putarit, haud equidem scio. Porro si sic legas. innuit hoc verbo Catilina, Catulum quoque aliquid ea de re sciuisse, de qua ipse sese purgat. nam recognoscimus ea fere quæ scimus. Cicero, Non videtur hæc multitudo cognoscere ex me caussam voluisse, sed ea quæ scit, mecum recognoscere. Idem, Declarat se non tum illa didicisse, sed reminiscendo recognoscere. sic aliâs sæpe. Vtra lectio verior, iudicent alij. ego vulgatam hodie magis probo. quamquam Felicius Durantinus,* agnoscas *legisse videtur.*

non quin æs alienum meis sumtum nominibus. τὸ sumtum *non est in vllo manu scripto, quod sciam. nec id sententia magnopere exposcit. nam* meis nominibus *ad verbum* soluere *pertinet. pro, quibus ipse debeo, non satisfacere.*

sed quod non dignos homines honore honestos videbam. *Ita fere in recentioribus, & in Merseburgensi. quibus cum facit Felicius Durantinus. sed Fabricij codex habet, consentientibus manu scriptis duobus,* honore honestatos. *pro decoratos & ampli-*

amplificatos. nec est in impressis quibusdam secus. verum hoc lectoris iudicio, vt & alia fere, permittimus.

dum ciuitatem antea solicitatam armis exornat. *Codices in pergamenis descripti,* dum vicinitatem. *Illud, ab eo, quod Gymnicus habet, non reperitur in manu scriptis, ac ne in codice quidem Beroaldino.*

38 Namque ex duobus senatus decretis. *In manu scriptis atq. aliis vetustis est illa præpositio ex omissa. id quod rectius esse puto. Sed &* senati *habet volumen ipsum Fabricianum, qui est genitiuus antiquus. Est inscriptio quædam in agro Veronensi, quæ in inscriptione genitiuus hic reperitur. Sex. Attilius M. F. Saranus Procos. ex senati consulto inter Atteſtinos & Veicetiuos finis terminosque statui iussit. pro, ex senatus consulto. Sisenna item apud Nonium, ex senati consulto dixit historiarum* III.

neque ex castris Catilinæ quisquam hominum discesserat. *In manu scriptis est,* quisquam omnium. *Mox,*

Tanta vis morbi, atque vti tabes plerosque ciuium animos inuaserat. *Sic fere in vetustis.* τὸ atque *non est in eo quod Gymnicus excudit.*

sed omnino cuncta plebs, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. *Legendum,* cuncta plebes. *quomodo & postea statim,* Sed vrbana plebes. *nec est aliter in vetustis.*

item alij, qui per dedecora patrimoniis amissis vagabantur. *In manu scriptis neque relatiuum* qui *neque verbum* vagabantur *reperi. vtrumque. si quid est in me iudicij, ab inepto litteratore perperam est adiectum.*

sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat. *Quanto in manu scriptis rectius,* sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. *ita nimirum sensus ipse postulat. Valde mehercule miror oscitantiam impressorum, qui talia non aduertant. Ego hic fidem antiquorum codicum, contra consensum recentiorum, sequendam nobis puto.*

39 Ideo malum id adeo multos post annos in ciuitatem reuerterat. *Legendum,* Id adeo malum. *ex vetustis. Ita Liuius* II. *ab V. C. Id adeo malum ex prouocatione natum.*

deinde largiendo. *Manu scripta,* dein.

Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus sub specie pro sua magnitudine. *In Florentino Venetoq. est,* sub senatus specie. *pro eo quod est, quasi dignitatem senatus tueretur, quam esse quàm amplissimam è rep. foret. In manu scriptis non est* sub. *id forsan in spatio quispiam, quod versus dirimit, annotarat*

 super

ſuper hac dictione ſpecie. *dein irrepſit , vt fit, in contextum . atque inde forſan eſt legi cœptum* , ſenatus ſub ſpecie. pro ſua magnitudine , *id eſt* , *pro ſua potentia. Aur. Auguſtinus in* III *de Ciuitate Dei, quædam è Salluſtio citat, quæ hunc locum mirifice declarent : Plurimæ , inquit , turbæ, ſeditiones , & ad poſtremum bella ciuilia orta ſunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique conceſſerant, ſub honeſto patrum aut plebis nomine dominationem affectabant , bonique & mali ciues appellati , non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis; ſed vti quiſq. locupletiſſimus & iniuria validior , quia præſentia defendebat , pro bono ducebatur.*

præterea quod natura Gallica gens bellicoſa eſſet. *Codices in membrana deſcripti* , gens Gallica . *vt adiectiuum poſtponatur. & ſic exemplar quoque Beroaldinum.* 40

miſeriis ſuis remedium morte exſpectare. *In Fabriciano eſt,* mortem ſperare. *in ceteris,* mortem exſpectare. *Poſt,*

Allobroges in maximam ſpem adducti. *Merſeburgenſe,* in ſpem maximam . *vt ſequatur adiectiuum . quomodo & in aliis manu ſcriptis. Paullo poſt,*

nihil tam aſperum, neque tam difficile eſſe , quod non cupidiſſime facturi eſſent. *Legendum è Veneto* , quin cupidiſſime, *&c. pro, quod non. Irrepſit ex gloſſa addita, ni fallor.*

Nam tum Brutus ab Roma aberat. *In manu ſcriptis eſt,* Roma aberat, *omiſſa præpoſitione. ſed prior lectio verior; id quod è Priſciano colligi libro* XV. *poteſt . Inueniuntur tamen , inquit, & cum præpoſitionibus nomina ciuitatum ſæpe prolata, & maxime apud hiſtoricos . Liuius in* VIII. *ab V. C. Venerant & ab Lanuuio Antioque auxilia . Salluſtius in Catil. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Cicero modo omittit præpoſitionem , vt in epiſtolis, Quod video omnes bonos abeſſe Roma . modo addit , vt in Verrem, A beſſe a domo paulliſper maluit.* 41

Præterea Gabinium acceſſit. *In vetuſtis arceſſit: ſed eodem ſenſu. nam eſt vtrumque in veterum ſcriptis frequens.*

Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. conſulto, cognita cauſſa, in vincula coniecerat. *Sic Gymnicus, ac recte. Ceterum eſt in quibuſdam, vt & Merſeburgenſi, & Florentino,* ex ſociis cauſſa cognita.*quæ res miſere interpretem torſit. compendiaria illa per notas ſcribendi ratio , anſam errori præbuit.*

item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. *Felicius Durantinus putat librariorum culpa hic mendoſe*

mendose legi, C. Murenam citeriori Galliæ legatum præfuisse, quod ea tempestate Galliæ transalpinæ Cicero Murenam præfuisse tradat. Fuit autem C. Murena legatus, frater L. Murenæ consulu designati.

eo signo dato, proxima nocte &c. dato, *non est in manu scriptis, nec in impressis vetustioribus. sed nec Felicius Durantinus addit: addit tamen Aretinus.*

cetera multitudo coniurationis, suum quisque negotium exsequeretur. *Est quidem in manu scriptis duobus*, suum quæque negotium. *sed in meo* quisque *legitur. refertur enim ad sensum, non ad vocem estque id apud historicos frequens.*

42 Statilius & Gabinius vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent. *Cicero in* III. *inuectiua in L. Catilinam, testatur L. Cassium, quem Sallustius infra in Galliam profectum scribit, sibi procurationem incendendæ vrbis depoposcisse. & in* IIII. *trucidandi senatus partes a Lentulo datas Cethego, ceteros ciues interficiendi Gabinio, quem incendiis præponit Sallustius, vrbis inflammandæ Cassio, totius Italiæ vastandæ diripiendæque Catilinæ. itaque non per omnia consentiunt Cicero ac Sallustius. Sed & pro Sulla Cicero, Cum Catilina, inquit, egrederetur ad exercitum, Lentulus in vrbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus cædi præponeretur, Antronio vt occuparet Etruriam præscriberetur. & reliqua.*

quarum exemplum infra scriptum est. *Exemplum litterarum ad Catilinam Lentuli, sic est in vetustis quibusdam, vt apud Ciceronem Oratione* III. *in Catilinam:* Qui sim, ex eo quem ad te misi cognosces. Cura, vt vir sis, & cogita, quem in locum sis progressus, & vide, quid iam tibi sit necesse. Cura, vti omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum. *In manu scriptis tamen idem reperitur litterarum exemplum, quod in hisce recentioribus, nimirum hoc:* Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris te virum esse. Consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hæc mandata verbis dat. *Legendum*, adhoc, *ex vetustis. quomodo semper Sallustius pro, præterea. & identidem Tacitus.*

in vrbe parata esse quæ iusserat. *Melius in vetustis*, quæ iusserit. *sic enim eloquendi ratio postulat.*

43 rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur. *Codices in membrana descripti*, cuius gratia mittebantur. *& eodem modo Badianus. Sed in aliis ita fere est, vt hodie legitur. Quamuis*

autem Hieronymus hoc in Rufino carpat, tamen, pace viri dicam, sæpenumero apud optimos quosque ac primæ notæ scriptores repetitur antecedens, iungiturque cum relatiuo ipso. Terentius in Heaut. Habet bonorum exemplum, quo exemplo sibi licere id facere quod illi fecerunt, putat. Cæsar, Vltra eum locum, quo in loco Germani consederant. &, Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. &, Diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. &, Diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret. Ita sexcenties fere apud eundem reperias. Sed & Cicero in Verrem, Aduenit dies, quo die ex instituto, &c.

Occulte pontem obsident. *In manu scriptis*, obsidunt, *coniugatione tertia. Mox,*

Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt. *In codice Fabriciano est*, venêre.

pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. caussam fore credebat. *In impressis vetustioribus non reperi* caussam, *nec in ipsis manu scriptis, quorum plerumque fidem sequor. sed nec magnopere sensus id requirit. quare tollendum censeo.*

Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit. *Sic in quibusdam, vbi Gymnicus, consentientibus manu scriptis*, in senatum perducit. *quamuis autem nec Aretinus hoc addit, mihi tamen relinquendum esse videtur.*

Paullo post,

Volturcius interrogatus de itinere, & de litteris. *In manu scriptis & aliis antiquioribus est illa copula* & *omissa; maiore cum gratia & venustate, quàm si addatur. Mox,* 44

primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione. *In hunc modum est hic distinguendus locus, contra quàm in recentioribus habetur. nam*, alia omnia, *prioribus addes, non sequentibus.*

senatus decreuit, vti abdicato magistratu Lentulus. *Manu scriptum*, decernit, *tempore præsenti, quomodo & aliâs sæpe.*

aliique de coniuratione deprehensi. *Exemplaria calamo descripta*, ex coniuratione. *sed est idem vtrobique sensus, & vtrumque Latine dicitur.* 45

quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. *Sic est è codice Fabriciano legendum. quibus in verbis hæc à vulgata lectione discrepent, facile est videre. primum*

adden-

addendum est &, quo & ceterorum. *dein* è periculo, *legendum. Paullo post,*

magis lenienda. *In manu scriptis* leniunda.

plerique Crasso ex priuatis negotiis obnoxii. *Legendum*, ex negotiis priuatis, *vt adiectiuum sequatur. sic enim est in manu scriptis, & in impressis vetustioribus.*

frequens senatus decreuit. *In iisdem,* decernit.

tantam illam contumeliam sibi à Cicerone paratam. *Sic & Aldus. In antiquis rectius,* ab Cicerone impositam. *sic enim codices in membrana descripti Iam contumeliam imponere est alicubi apud Ciceronem, Quibus tu, inquit, priuatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti. Eodem modo Florentinum.*

neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere quiuere. *Manu scriptum*, neque gratia, neque precibus, neque pretio.

vti per Allobroges aut per alium indicem. *In manu scriptis non est illa repetitio præpositionis* per. *nisi quod in Fabriciano eadem est in spatio addita, quod versus dirimit.*

Nam vterque cum illo graues inimicitias exercebant. *Hic ordo verborum & hæc collocatio est in manu scriptis porro,* vterque exercebant, *peculiaris est loquendi ratio historicorum. Mox,*

46 Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum. *Quamuis & descripti calamo libri sic habeant non est in plerisque tamen,* pecuniarum. *& melius atque elegantius subauditur. irrepsit autem ex glossa. Ascon. Fuit, inquit, Catilina patricius, & eodem illo tempore erat reus repetundarum. Idem, Nam iudicium quoque secutum repetundarum. Non negauerim tamen apud Ciceronem addi solere. vt, Clamares te lege pecuniarum repetundarum non teneri. &, Piso Frugi legem de pecuniis repetundis tulit.*

magnam illi inuidiam conflauerant, vsque adeo vt illi equites R. *Manu scripta* vsque eò. *sed eodem sensu. quod ipsum frequens apud Ciceronem est. Mox,*

qui præsidij caussa cum telis erant circum ædem Concordiæ. *In Merseburgensi est,* circum Concordiæ. *vt subaudias* ædem, *quomodo in similibus. velut ad Iuturnæ apud Ciceronem. ante Castoris, apud eundem. Sic Plautus in Veneris inquit. pro in fanum Veneris. testatur autem Porphyrio alicubi, libenter facere auctores, vt hac ellipsi vtantur, cum de locis sacris loquuntur. In ceteris manu scriptis est vulgata lectio.*

quod

quod de ea re, præsidiis additis, referendum esse censuerat. 41
In Fabriciano ceterisque vetustioribus est, præsidiis abditis. *quomodo interpres quoque. in iisdem*, referundum censuerat. *omisso illo verbo esse, quod nec Merseburgense volumen habet.*

qui reges, aut qui populi, ira aut misericordia impulsi, male consuluerunt. *Manu scripta*, consuluerint. *quomodo & Latinitatis ratio postulat. nisi si quis ἑτέρωσιν esse modi velit. Sed & codex Badianus eodem modo habet, & ceteri vetustiores.*

infida atque aduersa nobis fuit. *In Fabriciano est*, aduorsa. *quod etiam si leue, non tamen prætereundum esse duxi. Mox,* 4

Sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est. *Fabricianum*, consultatum est. *sed dissentientibus fere ceteris. Mox,*

ne quis diuitiarum magis quàm iniuriæ caussa bellum inceptum diceret. *In impressis quibusdam est*, cœptum. *Ibidem*,

impunitos eos dimiserunt, *Manu scripta*, dimisere. *Mox*,

cum sæpe Carthaginienses & in pace & per indutias. *Perperam est in recentioribus alterum & omissum, non quidem ullo cum detrimento sensus, sed elegantiæ orationis tamen. Mox,*

multa nefaria facinora fecissent. *In Merseburgensi est*, nefanda. *sed eodem sensu. Est & apud Ciceronem, nefandum scelus. Idem alicubi scelus nefarium facere dixit. Item, scelestum & nefarium facinus.*

neue magis iræ vestræ, quàm famæ consulatis. *In manu scriptis atque aliis antiquioribus*, neu, *pro* neue *legitur. Mox,*

Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur, nouum consilium approbo. *Manu scripta*, reperitur, *indicandi modo, tempore præsenti. quo quidem & tempore & modo in statim subsequentibus cumque his cohærentibus vtitur*, Sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat *&c.*

An vt vos infestos coniurationi faceret? *Manu scripta*, an vti vos. *quomodo & ex impressis quædam. Mox,* 48

Scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit, eum oratio accenderet? *In vetustis*, accendet. *quomodo & Badianum exemplar. Quoddam è manu scriptis, accendat, vt δυνητικῶς ponatur, seu modo potentiali, vt vocant. pro, accendere possit.*

Sed aliis alia licentia. *Manu scriptum*, alia aliis. *sed hoc quidem nimis quàm leue.*

omnes cruciatus. *Legendum*, omneis. *quomodo & aliâs fere. Paullo post,*

D. Sila-

D. Silanum virum fortem atque strenuum certe scio, quæ dixerit, studio reip. dixisse. *Volumen Fabricianum,* certo scio. *quomodo & Cicero ipse loquitur. nam is* τῷ certò *fere vtitur, quoties quid sine dubio scire se significat. Mox,*

Verum sententia eius non videtur mihi crudelis (quid enim in tales homines crudele fieri potest?) sed aliena a rep. nostra videtur. *Manu scripta,* Verum sententia eius mihi non crudelis, *omisso verbo illo* videtur. *id quod breuitati Sallustianæ magis conuenit. nam postea* τὸ videtur *sequitur.*

49 An quia lex Porcia vetat, aut aliæ leges? Item condemnatis ciuibus non animam eripi, & quæ sequuntur. *Legendum ex antiquis,* An quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exsilium permitti iubent. *Sic & manu scripta habent, & sensus ipse postulat, modo & sequentia spectes, & locum accurate totum excutias. Paullo post,*

qui conuenit in minori negotio legem timere, cum eam in maiori neglexeris. *In manu scriptis cæterisque vetustioribus est,* minore, maiore. *id rectius esse puto. Quod in Mersebur-gensi* obseruare *legitur, vbi nos* timere, *librarij mendum esse suspicor.*

Atenim quis reprehendet, id quod in paricidas reip. decretum erit? *In non nullis est,* reprehendat. *idque melius, vt mihi videtur. pro,* reprehendere possit. *Perperam in Badiano,* At tu dices, quis reprehendet &c. τ' dices *in spatio forsan quod versus dirimit, adscripserat quispiam. id postea irrepsit in contextum, incuria, ni fallor, librarij. Legendum igitur ita vti hodie fere est in exemplaribus; vt sit hypophora, cui mox idem per anthypophoram,* Tempus, dies, fortuna, cuius libido gentibus moderatur. *Paullo post,*

sed vbi imperium ad ignaros ciues. aut minus bonos peruenit. ciues, *non reperi in vetustis. In Fabriciano est* ad ignaros eius. *id est, imperij. nam hoc supra scriptum erat in spatio ipso quod versus dirimit.*

qui remp. eorum tractarent. *Sic & manu scriptum volumen. In impressis vetustioribus, non est* eorum, *ac omitti citra detrimentum sensus potest. Mox,*

Ea populus lætari, & merito dicere fieri. *Merseburgense,* Ea re populus lætari. *sed perperam. nam nec aliter Priscianus citat quam habet vulgata lectio. quamuis non ignorem, hoc verbum perelegantèr cum ablatiuo iungi.*

iuxta bonos & malos libidinose interficere. *Quid si legas, iuxta bonos ac malos? Ego tamen, dissentiente manuscripto, nihil mutare ausim. Mox,*

stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. *Manu scriptum* graues.

homines sceleſtos & factioſos. *In impressis vetustioribus est illa & copula omissa. idque Sallustianum magis. Paullo post,*

Postremo vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat. *Manu scripta,* postremo aut vas, aut vestimentum. *geminata videlicet coniunctione disiunctiua. Mox,* 50

dabat operam, vt is in proscriptorum numero esset. *Manu scriptum*, vti is. *quomodo & aliâs fere. Paullo post*

quam Sylla omnes suos diuitiis expleuit. *Legendum*, omneis suos, *ex vetustis.*

aliquid falsum pro vero credi. *Codices in membrana descripti, consentientibus impressis quibusdam,* falsum aliquid. *verborum ordine mutato. Mox,*

a Tuscis pleraque sumserunt. *In iisdem,* ab Tuscis.

tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exsilium damnatis permissum est. *τὸ* legibus *in quibusdam non est. sed quia id codex habet Fabricianus, nihil immuto. sæpe enim veteres antecedens repetunt, ipsique relatiuo adiungunt. id quod aliâs quoque est à nobis annotatum. Sed &* tum lex Porcia. *pro tunc, manu scriptum habet.*

quo minus nouum consilium capiamus. *Merseburgense,* consilium nouum. *vt adiectiuum sequatur.*

ceteri verbo, alius alij varie assentiebantur. *In quibusdam* 51 *antiquioribus est,* assentiebant. *sed eodem sensu. nam quamuis hodie fere assentior dicimus, veteres tamen & assentio dicebant. vt est à Gellio annotatum. sed & Cicero sæpe est hac terminatione vsus. Diomedes tamen* assentiebantur *hic legit lib.* 1. *quo loco testatur non assentio solum, sed & assentior dici.*

& cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. *Duo è manu scriptis, mecum ipse repeto. nec aliter Florentinum.*

Non nunc agitur de vectigalibus, neque de sociorum iniuriis. *Codex Fabricianus.* non de sociorum iniuriis. *id quod & acrius est & lepidius. eodem modo ex impressis quidam. Paullo post,*

multosque mortales ob eam caussam aduersos habeo. *In manu scriptis est, vt & impressis vetustioribus,* multosque mortalis, ea caussa *&c. pro, ob eam caussam. quomodo Terent. Nec tu*

ea

ea caussa, minueris hac qua facis. Idem, Et ea me hic restitisse gratia. pro, eius rei gratia.

aut quam magnificum imperium R. populi sit. *Manu scripta,* populi R. *vt sequatur adiectiuum. id quod sonantius est.*

sed hæc, cuiuscumque modi videntur. *In manu scripto quodam est,* sed cuius hæc cumque modi videntur. *vt sit τμῆσις. quomodo & exemplar habet Beroaldinum.*

52 paullo ante in hoc ordine de vita & morte disseruit. in hoc ordine, *non est in impressis quibusdam, licet in manu scripto sit.*

Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in vrbe, & non per totam Italiam sint. *In Fabriciano omissa illa* & *copula,* non per totam Italiam, *legitur. quamuis secus in aliis.*

Si ita res esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. *Volumen Fabricianum,* Si ita esset. *nec additur ibi* res. *atque hoc modo etiam Aur. Augustinus in* V. *de Ciuitate Dei citat. vtrumque autem recte dicitur, sic est, & sic res est.* οὕτως ἔχει. *& vtroque Terentius in Andria vtitur.*

53 inter bonos & malos nullum discrimen est. *In manu scriptis,* discrimen nullum. *omisso verbo substantiuo. nec aliter Augustinus* V. *de Ciuitate Dei, cap.* XII.

Gallorum gentem infestissimam Romano nomini ad bellum accersunt. *Codices in pergamenis descripti,* nomini Romano. *ac sic rectius legitur. Sed &* accersiunt *ibidem, non* accersunt. *quamuis eodem sensu.*

Misereamini censeo, deliquere homines adolescentuli per ambitionem. *Sic & manu scriptum & alia fere. Sed Merseburgense & Schurrerianum,* Misereremini. *perperam videlicet.* & censeo, *hic ad ironiam facit. neque enim hoc vult Cato, misericordiam esse deprehensis intra mœnia hostibus impertiendam, sed grauiter in eos animaduertendum, & seuere vindicandum. propterea & ironicam extenuationem criminis addit, quo nullum atrocius esse poterat.*

Næ ista vobis mansuetudo & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam conuertetur. *Hic exemplar Fabricianum,* in miseriam vertet. *idque cum verius multo, tum elegantius. pro, vertetur & commutabitur. Tacitus, Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Idem, Seu temere lapsa vox in præsagium vertit. Liuius, Verteratque Scipionum inuidia in prætorem. Idem, In perniciem adolescenti verterunt. Sic Cn. Velleius in annalibus apud Gellium, Postquam tempestas sedauit inquit. pro sedata est. Pro passiuo enim actiuum posuit. & Varro apud eundem,*

In prio-

In priore verbo graues prosodiæ quæ fuere manent. reliquæ mutant, inquit, pro, mutantur. Liuius IX. *Dec.* IIII. *Mores quidem populi R. quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. Idem* VIII. *belli Punici* II. *Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat. pro, reciprocatur. Suetonius, Quoties terra in vrbe mouisset. pro, mota fuisset. Talia apud Virgilium. Nox humida cælo præcipitat. &, Ingeminant Austri. pro, præcipitatur, ingeminantur. Nisi quis ellipsin esse malit pronominis* se. *quomodo, ni fallor in illo. Accingunt omnes operi &, Tum prora auertit. Liuius* II. *ab V. C. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias. hic præcipitare passiue positum videtur. quamuis Hadrianus fere semper veteres ita fuisse locutos adnotauit, maxime quoties de sideribus aut temporibus mentio incideret. Cæsar, Hiems iam præcipitauerat, inquit. Est & apud Ciceronem, Sol iam præcipitans. Sed & alii de rebus loquentes hoc verbo in hunc modum vtimur. vt Cic. Fibrenus ex eo loco præcipitat in Lirem. &, Loca vbi Nilus præcipitat ex altissimis montibus. Idem, Præcipitantem igitur impellamus, & perditum prosternamus. Sic apud eundem, Præcipitantem retinere, præcipitanti reip. subuenire, &c. quæ omnia passiue intelligenda esse vides. Sed ad institutum. Est in quibusdam perperam,* Vereor ne ista mansuetudo *&c. qua in re lapsus est Felicius quoque Durantinus. nam vt exemplarium consensum omittam, Donatus in Andriam hunc locum ita citat, vt nunc vulgo legitur. Est autem Næ diphthongo scribendum, idemque omnino est quod Latinis profecto, & illa iurandi particula Mediusfidius. Cicero, Næ isti vehementer errant. Idem, Næ tu si id fecisses, melius famæ tuæ consuluisses. Interdum idem coniungit Næ & Mediusfidius, velut ad Atticum alicubi & in quæstionibus Tusculanis.*

Vbi socordiæ te atque ignauiæ tradideris, nequicquam deos impiores. *Seruius in* III. *Georg. sic citat,* Vbi socordiæ tete *&c. quod vt mihi quidem valde placet, sic nullo in exemplari, quod sciam, reperitur.*

nisi iterum iam patriæ bellum fecit. *In manu scriptis est,* nisi alterum iam patriæ *&c. sensu tamen eodem. quod in quibusdam* intulit *legitur, id ex glossa irrepsisse suspicor. Paullo post,*

facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis. *Ita codices in membrana descripti. perperam in Gymnico & aliis,* verba mea. *nam* verba *in genere, opponit ipsi rei. sed & Badianum exemplar sic habet, & Beroaldinum.*

Quare

Quare ita censeo. *In manu scriptis additur* ego, *haud male, vt opinor. Paullo post,*

cædem, incendia, aliaque se fœda atque crudelia &c. *In manu scriptis est,* aliaque fœda, *omisso pronomine* se, *idque melius.*

senatus decretum sit, sicut ille censuerat. *Exemplar Fabricianum* sicuti ille censuerat. *sed & erasa ibi cultello erat vltima in senat. vt suspicer ibi fuisse* senati decretum. *quomodo & aliás fere Sallustius. Priscianus quidem certe hic legit,* senati, *vt sit genitiuus antiquus. Eodem modo Donatus in Hecyram Terentij, vbi adnotat veteres tumulti & senati dicere solitos. Sic supra Sallustius:* Igitur senati decreto Q. Marcius Rex. *&c pro, senatus decreto. quod ipsum & Nonius obseruauit. Illud hic obiter addam ex Cicerone ad Atticum, non dixisse Catonem primum sententiam de animaduersione, sed omnes ante eum præter Cæsarem. Cur ergo in sententiam Catonis? Quia verbis, inquit, luculentioribus, & pluribus, rem eandem comprehenderat. Mox, vbi leuiter innuit, non se retulisse solum, sed & patefecisse, & cohortatum esse, & ante præterea quàm consuleret, ipsum iudicasse, Quæ omnia, inquit, quia Cato laudibus extulerat in cælum, perscribenda que censuerat, idcirco in eius sententiam est facta discessio.*

Sed mihi multa legenti, multaque audienti. *In manu scriptis duobus est, omissa illa* que *coniunctio* ἐγκλιτικὴ, *sicut in Beroaldino quoque. id Sallustianum magis esse videtur.*

Adhoc sæpe fortunæ violentiam tolerauisse. *Merseburgense,* tolerasse, *sublata è medio syllaba per syncopam. Paullo post,*

ac veluti effeta parente multis tempestatibus, haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. *Hic perperam alij,* parentum. *quomodo quidem & manu scripti codices, & alij vetustiores. Quamuis autem & Marinus quispiam Scodrensis hoc modo legendum contendat, tamen, quod bona eius venia dictum velim, nequaquam probo interpretationem eius, vt quæ totum mihi Sallustiani loci corrumpere sensum videatur. nam & perperam per tempestates, ipse calamitates intelligit, & per parentes, minores; quamuis adstipulatorem habeat Iacobum quendam Bononiensem. Ego vero* parente *legendum arbitror, vt Beroaldinum habet exemplar. & hoc Sallustium dicere velle puto, neminem iam multo tempore Romæ virtute præstantem & egregium exstitisse, idq. velut effeta parente, hoc est, tamquam iam exhausta & defecta viribus vrbe Roma, quæ quasi parens est ciuium Romanorum.*

Est autem elegans metaphora à feminis, quæ frequenti aut agro partu non amplius pariant. qua tralatione & Virgilius effetos agros dixit, quasi continua fertilitate lassatos. & Columella, Vbertate nimia prioris æui defatigatum & effetum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta. Iam tempestatibus Sallustium pro temporibus vsum esse, nihil mirum, cum id sæpe aliâs faciat, cuius & Seruius in 1. Georg. meminit. neq. Sallustius modo, sed & Cicero & alij. Sic poeta quispiam apud Ciceronem, Qua tempestate Pœnus in Italiam venit. pro quo tempore. Ac si quid est in me iudicij maxime hac voce Sallustium, vt antiquarium, vti decuit. Iam tempestatem pro tempore apud Sallustium accipi oportere, indicio sunt ea quæ mox ibidem sequuntur, Sed mea memoria ingenti virtute, diuersis moribus, fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar. nam multis illis antea temporibus, opponit memoriam suam. hoc est, sæculum & ætatem suam. Hoc modo & Augustinus intellexisse hunc locum videtur, cum inquit, Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos & præclaros viros, M. Catonem & C. Cæsarem, dicens quòd diu illa resp. non habuit quemquam virtute magnum. sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diuersis moribus. Hæc Augustinus v. *de ciuitate Dei. Quod Sallustius ait,* multis tempestatibus, *id nimirum Augustinus* diu *interpretatur. Sed de hoc satis. Illud quoque non prætereundum, in manu scriptis ipsis reperiri,* ac sicuti effeta. *pro* veluti. *quod hodie legitur. nec secus in Veneto atq.* aliis *quibusdam. vtitur autem & aliâs Sallustius* τῷ sicuti, *pro tamquam seu veluti. ne quem insolentia vocis in hoc significato offendat. vt, Nihilominus insontes, sicuti sontes circumuenire. &, Constituêre ea nocte paullo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem. &, Sicuti iurgio lacessitus foret. pro, tamquam foret lacessitus. &, Alij sicuti iura populi defenderent. pro, quasi defenderent.*

Sed mea memoria ingenti virtute. *Est in cunctis manu scriptis, atque item impressis quibusdam,* memoria mea. *vt pronomen sequatur.*

diuersis moribus fuere viri duo. *Sic in manu scriptis. nec aliter ab Hadriano citatur de modis Latine loquendi. eodem modo codex Beroaldinus.*

Ille mansuetudine & misericordia clarus factus est. *&* est *non reperi in manu scriptis, ac maiore cum gratia abest. nec est in omnibus impressis.*

In altero miseris profugium erat. *In quibusdam,* perfugium.

vtrum-

vtrumq. apud Ciceronem reperitur. τὸ erat, *non est in manu scriptis, nec in impressis quibusdam. ac rectius abest. Paullo post,*

nihil denegare quod dono dignum esset. *In uno Fabriciano est*, bono dignum, *ceteris reclamantibus. Sed hic nihil pronuntio. tantum diuersam lectionem indico, non iudicium interponens meum, sed integrum relinquens lectori suum.*

vbi virtus eius enitescere posset. eius *non est in manu scriptis, nec impressis vetustioribus. ne Augustinus quidem addit, vbi hunc locum citat, libro* v. *de ciuitate Dei. Paullo post,*

Itaque quo minus petebat gloriam, eo magis illam assequebatur. illam, *non reperi in quibusdam, nec in Merseburgensi. & omitti potest, citra detrimentum sensus. Augustinus haud scio an memoria lapsus ita citat:* eò magis illum sequebatur. *nempe gloria Catonem. Forte non fuit ad manum liber. itaq. memoriæ fisus, vt fit, perperam hoc modo citauit. In manu scriptis præterea non* Itaque, *sed* Ita *legitur, consentientibus exemplaribus Badiano & Beroaldino. ac si quid est in me iudicij, rectius hoc modo legitur.*

56 Iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. *In vetustis est*, Vindices rerum capitalium, *pro, triumuiri capitales, quorum interuentu supplicium de facinorosis sumebatur. De his autem historicum loqui, cum per se facile liquet, tum auctor libelli de magistratibus Romanis, quem Fenestellam vocant, testatur. nam quo loco capitales dictos ostendit, quòd capitalibus quæstionibus præessent, mox ibidem, Eorundem, inquit, interuentu triumuirorum, in eos qui cum L. Catilina coniurauerant, animaduersum est. vt meminit Sallustius. Vt autem Sallustius hic vindices capitalium rerum, sic alicubi Cicero vindices facinorum & sceleris dixit. Est apud eundem peccatorum vindex, vindex scelerum. Paullo post,*

dignum moribus factisque suis exitium vitæ inuenit. *Sic & volumen Fabricianum, & alia duo. in Merseburgensi vero ceterisque vetustioribus*, exitum vitæ. *quomodo Liuius, Quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. mihi vtra lectio verior, haud dum liquet.*

cohortes pro numero militum complet. *In vetustis*, cohorteis. *Nec multo post*, Catilina per monteis iter facere. *vbi hodie fere*, montes. *Et paullo inferius*, reliquos Catilina per monteis asperos. *Nec multo post*, octo cohorteis. *&*, cohorteis paullatim incedere iubet. *Adnotauit autem libro* v. *Priscianus, quæ in* ns *&* rs *desinant, horum accusatiuum pluralem fere in* eis *exire.*

Hinc fonteis apud Virgilium partuis & bidenteis apud eundem. parenteis apud Terentium.

ceteri vt quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. *Seruius in* XI. *Æn.* portare *legit. nisi sint mendosi codices. vt sit enallage modi, quæ figura propria historicorum est sicuti idem in* II. *Æn. annotauit.*

modo ad vrbem, modo Galliam versus castra mouere. *Priscianus super* XII. *versus Virgilij legit,* in Galliam versus. *Eius verba sunt, Versus quoque suppositum, inquit, localibus nominibus, aduerbium esse inuenitur. vt. Italiam versus, Galliam versus. Sallustius tamen etiam præpositionem ei antepo suit in Catilina, in Galliam versus. Hæc Priscianus. quem mehercule ipse memoria lapsum putarem nisi eodem modo, atque ille citat, in codice manu scripto reperissem. Sed & Velleius Paterculus* I. *Ante triennium, inquit. quam Cassius censor à Lupercali in palatium versus theatrum facere instituit. Cæsar* VII. *Castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. Idem* VI. *T. Labienum cum legionibus tribus, ad Oceanum versus in eas parteis quæ Menapios attingunt, proficisci iubent. Non dissimile illud Hirtij* V. *de bello Africo, Ad Cercinnam insulam versus ire iubet. &, Classem ad insulas Baleares versus conuertit. Corn. Tacitus in Germania, Modico flexu, inquit, in occidentem versus. Tale forsan videri possit illud Ciceronis in Lælio. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. nisi quis participium esse malit τὸ versus. vt intelligas eum primum concionari cœpisse conuersum non ad senatum & comitium, ita vti alij fecerint, sed ad forum. Vt iure hic mireris ruditatem & inscitiam eorum, qui, si diis placet, versus agere, pro habere orationem metro constantem interpretantur. nec minus illius, qui in editione Heruagiana operum Tullianorum hæc in Indicem coniecit. C. Licinius Crassus versibus cum populo primus agere instituit. Strenuos & industrios homines, qui hæc in Indice annotarunt.*

Interea seruitia repudiabat, cuius rei initio ad eum magnæ copiæ concurrebant. *Legendum,* cuius initio. *vt est in manu scriptis. nam perperam additur* rei, *in libris recentioribus. Tu vide, si lubet, Priscianum libro* XVII. *vbi docet illud* cuius *singulare, ad rem & sensum potius esse, quam ad vocem referendum. Mox,*

caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. τὸ seruis, *non est in vetustis quibusdam, neque id addit Felicius Durantinus. forte ex glossa irrepsit. nam & apud Ciceronem sæpe sic*

reperitur. ut, Habet legionem habet fugitiuos. &, Viuebat cum fugitiuis. & Arsenio princeps fugitiuorum in epistola tamen Vatinij ad eundem additur seruus; Dicitur mihi tuus seruus anagnostes fugitiuus Vardaci esse. Est in Pandectis libro XI. titulus de fugitiuis. ut subaudias, seruis. Paullo post,

in agrum Pictonicum adducit. *Manu scripta, & item illud a Badio excusum, consentiente Beroaldino,* abducit, *utrum rectius, alij iudicent.*

profugeret in Galliam transalpinam. *In quodam e manu scriptis reperi,* cisalpinam.

57 montibus atque copiis hostium sese clausum. *Sic in manu scriptis, & quidem melius.*

Compertum habeo milites. *In manu scriptis & impressis antiquioribus est additum,* ego. *quod perperam in nostris deest. Mox,*

verba virtutem viris non addere. & viris, *non est in exemplaribus calamo descriptis, neque item in impressis paullo correctioribus.*

Nunc vero quo loco res nostræ sint. *Manu scripta fere* quo in loco, *addita præpositione. Cicero haud scio an usquam præpositionem addat. nam ad Atticum, per loco loco res fuit, inquit. &, Quoad perspiciamus, quo loco sit res. &, Meliori loco res erant nostræ. Paullo inferius,*

si animus maxime ferat. *In manu scriptis est,* si maxime animus ferat. *ordine vocum immutato. id, ni fallor, melius est.*

58 cum arma, quibus corpus tegitur, ab hoste auerteris. *In Merseburgensi est,* quis corpus tegitur. *id rectius esse puto. Mox,*

Semper in prœlio iis est maximum periculum, qui maxime timent. in prœlio, *non est in codice Fabriciano. verum in spatio ipso tamen quod versus dirimit, adscriptum est,* S, in prœlio. *quo significatur id subaudiri, quod nos in contextu habemus. ego relinquendum arbitror, propterea quod in ceteris manu scriptis sit.*

Nam multitudo hostium ne nos circumuenire queat. nos, *manu scripta non habent, nec in impressis vetustioribus additur. ac sicuti ego existimo, abesse maiore cum gratia poterit. sed nec Felicius Durantinus addit.*

deinde remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo animus amplior esset. *Manu scriptum,* dein. *idque rectius. Venetum,* remotis omnibus equis. *id perperam. nam & Hirtius eodem fere modo quo Sallustius. Cæsar, inquit, primum*

 suo,

suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo &c. Est & in quibusdam, quo peditibus. *velut in Veneto, Argentoratensi, aliis plerisque. Nos hoc in medio relinquemus.*

Ille cohortes veteranas, quas tumultus caussa conscripserat. 59
Legendum, quas tumulti caussa. *idque Sallustianum magis. nec aliter Nonius Marcellus. sic apud eundem Ennius: Quid hoc tumulti est? pro tumultus. sic Terentius, Nihil ornati, nihil tumulti. Sic Sallustius ante, Senati decreto pro senatus.*

in subsidiis locat. *Hanc lectionem ipse probo. quamuis in quibusdam sit* collocat. *sed eodem sensu. Paullo inferius,*

Interea Catilina cum expeditis militibus in prima acie versari. τὸ militibus *non est in manu scriptis, & impressis antiquioribus.*

paullo diuersius iacebant, sed omnes tamen aduersis vulne- 60
ribus conciderant. *In manu scriptis non est* iacebant. *& citra detrimentum sensus abesse poterit. Paullo post,*

paullulum adhuc etiam spirans. *Fabricianum*, paullum etiam spirans. *nec vero secus in impressis vetustioribus. nisi quod* paullulum *in his reperitur. Forsan aliquis* etiam, *pro adhuc positum annotarat. id postea irrepsit in contextum. quamuis non negem, hæc coniungi simul posse, velut apud Ciceronem, Facinus fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum.*

Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prœlio, aut grauiter vulneratus discesserat. *Quamuis Laurent. Valla in quibusdam repererit,* strenuus quisque, *tamen exemplar manu scriptum quod penes nos est cum vulgata hodie lectione facit. Sed & Cato de re rustica, At ex agricolis inquit, & viri fortissimi, & milites strenuissimi gignuntur. & Corn. Tacitus* x x. *Sumi bellum etiam ab ignauis, strenuissimi cuiusque periculo geri.*

FINIS LIBRI PRIMI.

IOAN.

IOANNIS RIVII CASTIGATIONVM LIBER SECVNDVS.

61 SORTE POTIVS quam virtute regatur. *Manu scripta quæcumque ipse viderim, Forte potius. pro, fortuito euentu. nam Fors pro fortuna sæpe ponitur. Cicero ad Atticum, Sed hæc fors viderit, quæ talibus in rebus plus quàm ratio potest. Idem, Quemcumque fors tulerit casum. sed & impressa quædam sic habent. neque tamen priorem lectionem repudio, quæ & ipsa bene habet. Mox,*

Nam contra reputando, neque maius aliud, neque præstabilius inuenies. *Manu scripta,* inuenias. *pro inuenire aliquis possit, δυνητικῶς, ac per ἑτέρωσιν modi. quomodo & ex impressis quædam. est autem multo elegantius, quàm quod Gymnicus habet.*

qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur. *Est in manu scripto quodam,* vi grassatur. *quomodo & Calepinus quispiam citat. verum priorem lectionem probandam magis esse duco.* grassatur, *pro toto impetu fertur, & quasi pleno gradu contendit. Paullo post,*

neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque bonas artes, neque dare neque eripere potest. *Est in aliis perperam, vt opinor,* neque fortuna eget. *nam & idem alibi, Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ vmquam eguere. Cicero tamen ablatiuum fere huic verbo addit. sicuti & Sallustius interdum. quamquam ad Atticum Cicero, Egeo consilij, inquit. M. Cato apud Gellium, Vitio vertunt, inquit, quia multa egeo. Accusatiuum huic verbo τῷ ἀρχαϊσμῷ addidit. Ne quid dissimulem tamen, est in manuscriptis vno excepto,* fortuna, *casu ablatiuo. & haud scio, an apiculus ille quo fit diphthongus perperam sit ibidem omissus. Illud quamuis leue, non tamen prætereundum esse duxi,* artis *hic habere vetustos codices, non* artes. *idque Sallustianum magis. Sic postea,* quæcumq. vrbes *& agros manu ceperat. pro* vrbes, *quod in peruulgatis exemplaribus est. Habet & Ascensianus codex,* cæterasque artis bonas. *vbi hodie fere,* aliasque bonas artes. *In manuscriptis τὸ* bonas *adiectiuum post substantiuum ponitur. Mox,*

Sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam & voluptates corporis pessundatus est. *In Fabriciano atque aliis quibusdam, diuisim legitur*, pessum datus. *quomodo Tacitus 1. Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit.* Mox,

vbi per socordiam vires, tempus, ingenium diffluxere *Sic in manu scriptis. vbi hodie fere*, defluxere. *id recte, an secus, aliorum esto iudicium.*

neque regerentur magis, quam regerent casus. *Ita manu scripta volumina, contra quàm hodie legitur. ut subaudias, casibus. idque magis breuitati Sallustianæ conuenit. quale propemodum est illud apud Plinium lib.* VII. *de Cicerone, Omnium triumphorum lauream adepte maiorem. nam subauditur, laurea. quod quidam non attendentes, neque rationem breuiloquentiæ Plinianæ habentes, triumphorum pro omni triumpho positum per enallagen existimarunt. In Merseburgensi est*, neque regerentur magis, quàm ipsi regerent casus.

cum præsertim tam multæ variæque artes sint animi. *Est in* 61
manu scriptis & impressis vetustioribus, tum multæ variæq. sint artes animi. *id mollius est, alioqui sibilum efficit inamœnum & insuauem τὸ* s *in priore voce extremum, in insequente primum.*

quoniam neque virtuti honos datur, neque illi quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti aut eo magis honesti sunt. *In manu scriptis duobus est*, quibus per fraudem is fuit. *pro, quibus honos per fraudem contigit. Exemplar Ascensianum & Beroaldinum*, quibus per fraudem concessum ius fuit. *nisi quis pro imperio potestateque publica* ius *accipere velit, τὸ* vtique *non habent codices in pergamenis descripti. tametsi non me fugit, apud Ciceronem aliquoties hanc particulam reperiri, cum primis ad Atticum. sed & Merseburgense exemplar eam habet, & impressa cuncta quotquot ipse viderim.*

certe quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuiis gloriam quærere. *In manu scriptis est*, conuiuiis gratiam quærere. *pro colligere gratiam, & captare atque aucupari fauorem & beneuolentiam multitudinis, apparandis conuiuiis. sed nec* gloriam *repudio. etenim apte sane quadrat. Quod si* gratiam *legere malis, id quod mihi magis arridet, ad liberalitatem & benignitatem opulentorum: sin* gloriam, *ad magnificentiam & splendorem spectabis. nam & qui conuiuia libenter exhibent, aut epulum vulgo dant, gratiam: qui laute & sumtuoso apparatu, gloriam consequi solent. Intelliges autem hunc locum de publicis conuiuiis, quibus multitudinis studium & amorem sibi homi-*

hominès ambitiosi conciliabant. qua de re Cicero in oratione pro L. Murena. **Paullo inferius,**

63 At contra, quis omnium est his moribus, qui non de vitiis & sumtibus, non probitate, neque industria cum maioribus suis contendat? *In manu scriptis est,* cum diuitiis & sumtibus. *pro,* qui non. *& sic identidem Cicero hac particula vtitur. Iam non* vitiis, *sed* diuitiis & sumtibus *esse legendum, præter antiquorum fidem, etiam Ascensianus codex indicat. coniunxit autem hæc Sallustius alibi quoq., nimirum ad Cæsarem de rep. ordinanda: Iuuentus, inquit, probitati & industriæ, non sumtibus neque diuitiis studeat.* **Paullo post,**

Perinde quasi prætura & consulatus. **Legendum** proinde quasi, *vt in manu scriptis est. quomodo fere semper apud Sallust.*

Nunc ad inceptum opus redeo. *In manu scriptis non est* opus. *sed & postea Sallustius, Quamobrem ad inceptum redeo, inquit.*

deinde quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est. *In quibusdam est,* dehinc, *velut manu scriptis. qua particula Cicero quoque vtitur. In Veneto, quod est a Pincio excusum,* obuiatum *legitur, pro* obuiam itum. *sed perperam videlicet. quamuis eodem modo & Merseburgense habeat, & Florentinum.*

Sed prius quam huiuscemodi rei initium expediam. *Manu scripta quædam,* expedio. *quomodo Cicero quoque interdum, velut de Or. Sed prius quam illa conor attingere, proponam breuiter, &c. & in Philipp. Cui prius quam de cæteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicamus.* *Paullo post,*

quo dux Carthaginensium Annibal. *In manu scriptis est,* Carthaginiensium. *quomodo & alias fere in iisdem. Vult autem & Priscianus Carthaginiensem dici, lib.* IIII. *Sed & Ennianus ille versiculus, quem Cicero alicubi citat, cum Prisciano facit,*

Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis. nisi quis hoc metri ratione excusatum velit. Sic infra Sallustius, Victis Carthaginiensibus. &, Bello Carthaginiensi. Item, Syphacem & Carthaginienses. Eodem modo in Catil. Cum sæpe Carthaginienses in pace, &c.

64 quascumq. vrbes & agros manu ceperat. *Legendum,* vrbeis. *quomodo in impressis quoque vetustioribus.* manu ceperat. *pro,* *pugnando ceperat. vt alibi idem loquitur. T. Liuius* III. *ab v. c. Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce qua vna posset vindicaret.* *Paullo post,*

Deinde Micipsa filius eius regnum solus obtinuit. **τὸ** eius

non est in vetustis, nec in manu scriptis ipsis; & ex glossa irrepsisse videtur. In eisdem, Dein *legitur: in Merseburgensi,* Dehinc.

quem Masinissa, quia ortus ex concubina erat. *In manu scriptis alijsque vetustioribus,* quod ortus. *tametsi eodem sensu. Paullo post,*

non se luxui atque inertiæ corrumpendum dedit. *Volumen Fabricianum,* non se luxu neque inertiæ. *pro* luxui. *quomodo veteres loqui consuesse annotauit libro* IIII. *Gelius cap.* XVI. *Hinc Terentius, Vestitu nimio indulges. pro vestitui. & Virgilius, teque adspectu ne subtrahe nostro. pro adspectui. &, Quod nec concubitu indulgent. &, Parce metu Cytherea. Sed & Cæsarem in Anticatone dominatu. pro dominatui dixisse ostendit. & alibi ornatu. pro ornatui. Tacitus* III. *Per cultum & munditias, copiaque & affluentia luxu propior. pro luxui. &* XIIII. *Cruciatu aut præmio cuncta peruia esse. pro cruciatui. Mox,*

& cum omnes gloria anteiret. *Legendum,* omnes. *quomodo & Donatus in Andriam citat. vt est in vetustis exemplaribus.*

leonem, atque alias feras primus aut in primis ferire. *Sic in Fabriciano est.* non primas. *Mox,*

plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. *In Veneto & aliis quibusdam,* de se ipse, *legitur.*

exacta sua ætate, & paruis liberis. *Manu scriptum,* exacta ætate sua. *vt pronomen sequatur.*

vehementer eo negotio permotus, multa animo suo voluebat. *Manu scripta,* cum animo suo. *addita præpositione. quomodo & Aldinum exemplar. pro, multa secum ipse agitabat, reputabat. Paullo post,*

Præterea opportunitas suæ, liberorumque ætatis. *Legendum e vetustis,* suæque & liberorum ætatis. *eaque loquendi ratio, historica magis est. Nec procul inde,*

vbi videt neque per vim, neque insidiis opprimi posse. *In* 65 *Merseburgensi erat,* neque per vim, neque per insidias. *verum prior lectio melior. nam & post eodem modo,* aut per vim, aut dolis tentare, *inquit.*

qui tum Romanis imperator erat. *Hæc vera lectio, quamuis & in* MS. *quodam & in Beroaldino sit* Romanus imperator, *casu nominatiuo. Est in Veneto,* præerat. *sed haud dubie perperam.*

Huc accedebat munificentia animi, & ingenij sollertia. *Illa* & *copula non est in plerisque vetustis. Mox,*

quibus rebus multos ex Romanis sibi familiari amicitia coniunxerat. *In quibusdam est,* quibus rebus Iugurtha. *id quamquam*

quam & sententia postulat, & ambiguitatis euitandæ ratio (nam alioqui ad P. Scipionem referri verbum posset) tamen quia non incommode omitti potest, haud magno in discrimine pono, addas ipsum, nec ne.

vti solus regno Numidiæ poriretur. *In aliis est*, imperio Numidiæ. *quomodo & manu scripta cuncta habent. sed eodem plane sensu. Mox,*

omnia Romæ venalia esse. *In manu scriptis & impressis vetustioribus*, Romæ omnia *&c. id nimirum rectius est.*

66 ne aliquibus lar. iri insuesceret. *Manu scripta*, neu quibus. *idque melius atque elegantius.*

tum virtute, tum gratia viri permotus. *Manu scriptum*, cum virtute, tum gratia.

pariter cum filiis heredem instituit. *Merseburgense*, pariter cum liberis. *verum eodem sensu. Paullo post,*

huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse. *Manu scripta*, dicitur huiuscemodi verba *&c. sed eodem sensu. nec secus exemplar Merseburgense, & ex impressis Badianum & Florent.*

facta omittam. *Manu scriptum*, facinora.

me regnumque meum gloria decorasti. *Quanto rectius in manu scriptis*, meque, regnumque meum: *geminata coniunctione. hic est enim peculiaris mos loquendi historicorum. exempla pane sexcenta apud Liuium, Curtium, reliquos.*

67 moneo obtestorque te, vt hos qui genere tibi propinqui. *Legendum*, vti hos. *nam sic fere Sallustius.* te, *volumen Fabricianum habebat alterius manu additum in spatio, quod versus dirimit. neque est in alio præterea quodam, nec in exemplari denique Beroaldino.*

verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide pariuntur. *Sic in manu scriptis atque aliis vetustis: non*, parantur. *quomodo in Eunucho Terentius. Cupio aliquos parere amicos beneficio meo. & in Andria. Obsequium amicos, veritas odium parit. sic alicubi amicitias parere dixit Cicero. vocum affinitas ansam errori præbuit.*

qui ætate & sapientia priores es. *In Merseburgensi & impressis vetustioribus*, quia ætate *&c. sed eodem sensu. forte aliquo in exemplari scriptum erat*, qui ætate, *vt in initio posterioris dictionis foret diphthongus æ. id aliquis non intelligens, illam a vocalem particulæ præcedenti addidit. atque ita forsan legi cœptum* quia, *pro* qui. *verum hic nihil admodum pronuntio. tantum diuersam lectionem est annotare visum.*

colite

colite & obseruate talem hunc virum. *τὸ* &, *non est in manu scriptis nec aliis vetustioribus. & sic est Salustianum magis. Mox,*

ne ego meliores liberos sumsisse, quam videar genuisse. *Legendum e Fabriciano*, sumsisse videar, quam genuisse. *porro sumsisse, pro adoptasse dixit.*

etiam ante ignobilitatem Iugurthæ. *Legendum*, antea. *id & plenius est & sonantius. Quid si diuisim legas*, & iam antea? *vbi nos coniunctim* etiam. *Paullo post,*

Deinde tamen vt ætati concederet. *Manu scripta*, Dein tamen. *quæ particula sane est in veterum scriptis frequens. Ita postea*, Dein loca exulta solis ardoribus. *nam sic exemplar manu scriptum. vbi hodie fere*, Deinde. *Mersebugensis codex*, Dehinc tamen vt ætati. *&c. Mox,*

vix in alteram partem traductus est. *In manu scriptis est*, transdu ctus. *quod antiquitatem magis redolet, & apud Terentium & Cæsarem reperitur.*

Ibi cum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta & decreta omnia rescindi. *Manu scriptum*, inter alias res iacit. *pro, inter alia hoc significat & innuit, oportere quinquennij consulta, &c. nam sic interdum hoc verbo vtimur. Cicero ad Atticum* II. *Sed aliud quid sit scire cupio. quod iacis obscure. iam etiam ex ipsis quinqueuiris loqui quosdam. Quidnam id est? pro, quod obscure & tecte significas. T. Liuius* VI. *ab V. C. Adhoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos cum omisso discrimine vera an vana iaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus iecit. pro, significauit. quomodo & alias idem. Sed & verbo iactare Liuius in eodem significato vtitur. Vt* V. *ab V. C. Iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, vt obsidionem relinquant. Est apud Tacitum, Iacere fortuitos sermones. lib.* V. *idem, Si qua discordes iecissent, inquit. Fuit credo qui quid sibi nam vellet τὸ* iacit, *minus intellexerit. is igitur deceptus specie recti, vt est inscitia, substituendum putauit, Ait. Quod si cui vulgata lectio magis arridet, is persuasum sibi habeat, animum errore & vana specie atque imagine veri præoccupatum in caussa esse, cur ei minus castigatio nostra placeat. Hæc iam annotaram, cum ecce affertur & aliud manu scriptum, in quo ipso idem reperi: vt iam nullus scrupulus relinquatur. Ceterum* decreta rescindi *Sallustius, pro irrita infectaque fieri, siue pro irritis haberi dixit.*

quo-

quomodo & Cicero, Cæsaris acta rescindere. constituta ab alio rescindere, iudicium vel res iudicatas rescindere, atque hoc genus alia. pro infirmare, dissoluere, labefactare. nam his verbis interdum eodem modo est vsus.

68 Quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisquam ratus erat, descendit. *Legendum*, quam quisquam ratus, *omisso illo verbo* erat: *quod ex glossa incepti alicuius & insulsi litteratoris irrepsisse credo in contextum.*

Sed Hiempsal opido Thirmida. *Manu scripta cuncta*, in opido, *addita præpositione: quomodo & Badianum, & aliæ quædam. Exemplar Florentinum, Venetum, atque ex his deriuata*, in opidum Thirmida: *quasi ad verbum* concessere *referatur. sed perperam, meo iudicio.*

occultans se in tugurio mulieris ancillæ. *Manu scripta non habent additam præpositionem* in. *Seruius in* I. *Æneidos hunc locum citans, præpositionem addit; ni sint mendosi codices. Itidem in* VIII. *At Donatus in Andriam quidem in omittit, consentientibus ad vnum quotquot ipse viderim exemplaribus. in Phormionem vero, addit. præterquam in codice Romano, vbi hic locus contra quàm in aliis fere est omissus. Mihi vulgata lectio haud sane displicet. pro, delitescens in tugurio, abdensque sese. nisi quis legendum forte putet*, cum interim Hiempsal reperitur occultans in tugurio *&c. accusatiuo omisso. quomodo ad Atticum Cicero, Inuentus est vix in hortis suis occultans. vt videlicet absolute actiuum ponatur. Tametsi in Merseburgensi est*, occultans sese. *vt nihil certi quis affirmare queat.*

69 quam maximas potest copias armat. *In Merseburgensi & impressis vetustioribus*, copias parat. *pro comparat. In ceteris manu scriptis est vulgata lectio, consentiente Beroaldino. Mox*,

vrbes partim vi, alias voluntate imperio suo iungit. *Legendum* vrbes. *&*, adiungit. *ex manu scriptis, & impressis quibusdam.*

de cæde fratris, & suis fortunis. *Manu scripta*, & fortunis suis, *vt pronomen sequatur. id quod elegantius est. nec secus ex impressis quædam.*

ac deinde Romam contendit. *In vetustis est*, dehinc. *qua voce persæpe & aliâs vtitur.*

Tum Iugurtha paratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur. *In quibusdam est*, peractis consiliis. *in manu scripto*, patratis. *pro perfectis quæ in animo habuerat. idque verbum maxime omnium placet. Sic dicimus, patrare incepta, patrare facinus. pro peragere, perficere. Mox*,

In otio

In otio facinus suum cum animo reputans. *Sic & Fabricianum, & cetera manu scripta. quomodo Cicero alicubi, Multa mecum ipse reputaui, inquit. verum in quibusdam tamen est,* in animo. *perperam, vt opinor. Paullo post,*

Romam legatos mittit, quibus præcipit. *Manu scripta,* quîs præcipit. *quomodo & aliás sæpe. Mox,*

vti primum veteres amicos magnis muneribus expleant. *In manu scriptis & aliis quibusdam non est,* magnis. *Mox,*

deinde nouos acquirant. *Est quidem in Merseburgensi atque aliis vetustis* exquirant: *sed in Fabriciano, cuius nos plerumque fidem sequimur,* adquirant. *pro comparent, concilient, adiungant. id enim proprie hoc loco significat. Habent eodem modo cetera manu scripta.*

Sed vbi legati Romam venere, & ex præcepto regis. *Perperam est in recentioribus omissa copula &, quæ est in antiquioribus addita. Mox,*

vti ex maxima inuidia & maleuolentia, in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. *In vetustioribus quibusdam est* maleuolentia *additum: cui fauorem statim opponat, sicut inuidia gratiam. In manu scriptis tamen & recentioribus non est idem additum, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. Mox,*

singulos ex senatu ambiendo. *Fabricianum,* ambiundo. *nec aliter Merseburgense.*

ceterum ius & imperium eius penes vos esse. eius, *non est in omnibus vetustis: nec sensus magnopere requirit. nam genitiuus ille regni Numidiæ, huc est referendus qui antecessit. Sic paullo post,*

Quæ præcepta patris mei cum agitarem. Quæ mei, *non est in omnibus vetustis: & est ab litteratore forsan aliquo adiectum, qui voluerit explicare, quo de patre loqueretur. proinde ac si non id satis e superioribus planum perspicuumque foret. Talia permulta passim sunt cum in Sallustio, tum in ceteris fere omnibus adiecta. id quod facile sentit, qui scripta veterum diligenter euoluit. Ne quid tamen dissimulem, est in manu scriptis duobus hoc loco,* parentis mei. *Mox,*

contemto vestro imperio. *Manu scripta,* contemto imperio vestro. *vt pronomen sequatur. quomodo & Badianus codex. Mox,* 70

etiam a stirpe socium atque amicum populi R. *Manu scriptum,* ab stirpe. *Hoc autem ideo Adherbal, quod Masinissæ nepos esset, qui rex, sociusque & amicus fuerat ab senatu appellatus. cuius nominis honorem & paucis admodum, & pro magnis*

erga

erga se regum meritis atque officiis dare populus R. consueuit.

quibus vtinam non egerem. *Non est in vllo vspiam manu scripto, quod sciam, illa optandi particula* vtinam : *ac mea quidem sententia rectius eadem abest. qui locum expenderit, si cuius modo est in litteris iudicij, mecum haud dubie faciet. nec exemplar eam Beroaldinum habet.*

secundum ea si desideranda erant, vti debitis vterer. *Codices quidam in pergamenis descripti, consentientibus & impressis non nullis, interque hos eo qui à Pintio est Venetiis excusus,* sed ea si desideranda erant. *verum priorem lectionem esse veriorem, è Prisciano liquet. is enim libro* XIII. *de præpositione agens, Secundum, inquit, quando pro κατὰ & μετὰ accipitur, loco præpositionis est. Sallustius in Iugurthino, Secundum ea, vti debitis vterer. Lucan.* VIII. *secundum Emathiam lis tanta datur. Ita Priscianus. videlicet hoc dicit, Secundum in Sallustij exemplo, post vel proxime significare : in Lucani, pro. vt mirari satis non queam, quid ille sibi velit, qui pro super accipi adnotauit. quem in scopulum tamen & Thomas Linacer impegit.*

Sed si ad impetrandum nihil caussæ haberem. *Illa particula* Sed, *non est in codicibus manu scriptis, nec in ceteris impressis. Mox,*

nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto. *In aliis est,* expeto. *vtrumque, mea quidem sententia sic quadrat, vix vt noris, vtrum alteri præferas. nisi quod prius illud est in codicibus manu scriptis. Cicero ad Atticum, Cæsar iam opes meas, non vt ante opem exspectat. Idem alibi, auxilium expetere dixit. quomodo & Terentius in Andria, auxilium expetens.*

Heu me miserum. *In tribus manu scriptis est,* Eheu. *nec aliter citare Probus videtur. quo loco docet, hanc interiectionem etiam liberæ à numeris orationi, & cum primis historiæ conuenire. Quamquam autem Valla hanc particulam nulli casui seruire docet, est tamen inuenire vbi cum accusatiuo iuncta sit. Terentius in Phormione, Eheu me miserum, inquit. Et Cicero in oratione antequam iret in exsilium, Eheu conditionem huius temporis. Sed Virgilius nullum ei addit casum in Buc. Eheu quid volui misero mihi. & iterum, Eheu quam pingui macer est mihi taurus in aruo. Sed nec Tibullus, Eheu diuitibus video gaudere puellas. Idem, Ferreus est eheu, quisquis in vrbe manet. Sunt qui & hoc & similib. locis,* heu heu *legere malint. Sane codex Mersebrug. hic habet,* Heu heu me miserum. *& eodem modo Florentinus. verum, ne quid dissimulem, &* heu *sine casu sæpenumero ponitur. vt apud*

vt apud Ciceronem, Heu quam dispari domino dominaris. Virgil. Heu fuge nate dea. &, Heu nihil inuitis fas quemquam fidere diuis. sic sæpe aliás. velut II. Æn. Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt Accipere? & IIII. Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem Audeat affatu? &, Heu furiis incensa feror.

Semperne in sanguine, ferro, fuga versabitur? *Manu scripti codices & impressi quidam,* versabimur *habent. id mihi quidem magis arridet.*

hostis a latere, vos amici procul. *In manu scriptis est,* hostis ab latere. *idque melius.* 78

læti pacem agitabamus, quippe quibus nullus hostis erat. *In manu scriptis est,* quis hostis nullus erat. *pro,* quibus. *Ita in Officiis Cicero, A quis male pugnatum est, inquit. pro, a quibus. Sallustius paullo ante. Legatos Romam mittit quis præcipit. Sic postea alicubi, Quis adiutoribus regem aggressus, impellit vti aduersum Romanos bellum incipiat. Rursus, Quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. &, Quis omnia regna aduersa sint. Mox,*

Ecce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia. *Hæc vera lectio. ceterum est in Merseburgensi,* de improuiso: *sed eodem plane sensu. dicimus enim, improuiso, ex improuiso, de improuiso. Cicero pro Murena, Syracusani improuiso in castra Hamilcaris irrumpunt. Idem in Verrem, Ex improuiso si quæ res natæ essent. sic & de improuiso alicubi dixit.*

sicut videtis, extorrem patria. *Fabricianum,* sicuti videtis. *quomodo & aliás fere.*

vt in omnibus bellis adesset vobis. *Manu scripta,* vti in omnibus bellis. *Merseburgense,* adessent vobis, *numero plurali.*

Alter eorum necatus est. *In Merseburgensi & alio quodam manu scripto non est verbum substantiuum. Paullo post,*

alium alia clade oppressit. *Manu scriptum Fabricij,* clades, *consentientibus & aliis duobus: verum Merseburgense,* clade *auferendi casu.*

iniurias omnes. *Legendum ex vetustis,* omneis.

Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium rerum honestarum egens, quò accedam, aut quos appellem? *Manu scriptum,* atque omnium honestarum egens rerum. *Est qui* accidam *hoc loco, non* accedam *legat: idque ex commentariis in Terentium Donati. Ac citat quidem in Hecyram Donatus locum Sallustij quendam, vbi is dixerit, Quo accidam, aut quo?*

sed

ſed non hunc opinor è bello Iugurthino. itaque lectionem vulgatam relinquendam puto. Ceterum appellare *hîc eo plane modo accipitur, quo apud Ciceronem, cum ait, Quem enim alium appellem? quem obtester? quem implorem? &, Vos etiam atque etiam imploro atque appello ſanctiſſima dea. Item, Quid agendum eſt? qui deus appellandus? cuius hominis ſides imploranda?* Ergo quos appellem *Salluſtius, pro, quos inuocem? quorum fidem & miſericordiam implorem atque expoſcam? à quibus opem auxiliumque petam?*

72 Postremo Maſiniſſa ita nos inſtituit. *In non nullis eſt,* Micipsa; *vt de patre ſuo, non auo loquatur. & ſic quoque Florentinum. licet aliter codices in membrana deſcripti.*

quos ego audio ſumma ope niti. *Manu ſcripta,* maxima ope niti. *quomodo & Badianum exemplar & Beroaldinum, ſed eodem ſenſu pro, ſummis viribus.*

omnibus malis excruciatus. *In quibuſdam additur,* ipſe. *Mox,*

graues pœnas reddat. *Legendum,* grauis.

tamen lætandum magis quam dolendum caſum tuum puto. *Manu ſcripta,* quàm dolendum puto caſum tuum.

73 cuius vitæ necisque poteſtas ex alienis opibus pendet. *Manu ſcripta,* ex opibus alienis. *vt adiectiuum ſequatur.*

oro vos per liberos atque parentes veſtros. *In manu ſcriptis non eſt* oro, *neque in Beroaldino, ſed tantummodo* per vos, per liberos, *&c. quæ lectio haud dubium quin melior ſit. nec aliter fere Liuius* IX. *ſecundi belli Punici, Quibus per vos fidemque veſtram P. C. prius quam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei geſſeritis.*

legatis Iugurthæ largitione magis quàm cauſſa freti. *Melius* legati, *caſu nominatiuo. id operarum eſt incuria commiſſum. Mox,*

à Numidis interfectum. *Codex Fabricianus,* ab Numidis. *Paullo poſt,*

ſua quaſi pro gloria nitebatur. *In manu ſcriptis atque item impreſſis vetuſtioribus,* nitebantur, *numero plurali. id rectius eſſe puto.*

ſubueniendum Adherbali. *Manu ſcriptum,* ſubueniundum. *Iam conſtat ita fere antiquos loqui ſolitos, vt in gerundiis loco* e, *vocalem* u *frequenter ponerent: id quod paſſim in fabulis Terentij Plautique occurrit. ſic apud Iureconſultos familiæ herciſcundæ, finium regundorum, communi diuidundo. pro, herciſcendæ, re-*

dæ, re-

da, regendorum, diuidendo. Annotauit hoc 1. libro Priscianus. quamquam autem is hoc fieri dicat in his verbis quæ à tertia coniugatione nascantur, tamen in quarta etiam fieri constat. nec est Priscianus male locutus. nam apud veteres vna eademque coniugatio erat tertia & quarta. id quod vel è Donati methodo liquet. nam is solum tres coniugationes ponit. vt omittam Probum, Diomedem, Victorinum, Seruium, qui idem faciunt. Quartam ipsi tertiam productam vocant, cuius & Phocas meminit.

Is postquam vidit regis largitionem famosam imprudentemque. *Lege,* impudentemque. *affinitas verborum, locum errori fec[illegible]. est autem in manuscriptis* videt, *tempore præsenti: contra qu[illegible] Gymnicus habet. Ibidem,*

veritus, quod in tali re fieri solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet. *τὸ* fieri, *non est in aliis. ac si quid ego iudico, maiore cum gratia abesse poterit. nec in manuscriptis voluminibus reperi. sed & alibi Sallustius,* Simulque, id quod in tali re solet, alij portenta atque prodigia nuntiabant. *deest fieri.*

tamen accuratissime accepit. *Manuscripta cuncta,* recepit. *rectene an secus, aliorum esto iudicium. quamquam cum his & Beroaldinum facit.* 74

In diuisione regni, quæ pars Numidiæ. *Τὸ* regni *manuscripta non habent, & ex glossa forte irrepsit.*

agris virisque opulentior. *Manuscripta quidem,* agro virisque, *quomodo & in impressis quibusdam est, & in ipso Merseburgensi. Paullo post,*

& eas gentes, quibus cum nobis bellum. *Legendum ex vetustis,* gentes. *Mox,*

Sed quæ loca & nationes, ob calorem & asperitatem, item ob solitudines, minus frequentata sunt. *In manuscriptis atque aliis vetustioribus est omissa præpositio,* item solitudines. *id rectius esse puto.*

quem locum Catabathmon incolæ appellant. *M. Antonius Sabellicus in caput Plinij quintum lib. v. mendose plerosque cum in Plinio, tum in hoc etiam Sallustij loco Catabathmum legere. in eoque insigniter illos errare censet. ipse* Catabathynon *legit, si dis placet. verum Sabellicum, virum alioqui longe doctissimum, & de rep. litteraria prolixe meritum, vehementer hic hallucinatum esse cum res ipsa indicat, tum Hermolaus pluribus ostendit, qui & secum facere testatur Plinium, Strabonem, Pomponium, Diodorum, Eustathium, Stephanum, Dionysium, Martianum, Antoninum, Solinum. dicitur autem* καταβαθμὸς, ἀπὸ τοῦ καταβαίνειν,

quod

quod est, descendere. ut iure eos rideas, qui vocem esse Punicam adnotarant.

Mare sæuum & importuosum. *τὸ &, non est in manuscriptis, nec impressis vetustioribus. Mox,*

& ager frugum fertilis. *Ne hic quidem copula additur in manu scriptis. in duobus* frugum sterilis *legitur, sed perperam.*

arboribus infecundus. *Manu scripta* arbori, *numero singulari.*

75 Africam habuere in initio Gætuli & Libyes. *Manu scripta,* initio habuere, *præpositione omissa. quomodo paullo ante, Sed qui mortales initio Africam habuerint.*

vagi, palantes, qua nox coëgerat, sedes habebant. *Codices in membrana descripti præter vnum*, quas nox coëgerat. *vt subaudias habere. hoc est, vbicumque nox eos oppresserat, ibi commorabantur, cum alioqui sedem stabilem & domicilium certum non haberent. Exemplar à Pincio Venetiis excusum, vt & alia pleraque*, quò nox coëgerat. *quomodo fere à doctis citatur. pro, quem in locum nox compulerat, ibi manebant.*

amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus. *Manu scripta,* multis sibi quisque imperium petentibus: *verum perperam, nisi quis malit* quisque, *pro quibusque positum. facit cum manu scriptis Florentinum, atque item Beroaldinum.*

Hi paullatim per connubia Gætulos sibi miscuere. *Manu scripta*, secum miscuere. *pro coniunxere sibi. additur enim huic verbo interdum illa Cum præpositio cum suo casu. Cicero, Cum quibus tamquam purpuram misceri oporteat. Idem, Parentalia cum supplicationibus misceri. Liuius datiuum* IX. *dec.* III. *Cum concilij nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus. Idem* III. *belli Punici secundi, Quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat.*

76 & alij nouarum rerum auidi. *Manu scripta quædam*, & aliis nouarum rerum auidis. *quomodo & Badianum, vt sint duo ablatiui absolute positi. Beroaldinum*, cupidis *habet, pro* auidis. *verum id ex glossa, ni fallor, irrepsit. Mox,*

hæq. breui multum auctæ. *Manu scriptum,* hæq. breui *&c.*

Post eos AEthiopes esse. *In manu scriptis legimus* AEthiopas. *& sic rectius, vt sit accusatiuus Græcus αἰθίοπας. Mox,*

deinde loca exusta solis ardoribus. *Manu scripta*, dein. *atq. ita rectius.*

vsque ad flumen Mulucham. *Fabricianum*, ad flumen vsque Mulucham. *Paullo post,*

satis dictum est. *τὸ* est *manu scripta non habent, ac rectius abest.*

Sed & statim ante, De Africa & de eius incolis. *in manu scriptis non repetitur illa praepositio* De, *nec in Ascensiano, aut Beroaldino.*

Postquam diuiso regno legati Africa discessere. *Sic & manu scripta. perperam in quibusdam est,* ab Africa. *nam & inferius,* vbi eos Africa discessisse ratus est, *inquit. Mox,*

certum esse ratus quod ex amicis apud Numantiam acceperat. *Sic & manu scripta. in aliis,* ad Numantiam. *quomodo perfrequenter Cicero loqui consueuit. Sic Virgilius ad Troiam dixit; pro apud Troiam. & Liuius, dum haec ad Veios agebantur. pro apud Veios. Hoc ni fallor, e glossa nimirum irrepsit. nam annotarat forte aliquis, ad pro apud esse positum.* τὸ esse *ibidem, non est in manu scriptis, ac citra detrimentum sensus abesse poterit.*

multos mortales cum pecore. *Legendum,* mortaleis. 77

in regnum suum se conuertit. τὸ se, *non reperitur in Beroaldino, neque in vllo manu scripto: quasi absolute ponatur hoc verbum. Sic alibi,* Clam cum paucis ad pedites conuertit, *inquit. & Corn. Tacitus* III, *Postquam caedibus saeuitum, & magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere. hic quoque sine casu ponitur. Mox,*

Existimans Adherbalem dolore permotum, iniurias suas manu vindicaturum. *Manu scripta,* dolore permotum Adherbalem. *quae collocatio verborum melior.*

& quia diei extremum erat, proelium non est inceptum. τὸ est, *in manu scriptis non est. Paullo post,*

quae Numidas insequentes a moenibus prohibuit. *In manu scriptis & impressis quibusdam omissa praepositio est,* moenibus prohibuit. *vtrumque mihi placet, & vtroque modo Cicero loqui consueuit. Caesar* I. *belli Gallici, finibus prohibere dixit sine addita praepositione. Mox,* 78

Iugurtha opidum circumsedit. *In manu scriptis est,* Igitur Iugurtha. *nec aliter in impressis quibusdam.*

Sed is rumor clemens erat. *Perperam in Merseburgensi & aliis plerisque,* his rumor. *Porro* clemens, *pro non nimius ponitur. cuius & Priscianus meminit.*

ob easdem artes a Micipsa. *Legendum,* arteis. *Paullo post,*

Adherbalem dolis vitae suae insidiatum, quod vbi comperisset, eius sceleri obuiam isse. τὸ eius, *non est in omnibus vetustis, & additicium mihi videtur, vt & alia pleraque. sed in manu scriptis quibusdam est tamen. Porro obuiam ire, hic est resistere. sic Cicero, malorum conatibus obuiam ire dixit.*

postremo de omnibus rebus legatos Romam breui se esse missu-

miſſurum. *In manu ſcriptis hæ duæ voces,* ſe eſſe, *deſunt. an autem elegantius abſint, aliorum eſto iudicium.*

neque propter naturam loci. *Manu ſcriptum,* neque propter loci naturam. *quomodo & ex impreſſis quædam. Merſeburgenſe vero,* neque per loci naturam. *vt ſit ſenſus, Loci natura obſtabat, quo minus expugnare Cirtham poſſet.*

ſuos hortando ad virtutem arrigere. *In manu ſcriptis eſt,* erigere. *ſed & prior lectio mihi placet. nam & alibi Salluſtius,* Eos non paullum, *inquit,* oratione ſua Marius arrexerat.

79 bellum non poſſe trahi. *In manu ſcriptis & aliis,* bellum trahi non poſſe. *Paullo poſt,*

Litteræ Adherbalis in ſenatu recitatæ ſunt. ſunt, *non eſt in manu ſcriptis neque ceteris vetuſtioribus.*

quem tanta libido exſtinguendi me inuaſit. *Sic in cunctis. alioqui ſuſpicari poſſis,* exſtinguendi mei *legendum: vt videlicet vocales concurrentes locum errori fecerint. ſed nihil immuto.*

Plura de Iugurtha ſcribere dehortatur me fortuna mea. τὸ me, *licet in Fabriciano ſit, non reperi tamen in aliis vetuſtioribus. ac elegantius abeſſe poterit, nullo ſenſus detrimento.*

quam miſeriæ mea fidem verbis faceret. *In non nullis eſt,* vobis faceret. *ſed alterum quod in manu ſcriptis quoque eſt, magis probarim pro, ad credendum mihi vos impelleret; ſeu, ad habendam fidem verbis meis induceret.*

tantummodo inimici imperium & cruciatus corporis deprecor. *Hæc nimirum vera lectio eſt. quamuis in Beroaldino ſit,* cruciatus corporis vt euadam deprecor. *Fuit credo qui non intellexerit elegantem vſum verbi deprecor, is ea quæ ſuperſunt adiecit de ſuo. atque hoc deinde forte e ſpatio irrepſit in contextum.*

80 & quam primum Adherbali ſubueniundum. τὸ &, *in duobus manu ſcriptis non erat.*

interim de Iugurtha conſuleretur. *Sic in manu ſcriptis. niſi quod in Fabriciano* τ' vti, *quod Gymnicus habet, additum in ſpatio erat.*

ſumma ope eniſum eſt, ne tale decretum fieret. *In aliis,* ſumma ope eniſum, *omiſſo verbo ſubſtantiuo. & ſic codices in membrana deſcripti.*

Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplius honoribus vſi. *Legendum,* amplis honoribus. *id quod frequens eſt apud Ciceronem. Operarum incuria hoc mendum irrepſit. quamuis eodem modo codex Baſilienſis. Mox,*

In quîs fuit M. Scaurus. *In aliis*, M. AEmilius Scaurus. *In quîs, pro inter quos dixit: est enim Græcismus. quomodo in Lælio Tullius, Nisi in bonis amicitiam esse non posse. pro inter bonos. Mox,*

& tum in senatu princeps. *Manu scripta duo*, senatus princeps. *Quamquam vtrumque recte, & vtroque modo Cicero loquitur. Sed & in inscriptione quadam Arimini, princeps in senatu legitur: vbi aliâs fere, princeps senatus. Liuius, Princeps, inquit, senatus tertium lectus P. Scipio Africanus. Hoc genus honoris, vt in Africani vita testatur Plutarchus iis tantum deferri consueuit, qui auctoritatem & gloriam maximis in remp. meritis, præstantissimisque rebus gestis essent consecuti.*

seque ad eum ab senatu missos. *In manu scriptis est omissa coniunctio*, se ad eum *&c. quomodo & in impressis vetustioribus.*

porro animus cæcus cupidine, ad inceptum scelus rapiebatur. *Manu scripta duo*, rapiebat: *vt subaudias Iugurtham sed vtrum rectius, aliorum esto iudicium nam ego mihi non liquere fateor. Paullo inferius,*

Ac tametsi senatus verbis minæ graues nuntiabantur. *Sic in vetustis. ac si quid ego iudico, elegantius adiectiuum sequitur. porro* senatus verbis, *pro nomine senatus dixit.*

quod ab oppugnatione non desisteret. *In manu scripto quodam est præpositio omissa. quomodo Virgil. Mene incepto desistere victam. Sed præpositionem addas, nec ne, parum sane refert. Cæsar, oppugnatione destitit, inquit. Cicero Quasi destiterim pristina caussa. Sic Cæsar, consilio desistere, itinere desistere dicit. Cicero præpositionem interdum addit. Vt ab illa mente desisteret. Item, Cur sibi a caussa desistere necesse esset.*

Adherbali suadent, vti sese & opidum Iugurthæ tradat. *manu scripta*, vti seque & opidum. *Hic est peculiaris fere loquendi mos historicorum & Comicorum. Sallustius postea*, Aqua modo seque & iumenta onerare. *Idem*, Philæni condicione probata, seque vitamque suam reip. condonauere. *Idem in Catilin.* AEquitate seque & remp. curabant. 81

si aduersaretur. *Fabricianum*, aduorsaretur. *quod antiquitatem magis redolet, quam vnice obseruat Crispus.*

Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat. *Fabricianum*, Igitur Iugurtha in primis *&c. perperam hoc in impressis omissum videtur, cum mire interim ad sententiam faciat: quamuis non sit in Merseburgensi atque aliis.*

Et res in senatu agitari cœpit. *manu scripta*, agitari cœpta.

Quamquam idem est vtrobique sensus. Cicero in Bruto, Qua in vrbe primum litteris oratio est cœpta mandari. pro cœpit. & III. de Oratore, Post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam & dignitatem. Liuius III. *ab V. C. Sed contemni, inquit, cœpti erant a finitimis populis. pro, cœperant.*

vti per paucos factiosos, Iugurthæ scelus condonaretur. *Sic & manu scripti codices, & ceteri vetustiores. atque ita mollius est. Quam duriter enim & aspere concurrunt, factiosos scelus? Hoc quamuis leue, non tamen prætereundum esse duxi.*

prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt. consulesque declarati sunt P. Scipio Nasica &c. *τὸ* sunt, *neutrobi habent codices manu scripti: & irrepsisse ex glossa videtur. Sed &* consules, *ibi nulla addita coniunctione legitur.*

quippe cui Romæ omnia venum ire in animo hæserat. *Manu scripta duo,* venire *habent. sed vulgata lectio melior,* venum ire. *Id enim est, quod & initio dixit, & post repetit, Omnia Romæ venalia esse. Itaque permagnam Iugurtha in auaritia nobilitatis & in pecunia sua spem habebat. Paullo post,*

vt omnes mortales pecunia aggrediantur. *In quibusdam,* omnes mortales vti pecunia aggrediantur: *vt sit ὑπέρβατον, legitimo dictionum ordine mutato. quomodo Cicero, Vix vt intelligantur, inquit. pro, vt vix. Sed & Sallustius postea, Alij signo dato locum vti desererent. Tametsi, ne quid dissimulem, in manu scriptis non est* vt, *rectiusque subaudiendum videtur. nec est eo in exemplari quod Ascensius excudit, castigauit Aleander.*

82 nisi regnum ipsumque deditum venissent. *In aliis,* in regnum. *Paullo post,*

Interim Calpurnius parato exercitu legit sibi homines nobiles, factiosos. *In Fabriciano est,* legat sibi. *quomodo & exemplar habet Merseburgense. a verbo legare. quemadmodum Cicero sæpe. velut, Dolabella me sibi legauit, & Cæsar Cassium sibi legauit. Item, Ego me a Pompeio legari ita sum passus, vt &c. Item, Isti quos legatos tute tibi legasti. &, Ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti. Facilis autem & procliuis error fuit, vnius immutatione litteræ. Quod ad ὀρθογραφίαν attinet, legunt alij* Calphurnius, *addito spiritu. sed Volaterranus alterum magis probat: quem cum origo ipsa nominis facit. nam Plutarchus in vita Numæ ἀπὸ τοῦ κάλπου, qui fuerint è Numæ liberis, τοὺς καλπουρνίους dictos putat. Mox,*

quorum auctoritate quæ deliquisset munita fore sperabat. *Quid si legas?* impunita fore, *id certe sensus ipse respuere non*

videtur, quamuis reclamantibus exemplaribus. nisi munito positum dicas, pro velut præsidio quodam confirmata, & quasi in tutum collocata. Sed & supra, C. inquit, Bebium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius & iniurias omnes munitus foret. pro, armatus & quasi septus atque valiatus.

belli haud ignarus, firmissimus contra pericula. *Sic & exemplar manu scriptum pro. constans & intrepidus. licet in nonnullis,* fortissimus contra pericula *reperiatur. Mox,*

in Africam transuectæ sunt. *Et sunt in* MSS. *non est Mox,*

in initio paratis commeatibus. *Manu scripta non habent additam præpositionem* in. *quomodo & Cicero frequenter; vt in epistolis, Quemadmodum senatus initio censuit. & iterum, Redeo ad illud quod initio scripsi. Item alibi, Iste qui initio proditor fuit, deinde perfuga. Sic & aliâs. Mox,*

acriter Numidiam ingressus est. *In quibusdam* aggressus est, *pro inuasit. sed prior lectio est in manu scriptis. Ibidem,*

Multos mortales & vrbes aliquot pugnando cepit. *Legendum* mortales. *nam sic fere Sallustius. Porro peculiare est historicis mortales dicere, pro hominibus. neque id adeo est apud oratores frequens. Verum historici & verbis & figuris poëticæ licentiæ sæpenumero vtuntur, locutionibusque & dicendi modis non perinde aliis scriptoribus vsitatis. Hinc prosapia apud illos. pro progenie. vox ab vltimis repetita temporibus, vt Fabius inquit. Tempestas, pro tempore. Hinc illud que geminatum, velut Meq. regnumq. meum. Hinc ἑτέρωσις illa modi, festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire. pro festinabant, parabant, &c. Hinc ellipsis verbi substantiui sæpe ac aliorum. Hinc frequens Synecdoche, ceteraq. hoc genus pleraque, vt Arma pro bello. Tacitus, Et vnum militem, quotam ciuilium armorum partem. pro ciuilis belli.*

ceterum socius & minister omnium consiliorum adsumitur Scaurus. *In manu scriptis est,* socius & administer. *quomodo Cicero, Timarchides omnium rerum transactor & administer. & alibi, Administri & satellites Sex. Nauij. Vocat autem administrum Sallustius, participem negotij, & adiutorem in re agenda.*

statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. *In manu scripto quodam* agitare *legitur. ac solet plerumque frequentatiuo Sallustius pro perfecto vti.*

de inuidia sui facti. *Manu scripta* facti sui. *vt sequatur pronomen. atque id nimirum rectius.* 83

deinde postero die. *Manu scripta,* dein. *Mox,*

quasi per satyram legem, sententiis exquisitis, in deditionem

accipitur.

accipitur. *Manu ſcripta*, quaſi per ſaturam ſententiis exquiſitis: *vt ſubaudias legem. Saturam vero pro ſatyram quomodo vbique Sullam hic auctor, pro Syllam. nam y in u Latinis ſæpe mutatur. unde in antiquis inſcriptionibus, Polucarpus legitur, & Poluandrion. & Ennius, vt teſtatur Cicero, Purrhum ſemper, nuſquam Pyrrhum; Phruges, non Phryges dixit. quod ipſum antiqui declarant libri. Sed & Diomedes cum manu ſcripto facit, libro* III. *nam quo loco docet, veteribus ſatyram farciminis genus fuiſſe, variis rebus refertum. unde poſtea ſatyra nominata ſit lex, quæ vno rogatu multa ſimul comprehendat. mox ibidem, Cuius, inquit, legis Lucilius meminit in* I. *Per ſaturam ædilem factum qui legibus ſoluat. & Salluſtius in Iugurtha, Dein quaſi per ſaturam ſententiis exquiſitis, in deditionem accipitur. Videſne, vt hic in citatione Diomedes legem omittat? Sed nec in Merſeburgenſi additur. Sex. quoque Pompeius eodem modo citat, quomodo in manu ſcriptis eſt. Satura, inquit, eſt cibi genus ex variis rebus conditum. eſt & lex multis aliis conferta legibus. Itaque in ſanctione legum adſcribitur, Néue per ſaturam abrogato aut derogato. Annius Luſcus in ea quam dixit aduerſus Tib. Gracchum, Imperium quod plebes per ſaturam dederat, id abrogatum eſt. Paullo poſt idem hoc è Iugurtha Salluſtij exemplum aſſert', Dein poſtera die, quaſi per ſaturam ſententiis exquiſitis in deditionem accipitur. Quamquam hodie corrupte in exemplaribus hic locus apud Feſtum legitur. Sic autem ſatura ſine addito ſubſtantiuo dicitur, vt apud Fabium ciuica. Diuus Auguſtus, inquit, cum ei Galli torquem aureum C. pondo dediſſent, & Dolabella per iocum, tentans tamen ioci ſui euentum, dixiſſet, Imperator torque me dona: Malo te, inquit, ciuica donare. ſubauditur autem corona. Sic apud Senecam de beneficiis* V. *Sunt & alia huiuſcemodi pleraque, quæ ſine ſubſtantiuo addito ponantur. velut cum dicimus. tertiana, quartana, cotidiana. deeſt enim, febris. Sic Tuſculanum. Ocriculanum, Narnienſe. ſubauditur prædium. Sed & abſolute interdum ſuilla, bubula, ferina dicimus. vt ſubaudiatur, caro. Sic & repetundarum damnatus apud Velleium. vbi deeſt ſubſtantiuum pecuniarum. Sed vt ad ſaturam reuertar. Quid ſi nihil ibi ſubaudias, ſed ſimpliciter intelligas, vt verba ſonant? Per ſaturam exquiſitis ſententiis, hoc eſt, nullo ordine in ſententiis exquirendis ſeruato, nec vt ſeniores prius ſententiam rogarentur, ſed vt conſuli ipſi libuiſſet. quomodo Iuſtinianus in præfatione quadam digeſtorum, ſparſim & quaſi per ſaturam collectum opus dicit. vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata, vt ipſe inquit.*

inquit. nam variarum rerum mixturam sparsim ac nullo ordine congestarum, satyram veteres appellabant. Mecum Alciatus facit. Neque admodum eorum probo opinionem, qui hic saturam legem intelligunt, quæ multas ipsa res complectatur. quemadmodum Iugurtha sit in deditionem acceptus, sed multis præscriptis condicionibus, vt XXX. *daret elephantos, pecus atque equos multos cum magno argenti pondere. nam sic fere & Erasmus Roterodamus, & Franciscus Philelphus. Verum prior sententia magis arridet: vt videlicet,* per saturam, *ad participium* exquisitus, *non ad verbum* accipitur, *pertinere iudicemus.*

Romæ per omnes locos & conuentus. *Legendum*, per omnes. *Paullo inferius,*

Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditum Bestiæ. *Fabricianum*, ea dicam quæ in concione *&c. sic & aliud quoddam calamo descriptum.*

quàm fœde, quamque multi perierint vestri defensores. *Legendum è manu scriptis,* quamque inulti perierint. *hoc est, nulla de his sumta pœna qui insectati eos fuissent. Similitudo scripturæ ansam errori præbuit. nam ex præpositione illa in, facile m fit, si parum animum attendas. Paullo post,*

qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exsurgitis. *Manu* 84 *scripta quædam*, obnoxiis inimicis. *quomodo & sensus ipse exposcit. pro, reis & caussam dicturis inimicis. Mox,*

atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. *Manu scripta,* quibus decet, *omisso pronomine; quod rectius subauditur. nec aliter in impressis quibusdam.*

quod sæpe maiores vestri fecere. *Manu scripta,* maiores nostri. *sed vulgata lectio magis arridet. Paullo post,*

Sed sane fuerit regni reparatio plebi sua iura restituere. *Manu scripta, vt & Beroaldinum,* regni paratio. *pro eo quod est affectatio. nam & ante dixit, quem regnum parare aiebant. τὸ* iura *non habet vllum manu scriptum, neque ex impressis quædam.*

quicquid sine sanguine ciuium vlcisci nequit, iure factum sit. *In* MSS. *duobus est,* nequitur: *quomodo veteres loqui solitos testatur Sex. Pompeius. Nequitum, inquit, & nequitur, pro non posse dixerunt. Plaut. in Saturione. Retrahi nequitur, quoquo progressa est semel. Cato Originum* I. *Quod Termino fanum fuit, id nequitum exaugurari. Diomedes quoque adnotauit* I. *veteres & quitur & potestur interdum dixisse. affertque huius rei ex poëtis Accio, Cæcilio, & Ennio exempla, quæ nobis non necesse est subijcere hoc loco. Cum manu scriptis facit Beroaldinum.*

æra-

ærarium expilari. *Merseburgense* expoliari. *sed vulgata lectio melior. Est apud Ciceronem frequens hoc verbum, vt pro Cluent. Expilato armario, pecunia ablata & pro L. Manil. Expilare socios, diripere prouincias. Sed & alibi, Proserpinæ fanum expilauit.*

Serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt. *Sic & manu scripta & impressa fere. & hanc veram esse lectionem arbitror. Ceterum Venetum, Argentoratense, alia pleraque,* Serui ære comparati, *habent. pro pecunia emti. Quod ad sensum attinet, haud magno in discrimine ponam, vtrum legas. nam & parare & comparare, pro emere interdum ponitur. Inde apud Ciceronem, Trans Tiberim hortos aliquos parare. &, Agros sibi vspiam parare. Item, Studiose comparare supellectilem. Sic & apud Suetonium in C. Iulio Cæsare, Gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui comparare. pro emere. Idem in Caligula, Magisteria sacerdotij ditissimus quisque & ambitione, & licitatione maxima vicibus comparabant. & postea ibidem, Cum ad saginam ferarum muneri præparatarum, carius pecudes compararentur. pro emerentur. Columella quoque, Qui nequam vicinum, inquit, suis nummis parat. Mox,*

vos Quirites in imperio nati. *Merseburgense,* imperio nati. *omissa præpositione. pro, ad imperandum aliis nati. quomodo sequentia probe quadrant.*

immani auaritia nocentissimi, & iidem superbissimi. *Legendum,* iidemque superbissimi. *ex manu scriptis.*

85 Itaque quàm quisque pessime fecit, tam maxime tutus est. *Manu scripta,* Ita quàm quisque *&c. vt sit* ἐπιφώνημα. *vbi interdum vtimur illa particula ita, adeo & similibus. Leue hoc quidem sed non ideo prætereundum. sicut nec illud quod statim sequitur,*

quos omnes cupere eadem. *Legendum,* quos omneis.

Quod si tantam vos curam libertatis haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt. *Manu scripta,* Quod si tam vos curam, *& quæ sequuntur. vt inuicem respondeant, tam & quam.*

Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos qui hosti prodidere remp? Non manu, neque vi, quod magis vos fecisse, quàm illis accidisse indignum est, verum quæstionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. *In hunc modum exemplar in pergamenis descriptum. Sed quàm male sit hic locus in recentioribus distinctus, facile videbit qui conferre non grauetur.*

qui si deditus est, profecto iussis vestris obediens erit. *Sic in quibus-*

quibusdam reperi, velut Merseburgensi, Veneto, atque aliis. sed Gymnicus hoc loco rectè dediticius. *pro, si in deditionem venit. Vtitur hac voce Cicero quoque ad Brutum, cum inquit, Id S. C. plerique interpretantur etiam ad tuos siue captiuos, siue dediticios pertinere. Titus Liuius* VII. *ab* V. C. *Quidquid deinde patiemur, dediticij vestri passuri. & paullo inferius, Vt dediticiis suis parcerent. Sed & Cæsar identidem est hac voce in commentariis vsus. Cum Gymnico facit exemplar Fabricianum. In Badiano quod castigauit Aleander,* deditiuus *est. sed haud dubie perperam. nisi quis ita Salustium pro* dediticio *dixisse* deditiuum *putet, vti Marcellinus alicubi subditiuos dixit, pro subditicios, lib.* XXVI. *Sed quid si incuria librariorum hoc commissum forte est? nam fuit procliuis ex alterutro in alterum lapsus. Quamquam & Plautus in Amphitruone, si mendo vacant codices, subditiuum, pro subditicio dixit.*

sin ea contemnit, scilicet æstimabitis qualis illa pax aut deditio sit. M S S. existimabitis. *id quod sensus magis postulat.*

Atque ego tametsi virum flagitiosissimum existimo, impune iniuriam accepisse. *Quid si legas,* tametsi viro flagitiosissimum. *pro fœdissimum atque turpissimum. Id è manu scripto propemodum colligo. nec aliter sensus ipse postulat. Mox,*

tamen vos sceleratissimis hominibus ignoscere. *Legendum,* hominibus sceleratissimis. *id & sonantius & lenius, & præterea Sallustianum magis est. nec aliter codices in membrana descripti.*

Nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est 86 impune male fecisse. *In manu scriptis aliisque vetustioribus est,* illis, *casu datiuo.*

nisi deinde faciundi licentia eripiatur. *Manu scripta fere, vt & Beroaldinum,* eripitur; *indicandi modo. quam veriorem esse lectionem puto. Mox,*

& vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. *In non nullis est, sed impressis,* alterna solicitudo. *pro, quæ vicissim iam de hoc, iam de illo angat & cruciet. Sed hic nihil pronuntio. tantum diuersam lectionem indico, suum cuique iudicium relinquens.*

Nam fidei quidem & concordiæ quæ spes est? *In manu scriptis est,* aut concordiæ, *coniunctione disiunctiua. quomodo & in impressis vetustioribus.*

facere illi iniurias, vos prohibere. *Sic & manu scriptum exemplar. perperam in nonnullis est,* iniuriam. *Sic alicubi Cicero,*

facere

facere iniurias omnibus. &, Grauissimas iniurias voluntaria obliuione contriueram.

proditum imperium vestrum est. τὸ est, *non reperi in manu scriptis, ac maiore cum gratia abesse poterit.*

87 Fuere qui auro corrupti, elephantes Iugurthæ traderent. *Manu scriptum*, elephantos. *Nota est varietas inflexionis in hoc nomine. vt quod modo per tertiam, modo per secundam declinetur. Cic. in Catone maiore, Nec adolescens vires tauri aut elephantis desiderabam. Idem alibi, Elephanto belluarum nulla prudentior. Mox,*

Tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes inuaserat. *Sic & codex in pergamenis descriptus. in vetustis non nullis omissa præpositione legitur,* animos eorum inuaserat. *quomodo & in Catilina, Tanta vis morbi, atque vti tabes, plerosque ciuium animos inuaserat. Sed vtrumque recte ac Latine dicitur, & vtroque modo Cicero loquitur. nam in Offic. Panætius, inquit, negat vllam pestem maiorem in vitam hominum inuasisse. Idem in epistolis, Mirus furor inuasit improbos.*

quamquam regi infesta plebs erat. *In vetustis plerisque,* plebes. *idque cum antiquius est, tum Sallustianum magis. Mox,*

pars niu socios sceleris sui aperiret. *In vetustis*, ni socios sceleris aperiret. *pro, ni conscios & participes sceleris indicaret.*

88 ex concione discessit. *Fabricianum*, discedit, *tempore præsenti.*

Erat ea tempestate Romæ quidam nomine Massiua. *Manu scripta*, Numida quidam *&c. nec secus in impressis vetustioribus.*

Hinc Spurius Albinus, is qui proximo anno *&c. Sic codex in pergamenis descriptus. in recentioribus pronomen* is *deest.*

Ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. *Sic & manu scripta. in quibusdam est,* obuenerat. *quomodo Cicero, Simul atque ei sorte prouincia obuênit. Idem, Verri sorte prouincia obuenit. Vtitur & verbo obtingere non numquam in hunc modum. velut ad Atticum, Asiam Quincto suauissimo fratri obtigisse audisti. Idem in Vat. Cum tibi aquaria prouincia sorte obtigisset. Exemplar Badianum*, euenerat. *Superius tamen Sallustius, Scipioni Italia obuenit, inquit. Liuius quidem verbo Euenire plerumque vtitur, velut* III. *ab V. C. Cui ea prouincia euenerat. &* IIII. *Cui ea prouincia sorte euenit. neque vmquam fere aliter Liuius. In* VII. *tamen semel, quod sciam. Ea, inquit, prouincia Cn. Manlio obuenit. pro quo obtigit alibi dixit.*

illum-

illumque obtruncat. *Manu scripta consentiente Beroaldino, illum obtruncat. omissa coniunctione* que.

Fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure gentium Bomilcar. *Manu scripta consentiente Beroaldino,* magis ex æquo bonoque. *Porro quid ius gentium, quid æquum & bonum, de eo prolixe Budæus in annotationibus in Pandectas. Ideo autem Bomilcarem Sallustius magis ex æquo bonoque reum fieri, quam ex iure gentium ait, quod cum comes esset eius qui Romam fide publica venerat, tutum esse cum ab omni iniuria par erat. sed interim reclamabat æquitas, vt qui facta cæde fidem ipse publicam violasset, non de homicidio reus fieret. Nisi contra quis hunc esse sensum velit, Bomilcarem quamuis ob rescissam ab se patrata nece publicam fidem nullo modo foret ad caussæ dictionem admittendus, tamen clementia quadam populi R. hoc est ex æquo bonoque magis, quam iure summo reum factum esse, cum potius fuisset indicta caussa mox ad supplicium rapiendus. Fidem publicam Sallustius pro eo posuit, quod vulgo saluum conductum vocant. inde apud Ciceronem, postulare fidem publicam,* gleyt begeren, *& fidem alicui publicam dare,* gleyt zusagen. *quod Sallustius interponere fidem publicam supra dixit. Paullo post,*

ciam in Numidiam Bomilcarem demittit. *Legendum,* dimittit, *ita vt & codices in pergamenis descripti, & impressi fere habent. nec aliter sensus postulat. Mox,* 89

veritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi. *Fabricianum exemplar,* populares. *qua terminatione antiquitas vti amat.*

Et ipse paucis diebus profectus est. *In manu scripto quodam est,* paucis post diebus.

Albinus Aulo fratre in castris pro prætore relicto, Romam discessit. *Sic & e manu scriptis duo, & Venetum quoddam sed* decessit, *quomodo Gymnicus, mihi magis placet. nam id proprie significat a mandato custodiæ suæ loco recedere. Vnde consules, proconsules, prætores, dicuntur e prouincia decedere. item, præsidia de vrbibus atque castellis. ita vti diligenter annotauit Valla. Cum Gymnico facit vnum e manu scriptis.*

milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat. *Sic & Aldinum exemplar, ni fallor, & manu scripti codices habent. in quibusdam tamen, velut Argentoratensi, & Veneto est,* ex hibernaculis. *qua voce Liuius aliquoties vtitur. pro vbi milites hiberno tempore commorentur. vt* V. *dec.* IIII. *Deinde in hibernacula milites deduxit. &* X. *eiusdem, Loca pacata me*

ad

ad hibernacula electurum. Tacitus II. Legionum aliæ itinere terrestri in hibernacula remissæ. Hæc aliâs hiberna proprie dicuntur. nam hibernacula fere vocamus ipsa tentoria, quando sub pellibus hiemem agere miles, non in opidis neque sub tecto cogebatur. Quocirca mihi quidem lectio prior magis arridet. Nam & frequens est apud Ciceronem, cohortes in hiberna mittere. &, Exercitum in hiberna dimittere. hoc est, in opidum aliquod commodius, vbi per hiemem agant. Sallustius postea, Metellus, inquit, cunctos senatorij ordinis ex hibernis propere accersiri iubet. Est apud Ciceronem & hibernare verbum. velut cum inquit, Quomodo milites hibernent. &, Vbi sis hibernaturus. pro quo Sallustius inferius dicit, hiemare: Nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Rursus, Ceterum exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Sed & Cicero hoc verbo vtitur aliquoties, vt in epistolis, Cupio scire vbi sis hiematurus. & in Verrem, Vbi piratæ quotannis hiemare solent. Sallustius, vt adnotauit alicubi Seneca, aquis hiemantibus in historia dixit. Hunc imitaturus Aruntius quispiam, quem idem Sallustianum fuisse testatur, cum dicere vellet frigidum annum fuisse, ait. Totus hiemauit annus. Hiemare apud Tranquillum in Augusto, pro affligi incommodo hiemis ponitur. Quamuis parum, inquit, salubrem valetudini suæ vrbem hieme experiretur, assidueque in vrbe hiemaret. Cæsar itidem vt Cicero, pro hiemem transigere posuit. velut II. Ita populi R. exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia moleste ferebant. & III. Vti in iis legionem hiemandi caussa collocaret. Ibidem, Alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit. &, Inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemauit. Sic & aliás sæpe.

90 Quod quamquam & sæuitia temporis, & opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat. In quibusdam est, inopportunitate loci. pro eo quod est, iniquitate loci. sic autem præter alia & Beroaldinum, & Venetum exemplar habet, quod excudit Pincius, Pomponius castigauit. sed vtrum rectius, alij viderint. Vt autem ab opportuno deducitur opportunitas, quid ni ita ab inopportuno, nam hac voce vtitur Cicero, deduci inopportunitas queat? Nisi quis importunitate loci legere malit: quomodo inferius dicit, Aggeribus turribusque & aliis machinationibus fuisse locum importunum. Ego vulgatam lectionem probo nam opportunitatem loci cum propter incolas & ciues, pro quibus illa erat; tum ob hostes Romanos, aduersus quos erat, mihi dicere videtur. Sic enim alibi, Statuit, inquit, vrbes quæ viris aut loco

pro

pro hostibus, & aduersum se opportunissimæ erant; singulas circumuenire. pro, quæ vrbes munitissimæ erant.

vineas agere, aggerem iacere, aliaque quæ cœpto vsui forent, properare. *Quamuis & manu scriptum & Badianum exemplar* præparare, *tamen* properare *magis placet pro festinanter comparare. Sic apud Tacitum, properare deditionem. Item, voluntariam mortem properare. pro celeriter sibi consciscere. Virgilius* VIII.

Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris.

pro properanter facit. & est honesta locutio, inquit Seruius. In manu scripto volumine, pro cœpto, incepto *legitur. vt & in impressis quibusdam. sed vulgatam lectionem relinquendam esse duco.*

subdole eius augere amentiam. *In manu scriptis est,* subdolus. *quæ nimirum verior lectio est.*

Denique Aulum spe pactionis pepulit, vti Suthule relicto. *Manu scripta,* perpulit.

intempesta nocte cum multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. cum, *non est in vllo manu scripto, ac rectius abest. sed nec Florentinus codex id habet, neque Beroaldinus.*

tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet. 91

Est in quibusdam, teneat. *id Latinitatis ratio exposcere magis videtur, nisi si ἑτέρωσιν modi esse malis.*

Quæ quamquam grauia, & flagitij plena erant. *Manu scriptum,* Quæ grauia quamquam. *& sic sæpe Tacitus. velut* V. *Hæc mira quamquam, fidem ex eo trahebant. Laur. Valla haud scio an memoria lapsus, flagitio plena legit libro elegantiarum* III. *quo loco docet Ciceronem Plenus cum genitiuo iungere solitum, plerosque eodem sæculo cum ablatiuo. Mox enim subdit cum Varronis e tertio de re rustica, Vtrum his piscibus stagnum habeat plenum, an ranis; tum hoc e Sallustio exemplum, flagitio plena; quo id comprobet. Quod Ciceronem affirmat semper hoc nomen cum genitiuo iungere consueuisse, in eo plane est memoria lapsus. id quod exempla sequentia ostendunt. Ornamentis fanorum plena domus. &, Otiosa vita, conferta & plena voluptatibus. &, Litteræ grauissimis verbis sententiisque plenæ. Sed & noctem plenam timoribus, apud eundem legis.*

tamen quia mortis metu multabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. *Manu scripta & alia quædam,* mutabantur. *pro permutabantur. id est, quia hæc patienda potius quam moriendum censebant. vel, quia vitam hac re suam redimebant.*

nam

nam mutatio fit, cum aliud pro alio substituitur. In Basiliensi est, nutabant.

Postquam eo venit. *In non nullis est,* Postquam eo ventum est. *quomodo & aliâs. Mox,*

quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat. *In quibusdam,* animus ardebat. *videlicet Albini consulis. Sed prior lectio melior. pro, studio & cupiditate flagrabat. sic enim & manu scripta.*

quos præter fugam soluto imperio, licentia atque lasciuia corruperat, & copia rerum. *In manu scriptis ceterisque vetustioribus,* ex copia rerum, statuit sibi nihil agendum. *pro, vt res sese dabant, siue pro statu & condicione rerum. Sic postea Sallustius, Tum Marius ex copia rerum consilia trahit. id est, ex tempore. vel, pro re nata. Tacitus, Ex re consulere, dixit.*

Interea Romæ Brachus Mamillus Lemeranus tribunus plebis, rogationem ad populum promulgat. *Hic tam varia est in exemplaribus lectio, vt quæ potissimum probanda, haud facile iudicare possis. In Veneto est,* C. Manilius Limitanus tr. pl. *nec secus in Argentoratensi, atque aliis plerisque. In Parisiensi, quod est à Badio excusum, castigatum ab Aleandro,* G. Mamillus Limentanus. *In Fabriciano, quam lectionem maxime omnium probandam puto,* G. Mallius Limetanus. *Quamquam in spatio quod versus dirimit, adscriptum ibidem est,* Mamillus. *Sed & postea, vbi in aliis fere,* ex Manlij rogatione; *in Badiano,* ex Mamilli; *in manu scriptis est,* ex Malliana. *Sed quid multis? Aut hæc lectio vera est quam habet manu scriptum, aut ea quæ in peruulgatis est exemplaribus dialogi de claris oratorib. quem Brutum vocant, quo loco Cicero de C. Galba Sergij F. loquens, huiusce trib. pl. meminit. nam rogatione, inquit, Manilia, Iugurthinæ coniurationis inuidia cum pro se ipse dixisset, oppressus est. Ibidem paullo post de L. Bestia loquens. Nam inuidiosa lege Manilia quæstio C. Galbam sacerdotem, &* IIII. *consulares L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum, ciuemque præstantissimum L. Opimium, & quæ sequuntur. Nisi quis Mamilia ibi, non Manilia legendum esse contendat, ita vti de doctis quidam censent. tametsi Erasmus quidem in postrema editione Chiliadum, rogatione Manilia legit, hunc Ciceronis è Bruto locum citans. Similis fere error est in Octauio illo Tusculano, apud T. Liuium* I. *ab V. C. quem Mamilium alij vocant, alij Manilium. quod posterius in Anthropologia comprobat Volaterranus, qui cum eruditi quidam faciunt. Sex. Pompeius F. Mamiliorum familiam diuersam facit ab ea quam Manliam alij vocant.*

Mamilia, inquit, turris, intra Subura regionem, à Mamilio nomen accepit. Mamiliorum familia a Mamiliæ filiæ Telegoni, quam Tusculi procreauit, est appellata, quando id opidum ipse condidisset. Mox, Manliæ gentis patriciæ decreto, nemo ex ea Marcus appellatur, quod M. Manlius qui capitolium a Gallis defenderat, cum regnum affectasset, damnatus necatusque est. Hæc totidem ferme verbis repetit Sipontinus. Quod nisi mendum est in exemplaribus Sex. Pompeij. vt esse suspicor, errat & Volaterranus ipse, & quicumque alij Manilium vocant principem illum Latini nominis Octauium Tusculanum. Sed mihi legendum apud Festum videtur, Maniliorum familia, a Manilia &c. Liuij exemplaria variant. nam est in aliis Manilius, in aliis Mamilius. Sed & auctor libelli de magistratibus R. Mamilium vocat, cum Manilium aliâs legi, sit in margine adnotatum. Contra, qui de viris illustribus scripsit, eundem Manilium appellat. quemadmodum & Florus libro I. & e recentioribus Alexander Neapolitanus. Quin & apud Ciceronem II. de natura deorum, quo loco sic Heruagius, Cum A. Postumius dictator cum Octauio Mamilio Tusculano prœlio dimicaret &c. ibi Aldus, Manilio excudit. tametsi idem Aldus in epistolis ad Atticum, Manlium dicit, Male, inquit, Tarquinius, qui Porsenam qui Octauium Manlium contra patriam. quomodo & aliud quoddam Venetiis impressum, & illud Basileæ ab Heruagio excusum. Cura me hercule non deesset, vt Liuij nostri verbis vtar, si qua ad verum via inquirentem ferret. Nunc mirari magis, adeo discrepare inter se codices, quam quid veri sit. discernere queas. Quod si Græci nobis exemplaris copia Dionysii Halicarnassei foret, perfacile huic rei inueniri remedium posset. Sed de hoc satis. M. Manlius qui capitolium defendit, a Plutarcho Μάλλιος dicitur. Is vero vnde lex Manilia nomen habet, Μανίλιος ab eodem in Ciceronis vita. sed in Pompeij, Μάλλιος: mendose vt opinor, & incuria librariorum. quando, vt dixi, diuersa Romæ fuit prosapia Manliorum & Maniliorum. Hoc ceu auctarium addere libuit. Pro Interea, *est in manu scriptis* Interim, *nec aliter in impressis vetustioribus.*

quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset. *Manu scripta duo,* senati decreta. *qui est genitiuus antiquus, atque ob id Sallustio antiquario magis conueniens. sic Plautus, Senati columen dixit.*

occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nomi- 92
nis, & socios Italicos impedimenta parabant. *In* M. S S. *ceterisque vetustioribus, per* homines nominis Latini. *nam hoc ordine verbo-*

verborum & aliâs quoque vtitur. nec aliter in vetustis inscriptionibus, vbi fere primis tantum litteris hæc verba notantur in hunc modum, N. L. quibus litteris significatur, nominis Latini. vnde conijcere licet, hac serie fere collocanda esse hæc verba, & hunc fuisse vsum publicum & obseruationem communem. idque maxime, si obscenius alioqui concurrant litteræ nisi ordinem verborum immutes. T. Liuius, Quina millia sociûm Latini nominis, inquit. quomodo & aliâs idem sæpe. Sed cum tale obstat nihil, ordine priore verborum fere vtitur. velut X. *dec.* IIII. *Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum. &* II. *dec. eiusdem, Circa nomen Latinum à prætore missæ litteræ. Sic alibi, Vt socij nominis Latini, inquit; item, Vt cum sociis ac nomine Latino, &c.*

Sed plebs incredibile est memoratu. *Manu scriptum aliaque,* plebes. *id nimirum rectius est. Paullo post,*

Sed quæstione exercitata aspere violenterque. *Manu scripta duo,* exercita. *idque haud scio an melius. nam & iudicium & quæstio exerceri dicitur. Cicero, Qui cum prætor quæstionem inter sicarios exercuisset. Liuius, Quam acriter quæstiones exercuisset. Neque tamen priorem lectionem repudio. nam peculiare est Sallustio nostro frequentatiuis vti pro primitiuis. quomodo alicubi agitare prædas, pro agere dixit. & ductare exercitum, pro ducere.*

& paucis ante annis. τὸ &, *perperam est in Gymnico additum.*

metûs hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. *Alij,* continebat. *sed eodem sensu. quamquam posterius mihi quidem magis arridet. nam & Florus eadem de re loquens, eo ipso verbo est libro* IIII. *vsus. Dum Pœnorum, inquit, hostium imminens metus, disciplinam veterem continebat. Sunt apud Velleium Paterculum quæ huc faciant, ea subijcere visum. Potentiæ, inquit, Romanorum prior Scipio viam aperuerat, luxuriæ posterior aperuit. Quippe remoto Carthaginis metu, sublataque imperij æmula, non gradu, sed præcipiti cursu à virtute descitum, ad vitia transcursum. vetus disciplina deserta, noua inducta. in somnum à vigiliis, ab armis ad voluptates, à negotiis in otium conuersa ciuitas. Sallustius in* I. *historiæ, At discordia, & auaritia, atque ambitio, inquit, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam iniuriæ validiorum & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere iam inde à principio. neque amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum*

est, æquo & modesto iure agitatum. Hæc ex Augustino II. *de ciuitate Dei. Mox,*

Sed vbi illa formido mentibus decessit. *Manu scripta*, discessit. *Tu vide vtrum rectius. Discedere spem alicui est apud Cæsarem. vt & formidinem discedere, non absurde forsan dicere possis. Mox,*

Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in libidinem vertere. *Sic est in manu scriptis, quæ ipse viderim, contra quàm Gymnicus habet. vtra lectio verior, aliorum esto iudicium. Paullo post,*

in duas partes. *Legendum*, partis.

Paucorum arbitrio belli domiq. resp. agitabatur. resp. *non est in vllo manu scripto, nec in codice Beroaldino.* 93

vti quisque potentiori confinis erat. *Quamuis in quibusdam sit* affinis, *tamen prius illud magis arridet, & ad sensum magis facit. pro. conterminus, vt Plinius loquitur.*

nihil pensi, neque sancti habere; quoad semetipsam præcipitauit. *Legendum*, semetipsa; *ex vetustis quibusdam.*

deinde paucos post annos. *Manuscriptum* dein. *& paullo inferius,*

multos mortales. *Legendum* mortalis.

Quæ res plerumque magnas ciuitates pessumdedit. *Manuscriptum*, pessum dedit; *vt sint duæ dictiones non vna composita. Corn Tacitus* III. *Quod multos etiam bonos pessum dedit. Sic & pessum ire diuisim dicitur: velut apud Plin. Pessum ire vitæ pretia. & Plaut. Pessum abeat. Ne multis, pessum dedit sic diuisim dicitur, vt in oratione Lepidi Sallustius venum datam dixit, quasi Cimbricam prædam venum aut dono datam. & Liuius, Ignaros omnium se venum à principibus datos. pro, venundatos. Appuleius* V. *Nisi eam pessum de tantis opibus eiecero pro, nisi exturbaro atque euertero tantis bonis.*

Tempusquàm res maturius me deseret. *In manu scriptis quibusdam non reperi* me. *ac citra detrimentum sensus omitti potest.*

Post Auli fœdus exercitusq; nostri fœdam fugam. *In aliis,* 94 fugam fœdam. *quomodo supra, Nostri fuga fœda, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. Est autem fœdum turpe & flagitiosum, dedecorisque & ignominiæ plenum. nec inepte hoc epitheton tribuitur formidolosæ fugæ. Cicero ad Atticum, Mitto illam fugam ab vrbe turpissimam. Idem, Quid fœdius, quid perturbatius hoc ab vrbe discessu: siue potius turpissima fuga? T. Liuius*

tiuus IIII. *ab V. C Per auersam portam fuga turpi deseruntur. Idem* VI. *belli Punici secundi, Hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda fuga impleturum. &* II. *eiusdem, Cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naues compulsi sunt. Idem* I. *belli Macedonici. Vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra. &* VII. *Deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpem fugam increpans.*

Metelloque Numidia euenerat. *Sic & manu scriptum. quamuis in aliis*, obuenerat: *sed eodem sensu.*

alii omnia sibi cum collega communia ratus. τὸ communia, *non reperi in vllo manu scripto, nec in impressis vetustioribus; ac sensus tamen id exposcere videtur, vt opinor. Paullo post,* milites eligere, scribere. τὸ eligere, *non est in manu scripto. Nec procul inde,*

cum propter bonas artes. *In antiquis*, cum propter artes bonas. *sic inferius*, certantes. *vbi hodie* certantes. *sequitur autem adiectiuum in manu scriptis & impressis vetustioribus.*

quantum temporis in imperio fuit, plerumque milites in statutis castris habebat. *Manu scriptum*, statiuis castris. *quomodo Cicero, Iste nouus imperator pulcerrimo Syracusarum loco statiua sibi castra faciebat. Cæsar* III. *de bello ciuili, Eodemque die vterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt. Ibidem, Scipio in castris statiuis biduo moratus.*

95 pecoris & mancipiorum prædas certantes agitare. *Manu scripta duo & ex impressis quædam*, agere. *quomodo Plautus, Ne illic pulcram prædam agat, inquit. Sed alterum forte magis Sallustianum. tametsi idem postea, Ex sociis nostris prædas agentes, inquit. Libenter autem Sallustius verbo* agitare, *nec eodem modo semper vtitur. vt, Mente quid agitare. in Catilina. pro versare. Item, vitam imperium, remp. agitare. Sic gaudium & lætitiam agitare. & in Iugurtha, Pacem agitare, noctem agitare, moras agitare, præcepta patris agitare, agitare prædas.*

panem in dies mercari. *Laur. Valla libro elegantiarum tertio, quo loco docet, In diem aliud esse, quàm In dies, hìc ita legit,* panem in diem mercari: *quasi dicat, inquit, præsentis diei habere rationem, nihilque cogitare de crastino. cum quo facit Linacer. Exemplaria quotquot ipse viderim*, in dies habent. *neque aliter citat in Terentij Eunuchum Donatus.*

Sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperio. *Manu scripta*, comperior, *vt sit deponens. idque rectius est.*

nam hoc verbo Sallustius est aliâs quoque vsus. sed & Tertullianus & Appuleius comperior dixere, pro comperio. nimirum ad imitationem Sallustij.

ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet, ne lixæ exercitum sequerentur. Est in plerisque manu scriptis, aut quem alium cibum coctum. quæ collocatio verborum, si quid est in me iudicij, melior. Sed & Val. Maximus lib. I I. quo loco de militari disciplina agens, huiusce rei meminit, eodem ordine verborum vtitur. Namque lixas, inquit, e castris summouit, cibumque coctum venalem proponi vetuit.

omnia illa deditionis signa ostentui credere. Sic & exemplar Fabricianum verum quod ad distinctionem attinet, τὸ omnia referri ad superiora illa posset, late explorare. tametsi nihil immuto. Est præterea in quibusdam, ostentui esse credere: pro, in speciem ostentari, cum re vera non sit deditionem facturus, auff ein schein. In manu scriptis non est esse, idque fortasse rectius. 96

Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum & militiæ inerat. Quamuis in manu scripto cæterisque vetustioribus erat legitur; tamen priorem lectionem magis probo. nam libenter geminabant præpositionem antiqui, vt ostendit Priscianus. Sic Cicero, Nullum dedecus reperiri potest, quod in hoc non insit. Idem, Inest enim natura philosophia in huius viri mente quædam. Rursus, Manere in vita, in qua nihil insit nisi miseria. Sic persæpe aliâs.

Huic consul simul tentandi gratia &c. præsidium imposuit. Manu scripta, Huc consul; vt sit aduerbium. Sic postea, Igitur Vaccenses, quo Metellus initio Iugurtha pacificante præsidium imposuerat. Quamquam autem vulgata lectio bene habet, altera hæc tamen verior.

ratus id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatuum iuuaturum exercitum, etiam paratis rebus munimento fore. In vetustis quibusdam, sed impressis, desunt hæc verba, iuuaturum exercitum. ac si quid est in me iudicij, rectius omittuntur; præsertim cum illud participium iuuaturus nusquam fere lectum sit, nisi apud Plinium in epistolis semel, nec eius vlla vsquam apud Priscianum mentio, qui alioqui diligentissime solet, si quid tale vspiam exstat in veteribus, adnotare. præterea quamuis in cunctis fere, quæ ipse viderim, exemplaribus legatur, etiam paratis rebus; tamen ego libentius profecto legerim, pacatis, hoc est, tranquillis, cum iam nullum fuerit bellum. & sic quoque sensus ipse postulat.

Quos

97 Quos item consul vti priores illectos ad proditionem domum dimittebat. *In vetustis*, Quos item vti priores consul inlectos. *Hæc collocatio verborum melior. mihi mehercules illa inuersio ordinis verborum nullo modo ferenda videtur, quantumuis alij forsan negligant. Porro inlectos quondam dixere, vbi hodie fere illectos dicimus. id quod & mollius & suauius esse videtur.*

vestitus oleastro, ac myrteris, aliisque generibus arborum, quæ humo arida atque arenosa gignuntur. *Fabricianum*, arido atque arenoso. *rectè an secus, aliorum esto iudicium. Ipse coniecturam meam subiiciam. Adnotauit igitur libro* VI. *Priscianus, humum neutro etiam genere inueniri apud veteres, citatque illud Liuij in Adone, Humum humidum pedibus fodit. & Gracchi in Thyeste, Mersit sequentis humidum plantis humum. Iam in manu scripto, humi quidem iam legitur, sed aut humo ibidem, aut humu fuit. nam erasa est littera vltima, & suppositum* I. *Porro humu veteres pro humo dixisse, testatur alicubi Non. Marcellus. Ecce autem cum iam hæc adnotassem, ac Priscianum forte in manus sumsissem, idem reperi quod in Fabriciano. Nam libro* XVIII. *Humi, inquit, sum, es, est. Sall. in Iugurth. quæ humi arido atque arenoso gignuntur. Quid si Sallustius est ita locutus, vt identidem Tacitus? velut* I. *Vt occulta saltuum scrutaretur, pontesque & aggeres humido paludum & fallacibus campis imponeret. Rursus, Illi sanguine suo & lubrico paludum lapsantes. Sed & aridum substantiue positum videri alicui possit, vt subaudias solum. Cæsar* IIII. *Cum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, &c. Idem paullo inferius, Nostri simul in arido constiterunt. & postea, Quasque in aridum subduxerat. pro, in terram. Atque hoc modo humi aduerbialiter poni necesse est. Nos hic nihil pronuntiamus, contenti & diuersam lectionem ostendisse, & coniecturam nostram subiecisse. tametsi & in altero quodam manu scripto fuerit eodem modo, id quod etiam nunc videre licet. Sed & Beroaldinum volumen habet*, quæ humi in arido atque arenoso loco gignuntur. *vnde vt nihil aliud, illud certe colligitur, mendosam esse hodie lectionem vulgatam.*

ipse propior monti cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat. *In manu scripto est*, propior montem. *quomodo Hirtius* VIII. *belli Gallici, Alter quo propior hostem in vallo collocatus esset, &c. nec aliter in Florentino, & Beroaldino.*

98 vt prudentes cum imperitis. *Legendum*, vti. *sic enim fere semper Sallustius. Paullo inferius,*

omnes labores. *Legendum*, omnes. *ita & hoc, & ſuperius illud in vetuſtis.*

cum interim Metellus ignarus hoſtium, monte digrediens, cum exercitu conſpicitur: Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet. *Sic in cunctis fere. quæ ipſe viderim, exemplaribus reperi. ceterum Donatus in Terentij Eunuchum*, conſpicatur *hic legit, non* conſpicitur. *idque ita ſenſus quoque exigere videtur. vt ſit a conſpicor deponenti, quod eſt videre. nam hoc dicit Salluſtius, Metellum vidiſſe ipſum quidem hoſtes qui ſe occultarant, ſed ita vti non ſatis eos propter virgulta, inter quæ conſederant, internoſcere, aut quid tandem rei eſſet, diiudicare poſſet. id enim eſt quod ſequitur, Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet. Florentinum*, cum exercitu conſpicit eos. *non*, conſpicitur.

deinde breui cognitis inſidiis, paulliſper agmen conſtituit. *Volumen Fabricianum*, dein. *&*, paulliſper agmen conſtitit; iſt ſtill geſtanden. *vt ſit agmen caſus nominatiui. Aldinum exemplar facit cum peruulgata lectione. Q. Curtius* III. *Tunc conſiſtere agmen iubet. Liuius* I. *belli Punici* II. *Conſtitit vtrumque agmen, & prælio ſeſe expediebant. licet perperam in Aſcenſiano* conſtituit *legatur. Mox,*

in dextro latere, quod proximum hoſtibus erat. *Manuſcripta duo*, quod proximum hoſtes erat. *pro eo fortaſſe quod eſt, proxime hoſtes. nam Cicero quoque loqui identidem ſic conſueuit. velut cum ait, Vt cum ſuis copiis quam proxime Italiam ſit. & iterum, Habemus exercitum quam proxime hoſtem. ſic & alias idem. Sed & Salluſtius ſupra, Proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. Si quis nomen eſſe malit τὸ* proximum, *haud multum equidem reluctabor.*

deinde repente ſigno dato, hoſtes inuadit. *Fabricianum*, dein. *Mox,*

Numidæ alij poſtremo cedere, pars a ſiniſtra ac dextra tentare. *Manu ſcripta*, poſtremos cedere. *Atque ita ſenſus quoq. ipſe poſtulat. Paullo poſt,*

ludificati in incerto prœlio. *Manu ſcripta*, incerto prœlio, *omiſſa præpoſitione. idque rectius.*

non confertim in vnum ſe recipiebant. *Manu ſcripta* non confertim, neq. in vnum. *quo modo & Aldinus codex. Paullo poſt,*

ſin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerat, ea vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere. *Duo ex manu ſcriptis*, eo vero conſueti *&c. vt ſit, ad eum collem.*

Diſperſi

Dispersi a suis, pars cedere, alij insequi. *In quibusdam,* Diuersi a suis. *verum eodem plane sensu, pro disiecti & disiuncti.*

equi, viri, hostes atque ciues permixti. *τὸ* atque, *non est in duobus manu scriptis. Paullo post,*

fors omnia regere. *Manu scripta,* Fors, *pro fortuna. sed est idem vtrobique sensus. Facit cum manu scriptis Florentinum atque alia pleraque.*

Denique omnibus modis labore & æstu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus instare. *τὸ* modis *non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. Paullo post,*

100 simul orare, & hortari milites. *Illa* & *copula non est in omnibus vetustis. Et iam sæpe monui libenter Sallustium facere, vti asyndeto vtatur. quod, vt aliâs, ita hîc quoque habet instans ac vrgens quiddam, ac sententiam mire iuuat. Mox,*

neque illis castra esse, neque munimentum vllum, quo cedentes tenderent. *Fabricianum,* neque illis munimentum vllum. *vt pronomen* illis *denuo repetatur. nam interdum per pleonasmum abundat hoc pronomen, sed non sine gratia. velut apud Virgilium,*

Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.

& Terent. in Adelphis, Quem neque fides, neque iusiurandum, neque illum misericordia repressit, neque reflexit. Sit hæc coniectura. quamquam mihi quidem ad sententiam mire facere videtur hæc repetitio pronominis, & non gratiam modo, sed & vires addere sensui, & affectum orantis atque hortantis quasi ob oculos ponere. id aliquis non intelligens, vt est audax inscitia, cum frustra repetitum crederet, e medio illud remouit. Mox,

in armis omnia sua. *Legendum,* sita. *Paullo inferius,*

& iam diei vesper erat. *In manu scriptis duobus est,* & iam die vesper erat. *pro diei. vt sit genitiuus antiquus, cuius & Priscianus* VIII. *meminit, & Gellius ipse* IX. *vbi docet, C. Cæsarem in libro de analogia* II. *huius die, & huius specie dicendum putare. seque in Iugurtha Sallustij summæ fidei & reuerendæ vetustatis libro, die casu patrio scriptum inuenisse, vbi ille inquit, Vix decima parte die reliqua. Sed & Seruius alicubi Sallustium acie, pro aciei dixisse testatur. Ridiculum vero, quod in manu scripto nescio quis annotarat, die, subaudiendum deficiente.*

101 reliqui omnes quadraginta numero interfecti. *Est in manu scriptis,* numero XXX. *nec aliter in Florentino.*

At Romani quamquam itinere atque opere castrorum, & prœlio, fessi lassique erant. *In vetustis non nullis est*, fessi lassique erant: *pro defatigati. quomodo & sententia postulat. etiamsi secus exemplaria manu scripta.*

& pæne imprudentia esset admissum facinus miserabile. *In manu scripto quodam*, foret *reperitur*, *non* esset. *in Fabriciano vero, neutrum horum est, vt nec Beroaldino.*

Igitur pro metu repente gaudium exortum est. *Est non reperiri in manu scriptis. id cum hoc loco, tum aliâs sæpe ex glossa addita irrepsit in contextum. Adnotauit autem & Gellius*, *Est, erat, fuit, plerumque abesse cum elegantia, sine detrimento sententiæ, libro* V. *capite* VIII. *Mox,*

sua quisque fortia facta ad cælum efferet. *Manu scripta*, ad cælum ferret. *vtrumque apud Ciceronem reperitur, in cælum ferre, & in cælum efferre laudibus.*

Postremo victoria satis pugnatum, reliquos labores pro præda fore. *In quibusdam*, satis iam pugnatum. *Mox*, prædæ fore. *pro ad prædam spectare. seu prædæ gratia subeundos esse. licet manu scripta pro præda habeant.*

Nemo præter regios equites, nemo omnium. *Manu scripta*, duo, præter equites regios. *vt adiectiuum sequatur. Paullo post,*

quod nisi ex illius libidine geri non posset. *In quibusdam*, lubidine, *quomodo veteres fere, vt alibi ostendimus. sic & libet & lubet dicimus.*

præterea inimicum certamen sibi cum hostibus. *Legendum*, iniquum certamen; *ita sensu postulante, & consentientibus quibusdam vetustis; quamuis manu scriptis reclamantibus. Sed cur* iniquum? *quia minore detrimento hostes vinci ait, quàm suos vincere. Mox,*

Sed alio more bellum gerendum. *In quibusdam*, alio modo; *sed eodem sensu. præterea* gerundum *est in manu scriptis*, *non* gerendum.

Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat. *In non nullis est*, cui spes omnis. *sed quod ad sensum attinet, parum refert vtrum legas. Paullo post,*

Romanos palantes repente aggreditur. *In vetustis quibusdam*, palanteis. *quomodo fere Sallustius. & in manu scripto*, adgreditur; *vetusto illo scribendi more.*

cognitis rebus Metelli. *Fabricianum*, cognitis Metelli rebus. *Mox,*

vt sese & exercitum more maiorum gereret. *Manu scripta*, vt seque

vt seque & exercitum. *nec aliter Florentinum. Mox,*

vt in aduerso loco victor tantum virtute fuisset. *Legendum,* victor tamen. *sic enim, vt omittam consensum exemplarium veterum, & sensus ipse postulat. facilis autem lapsus fuit, propter scripturæ similitudinem.* τὸ vt, *non repetitur in exemplaribus calamo descriptis, ac citra detrimentum sensûs abesse poterit.*

203 aut aquarum fontes. *Lege,* fonteis. *Paullo post,*

opidanos hortatur, vt mœnia defendant. *In manu scriptis ceterisque vetustioribus non est* vt, *ac maiore cum gratia abesse poterit, nullo detrimento sensus.*

additis auxilio perfugis. *Est in manu scripto quodam,* addit auxilio perfugas. *vtramque lectionem admittit sensus.*

quod genus ex copiis regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat. *Sic & manu scriptum. sed Badianum,* quia fallere nequibat. *eodem sensu. Fallere pro latere dixit. quomodo sæpe & Liuius & Tacitus. id quod in Terentium est à nobis diligenter annotatum. Firmissimos vero perfugas fuisse ait, nimirum quod metuerent, ne si pax cum Romanis fieret, ipsi per condiciones ad supplicium traderentur. vel quod victo ab Romanis Iugurtha, nullam veniæ atque impunitatis spem haberent. Itaque horum forti fidelique opera Iugurtha vsus est, spemque in his summam habuit.*

204 ac paullo post cognoscit. *Manu scripta & ex impressis quædam,* post paullo. *quomodo Cæsar* VII. *Ipse post paullo, silentio egressus. &* I. *de bello ciuili, Post paullo tamen, internuntiis vltro citroque missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. pro, paullo post. Liuius* V. *ab V.C. Cum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur. Priscianus libro* XVIII. *quo loco docet paullo ante, itemque paullo post, sic à Latinis dici, vt à Græcis* ὀλίγῳ πρότερον, καὶ ὀλίγῳ ὕστερον, *ibidem ex Horatio de post paullo exemplum subijcit.*

tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. *Manu scripta quædam,* agunt. *quomodo apud Vopiscum Aurelianus, In hospitiis caste se agant, inquit. Nos hîc nihil pronuntiamus. sed diuersam solum lectionem ostendimus. quamquam, vt verum fatear, prior lectio mihi magis probatur. nam sic persæpe Cicero, honeste se gerere, turpissime se gerere, prudenter, perdite, aut alio modo gerere sese. Mox,*

paullisper à rege sustentati. *Manu scriptum,* ab rege.

cuncta mœnia cum exercitu circumuenit. *Illa præpositio* cum, *non est in codicibus manu scriptis, nec impressis* vetu-

vetustioribus. ac rectius abest irrepsit autem ex glossa.

clamor ingens exoritur. *Manu scripta,* oritur; *consentientibus & aliis vetustioribus. sensus vtrumuis admittit.*

præterea picem sulphure & tæda mistam ardenti mittere. *Est in aliis fere,* pice, *auferendi casu. sed volumen Fabricianum ad hunc modum habet,* præterea picem, & sulphure tædam mixtam ardenti mittere. *quæ vna demum vera lectio est, si quid ego iudico. & sic in ceteris quoque fuerat.*

maxima pars, vulnerati aut occisi sunt. sunt, *non est in vllo* 105 *manu scripto ac rectius subauditur.*

neque inde maxima vi depelli quiuerunt. *In nonnullis,* quiuere.

in loca munita sese recepit. *In quibusdam,* recipit, *tempore præsenti. Mox,*

Igitur postero die prius quam ad oppugnandum egrederetur. *Ita manu scripta quoque. sed in quibusdam est,* regrederetur. *id quod sensus quidem non repudiat. nam & superiore die fuerat opidum aggressus, tametsi infecto negotio reuersus in castra esset.*

sequi, deinde cedere. *Manu scriptum,* dein cedere. *Paullo post,* 106

audius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. *Fabricianum quidem,* quàm semetipsos tegere *sed in aliis non nullis,* semetipsi. *id rectius esse puto, consentiente manu scripto quodam.*

deinde vbi vnæ atque alteræ scalæ comminutæ sunt. τὸ sunt, *non habent codices in membrana descripti, neque ceteri vetustiores. Et cum statim sequatur,* qui superstiterant afflicti sunt, *an non inelegans nimis fuerit huiusce verbi repetitio?*

aut de suo loco pugnam facere. *Quamquam eleganter addi præpositio videtur, ea tamen in manu scriptis ceterisque vetustioribus non est.*

& in his vrbibus quæ ab rege defecerant. *In aliis quibusdam,* quæ ad se defecerant. *Priorem lectionem citat libro* VIII. *Priscianus pro à rege desciuerant, vt ipse interpretatur proinde relinquendam puto. quamquam, vtrocumque modo legas, est idem vtrobique sensus.*

vti ad se colloquendi gratia occultus veniat. *In quibusdam,* 107 occulte. *id ex glossa irrepsisse suspicor. plus est enim elegantiæ in lectione priore, quamuis vtrumque Latine dicatur. Paullo inferius,*

multos mortales captos. *Lege mortaleis.*

& genti

& genti Numidarum optime meritæ. *Est in manu scriptis quibusdam*, optume merenti.

eorum & aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. *M S.* eorum atque aliorum. *quomodo & impressa vetustiora.*

308 dum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur. *Codex in pergamenis descriptus*, cum ipse ad imperandum. *pro*. *vt ei imperaretur nam passiue ponitur. Id cum adscriptum habet in margine exemplar Fabricianum, tum Seruius adnotauit in Eclogam* VIII. *Maronis. Sic poëta,*

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.

pro, dum incantatur. Sed & alibi Sallustius, Pauca supra repetam inquit, quo ad cognoscendum omnia illustria magis. pro, vt cognoscantur. Est in margine exemplaris Basiliensis adnotatum, ad imperatorem. *sed e dictis liquet, vulgatam lectionem bene habere. qui adiecit, non videtur hunc intellexisse locum. Paullo post,*

interdum ipse secum reputaret. *Manu scripta*, secum ipse. *quomodo & impressa quædam. Mox,*

de integro resumit bellum. *In manu scriptis ceterisq. vetustioribus*, de integro bellum sumit. *Sed mihi prior lectio bene habere videtur, & est familiaris veteribus abundantia illa præpositionis* re. *licet idem sit vtrobiq sensus. pro, instaurat renouatque bellum.*

ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, omnia abunde erant. *Fabricianum*, ad quem capiundum. *&*, alia omnia abunde erant. *Paullo post,*

Arpini altus. *Manu scriptum Fabricij* altus. *quomodo & in aliis plerisque. Hoc Cicero quoque vtitur: velut pro Plancio, Locus ille mutus, vbi quisque altus aut doctus est & in Bruto, Vrbs in qua nata & alta est eloquentia. Sic & alias. Sed & Diomedes* I. *altus hoc loco legit, atque item Priscianus, qui tamen ipse in quibusdam codicibus etiam alitus inueniri testatur: quo sane modo nos quoque in duobus manu scriptis reperimus.*

ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. *Legendum* inter artes bonas: *vt est in vetustis. nam hac terminatione Sallustius amat vti & adiectiuum hic sequi debet. Sic mox,* per omnes tribus. *vbi hodie fere*, per omnes. *verum perperam.*

309 Nouus nemo tam clarus, neq. tam egregiis factis erat, quin is &c. *Quamuis in Fabriciano ceterisque vetustioribus sit*, neque tam egregius factis; *tamen vulgatam lectionem magis probandam esse duco, vt quæ antiquitatem magis redoleat, cuius est amantissimus Sallustius. pro, sic factis excellens ac præstans. Cicero cum præpositione & casu eius iunxit hoc nomen. Lælius, inquit,*

inquit, in laude bellica egregius. &, Vir in procuratione ciuitatis egregius. Mox,

Igitur vbi Marius haruſpicis dicta eodem, quo cupido animi hortabatur, intendere videt. *Sic manu ſcripta, conſentientibus aliis vetuſtis in recentioribus eſt ordo non nihil mutatus.*

Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat. *τὸ in manu ſcripta non habent, neque impreſſa vetuſtiora.*

Quæ res Marium pro honore, quem affectabat, contra Metellum vehementer accenderat. *Codices in membrana deſcripti,* Quæ res Marium cum pro honore quem affectabat, tum contra Metellum *&c. pro, Quæ res Marium cum ad acrius contendendum pro adipiſcendo conſulatu quem appetebat, tum vero ira in Metellum incenderat atque inflammarat. Ita vero legendum prorſus eſſe, aliis etiam coniecturis quibuſdam ducor. Nos hic nihil pronuntiamus, contenti diuerſam lectionem oſtendiſſe. quamquam cum manu ſcriptis facit exemplar Florentinum.*

crimino e ſimul & magnifice de bello loqui. *Manu ſcripta,* ac magnifice. *quod vt nihil aliud, certe ſonantius eſt. Paullo poſt,*

Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quia diuturnitate belli. *Manu ſcripta,* quod diuturnitate. *ſed eodem ſenſu.*

morbis confectus, & ob eam cauſſam mente paullulum immutata. *In manu ſcriptis duobus ceteriſque vetuſtioribus eſt,* imminuta. *pro, deſipiens ipſe ac parum mente conſiſtens. Hæc eſt vera lectio, quam & ſenſus ipſe poſtulat. nam & poſtea de eodem, Hominem, inquit, ob morbos animo parum valido. id nimirum eſt, parum mentis compotem, vel, vt ante dixit, mente paullulum imminuta. Eſt ſimilis ferme apud Velleium error, quamuis in vocibus diſſimilibus. nam vbi vulgo, Hic eſt Opimius, a quo Cos. celeberrimum Opimiani vici nomen: hîc ego Opimiani vini nomen legendum arbitror. vt perperam videlicet & in indice ipſo, & in margine ibidem illud ſit adnotatum, vicus Opimianus: vbi vinum Opimianum adnotandum erat. Id quod ea quæ mox apud Velleium ſequuntur, plane indicant. Quod iam nullum eſſe ſpatio annorum colligi poteſt. Quod, nempe vinum Opimianum. nam vicum huc referri non poſſe vides. Meminit autem vini Opimiani Plinius libro* XIIII. *capite* IIII. *atq. item* XIIII. *capite eiuſdem libri. Sed & Cicero in Bruto, ſeu de claris Oratoribus, huiuſce vini meminit. Neque adeo diſſimilis eſt apud Horatium error in epiſtola 1. Nam vbi hodie, verſor ciuilibus vndis, ibi exemplar manu ſcriptum quod penes nos eſt, merſor ciuilibus vndis, multo rectius videlicet atque aptius. Verum ad inſtitutum reuertamur.*

ſimul

simul ea tempestate plebs nobilitate fusa, per legem Maniliam nouos extollebat. *Sic & codex manu scriptus, & ille Parisiis a Badio excusus. verum exemplar Gymnici habet in margine* Manliam. *quomodo & Venetum. Argentoratense, alia pleraque. Sed & illud ibidem Gymnicus, hac lege cautum fuisse, vti re male gesta ab nobilitate, mandarentur, nouis hominibus magistratus. Atqui hanc ipsam legem Franc. Philelphus latam a Mamilio tribuno pl. Pomponius vero Lætus a Manilio dicit. nisi sint mendosi codices. In re quidem ambo consentiunt, nempe latum fuisse, vt quoniam res a nobilibus male gesta forent, etiam ij iam ad magistratus admitterentur, quorum maiores in rep. magistratum non gessissent. cuiusmodi homines noui appellentur. Hæc vterque totidem fere verbis. ceterum in nomine dissentiunt. nam Mamilius a Philelpho qui legem tulerit, Manilius a Pomponio dicitur. Ego plerisque coniecturis adducor, vti suspicer hunc eundem ferme esse, de quo & superius est a Sallustio mentio facta. quo loco satis multa diximus. nisi quis trib. pl. L. Manlium Mantinum intelligere malit, de quo sic infra Sallustius. Itaque, inquit, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur, & postea populus a tribuno plebis L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit.*

111 Deinde compositis inter se rebus. *Manu scriptum*, Dein. *Paullo post,*

Turpilium Syllanum. *In vetustis*, Sullanum: *antiquo illo scribendi more. Mox,*

eos omnes præter Turpilium. *Legendum* eos omneis.

postea milites palanteis, inermes, quippe in tali die. *Manu scripta duo*, inermos. *nam mutari non numquam in hoc nomine inflexionem, haud fere quisquam ignorat. Vtitur autem hac declinatione Tacitus sæpe. velut I. Qui semisomnos, inermos, aut palanteis ceciderant. pro inermes. & Quem ignarum inermumque quamuis firmatus animo centurio ægre confecit.*

quippe in tali die, & sine imperio. *In vetustis*, ac sine imperio. *tametsi hoc quidem sane quam leue, & nullius fere momenti, nisi quod melius sonat. Mox,*

Idem plebs facit. *Manu scriptum*, plebes.

pars edocti à nobilitate. *Ibidem*, ab nobilitate. *Paullo post,*

Romani milites perculsi improuiso metu incerti vndique quid potissimum facerent. *τὸ* perculsi *non est in vllo* MS. *nec in impressis vetustioribus. sed nec sensus magnopere requirit.*

& por-

& portæ ante clausæ. *Illa & copula non est in manu scriptis, ac rectius abest.*

Iuxta boni malique, strenui & imbelles multi obtruncari. *Nisi me coniectura fallit, legendum est,* inulti: *pro impune & qui vlcisci hostes non possent. Sic idem est in Catilina vsus, Cauete ne inulti animam amittatis. Iam* inulti *esse legendum, ea quæ statim præcessere, indicant, neque caueri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse. Id nimirum erat, inultum obtruncari. Iam non multos obtruncatos, sed omnes plane, ipsemet Sallustius ostendit, cum Turpilium ait vnum ex omnibus Italicis profugisse intactum. Ex similitudine scripturæ defluxit error.*

Id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus, nisi quod illi in tanto malo turpis vita, integra fama potior fuit, improbus, intestabilisque videtur. *Codex in pergamenis descriptus habet,* nisi quia illi in tanto malo *&c.* improbus intestabilisque videtur. τὸ nisi. *hic eodem modo accipitur quo apud Terentium in Andria, Nescio, inquit, nisi deos mihi iratos fuisse satis scio, qui illi auscultauerim. Sed & Cicero aliquoties in hunc ipsum modum, velut in epistolis, De re nihil possum iudicare: nisi illud mihi persuadeo, te talem virum nihil temere fecisse. pro, nisi quod mihi persuadeo. vel, nisi quatenus &c. Idem pro Sex. Roscio: Quid erat quod Capitoni primum nuntiarit, nescio: nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. Sunt qui* nisi *pro sed positum, seu pro verumtamen, in his atque similibus locis putent, in quibus est Linacer. id quod ne mihi quidem displicet, ac in exemplis supra positis probe quadrat. Ceterum* intestabilis *hic idem significat quod in illo ex* XII. *tabulis, Improbus intestabilisque esto. Gellius eodem modo vtitur lib.* VII. *cap.* XVIII. *Qui ad Hannibalem non redissent, vsque adeo intestabiles inuisosque fuisse, vt tædium vitæ ceperint, necemque sibi consciuerint. Proprie vero* intestabilis *est, qui nec testimonium dicere nec aut testamentum facere, aut e testamento consequi aliquid potest. inde metaphoricῶς pro tetro, detestabilique, & exsecrando ponitur. Plin.* XXX. *de magica loquens, Proinde ita persuasum sit, inquit, eam intestabilem, irritam, inanem esse. Horatius, Intestabilis & sacer esto.*

Metellus vbi postquam de rebus Vaccæ actis comperit. *In manu scriptis ceterisq. vetustioribus non est* vbi. *sed tantum* postquam. *Quod si priorem lectionem recipis, abundat forsan altera harum particularum. vt in illo, post deinde, apud Terentium*

in An-

in Andria. vna simul, in Heautontimorumeno. misere nimis, in Adelphis. in Phormione, fere plerumque Quid si ex glossa irrepsit τὸ postquam, *quod aliquis forsan supra scripserit, explicare volens quid significaret* vbi. *nam istis glossis mendosiores sunt antiqui codices facti. Mox,*

112 paullisper mæstus è conspectu abiit. *Codex Fabricianus,* abit, *tempore præsenti.*

pedites quam arctissime pergere, & signa occultare iubet. *Manu scripta*, quam arctissime ire. *quomodo est in ceteris item vetustioribus. Incuria quadam typographi hoc mendum irrepsit propterea quod in proximo versu* pergere *sequitur. Mox,*

Vaccenses vbi animaduertere, ad se versum exercitum pergere. *Manu scripta duo*, ad se vorsum. *quod, vt antiquario, magis conuenit. nec secus exemplar Basiliense.*

ciuitas magna atque opulenta, pœnæ cuncta aut prædæ fuit. *Manu scripta*, ciuitas magna atque opulens. *quæ vox frequens veteribus erat. Vtitur ea Politianus in Commodo Herodiani, Solicitum se aiebat esse, ne quis opulens ex nobilitate domum occuparet principis. nec aliter est in Beroaldino.*

113 hominem nobilem, magnis operibus clarum. *In manu scriptis omnibus est,* opibus.

qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat. *Hæc verborum collocatio seriesque est in manu scriptis & impressis vetustioribus. Mox,*

quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus adstricto superauerant. *In vetustis quibusdam*, supererant. *sed perperam. irrepsit autem ex glossa. nam & A. Gellius priorem lectionem I. libro citat. Est autem* superare *hoc loco reliquum esse & restare. vt sit sensus, Nabdalsam ea exsequi solitum, quibus ipse Iugurtha propter occupationes vacare non posset. in hoc significatu Cicero identidem vtitur.*

cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. *Est in quibusdam*, pro tempore. *id est, prout ipsum tempus moneret, vel vtcumq occasio ferret. prior lectio mihi verior esse videtur. Gymnicus perperam*, parare: *cum in ceteris fere* parari *sit.*

Nabdalsa ad exercitum profectus est. τὸ est *non reperi vspiam in vllo manu scripto.*

Is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit. *Manu scripta*, percussus. *quomodo & Florentinum: verum eodem sensu. nam Cicero vtroque vtitur ad hunc modum;* ad tempus, *pro, ad diem constitutum.*

f Bomil-

Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius. *In manu scriptus omnibus est*, cupidinibus. *non*, cupidus. *rectene an perperam, aliorum esto iudicium. Paullo post,*

Iugurthæ exitum adesse. *In vetustis est.* exitium *quomodo nimirum & sensus ipse postulat. pro eo quod est, interitum ac perniciem. Mox,*

proinde reputaret animo suo, præmia an cruciatum mallet. *Manu scripta*, reputaret cum animo suo. *idque rectius. nam eodem modo & Florentinum habet & Beroaldinum.*

Sed cum hæ litteræ adlatæ sunt. τὸ sunt, *non habent codices in membrana descripti, nec ex impressis quidam. Mox,*

forte Nabdalsa exercitato corpore fessus, in lecto quiescebat. *Manu scripta*, exercito corpore. *quomodo & Beroaldinum habet, & Nonius Marcellus alicubi citat.*

& ex consuetudine ratus. τὸ &, *in manu scripto quodam non est. nec id sensus magnopere requirit.*

dormiente illo, epistolam super caput in puluino temere positam sumit ac perlegit. *Sic in manu scripto quoque. Ceterum in plerisque est*, puluinari. *perperam, vt ego opinor. Cicero certe in hoc significatu fere priore vtitur: posteriore haud temere vnquam, quod sciam. nam magis puluinaria deorum dicere solet. velut, Ad omnia puluinaria supplicatio decreta est. Rursus, Qui puluinaribus Bonæ deæ stuprum intulit. &, Qui sacerdotem ab ipsis aris puluinaribusque detraxisti. sic & alias. Contra, puluinos poscere, apud eundem. &, Lectica in qua erat puluinus Melitensi rosa farctus. Q. Curtius* III. *Epistolamque sigillo annuli sui impressam puluino cui incumbebat subiecit. Mox,*

deinde propere cognitis insidiis. *Legendum*, dein.

Nabdalsa paullo post experrectus. *In Fabriciano atque aliis vetustis*, post paullo. *id Sallustianum magis est. Similis error postea, vbi ait*, Sæpe in fuga, ac post paullo in armis spem habere. *nam perperam est in recentioribus*, paullo post. *quamquam quod ad sensum quidem attinet, nihil admodum refert, vtrum legas. Eundem ad modum Cicero, post aliquanto dicere solet.*

Bomilcare atque aliis multis. *Manu scripta*, aliisque multis. 114
quomodo & vetustissimum quodque ex impressis.

interdum somno excitus, arreptis armis, tumultum facere. τὸ arreptis armis, *codices in membrana descripti non habent. præter vnum Fabricianum, ac ne is quidem, nisi in spatio quod versus dirimit, idque alterius manu.*

ceterum in vtroque magis studia partium, quam mala aut bona

bona ſua moderantur. *In manu ſcriptis eſt*, quam bona aut mala ſua moderata. *quomodo in Beroaldino quoque.*

Præterea ſeditioſi magiſtratus vulgus exagitare. *Fabricianum exemplar*, vulgum. *quomodo apud Nonium Siſenna, Imperitum concitat vulgum. Mox,*

Marij virtutem in maius celebrare. *Sic & manu ſcripta. in quibuſdam tamen*, immanius celebrare. *pro nimis prædicare, ac ſupra modum efferre & extollere laudibus. nam immane non ſolum dicitur importunum & ferum, quomodo Cicero alicubi, Tetra & immanis bellua, inquit. ſed etiam ingens ac nimium. vt, immanis pecunia. apud eundem. Priorem tamen lectionem hauddum immutare auſim, propter neſcio quem ſcrupulum. Sed & Liuius IIII. ab V. C. In maius, vt fit, celebrantes, inquit. Mox,*

Denique plebs ſic eſt accenſa. *Manu ſcripta*, plebes. *quomodo & antea eſt ſæpe vſus. nec aliter vetuſtiſſimum quodque ex impreſſis.* τὸ eſt, *nullo in manu ſcripto neque in Beroaldino ipſo reperitur.*

Itaque perculſa nobilitate. *Legendum è manu ſcriptis & impreſſis vetuſtioribus*, Ita.

115 cum neque bellum geri ſine miniſtris poſſet. *Manu ſcripta*, ſine adminiſtris. *idque rectius.*

vagus incertuſque agitabatur. *In manu ſcriptis eſt*, varius incertuſque. *non*, vagus. *atque hæc melior lectio eſt. Mox,*

neque illi res vlla, neque conſilium. vlla, *non eſt in vllo manu ſcripto, nec in Veneto aut Florentino.*

ibi aliquamdiu certatum eſt. τὸ eſt, *manu ſcripta non habent. Paullo inferius,*

omnes aſperitates ſuperuadere, ac naturam loci etiam vincere aggreditur. *Legendum*, omnes aſperitates. *præterea* loci, *non eſt in impreſſis antiquioribus, nec in manu ſcriptis. ſed nec inferius additur, vbi de hoc ipſo Salluſtius :* denique, *inquit*, naturam ipſam ceteris imperitantem induſtria vicerat. *Notanda vero locutio, aſperitates ſuperuadere. pro difficultates omnes ſuperare. ſeu perrumpere, vt Plinius loquitur.*

ceterum vt res modo, & alia aquæ idonea portari. *Non diuiſim legendum ſed coniunctim*, vtres modo. *facilis & procliuis error. Sed & perperam in quibuſdam additur*, vaſa. *id ex gloſſa, vt opinor irrepſit.*

116 ſed pleraque lignea. τὸ ſed, *non eſt in vllo manu ſcripto, licet ſit in impreſſis vetuſtioribus.*

f 2 quam

quam plurimum quisque aquæ portaret. *Perperam in quibusdam*, vt quisque. *nam elegantius particula* vt *omittitur.*

Deinde vbi ad id loci ventum est. est, *non reperi in manu scriptis, ac maiore cum gratia abesse poterit. Sic inferius*, præda omnis a perfugis corrupta est. *in manu scriptis non est additum ibi verbum substantiuum, nec in impressis antiquioribus.*

nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. *In quibusdam est*, consilia solent *&c. verum perperam. ex glossa irrepsisse videtur, quam insulsus aliquis & ineptus litterator adiecerat: Fabricianum*, per otium & ex opportunitate; *addita illa & copula.*

Deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere. Et iubet, *non habet Gymnicus, cum sit interim in omnibus manu scriptis, & impressis vetustioribus. Paullo inferius,*

Hi postquam murum arietibus feriri, resque suas aduersas vident. *Manu scripta*, adflictas vident. *pro perditas. vox est apud Ciceronem frequens. eodem modo Florentinum.*

ibique vino & epulis onerati. *Quod in vetustis quibusdam* grauati *legitur, id ex glossa addita irrepsit. & quamuis idem est vtrobique sensus, prior tamen lectio verior. Sic & Curtius* V. *mero onerati, inquit. & alicubi, Onerauere se vino. Idem tamen* VI. *Vtrumne vino grauatus effudisset illa. &* VII. *Graues mero suas vires extollere. Sed & Liuius* IIII. *ab V. C. Vino epulisque grauatos, dicit. Idem* IX. *vino oneratos sopiunt, inquit.*

& cuncta a Bestia, Albino, Metelloque impetrata gnauiter fecerant. *In Fabriciano est*, imperata. *idque sensus ipse postulat. Sed &* naue *ibidem consentientibus aliis, haud scio an rectius, pro impigre strenue gnauiter. ab adiectiuo nauus, quod est diligens & industrius. vbi hodie fere gnauus dicimus. Magis autem antiquitatem resipit hoc aduerbium, cuius est cum primis obseruans Sallustius. quamquam Priscianus quidem & Diomedes priscum magis esse putant gnauiter, sicuti & ignauiter, quod Lucilius alicubi dixerit. Qui volet Priscianum legat* XV. *de aduerbiis. Diomedis in* I. *verba sunt Quædam sunt nomina in vs syllabam terminata, quæ ex se bina aduerbia faciunt: vt est veterum auctoritas. transit enim in quibusdam rationem, & aliter ipsa enuntiat, aliter consuetudo vsurpat. nam nauus nauiter dicunt, quod nos naue. largiter, quod nos large. Mox,*

Missæ sunt eo cohortes Ligurum. *Manu scripta*, Emissæ eo. *nec est additum ibi verbum substantiuum.*

impares

impares magnitudine, pari natura. *In quibusdam est, sed impressis,* pares natura. *verum eodem plane sensu. quamuis prior lectio, si quid est in me iudicij, verior est.*

818 quæ eo facilius retinebantur. *Manu scripta*, retinebant, *quomodo & ex impressis quædam; vt* quæ *casus sit accusatiui. Paullo inferius,*

quæ res eos magno diuturnoque bello inter se habuit. *Manu scripta*, in magno, *addita præpositione. quomodo & vetustissimum quodque ex impressis.*

quo in loco inter se obuij fuissent, ibi communis vtriusque populi finis haberetur. *Manu scripta & alia quædam*, is communis vtriusque populi *&c. quod ad sensum attinet, vtrumuis probe quadrat, & cum lectione vulgata facit Pomponius Mela. Vt vbi legati, inquit, concurrerent, certo tempore vtrimque dimissi, ibi termini statuerentur. posterior lectio mihi elegantior esse videtur.*

quibus nomen Philænes erat. *Manu scripta*, Philænis *idque rectius ac Latinius, vt de elegantia nihil dicam. est enim secundæ inflexionis hoc nomen. nec aliter vsquam Sallustius vsurpat.*

vt vel illi, quo fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur. *Manu scriptum*, quos fines. *quomodo & in aliis plerisq. idq. fortasse rectius. nam sequitur* ibi, *hoc est, in iis finibus. nisi quis ex iis quæ mox sequuntur, ita intelligere malit, vt vel illi, quo loco fines populo suo peterent, eo in loco viui obruerentur. vel eadem condicione sese, quem in locum vellent, processuros. præterea,* quærerent *in quibusdam legitur, pro* peterent. *quamquam eodem sensu.*

819 aliique illis domi honores constituti. *Manu scripta*, instituti. *quomodo quædam etiam typis excusa. pro, decreti. quamquam & constituere honores dicitur, id quod apud Ciceronem reperitur.*

Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promissis, ad studium sui perducit. *In vetustis non nullis est*, perlicit; *pro sibi conciliat & deuincit. atque hæc lectio mihi magis arridet. etiamsi prior illa in manu scriptis quoque est. Perlicere ad societatem armorum, est apud Liuium* X. *ab V. C. & Donis perlicere,* VI. *belli Punici* II. *Non infitior tamen & priorem in eodem lectionem reperiri. velut* V. *belli Asiatici. Et alios, inquit, principum donis ad suam caussam perduxit. Mox,*

Id ea gratia facilius procliuiusque fuit. *In manu scriptis*

 ceterisque

ceterisq. vetustioribus est, pronius. *verum prior tamen lectio mihi valde placet. Est apud Sallustium non semel, in procliui esse. pro, facile. vt cum inquit, Cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Sic & in Andria Terentius.*

Quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediuerant. *Hanc lectionem & ipse probandam esse duco. nec tamen dissimulandum reor, in manu scriptis omnibus qua ipse viderim reperiri*, incepto belli. *non* bello.

quia singuli pro opibus quisque quàm plurimas vxores, alij denas, alij plures habent. *Manu scripta consentientibus & aliis vetustioribus*, quòd singuli pro opibus *&c.* alij plures habeant.

eandem illos caussam belli habere cum Boccho, quam secum & cum aliis gentibus libidine imperitandi. *Duo è manu scriptis habent*, libidinem imperitandi, *casu accusatiuo. idq. rectius esse puto. nam & alibi, Libidinem dominandi caussam belli habere, inquit.*

post vti quisque opulentissimus videbatur. *Manu scripta*, videatur. *Paullo post,*

Ita Iugurtha ratus aut capta vrbe operæ pretium fore, aut si dux Romanus *&c. Manu scriptum*, pretium fore. *sed erat alterius manu in spatio, quod versus dirimit, litterulis minutis*, operæ. *verum in aliis solum legitur*, pretium. *vt quin ita legendum sit, dubitatio iam nulla relinquatur.*

aut si dux Romanus auxilio suis venisset. dux, *non est in vllo manu scripto. ac rectius abest.*

ne mox agitando, aliud quàm bellum mallet. *In vetustis quibusdam*, ne moras agitando, *quomodo & Florentinum & Beroaldinum, pro differendo ac prolatando. Citat eodem modo Riccius Lugiensis. quamuis secus Badianum.*

nam consulem factum, antea acceperat. *In impressis quibusdam*, iam antea acceperat: *licet aliter manu scripta. Mox,*

vir egregius in aliis artibus. *In non nullis est omissa præpositio* in. *sed præterquam quod exemplaria manu scripta additam habent præpositionem, Cicero quoq. sic est loqui solitus. vt cum inquit, Lælius in laude bellica egregius. pro, excellens & præstans.*

Quam rem alij in superbiam vertebant. *Fabricianum*, vortebant. *quod antiquitatem magis sapit, cuius cum primis studiosus est Crispus. Paullo post,*

neq. tam anxie laturum fuisse, si adepta prouincia alij quam Mario traderetur. MSS. si ademta prouincia. *sic & sensus ipse postulat. & procliuis sane fuit lapsus, vna omissa littera.*

alie-

alienam rem suo periculo curare. *Manu scripta*, periculo suo, *vt sequatur pronomen.*

habere tum magnam copiam societatis amicitiæq. coniungendæ, quæ potior bello esset. *Sic in omnibus fere. Sed quid si legas*, habere eum *&c. sane facilis ac procliuis lapsus fuit similitudine litterarum. Nihil tamen adhuc muto, sed coniecturam solum affero. Hæc iam adnotaram, cum ecce allato & inspecto codice Florentino*, eum *ibi reperi.*

Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere. *Quamuis in cunctis manu scriptis* acerrime *legatur, atque etiam in impressis quibusdam, velut Florentino, tamen vulgatam lectionem probandam magis esse puto. opponuntur enim, facile & ægre. Cicero de Senectute, Omnis conglutinatio recens ægre inueterata facile dissoluitur. Idem alibi, Inueterata vitia ægrius depelluntur. pro difficilius. Mox,*

221 non deponi nisi cum victores velint. *In manu scriptis omnibus est*, deponi cum victores velint. *& hæc lectio magis arridet.*

proinde sibi regnoq. consuleret. *In vetustis quibusdam, sed impressis*, sibique, regnoq. *id historico magis conuenire videtur.*

abnuere audebat. *Est in manu scriptis quibusdam*, negare audebat. *sed irrepsit ex glossa, ni fallor.*

& eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. *Quamuis in quibusdam*, erexerat; *tamen hæc lectio magis arridet quam & manu scripti codices, & exemplar Aldinum habet. Vtitur autem Sallustius aliâs quoque hoc verbo. velut inferius*, Huiuscemodi oratione habita Marius, postquam plebis animos arrectos videt. *quo in loco tamen in vetustis est*, erectos. *verum perperam, vt opinor. tametsi Cicero quidem altero magis vtitur. velut Oratio consulum animum meum erexit, spemque attulit dignitatis recuperandæ. Idem, Is ciuitatem ad spem libertatis erexit.*

222 deinde per ignauiam & superbiam ætatem agere. *In Veneto quodam* dein. *sed in manu scripto*, dehinc, *quod & ipsum aliquoties apud Tullium reperitur.*

Adhoc alij si deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt. *Sic & manu scriptum. in Veneto autem quod excudit Pincius, Pomponius castigauit*, omnia præsidio adsunt, *legitur, pronomine omisso. eodem modo quibusdam in aliis, velut eo quod Argentorati est à Schurrerio impressum. verum*

perperam. nam & Donatus priorem lectionem agnoscit in Terentij Phormione. cuius subiicere verba lubet. nam super eo loco in actus primi scena II. *Qui fuerit pater, quæ mater, qui cognata tibi sit, omnia hæc confingam. Omnia hæc, inquit, non ex abundanti posuit, sed oratorie, quasi tam multa: & est* ἀρχαϊσμὸς. *nam post enumerationem veteres hæc dicebant. Sallustius in Iugurth. Hæc omnia præsidio adsunt. Mox,*

maiorum fortia facta. *In manu scriptis,* maiorum facta fortia. *atque ita forsan rectius. ne sit in oratione soluta hemistichium hexametri, vel totus pæne hexameter. id quod vitiosum esse volunt. quamuis id non semper obseruant auctores. nam & Sal. infra, Iamque dies consumtus erat, inquit. quod & ipsum est hemistichium heroici. Sic & Liuius initio statim historiæ, Facturusne operæpretium. id quod Fabius obseruauit. Paullo post,*

quas necesse est virtute & innocentia tutari. *In manu scriptis aliisque vetustioribus,* & virtute & innocentia, *geminata copula.*

quippe beneficia mea remp. procedunt. *In manu scripto est aliisque vetustioribus,* bene facta mea reip. præcedunt. *quomodo & Venetum habet, cuius modo facta a nobis mentio est, & Florentinum. vt intelligas Marium ante collatum in se honorem gratuito benefecisse, eaque re æquos bonosque omneis fauere. Mox,*

vt neque vos capiamini. *Legendum,* vti. *Paullo inferius,*

benefacere iam ex consuetudine in naturam vertitur. *Manu scripta duo,* vertit. *pro quo in impressis quibusdam est,* conuertitur. *id ex glossa forsan irrepsit. Ponitur autem & hic & similibus in locis absolute hoc verbum, summa cum elegantia & venustate. Q. Curtius* VII. *Posteaquam desiderat esse quem odissent, inuidia in misericordiam vertitur. Quid si legas,* vertit? *vt absolute ponatur.*

ecquem ex illo globo nobilitatis. *In manu scriptis omnibus est,* si quem ex illo *&c. idque rectius, ni fallor. nec secus Florentinum.*

sumat aliquem ex populo monitorem sui officij. *In manu scriptis,* officij sui: *vt sequatur adiectiuum. Paullo post,*

eorum partem vidi, alia egomet gessi. *Sic in antiquioribus. nam* τὸ egomet *perperam est in recentioribus omissum. Paullo inferius,*

ergo inuideant labori, & innocentiæ, periculis etiam meis. *Illa* & *copula, non est in manu scriptis, ac maiore cum gratia abest. quamuis in Beroaldino bis eadem ponitur,* & labori & innocentiæ.

Næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, voluptatem, & præmia virtutis. *Manu scriptum*, exspectant: *quomodo & in ceteris fere. Praterea ibidem*, ignaniæ voluptatem. *quod est in recentioribus omissum, idque, nisi fallor, ignauia & incuria typographorum. Per præmia virtutis, honores intelligit Sallustius. nam hi propter magna merita claris viris deferuntur & dantur. Paullo inferius bonorum pramia dicit, eodem sensu. Nam vbi flagitiis inquit, se dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt.*

Et profecto ita res se habet. *Est in quibusdam*, habent, *vt in Veneto & Schurreriano, sed perperam, vt mihi videtur. nam sic fere dicimus, Ita se res habet. vel omisso accusatiuo, Ita res habet. pro sic est; quomodo Græci* οὕτως ἔχει.

Maiorum gloria posteris quasi lumen est. *Tò* quasi, *non est in vllo manu scripto. sed mihi recte sane addi videtur. nam ad hunc modum & Cicero sæpenumero hac particula vtitur.*

Verum id quod multo præclarius est, mea facta mihi dicere licet. *In vetustis*, meamet facta mihi *&c. id rectius esse puto. nam illud* met *adiecticium, facere magnopere ad rem videtur. id quod perfacile sentiet, qui superiora diligenter expenderit. Meamet, inquit, facta, non maiorum meorum, ita vti nobiles isti faciunt. nam hi fere oratione maiores suos extollunt, & eorum fortia facta memorando clariores sese putant. vt idem inquit.*

224 Quippe vera necesse est prædicet. *In manu scriptis est*, bene prædicet. *quomodo & sententia postulat, & Beroaldinum habet.*

etiam atque etiam reputate. *Sic & manu scriptum: pro diligenter considerate. In quibusdam est*, animis reputate. *haud scio quam recte. quamuis & antea Sallustius, reputate, inquit, cum animis vestris: addita videlicet præpositione cum. quomodo Cicero, Cogitate cum animis vestris, inquit. Mox,*

num eorum pœnitendum sit. *Manu scriptum Fabricij*, num id pœnitendum sit. *nempe quod summum mihi honorem & maximum negotium imposuistis: pro quo ante dixit, num id mutari melius sit. In aliis tamen est vulgata lectio.*

præterea cicatrices aduerso corpore. *Sic & manu scriptum volumen. in quibusdam est*, in aduerso corpore. *sed eodem sensu. Est apud Ciceronem Cicatrices aduerso corpore exceptas ostendere. pro quo idem, Cicatrices aduersas alicubi dixit. quomodo & Sallust. in historiis. vt est apud Gellium libro noctium Atticarum* II. *cap.* XXVII. *Q. Curtius, Multis aduerso corpore vulneribus acceptis. lib.* IX.

hostem ferire. *In manu scriptis omnibus*, hostes reperi. *sed vulgata lectio mihi magis arridet. quamquam quod ad sensum attinet, parum refert, vtrum legas.*

neque illos arcte colam, me opulenter. *In Veneto quod est à Pincio excusum*, vt me opulentent. *in aliis quibusdam*, vt me opulentem. *Cui otium est, excutiat hunc locum diligenter. mihi vulgata lectio bene habere videtur, vt inter sese opponantur, arcte & opulenter. est enim sensus: non ego illos arcte contenteque habebo, me ipsum molliter & delicate. vel, non tractabo illos nimis aspere atque iniuriose, me ipsum indulgenter. nam hunc esse sensum, ea quæ sequuntur indicant. Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. Simile quid Liuius de Catone scribit libro* IIII. *dec.* IIII. *Sed in consule, inquit, ea vis animi atque ingenij fuit, vt omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret. nec cogitaret modo imperaretque quæ in rem essent, sed pleraque ipse transigeret. nec in quemquam omnium grauius seueriusque quàm in semetipsum imperium exerceret. parsimonia, & vigiliis, & labore cum vltimis militum certaret, nec quidquam in exercitu suo præcipui præter honorem atque imperium haberet. Est à sciolo quopiam hic deprauatus locus. qui putarit arcte colere idem esse, quod ambitiose nimis colere, & quasi laxiore imperio habere eos quibus præsis. quomodo Cicero, arcte complecti aliquem dixit. Opulentare vero, idem quod opulentum & diuitem reddere. Nam sic nescio quis interpretatus hunc locum fuerat, sed perperam videlicet. tametsi opulentare quidem reperitur apud Columellam* VIII. *pro instruere & exornare. Et eisdem, inquit, familiarem focum mensamque pretiosis dapibus opulentent. Mox,*

neque gloriam meam laborem illorum faciam. *Sic in vetustis atque etiam manu scriptis. vbi* labore *fere est in recentioribus, idque perperam si sensum spectes.*

Namque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum esse, non imperatorem. *In manu scriptis est*, cum tute. *quæ syllabica adiectio facere ad rem mihi videtur. In eodem*, per mollitiam, *vt sit primæ inflexionis nomen. Vtrumque reperitur apud Ciceronem & mollities & mollitia. Qui officia, inquit, deserunt mollitia animi. id est, laborum & dolorum fuga. Idem, Ciuitatum mores lapsi ad mollitiem.*

id est dominum esse. *Manu scripta cuncta*, hoc est dominum esse &c. *sed eodem sensu. Cicero vtroque modo loqui consueuit.*

Hæc atque alia nostri maiores faciendo. *Legendum e manu scriptis*, Hæc atque talia. *Paullo post*,

125 & omnes honores non ex merito. *Legendum*, omnsis honores.

virtutem non relinquere. *Legendum*, reliquere. *operarum incuria est hoc commissum.*

omnibus bonis oportere plus gloriæ quàm diuitiarum, arma non supellectilem decori esse. *Sic in cunctis manu scriptis, atque item Florentino. quamuis aliter Gymnicus. vtra lectio verior, alij iudicent.*

Nam vbi flagitiis se dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. *In manu scriptis duobus est*, Nam vos flagitiis qui dedecorauere *&c. quod non sane displicet.*

nam quæ vsque ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt. *Manu scripta*, quæ ad hoc tempus. *omissa illa particula* vsque. *quomodo etiam pleraque ex impressis. pro, quæ hactenus Iugurtham tutata sunt.* τὸ vsque *ex glossa irrepsit.*

126 Egomet in agmine aut in prœlio. *Quædam*, atq. in prœlio. *manu scripta ad hunc modum*, Egomet in agmine, in prœlio, consultor idem & socius periculi vobiscum adero. *Hæc mihi lectio maxime omnium placet. Paullo post*,

tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. *Manu scripta duo*, tamen omnibus bonis. *verum perperam, vt opinor. nisi quis hellenismum esse putet. quomodo Terentius, Ita nobis decet. quo loco tamen interpres antiquos ait, si adderent statim infinitiuum, Nos decet facere, loqui solitos. sin minus, Nobis decet. itaq. cum hic infinitiuus addatur, si quid interpreti credimus, vulgata lectio relinquenda erit. Mox*,

Etenim ignauia nemo immortalis factus est. τὸ est *non habent exemplaria in membrana descripta.*

Cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. *Sic & manu scriptum. ceterum Plinius Manilium vocat, qui legatus C. Marij fuerit Iugurthino bello. quàm recte, alij viderint. mihi librarij errore commissum hoc videtur. ac procliuis error fuit propter affinitatem vocum. tu, si lubet, Plinium vide libro* XXXIII. *capite* I.

cui neque sua cara, quippe quæ nulla sunt. *In manu scriptis omnibus est*, cui neque sua curæ. *quomodo & Florentinum.*

127 contra spem suam lætissimis animis accipitur. *In manu scriptis est*, excipitur. *id quod rectius esse puto. nec in Beroaldino secus.*

ex nostris sociis prædas agentes. *Manu scripta, ex sociis nostris: ut sequatur pronomen. quomodo & impressa pleraque.*

Quæ postquam gloriosa modo, neq. belli patrandi copiam cognouit. *Priscianus hunc locum citans* XVIII. *copiam omittit, & caussam subaudiri testatur. mihi quoque sic legendum videtur*, neque belli patrandi cognouit; *ut subaudiatur* esse *pro, non spectare ad conficiendum bellum, non facere ad bellum patrandum. quomodo Hirtius de bello Alexand. Multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ seueritatisque essent, pro quæ pertinerent ad dissoluendam disciplinam. Eodem modo Liuius interdum. velut quincto ab V.C Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissoluendæ maximè tribuniciæ potestatis rentur esse. Idem* VII. *dec.* III. *Nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperij, tradendæ Hannibali victoriæ esse pro, spectare ad tradendam victoriam.*

muniti aduersum hostes. *Manu scriptum,* aduorsum hostes. *id antiquario conuenire magis videtur.* *Mox,*

Nam præter opida propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus. *Legendum*, præter opido propinqua., *uti ex manu scriptis duo habent. ut de locis loquatur opido vicinis, vel quæ circa opidum sint. quomodo Tacitus dixit, Per vrbem & vrbi vicina conquisiti. Sic sensus exposcit. quamuis Fabricianum,* præter opidum propinqua.

quæ procul à mari incultius agebat. *In Veneto ac plerisq. aliis non est additum*, à *Cicero fere in similibus præpositionem addit. velut, Insula Delos tam procul à nobis. Idem, Procul à terra abripi. &, Non procul à suis finibus. Nisi vbi poëtice loquitur, ut in Arato, Et procul Arcturo. Item in epistolis è poëta quopiam, Patria procul. Plinius tamen* V. *capite* IX. *ubi Nilum ait originem habere in monte inferioris Mauritaniæ, Non procul Oceano, inquit. & Curtius* IIII. *Procul hostium conspectu. Paullo post, Haud procul Carthaginis muris locauerant castra. &, Haud procul munimentis vrbis emersit. & postea, Iamque haud procul Memphi erat. Idem* V. *Haud procul mœnibus fiuxerat. &* IX. *Haud procul amne per quem erat nauigaturus. Idem tamen præpositionem interim addit. velut* V. *Qui haud procul ab vrbe tendebat. &* IX. *Haud procul à Perside aberant. Sed &* X *Esse haud procul à continenti insulam palmis frequentibus consitam. Nisi quis mendum forte subesse putet.* *Mox,*

quia Numidæ plerumq. lacte & ferina vescebantur. *Manu*

scripta,

ſcripta, ferina carne. *ſed mihi prior lectio magis arridet; vt ſubaudias ſubſtantiuum. quomodo Virgilius* 1. *Æneidos,*

Implentur veteris Bacchi, pinguiſque ferinæ.

Ita fere dicimus, ſuilla, bubula, caprina: vt ſubaudiatur caro. Linacer tamen cum manu ſcripto facit, vt & ex impreſſis quadam. Sed & ſupra Salluſtius, Quis cibus erat caro ferina, inquit. de Gætulis loquens.

Cibus illis aduerſus famem atque ſitim, non libidini neque luxuriæ erat. *Codex Fabricianus,* aduerſum famem & ſitim. *quomodo & ille Pariſiis à Badio impreſſus. Vtrumque apud Ciceronem atque alios primæ notæ ſcriptores reperitur aduerſus & aduerſum. At in exemplari Veneto, Argentoratenſi, aliis pleriſque eſt additum quiddam, quod in ſuperioribus, ſi minus neceſſarium eſt, abeſt: ſi opus eſt, deeſt:* Cibus potuſque illis aduerſus famem atq. ſitim. *videlicet vt cibus ad famem, ad ſitim potus referatur. Mihi vtra lectio verior, haud dum ſatis liquet. niſi ſi quis ideo probandam eſſe ducat lectionem vulgatam, quod & cibi pariter & potus vicem præbeat lac, quo illi fere veſcebantur. qua de cauſſa ijdem & γαλακτοφάγοι dicebantur, quaſi dicas, lacte veſcentes. atque item γαλακτοπόται, ſicuti libro* VII. *teſtatur Columella, quo loco nationibus quibuſdam frumenti expertibus victum commodare lac docet. Paullo poſt,*

nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat. *Volumen Fabricianum, omiſſa illa particula* contra, nam difficultates tantas *&c. haud ſcio an perperam. niſi quis* prouidere, *pro eo quod eſt, præcauere tantas difficultates, poſitum velit. quomodo Terentius in Andria, Quæ ſi non aſtu prouidentur, pro cauentur, vitantur. vt adnotauit ibidem interpres. Mihi vulgata lectio bene habere videtur, ac poteſt incuria librarij τὸ* contra *omiſſum eſſe. nam in aliis manu ſcriptis eſt.*

ad opidum Laris, vbi ſtipendium & commeatum locauerat, ire iubet. *Sic & manu ſcripta. in quibuſdam eſt,* ad opidum Larim. *ſed perperam.*

129 pecus exercitui per centurias, item per turmas æqualiter diſtribuerat. *Manu ſcripta,* per centurias, item turmas, *omiſſa repetitione præpoſitionis* per. *quomodo & ex impreſſis habet codex Badianus, atque alij quidam.*

omnibus ſarcinis abiectis, aqua modo ſeque & iumenta onerare. *Eſt in non nullis,* omnibus abiectis ſarcinis. *quæ collocatio verborum melior.*

omnia non bene conſulta, in virtutem trahebantur. *Sic & Aldi-*

Aldinum pariter ac manu scriptum. in Veneto autem, cuius aliquoties memini, atque item aliis quibusdam, addita non nulla sunt, nimirum hac, rerum etiam casu data. *Ego quamuis priorem lectionem probo, tamen quid hic suspicer, paucis dicam. Fortasse legendum,* omnia non bene consulta modo, verum etiam casu data, in virtutem trahebantur. *vt sit sensus, Non solum quæ erant sapienter prouisa, sed & ea quæ casu aliquo ac felicitate quadam acciderant, virtutis esse existimabantur. hoc est, non temere neque casu facta aut forte fortuna, sed virtute consilioque potius gesta esse credebantur quæcumque bene euenerant. Sic & Q. Curtius de Alexandro lib.* III. *Iam primum, inquit, nihil nisi diuina ope aggredi videbatur. nam cum esset præsto vbique fortuna, temeritas in gloriam cesserat.*

Namque haud longe à flumine Mulucha. *Manu scriptum,* Muluchæ. *rectene an secus, hauddum equidem scio. nisi si quis putet sic dictum, vt Virgilius vrbem Pataui dixit Æneidos primo. & fontem Timaui, ibidem. & septimo, ni fallor, flumen Hymellæ. aut Cicero, in opido Antiochiæ. si modo sic idem scriptum reliquit. Mox,* III

quod Iugurthæ Bocchique regnum diuidebat. *Manu scripta & alia pleraque,* disiungebat. *pro, regni fines discernebat, disterminabat. nam hic amnis ingentium olim regnorum terminus Bocchi Iugurthæque fuit. vti Pomponius inquit.*

nam omnis natura, velut opera atque consulto præceps. *In manu scriptis est,* opere: *sed eodem sensu. in quibusdam sed impressis,* præceps erat. *quod non sane displicet. Illud non probo quod in antiquioribus est,* nam per omnia natura *&c. id ex glossa addita irrepsisse in contextum videtur. Codex Badianus ad hunc modum,* nam omnia natura velut opera atque consulto præceps habebat. *Mihi legendum videtur* omnis, *ita vti fere in recentioribus est. Hoc autem dicit Sallustius, totam montem fuisse natura præcipitem, ac si humana industria sic, & opere manuque factus esset. Forsan aliquis illud* omnis *explicare volens, in spatio quod versus dirimit supra scripserat. per omnia. cum intelligi vellet, ex omni parte, vt Cæsar loquitur. id postea in contextum irrepsit. Iulius Frontinus* III. *Stratagematum, totum hunc locum, sed aliis interdum verbis repetit.*

Nam cum hæ paullo processerant. *In non nullis est,* paullulum: *quomodo Cicero, aliquantulum procedere dixit. sed prior lectio est in manu scripto quoque. Mox,*

milites neque inter vineas sine periculo administrare &c.

Manu

Manu scripta consentientibus aliis, milites neque pro opere consistere propter iniquitatem loci, neque inter vineas sine periculo administrare, optumus quisque aut cadere aut sauciari. *sic fere & Venetum exemplar. itaque vides quàm multa desint in recentioribus.*

An fortunam opperiretur, qua sæpe prospere vsus erat. *vs* erat. *non est in vetustis omnibus, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. in manu scriptis* fuerat *legitur.*

831 animaduertit inter saxa. *Codex Fabricianus*, animum aduertit. *vt sint duæ dictiones, non vna composita. Mox,*

studio legendi. *Idem*, legundi. *Paullo post*,

more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. *Manu scripta cuncta*, animum vertit. *quo modo exemplar quoque Beroaldinum. Nonius Marcellus quo loco Ignarum esse dicit & qui nesciat, & cui quid sit incognitum, ita hunc locum citat, more humanæ cupidinis ignara visundi. pro, ignota explorandi & inspiciundi. nam cupidinis, pro cupiditatis dixit. vt aliâs sæpe. Hanc lectionem magis ad sensum Sallustij quadrare suspicor. nam habet eodem modo Gellius quoque libro* IX. *cap.* XII. *quo loco & ipse docet, Ignarum vtrouersum dici, non solum qui ignoret, sed & qui ignoretur. Id vero sic habere, cum ex hoc ipso auctore, vt cum ait Præter nomen cetera ignarus pop. R. tum ex aliis etiam liquet. Tacitus, Per occulta & vigilibus ignara. Idem, Nihil tam ignarum barbaris, quàm machinamenta & astus oppugnationum. Contra, gnarum pro cognito apud eundem. Idque nulli magis gnarum, inquit, quàm Neroni. &, Campos madentes & ipsis gnaros. pro, cognitos.*

castelli planitiem præscribit. *Manu scripta duo*, perscribit. *quomodo & sensus postulat. error ex affinitate vocum ortus. Paullo post*,

eodem regreditur. *Fabricianum*, eadem. *nempe qua prius egressus ad summum prope montis erat. Mox*,

non temere, vti adscenderat. *Manu scriptum Fabricij*, quâ ascenderat. *verum prior lectio mihi magis arridet, & eandem sensus exposcit. non vt temere adscenderat, sic etiam temere descendit; sed, vti mox sequitur, tentans omnia ac circumspiciens. Mox,*

Itaque Marium propere adiit. *Manu scripta rectius* adit, *tempore præsenti: quomodo & ex impressis quædam. sed & ea verba quæ statim sequuntur, eiusdem temporis sunt, vt* edocet, hortatur.

ab ea

ab ea parte qua ipse adscenderat. *In manu scriptis est*, descenderat *id, si quid ego iudico, magis ad sententiam facit. habent eodem modo ex impressis quædam. Mox,*

pollicetur sese ducem itineris, periculique nihil esse docet. *In manu scriptis* & docet *non est, ac maiore cum gratia abesse citra detrimentum sensus poterit. in iisdem tamen*, pollicetur sese itineris periculique ducem.

quorum alij, vti cuiusque ingenium erat. & alij, *non est in vllo manu scripto, nec in impressis vetustioribus; è glossa nimirum irrepsit.*

capite atque pedibus nudis, vti prospectus nisusque per saxa facilius foret. *Sic in cunctis exemplaribus & antiquis & recentioribus: vt* facilius *aduerbium sit. Ceterum in Iulio Frontino* III. *Strategematum, vbi totidem ipse verbis locum hunc repetit*, facilior foret *legitur: sed eodem sensu. nec aliter volumen Florentinum.*

Marius vbi ex nuntiis cognouit, quæ Ligus egerat. *Quanto rectius ac modulatius in manu scriptis*, Marius vbi ex nuntiis, quæ Ligus egerat, cognouit. *Mox,*

quamquam toto die intentos prœlio Numidas habuerat. *In plerisque est*, suos habuerat. *sed prior lectio bene habet. nam & ante Sallustius intentos prœliantibus fuisse Numidas dixit.*

deinde super occisorum &c. *Manu scripta fere* dein.

certantes murum adscendere. *Codices in membrana descripti, quos ego viderim, omnes ad vnum habent*, murum petere. *non, quod in impressis fere est*, adscendere. *iudicet lector. Paullo post,*

Ceterum dum ea res agitur. *Manu scriptum* geritur.

Sed quoniam nos tanti viri res admouit. *Legendum*, admonuit. *sed hoc operarum incuria est commissum.*

Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit. *Manu scripta, sicut & impressa fere*, gentis patriciæ; *vt adiectiuum sequatur.*

otio luxurioso esse, tamen ab negotiis numquam eum voluptas remorata. eum, *non habent exemplaria in pergamenis descripta, neque ceteri codices vetustiores. & rectius subauditur, quàm exprimitur. Paullo post,*

vt supra dictum est. *Codex Fabricianus*, vti. *quomodo & aliàs fere.*

in operibus, in acie, atque ad vigilias multus esse. *Manu scripta*, adesse. *nam libenter geminabant præpositionem antiqui. cuius alicubi meminit Priscianus. Sic Tacitus* XIII. *in agmine,*

mine, in laboribus frequens adesse, inquit.

Mario militibusque carissimus factus est. *Τὸ* est, *neque in manu scripto quodam, neque in impressis plerisque est. sed nec Beroaldinum exemplar habet.*

234 ipsique Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem. *Manu scripta,* ipsique Mauro. *sed est idem vtrobique sensus. Prius illud ex glossa irrepsit nam & sæpe aliàs Maurum, ipsum Bocchum vocat, per antonomasiam quomodo Pœnum Liuius Hannibalem.*

vix decima parte diei relicta. *Hunc locum Gellius ita legit,* vix decima parte die reliqua; *id quod supra quoque ostendimus.*

contra, Romanis vtrumq. casum in tenebris difficilem fore. *Manu scripta,* difficiliorem fore. *id quod & sententia magis exigere videtur. nec Beroaldinum secus.*

equites, peditesque permisti. *Exemplar Fabricianum,* equites pedites. *vt sit asyndeton. Paullo post,*

si quos locus aut casus coniunxerat, orbes facere. *Sic & manu scripta. ceterum in plerisque est,* orbem facere, *numero singulari. pro in vnum conglobari. vel, orbem colligere, quomodo Liuius loquitur. & Cæsar, Cum illi orbe facto sese defenderent, inquit. Mox,*

atque ita ab omnibus partibus simul & tecti & instructi hostium vim sustentabant. *Sic in quibusdam. in manu scriptis deest alterum* &, *quod vt nihil aliud, ad elegantiam interim facit, nihil tamen immuto.*

235 quam ex fortissimis magis, quàm ex familiarissimis parauerat. *Manu scripta,* quàm familiarissimis; *omissa repetitione præpositionis* ex. *id Sallustianum magis est. nec Beroaldinum secus.*

Quorum in vno castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter vsui opportunus, quia magna parte edita & præcipiti, pauca munimenta quærebat. *Legendum ex impressis vetustioribus,* alter vsui opportunior, quia magna parte editus & præceps, pauca munimenta quærebat. *in manu scriptis & aliis quibusdam,* gerebat *legitur. vbi Gymnicus,* quærebat. *sed iudicent alij.*

Deinde crebris ignibus factis. *Manu scripta,* dein.

strepere pedibus, vocibus. *τὸ* pedibus, *non est in vllo manu scripto. neque in Beroaldino. sed addendum sit nec ne, aliorum esto iudicium.*

ac pro victoribus sese agere. *Τὸ* sese *non habent codices in pergamenis descripti, nec est in impressis quibusdam vetustioribus.*

Sulla cum equitatu apud dextimos. *Fabricianum*, apud extremos. *sed vulgata lectio verior, pro, in dextra parte. nam sequentia palam ostendunt, sic legendum esse. ea sunt*, in sinistra parte A. Manlius, cum funditoribus & sagittariis *&c. Mox*, primos & extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. *Videsne, vt hic extremorum meminerit, & vt dextimos opposuerit sinistræ parti? Sed quid multis? Legit eodem modo Priscianus libro* 11. *de superlatiuo agens. Excipiuntur, inquit, dextimus & sinistimus. Dein subdit hoc e Sallustio exemplum, aliaque præterea ex Varrone Calioque, quæ nos breuitatis caussa omittimus. Docet & Sex. Pompeius, dextimum, & sinistimum antiquos dixisse.*

omnia prouidere, apud omnes adesse, laudare, increpare mærentes. *Manu scripta sine diphthongo*, merentes, *pro, qui aut laudari aut increpari mererentur. facit cum his Beroaldinum. quamquam, ne quid dissimulem, Venetum, Argentoratense, alia pleraque*, laudare forteis, & increpare verenteis. *perperam videlicet.* τὸ forteis *ex glossa irrepsisse suspicor. huic aliquis* verenteis *opponi putauit. hoc est, timidos & ignauos. Ita sciolorum audacia est hic locus deprauatus, qui non intellexerint quid sibi vellet, merentes, cum Sallustius innuat, pro merito quemque esse aut laudatum aut increpitum.*

excubitum in portis. *Manu scripta omnia*, in porta, *numero singulari, quomodo Beroaldinum quoque.*

nisi tamen resp. pariter ac sæuissimo imperio, bene atque decore gesta omnia. omnia, *codices in pergamenis descripti non habent, & sensus ipse respuit atque repudiat. nam illud* gesta, *ad id quod paullo ante præcedit, nempe resp. spectat. vbi perperam tamen exemplar Venetum, Basiliense, alia pleraque*, reip. *quæ res credo ansam errori præbuit. quasi omnia sint à Mario bene atque decore ad vtilitatem reip. gesta.*

Igitur quarto denique die omnia haud longe. τὸ omnia, *cum sensus ipse aspernatur, tum codices vetusti non habent.*

qui copias in quatuor partes distribuerat. *Legendum*, in quatuor parteis. *Paullo post*,

ipse aliique Mauros inuadunt. *In quibusdam sed impressis* τὸ quæ *geminatum est.*

iamque paullo à fuga aberant. *Manu scripta*, iamque paullum *&c. in aliis*, paullulum. *cum manu scriptis facit Badianum. Paullo post*,

dextra & sinistra omnibus occisis. *Manu scripta, omissa*

illa

illa copula &, dextra, sinistra. *quod vt opinor Sallustianum magis est. Tali asyndeto Liuius quoque, Terra mari trepidatur, inquit. Sic in Catil Sallustius. Rapi virgines, pueros. Ibidem Cædem incendia fieri. In Iugurtha Ipse acer, bellicosus. Rursus, Vrbes, agros vastare &, Vt omnes labores pericula consueta habeam.*

838 ingenium aut aduersum viri flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. *Manu scripta*, aut auersum viri flecterent. *pro, à Romanis alienatum. Ita Cicero ad Atticum. Qui auersissimo à me animo patris fuit. pro maxime alieno. Mox,*

cuius facundiæ non ætati concessum est. *τὸ* est. *non reperitur in manu scriptis. sic paullo post*, visum: *vbi hodie fere*, visum est.

magna nobis lætitia est. *Hæc series verborum est in manu scriptis, & impressis vetustioribus.*

simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi. *In recentioribus est alterum & omissum. contra & veterum codicum fidem, & orationis elegantiam. Porro necessitudinem Sallustius, vt ante ipsum alij quoque, pro necessitate posuit. hoc enim dicit, ne Romanis necessitatem imponeres vtrumque persequendi seu ne inuitos cogeres Romanos persequi & te & Iugurtham: nam infinitiuus ille* persequi, *pro gerundio ponitur Græco more. Sic & Terent. in Hecyra, Tempus concedere & Cæsar Consilium ex vrbe profugere dixit. pro concedendi & profugiendi. Sed & Cicero sæpe est hoc ἑλληνισμῷ vsus.*

in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus. *Perperam codices recentiores*, offensæ minimum est. *nam hoc verbum rectius hic subauditur quam exprimitur. neque enim est in manu scriptis.*

Amicorum nobis, neque cuiquam hominum satis fuit. *Legendum*, neque nobis, neque cuiquam hominum. *geminata videlicet illa particula* neque, *ita vti assolet. sic autem codices habent in pergamenis descripti, ne quis coniecturam me sequi meam putet. in iisdem* omnium *legitur, non* hominum. *Paullo post,*

cui scilicet complacuit, vim & gratiam nostram te experiri. *Fabricianum, Venetum, alia pleraq.*, cui scilicet placuit. *quamquam autem apud Terentium legatur, complacita est, tamen haud scio, an complacuit apud illos primæ notæ scriptores inuenias.*

839 nam bello quid valeat, tute scis. *In plerisq; sed impressis*, quàm valeat, *pro quantum valeat & possit. sed lectio prior mihi non sane minus quàm posterior arridet, aut etiam multo magis, vt*

verum dicam. Ita Cicero, Ignari quid virtus valeret Idem, Hoc verbum quid valeat, non vident sed nec secus manu scripta.

Marius interea exercitu in hibernaculis composito. *Sic & codex in membrana descriptus, & exemplar Beroaldinum. verum est in aliis,* hibernis. *quamquam eodem sensu.*

eos ad Marium, ac deinde si placeat Romam. *Legendum,* dein. *Paullo inferius,*

vt meriti erant. *Legendum,* vti. *quomodo & aliâs fere. nam illa mox ibidem, operarum incuria commissa sunt,* famam Romanorum auaritiæ saltam. *pro* fultam. *ita namque in vetustu est. Et,* nam etiam non largitio multis ignota erat. *pro,* etiam tum. *vt antiqui codices habent. Ibidem,*

m esse amicum rati sunt. *sunt, non est in omnibus manu scriptis, nec in codice Beroaldino. Paullo inferius,*

deinde Sylla omnia perficito. *Manu scriptum quidem Fabricij nihil hic habet; nam plurima desunt. sed in aliis est,* dein Sulla &c. *Nec procul inde,*

illos & Syllam venire iubet. *Legendum e vetustioribus,* illosque & Sullam. *quomodo fere historici.*

postquam errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum deprecati sunt. *In Veneto, Beroaldino, ceterisque vetustioribus,* deplorati sunt. *pro eo quod est, conquesti sunt. vt sit antiquo more dictum, quomodo & aliâs Sallustius comperior, pro comperio dixit. punior Cicero, pro punio. cuiusmodi apud eundem assentire & assentiri, reuertere & reuerti, impertire & impertiri, remunerare & remunerari, elucubrare & elucubrari. Et quæ Fabius obseruauit, luxurior luxurio, fluctuor fluctuo. quæ vtroque modo efferri testatur libro* IX. *capite de figuris verborum. Liuius* X. *dec.* IIII. *Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt, inquit. Cicero fere altero vtitur. Quin & communicor Liuius pro communico dixit* IIII. *ab V. C. Nec aduersarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint. pro, non communicauerint. Sed & Gellius feneror fenero, pigneror & pignero dici eodem significatu annotauit. Quemadmodum Priscianus, populo populor, bello bellor, mereo mereor, atq. hoc genus alia. Suetonius quoque in Augusto multatus est, pro multauit dixit. Impertiri Terentius, pro impertire Talia sexcenta fere ab antiquis Grammaticis recensentur. Mihi quidem certe sensus ipse repudiare vulgatam lectionem videtur. neq quisquam vmquam sic est, quod sciam, locutus, deprecari aliquem errasse, & alterius scelere lapsum. sed deplorare potius & conqueri. nisi quis forte violentam*

ali-

aliquam comminisci & afferre interpretationem velit. vt, postquam regis errorem excusarunt. & culpam omnem in Iugurthæ scelus auerterunt: vel, postquam hac vsi deprecatione sunt. vt & errorem faterentur atque agnoscerent regis, & culpam in Iugurtham conferrent. nam sic fere deprecamur: errauit, lapsus est, temere fecit, pœnitet. hæc atque talia perfacile quis comminisci posset. Expendat qui volet hunc locum diligenter, & si cuius modo in litteris iudicij est, verisimilem esse coniecturam nostram fatebitur. Quin & in manu scripto quodam est in spatio quod versus dirimit supra scriptum vel, deplorati sunt. *vnde propemodum colligo, locum esse deprauatum.*

præterea iere sagittarij, & cohors Peligna. τὸ iere, *perperam est in Gymnico omissum, cum sit in manu scriptis, atque impressis vetustioribus.*

neque his secus atque aliis armis aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti erant. τὸ erant, *non est in vllo manu scripto, ac citra detrimentum sensus abesse poterit. ne Beroaldinum quidem habet.*

timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus aduersum eos quos sæpe vicerant pugnaturis. *In Veneto ceterisque vetustioribus est,* quippe victoribus, & aduersum eos quos sæpe vicerant. *addita videlicet illa* & *copula, omissoque participio* pugnaturis. *id quod perperam est in recentioribus additum, cum non sit in manu scriptis. Fuit credo, qui non habita ratione breuiloquentiæ Sallustianæ, deesse aliquid suspicaretur. is de suo forsan participium addidit, ad sensum absoluendum quem imperfectum esse putaret. id aliâs quoque factum, non raro est à nobis animaduersum, & interdum annotatum.*

mansurum potius, quàm perditis quos ducebat, turpi fuga &c. *In vetustioribus est,* proditis, *pro desertis. ita & sententia postulat. nam Maurus Syllam vti etiam secum noctu profugeret hortabatur id Sulla facturum negat, quod turpe sibi duceret, proditis ac desertis iis quos ducebat, fuga salutem petere. in hoc significatu Cicero, Quem ego sum secutus, inquit, is me deseruit ac prodidit. & Cæsar. Deserite, inquit, milites si vultis aquilam, atque hostibus prodite. Idem* I I. *de bello ciuili, Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt.*

Ceterum, quoniam ingentem multitudinem non haberet, & spes opesque eius omnes ex patre suo penderent. *In manu scriptis est,* quoniam neque ingentem multitudinem haberet; *& quæ sequuntur. sicque rectius legitur, vt ego sentio.*

Mauro ob ingenij multa bona charus acceptusq. *In Veneto atque aliis, ob ingentia facta. sed vtrum rectius, nos in medio relinquemus. vulgata lectio magis probanda videtur.*

paratum sese facere quæ vellet. MSS. quæ populus R. vellet. *quomodo & vetustissimum quodque ex impressis. Paullo post.*

Sed ego comperior Bocchum magis Punica fide, quam ex ea quæ prædicabat, simul Romanos & Numidas, spe pacis detinuisse. *Quamuis in Veneto & aliis plerisque* comperio *reperitur, tamen legendum haud dubie* comperior, *ex Prisciano lib.* VIII. *capite de generibus verborum Cor. Tacitus* IIII. *Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem & sapientem virum fuisse comperior Gellius Sallustij æmulus, hoc est & ipse vsurpator veterum vocabulorum, Verum esse comperior inquit. quod quosdam bene litteratos homines dicere audiui. Diomedes libro I. comperior & comperio differre ait. nam comperior, inquit, est mea opinione colligo; comperio, ab alio cognosco. ceterum pronomen ea omittendum censeo, legendumque,* quàm ob quæ prædicabat *quomodo Plautus in Persa, Omneis res relictas habeo, præ quod tu velis. hoc est, præ eo quod tu velis. Sallust. in oratione L. Philippi in senatu, Quæ ille aduersum diuina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subuertendæ. id est non pro eorum iniuria, quorum pro iniuria simulet. Nec dissimile admodum est illud Ciceronis, Vt huius rei caussa, dedita opera, mittat aliquem Balbus, ad quos videbitur pro, ad eos quos volet. Idem, Recipe te ad nos, ad quod tempus confirmasti.*

Igitur Syllam pauca se &c. *In aliis, vt & manu scripto quodam, est,* Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum. cetera occulte aut nullo aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet quæ responderentur. *In alio manu scripto non reperi neque τὸ* se, *neque* occulte: *atque haud scio, an ex glossa vtrumq. irrepserit in contextum. In eodem non est* respondit, *neque* Sulla *casu nominatiuo. sed accusatiuo* Syllam.

Et me hercule Sylla ante te cognitum, multis orantibus aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. *Perperam est in recentioribus,* ante cognitum, *omisso pronomine* te. *Sed & Priscianus* XVIII *nobiscum facit qui ante te cognitum, pro eo positum testatur, quod est, antequam te cognoscerem. Error inde irrepsit, quod bis poneretur* te. *ita alterum est incuria quadam omissum. Quæ res & alibi sæpe locum errori fecit. Id quod in castigationibus nostris in Cicer. ostendimus prolixius. Mox,*

Fuerit

Fuerit mihi pretium eguisse aliquando tuæ amicitiæ, qua apud animum meum nihil carius habeo. *Pro, fuerit tanti, siue operæpretium fuerit, eguisse amicitia tua. Sic Corn. Tacitus* II. *Res eo anno prolatas haud referrem, ni pretium foret. Et* I. *Germanico pretium fuit conuertere agmen. In vetustioribus non est* pretium, *rectene an secus, aliorum esto iudicium.*

denique nihil frustra voles, me sciente. *Manu scripta, necnon ex impressis vetustioribus quædam,* denique nihil me sciente frustra voles *quæ verborum collocatio melior.*

44 Bellum populo Romano numquam paraui, neque factum volui. *In manu scriptis est,* Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum vmquam volui. *Perperam est in recentioribus omissum pronomen* ego. *Perperam item* numquam paraui. *pro,* neque feci. *Facit nobiscum exemplar Badianum.*

ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar. *Hic Iacobus quispiam Bononiensis* Mulucha *legendum contendit, non* Muluchain: *sed cunctis refragantibus, quotquot ipse viderim exemplaribus. Tametsi, ne quid dissimulem, e vetustis quidam grammaticis neutrum esse hoc nomen volunt. Nam Phocas, Barbara, inquit, neutri generis duo lecta sunt apud Sallustium nomina fluminum, hoc Mulucha, hoc Turia. Quod ad posterius attinet, facit cum eo Probus. Dissentit ab vtroque Priscianus* V. *Quod autem Turia, inquit, & similia fluminum nomina masculina sint, ostendit etiam Sallustius, in am terminans eius accusatiuum, in* II. *historiarum. Inter læua mœnium & dextrum flumen Turiam. Nam si esset neutrum, similis esset accusatiuus nominatiuo. Idem* VI. *Quod autem non sint neutra, inquit, Turia, & Mulucha, & similia, ostendit etiam natura ipsius sermonis Punici, in quo omnia nomina vel masculina sunt, vel feminina. Hæc Priscianus, cuius est opinio verior. Sed & Pomponius eodem genere vtitur, quo est Sallustius vsus: Mulucha ille, inquit, quem diximus.*

Præterea si quid me vobisque dignum petieris, haud &c. *In* MSS. *atq. aliis vetustioribus est,* si quid meq. vobisq. dignum petieris, *geminata coniunctione. Noue autem dixit, haud repulsus abibis. pro, impetratum à me auferes: vel, non feres repulsam.*

quis & Iugurtha carus, & Romani inuisi erant. *Manu scriptum,* inuisi essent. *id quod sententia quoque ita postulat. nisi quis* ἑτέρωσιν *esse modi velit.*

in castra Iugurthæ venit. *Manu scripta,* proficiscitur. *quomodo & ex impressis quædam.*

& ei nunciat, Iugurtham cupere omnia. *Manu ſcripta* denuntiat. *haud ſcio an perperam.*

cum talem virum in poteſtatem habuiſſet. *Manu ſcripta cuncta, quæ ipſe viderim, & vetuſtiſſimum quodque ex impreſſis,* in poteſtate habuiſſet. *atque id rectius eſſe arbitror, niſi quis τῷ ἀρχαϊσμῷ dictum putet, quomodo Cicero Eſſe in poteſtatem alicubi dixit. Mox,*

tum fore, vti iuſſu ſenatus aut populi Romani fœdus fieret. *In vetuſtis,* vti iuſſu S. P. Q. R. fœdus fieret. *Mox,*

neque hominem nobilem non ſua ignauia, ſed ob remp. in hoſtium poteſtate relictum iri. *In aliis,* non ſua ignauia captum, ſed ob rem populi R. *Quamquam, ne quid diſſimulem,* captum *non habent codices in pergamenis deſcripti. Exemplar Baſilienſe,* non ſua ignauia, ſed ob remp. captum. *Nos integrum lectori iudicium relinquimus. Paullo poſt,*

Illi læti pariter, ac bonæ ſpei eſſe pleni. *Manu ſcriptum,* ac ſpei bonæ. *vt adiectiuum ſequatur.*

Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim immutata voluntate, remotis ceteris, dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe. *In vetuſtioribus eſt,* remotis à ſe ceteris. *Quid ſi legas,* remotis arbitris? *pro, nemine præſente, ſolus ipſe exiſtens. nihil tamen immuto.*

quæ ſcilicet ipſo tacente, occulta oris immutatione patefeciſſe. *In non nullis eſt,* occulta pectoris oris immutatione patefeciſſe. *quia pectoris in oris deſinit, & mox oris ſequitur, inde anſa errori data eſt. Mox,*

tamen poſtremo Syllam accerſiri iubet. *Quamuis in Fabriciano ſit,* accerſi, *quomodo & ſuperius, vbi hodie fere* ex hibernis accerſiri iubet; *tamen priorem lectionem relinquendam eſſe duco, quæ in ceteris manu ſcriptis eſt. Nam, vt Ciceronem omittam, Corn. Nepos in vita Attici, Agrippam, inquit, generum ad ſe accerſiri iuſſit. & Liuius* III. *ab V. C. Placere itaq. patrem accerſiri. Tacit. quoq., Piſonem Licinianum accerſiri iubet, lib.* XVII.

Ceteri obtruncati, Iugurtha Syllæ vinctus traditur. *Venetum illud à Pincio excuſum, necnon alia pleraque.* ceteris obtruncatis, *vt ſint duo ablatiui abſolute poſiti. ſed eſt idem vtrobique ſenſus. quomodo in Fabriciano fuerit, haud ſcio: nam finis deeſt. in duobus manu ſcriptis eſt vulgata lectio.*

iſq. Kalendis Ianuariis magna gloria triumphauit. *Manu ſcripta* KL. Ianuarij. *quomodo & ex impreſſis quædam: tametſi quod ad ſenſum ipſum attinet, vtrumuis probe quadrat.*

FINIS.

IOAN.

IOANNES RIVIVS

STVDIOSIS.

QVAM fuerint deprauatæ antehac historiæ Sallustianæ, vel illud inter alia esse indicio potest, quod tot egregij ac præstantes ingenio doctrinaque viri, in tollendis harum mendis, tantum operæ collocarint. Inter quos primas iure suo Pomponius Lætus obtinet, qui conquisitis vndique exemplaribus antiquis, Sallustium est emendare conatus, vt nihil ferme addendo, quemadmodum ipse inquit, sic non pauca detrahendo. Post hunc Philippus Beroaldus recognouisse Sallustium succisiuo ac tumultuario studio sese testatur. idque ita res videlicet indicat. Benedictus quoque Philologus in emendando Sallustio multum operæ posuit. neque parum hic profuit studiosis Aldus, qui ad exemplaria Sallustij duo antiquissima excudisse hunc se auctorem affirmat. Nec minus Aleander, qui editionem Aldinam cum venerandæ vetustatis codice, cuius ipsi copiam fecerit Paullus AEmilius, contulit, & exemplar recognitum Ascensio dedit excudendum. Ego vero cum obiter pauca admodum & quasi in transcursu solum, ab his viris emendata viderem, putaui nimirum idem mihi faciundum, quod in Terentio ante feceram, vt & accuratiore studio & industria maiore, quàm ante nos alij, absit inuidia dicto, restituere & corrigere, quæ deprauata corruptaque hoc in auctore essent, conarer. Id quia fieri Marte nostro, vt dicitur, ac citra veterum codicum adminiculum nullo modo poterat, omnium primum id operam dedi, horum mihi vt alicunde copia fieret. Intellexeram autem e Georgio Fabricio nostro, Merseburgi vel potius in monasterio Benedictinorum CC. fere passus ab hac vrbe sito, bibliothecam esse auctoribus optimis, & codicibus in membrana descriptis, vt si vsquam, instructissimam atque ornatissimam. Itaque per egregium atque humanissimum virum Dn. Ioan. Cochlæum ab optimis patribus impetraui, vt antiquissimorum voluminum atque exemplarium Sallustij, quæ exstare illic inaudieram, copia nobis fieret, quibus vsus ipse, quod cœperam, exsequi facilius atque efficere tandem possem. Quo nomine permultum sane studiosi debent familiæ Benedictinæ, quæ cum primis optimos quosque auctores, & exemplaria vetustissima semper conseruauit. Absque hac enim esset, quot egregij hodie auctores quos exstare videmus, desidera-

derarentur? quam multa veterum ſcriptorum volumina prorſus intercidiſſent? Neque vero interim ita ſum codicibus antiquis fiſus, nullo vt adhibito iudicio fidem illorum vbique ſequerer, nam & correctiſſima quæque ex impreſſis contuli, & veterum grammaticorum citationes obſeruaui, & quid animaduerſum ab aliis eſſet, adnotaui. Quod autem non minus ſæpe coniecturas meas attulerim, quàm certo & conſtanter pronuntiarim, in cauſſa fuiſſe ſibi quiſque perſuadeat velim, quod nulla re perinde optimos quoſque corruptos & deprauatos eſſe auctores exiſtimem, atque temeritate illa ſciolorum quorundam facile quiduis immutantium. Itaque nihil ferme vſpiam citra exemplarium veterum fidem atque conſenſum temere ſum immutare auſus. Quamuis autem ſedulo eſt à nobis opera data, vti quidquid hîc mendorum eſſet tolleremus, adeo vt & perſecuti minima quæque ſimus: affirmare tamen haud auſim, eſſe omnia prorſus ad vnguem, vt dicitur, caſtigata, namque id fieri nullo modo potuit. Ceterum quia nihil opis erat ab exemplaribus manu ſcriptis in Orationibus quibuſdam ex hiſtoriarum Salluſtij libris, nam hoc titulo circumferuntur, caſtigandis, haud ita multa in his emendare licuit. Sed tamen hoc quoque ſtudioſi, qualecumque eſt, quod ceu corollarium addere libuit, boni vos conſulere velim. Aliquando, vt ſpero, Salluſtium ipſum noſtra opera multo, quàm nunc circumfertur, emendatiorem, ac in antiquum pænenitorem, inque priſtinam dignitatem reſtitutum, daturi in publicum ſumus. Valete.

CASTIGATIONES ORATIONVM SALLVSTII.

EX ORATIONE LEPIDI.

neque ipſi nefanda non æſtimatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini. *Legendum diuiſim*, ne quæ, *vt ſint duæ dictiones. in Gymnico* τὸ nefanda, *perperam deeſt.*

Satellites quidem eius. homines maximi nominis. τὸ eius *in Gymnico deeſt.*

nequeo ſatis mirari. *Perperam in aliis*, non ſatis. *nam particulam negatiuam ſenſus ipſe repudiat.*

ne cui niſi legibus pareremus. *Venetum exemplar*, neu cui. *id rectius eſt, pro neve alicui.*

quis

quîs prius iniuria, quàm vita certasset. *Schurrerianum*, certa esset. *id quod sententia quoque postulat. nam Sullam ait unum omnium post hominum memoriam supplicia in post futuros composuisse, hoc est, proscriptorum liberos à rep. submouisse, ac petendorum honorum iure prohibuisse. vt ita nimirum iniuria ius prius quàm vita, certa foret.*

prauitlineque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit. *Legendum*, furit. *vocum affinitas errori ansam prabuit.*

periculosius demissurum. *Legendum*, dimissurum.

quam multi probi, potius quàm laborem cum honoribus capessebant. *In Veneto & Argentoratensi*, quæ multi probi. *vt neutro genere ponatur. & ad substantiua illa diuersorum generum referatur, quietem & otium.*

quia iura pacis repeto. *Venetum*, qui iura.

bonorum omnium dehonestamentum. *Venetum* honorum. *& sic sensus exigere videtur, vt per honores intelligas magistratus.*

per arma condita à maioribus suis. *Lege*, conditam. *nam refertur ad tribuniciam potestatem.*

in contumeliam atque inuidiam suam. τὸ in *exemplar Venetum non habet, neque Argentoratense.*

nisi maneat expulsa agris plebs. *Venetum*, plebes.

EX ORATIONE PHILIPPI.

& se contemto metuendum effecit. *Legendum*, & se è contemto metuendum efficit.

flagrantes inopia & cupiditatibus. *Venetum*, cupidinibus. *id Sallustianum magis est.*

bellum ex bello serunt. *Perperam alij*, ferunt.

cum pessimis & hostibus reip. contrahit, ordinis auctoritatem ad vrbem ducit. *Legendum*, contra huius ordinis auctoritatem, *&c. facilis quidem & procliuis de similitudine vocum, sed fœdissimus error.*

operam dant, ne quid resp. *Legendum*, dent.

EX ORATIONE COTTAE.

neque decretis labos. *Sic recte, contra quàm Schurrerius impressit. nam testatur in primum Æneidos Seruius, vbique pæne Sallustium labos dixisse, pro labor.*

Macedonia plena hostibus est. *Venetum*. hostium est. *quomodo & Argentoratense. tametsi quod ad sensum attinet, parum refert, vtrum legas.*

quare

quare indigna vobis, nobisque, & reip. incipitis? *Venetum & Schurrerianum,* rep. *casu ablatiuo.*

Per vos igitur Quirites & gloriam maiorum precor, tolerate aduersa. *τὸ* precor, *non est in Veneto, neque in Argentoratensi. ac rectius abesse poterit. nam & aliâs eodem modo Crispus.*

EX ORATIONE MACRI.

nisi quia nosmetipsi per suffragia. *Lege,* vosmetipsi.

Rarus enim animus est ad ea quæ placent defendenda. *Legendum,* Raris. *pro paucis. hoc est, quoto cuiq. animus est? &c.*

Dein C. Curio ad exitium vsq. insontis tribuni dominatus est. *Venetum,* ad exitum vsque. *sed prior lectio mihi arridet magis.*

EX EPISTOLA POMPEII.

quantum est in vobis, fame miserrima omnium, & morte confecistis. *Legendum,* fame, miserrima omnium morte confecistis. *vt omissa copula, per appositionem, quam sic grammatici vocant, coniungas.* λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν, *vt ille canit. Famem alicubi Liuius, vltimum supplicium humanorum vocat.*

EX EPISTOLA MITHRIDATIS.

in somnis occidere eum. En ciuis amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere. *Legendum,* in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam ostentant, *&c.*

AD CAESAREM DE REP. ORDINANDA.

quorum ætas ne per otium quidem talis voluptas sine dedecore attigerit. *Venetum,* talis voluptatis.

& omnia aspera, vti soles, persuade. *Legendum,* peruade, *ex Veneto. id quod sensus quoque ipse postulare ita videtur.*

quæ dicta pectore euolat. *Venetum,* quæ edita. *Badianum,* quæ dicta pectore euoluat.

EX II. DE REP. ORDINANDA.

quonam modo rem stabilias communicesque. *Venetum,* communicasque. *Mihi legendum videtur,* stabilias communiasque. *nec aliter sensus postulat, quantumuis reclamantibus exemplaribus. pro confirmes.*

sed plebs eo libere agitabat. *Legendum,* plebes. *quo & aliâs sæpe vtitur.*

FINIS.

EORVM

EORVM QVÆ OBITER IN HIS CASTIGATIONIBVS EXPLICANTVR, INDEX.

Heu

Pro-

Q.

R.

S.

T.

V.

FINIS INDICIS.

IN CATILINAM SCHOLIA.

CETERIS animantibus. *Scripti omnes libri, quos quidem ego viderim, animalibus. quomodo & Sosipater Charisius recitat lib. I. in verbo, Omnes: & Diomedes.*

Veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. *Ouidius Met. I.*

Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Vide Cic. de Leg. lib. I. & de Nat. deor. lib. II. Naturam, inquit, nos celsos, & rectos constituisse, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possemus. Nec dissentit Plato in Cratylo.

Sed nostra omnis vis in animo, & corpore sita est. *Cicero de Fin. lib. V. Homo e corpore, animoque constat: cum prima sint animi partes; secundæ corporis.*

Sua cuique satis placebant. *Lucr. lib. II.*

-sua cuique voluntas. Principium dat. &c.

Cicero ad Att. lib. XIV. Sua cuique sponsa.

Virgilius ecl. II. Trahit sua quemque voluptas.

Terentius Phorm act. II. sc. IIII. Quot homines, tot sententiæ. Idem, ibidem, Suus cuique mos est.

Persius sat. V. Mille hominum species, & rerum discolor usus.
Velle suum cuique est, nec voto viuitur vno.

Statius lib. II. Sil. II. Sua cuique voluptas.

Plin. epist. lib. I. Varia sunt hominum iudicia, variæ voluntates.

Prius, quam incipias, consulto; & vbi consulueris, mature facto opus est. *A Græcis multa Sallustius mutuatur. quod & Quinctilianus lib. IX. cap. III. affirmat. Demosthenes quidem, oratione I. in Philippum sic:* Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ σπουδῆς. *Et in oratione de pace,* Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων εἰώθασι χρῆσθαι τῷ βουλεύεσθαι, ὑμεῖς δὲ μετὰ τὰ πράγματα. *Et Isocrates,* πρὸς Δημόνικον· Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα. *Et Aristoteles Moralium Eudamiorum V. & Nicomachiorum VI.* Καί φασι, πράττειν μὲν δεῖν ταχὺ τὰ δόξαντα, βουλεύεσθαι δὲ βραδέως. *Diogenes quoque Laërtius, in Biante:* Βραδέως ἐγχείρει τοῖς πραττομένοις· ὃ δ' ἂν ἕλῃ βεβαίως τηρῶν διάμενε. *Quo respexisse puto Æmilium Probum, cum diceret, in Datami vita: Neque acrius vllius impera-*

imperatoris cogitatum, neque celerius factum, vsquam legimus.

Tum demum periculo, atque negotiis, compertum est. *Apud Nonium, in verbo, Periculum,* Tunc vero peric. *&c. legitur.*

18 Plerique, quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia, dicta putant: vbi de magna virtute, atque gloria bonorum memores; quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. *Thucydides* ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους· Ὅ, τε γὰρ ξυνειδὼς καὶ εὔνους ἀκροατὴς τάχ᾽ ἄν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι· ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούοι. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι, ὧν ἤκουσε· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι, αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Hunc autem Sallustij locum Gellius recitat lib. IIII. *cap.* XV. *in quo quædam diuersa leguntur a lectione impressa.*

19 Statui res gestas populi R. carptim perscribere. *in libris quos Nonius secutus est, video scriptum fuisse,* strictim, *non* carptim. *recitat enim hunc locum in verbo, Strictim.*

Quam verissime potero. *Fabius Victorinus in librum* I. *Cic. de Inuentione, hæc recitans,* Quam breuissime, *legit.*

20 Inuidia ex opulentia orta est. *Xenophon, Cyri Pædia lib.* VII. Ὅταν πλεῖστά τις ἔχῃ, τότε πλεῖστοι καὶ φθονοῦσι, καὶ ἐπιβουλεύουσι, καὶ πολέμιοι γίγνονται. *Et apud Stobæum,* Τοῖς μὲν διὰ τοῦ ἡλίου πορευομένοις ἕπεται κατ᾽ ἀνάγκην σκιά, τοῖς δὲ διὰ τῆς δόξης βαδίζουσιν ἀκολουθεῖ φθόνος.

Magisque dandis, quàm accipiendis, beneficiis amicitias parabant. *hoc videtur sumpsisse à familiari suo Thucydide, cuius hæc sunt* ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τοῦ Περικλέους· Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. *Idem infra similem in sententiam incurrit, in Iugurtha,* CXXXIII. *Beneficia dare, inuitus accipere.*

Quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat. *Ne quis putet mendosum esse locum, notandum existimaui locutionem esse Sallustianam, qua & alibi vsus est, vt* XLIII. *Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. Et lib.* I. *historiarum, in oratione Lepidi,* CLX. *Omnia retinendæ dominationis honesta æstimat. Et eodem libro, in oratione Philippi,* CLXIII. *Exercitum opprimendæ libertatis habet. Et ibidem,* CLXIII. *Priuata arma opprimendæ libertatis cepit. Item,* CLXVII. *Arma ciuilia cepit, legum, ac libertatis subuertendæ. Terentius quoque in Adelphis: Ne id assentandi magis,*

quàm quod gratum habeam, facere existumes. De hoc loquendi genere vide Prisc. lib. XIIX.

In superbiam, dominationemque se conuertit. *Dictionem, se, sustuli tamquam inanem nec tamen à me veterem librum dissentire video: cum quo facit idem Sallustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque vsus est.* LIII. *Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet.* CXXII. *Benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit.* CLX. *Secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Alij quoque. Cicero: Sed hoc vitium in bonum ei vertebat. Cor. Tacitus* III. *Postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat ceteri ad sapientiora conuertere Idem alibi: Clam cum paucis ad penates conuertit. Cæsar lib.* III *Bel. ciu. Detrimentum in bonum verteret. Liu. lib.* X. *Auspicia in bonum verterunt. Et lib.* XXXIX. *Hæc in perniciem adolescenti verterunt. Virg.* III. *Georg.*

Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ.

Tacitus: Astusque hostium in perniciem ipsis vertebat.
Idem: Seu temere lapsa vox in præsagium vertit.
Liuius: Verteratque Scipionum inuidia in prætorem.
Idem: In perniciem adolescenti verterunt. Idem lib. IX. *dec.* IIII. *Mores quidem populi R. quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. pro. mutati sint. Et* VIII. *belli Punici* II. *Non septies die, sicuti fama fert, temporibus statutis reciprocat. pro, reciprocatur Suet. Quoties terra in vrbe mouisset. pro, mota esset Virg. Nox humida cælo Præcipitat. Idem, Ingeminant austri. Gellius etiam lib.* I. *cap.* XIII. *Si res, inquit, forte melius vertisset, diis quidem gratia habenda. Liuius autem lib.* II. *ab V. C. ellipsin faciens pronominis, se, sic ait: Secuti, dedita opera, passim, ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias. Et Virgilius, Accingunt omnes operi: Et, Tum prora auertit. Vt facile adducar assentire iis, qui Curtij locum lib.* VII. *mutant, proque Vertitur, Vertit, legunt. In eo sic est: Posteaquam desiderat esse, quem odissent, inuidia in misericordiam vertitur. Vide quoque Gellium, noctium Atticarum lib.* XVIII. *cap.* XII.

Memorare possem, quibus in locis ingentes hostium copias populus R. parua manu fuderit. *sic infra,* LIIII. *Sciebam, sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse. & in Iugurtha,* CXLII. *Sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum.* 11

Ius,

42 Ius, bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. *vide D. Aug. de Ciu. Dei lib.* II. *cap.* XVIII.

Vindicatum est in eos qui contra imperium in hostem pugnauerant. *Manlium Torquatum intelligit. de quo sic* LIII. *Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. Et Porcius Latro in declamatione in Catilinam,*

Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant. *Cicero Tusc.* V. CLXXII. *Accipere, quam facere, præstat iniuriam. Quam sententiam videtur sumpsisse ex Platone in Gorgia, cuius hæc sunt:* Οὐ νόμῳ μόνον ἐστὶν αἴσχιον, τὸ ἀδικεῖν τοῦ ἀδικεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ φύσει.

Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant. *Sic infra,* XLVII. *Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant. Sic D. Augustinus ep.* V. *ad Marcellinum, de vrbe Roma loquens: Dignum esset exsurgere ciuitatem, quæ tot gentibus imperitaret, quod, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.*

Deos negligere, omnia venalia habere. *Thucydides lib.* II. Χρήμασι δὲ νικωμένου τὰ σύμπαντα τούτου ἑνὸς ἂν πωλοῖτο.

Ambitio multos mortales falsos fieri subegit. *Seruius, recitans hunc locum, in* I. *Virg. Georgicôn librum,* coegit, *non* subegit, *videtur legisse.*

Aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua, habere. *Sic Cœlius de Pompeio, fam. lib.* VIII. *ep.* I. *Quam orationem habuerit tecum, quamque ostenderit voluntatem, (solet enim aliud sentire, & loqui, neque tamen tantum valere ingenio, vt non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas.*
Et Ter. Eun. act. IIII. *sc.* IIII. *Modo ait, modo negat. Homerus etiam, lib.* IX. *Iliados,*

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

Amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo, æstimare. *Fronto hæc recitat in verbo. Æstimo, omissa copula,* que. *Quæ licet parua sint, nec ad sententiam quidquam afferant; notanda tamen censui.*

43 Vbi contagio, quasi pestilentia, inuasit, ciuitas immutata. *videtur Carisius hæc recitare ex primo historiarum. eius enim sunt verba lib.* I. *Contagium veteres magis vsurpauerunt: sed Sallust. Contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio &c. Eadem verba recitat & Non. Marcell., ex Sallustio, nec tamen locum nominat.*

Propius virtuti. Virtutem, *scriptum est apud Frontonem, qui hæc recitat in,* Propius; *& Priscianum lib.* XIIX. *quamuis Augustinus,* Virtuti, *videtur legisse: nisi sint mendosi codices. & sane sic idem Sallustius locutus in Iugurtha,* LXXV. *Propius mare Africum agitabant. Item,* XCVII. *Propior montem cum equitatu, & peditibus delectis, suos collocat. Quamquam in* Fului *Vrsini libro, litteris superscriptis, legitur, Monti cum antea tamen fuisset, Montem. Et Liuius* IV. *Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum conscientia tanti sceleris voluisse: id est, verisimilius est.*

Auaritia pecuniæ studium habet. &c. *Cato in libro inscripto, Carmen, de moribus, apud Gell. lib* XI. *cap.* II. *Auaritiam, inquit, omnia vitia habere putabant. vide Gell. lib.* III. *cap.* I.

Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. *Sic Demosthenes in oratione contra Leptinem:* Ἀλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον πᾶσιν ἀνθρώποις καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται. διὸ δεῖ μετριάζειν ἐν ταῖς εὐπραξίαις καὶ προορωμένους τὸ μέλλον φαίνεσθαι. *Sic & Trebellius Pollio in Claudij vita: Plerique milites Claudij, secundis rebus elati, quæ sapientium quoque animos fatigant, ita in prædam versi sunt. &c. Et D. Aug. de Ciu. Dei, lib.* XVII. *cap.* XX. *de Salomone loquens: Hic, inquit, bonis initiis malos exitus habuit. quippe secundæ res, quæ sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia, etiamnunc, & deinceps memorabilis, & tunc longe lateque laudata. Ne autem, pro, Nedum, positum est: vt ait Priscianus lib.* XVI. *quamuis idem super* XII. *versus Æn. Nedum legat. quo modo locutus quoque Plautus: Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. Et Liuius* III. *Nouam, inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris. ne nunc, dulcedine semel capti, ferrent desiderium. Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo Corn. Tacitus,* XIX. *Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent. Non enim assentior vel Augustino, vel Prisciano, qui, Obtemperassent, legunt; vel antiquissimo Fului Vrsini libro, eruditissimi hominis, Græcarumque litterarum valde periti: in quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit, aliena manu.*

Pudorem, pudicitiam. *hic addunt quidam scripti libri. Pro nihilo haberi. sed prior lectio ferri potest. habet enim nec obscuram, & satis commodam sententiam.* 14

A priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse. Constrata, *Fului Vrsini liber. impressam tamen lectionem magis*

magis probo. dixit enim idem Sallustius infra, XXIX. Diuitias profundere *in exstruendo mari, & montibus coæquandis. Vide Plin. lib.* IX. *cap.* LIIII.

5 Similique ceteris efficiebatur. *in Frontone, hæc recitante in verbo, Similis, omissa est copula,* que. *& sane absque sententiæ detrimento abesse potest.*

Nefanda stupra. *quippe qui adulterium commisisset cum ea quæ postea socrus fuit, & ex eo stupro duxisset vxorem, cum filia eius esset: Lucceiusque hæc ei obiecisset in orationibus, quas in eum scripsit: vt ait Pedianus. qui hoc addit, se nondum harum mulierum nomina inuenisse. Eiusdem Pediani ibidem verba sunt hæc: Fabia, virgo Vestalis, caussam incesti dixerat, cum ei Catilina obiiceretur: eratque absoluta hæc Fabia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis. Paulus quoque Orosius: Eodem anno apud Romanos Catilina accusatus incesti, quod cum Fabia virgine Vestali, stuprum commisisse arguebatur. Idem tradit Plutarchus, in Catone. Cicero autem: Quod nefarium stuprum non per illum &c. Item, Stuprorum, & scelerum exercitatione assuefactus.*

Necato filio. *veneno. Vide Valerium lib.* IX. *cap.* I. *Appianum lib.* II. *& Plut. in Cicerone, & Sulla.*

Color eius exsanguis. *Probus in Catholicis, recitans hunc locum, affirmat hic legi debere,* Colos. *Seruius in Virg. Æn.* I. *sic ait: Sallustius pene vbique Labos posuit. melius est seruire regulæ.*

26 Incerta pro certis. *sic* XXVIII. *Per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Et* XLI. *Pro incerta spe certa præmia. Et* CXX. *Quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pseud. Certa amittimus, dum incerta petimus,* Et *Hesiodus:*

Νήπιος, ὃς τὰ ἕτοιμα λιπὼν, ἀνέτοιμα διώκει.

27 Infestum inimicum Cn. Pompeio. *Infestum, pro acrem, dicere potuit Sallustius. Interdum tamen suspicatus sum, Inimicum, glossema fuisse ad, Infestum. quo vitij genere refertos esse libros animaduerti.*

30 Humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse. *hac de re Florus sic lib.* IIII. *cap.* I. *Additum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere, summum nefas: nisi amplius esset, propter quod biberunt.*

Atque eo dictitare fecisse. *nonnulli,* atque eo dictam rem fecisse. *quod ineptum videtur. Alij:* Atque eo dictante fecisse; *vel,* Atque eo dictitant effecisse; *vel,* Atque id ea re fecisse; *vel,* At-

que id eo fecisse. *Quibus mutandi voluntatem attulit ignorata sententia, quam confirmat antiquissimus Fuluij liber. est enim* dictitare, *pro* dictitabant: *vsitato apud Sallustium loquendi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo fecisse, quod suprascriptum est, ut inter se magis fidi forent.*

Flagitiis, atque facinoribus, coopertus. *Putarem pro* facinoribus, *legendum* fenoribus: *tum quod ita legit Gellius lib.* I. *& IV. cap.* XVII. *tum etiam quod, cum dixerit*, Flagitiis, *superuacaneum videtur*, facinoribus. *verum Nonij me auctoritas à mutatione deterret. nam in verbo Facinus hunc locum recitat. Præterea differunt omnino Facinora a Flagitiis: nam & Facinus interdum bonum est; &, cum est malum, maius habet quiddam, quàm Flagitium. Idem Sallustius supra* XXIIII. *Omnium flagitiorum, atq. facinorum, circum se, tamquam stipatorum catervas habebat. (sic enim habent omnes, quos vidi, veteres libri. vnus Fuluij, quasi errasset librarius in scribendo, litteris superscriptis habet, Flagitiosorum, atq. facinorosorum.) Et ibidem: Alienum æs grande conflauerat: quo flagitium, aut facinus, redimeret. Et infra,* XXXVIII. *Omnes, quos flagitium, aut facinus, domo expulerat. Item ad C. Cæsarem de rep. ordinanda,* CCXVI. *Non facinus, non probrum aut flagitium, obstat, quo minus &c. Et ibidem,* CCXXI. *An L. Domitij magna vis est cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore, vacat. Item,* CCXXIIII. *Non flagitium à te, neque malum facinus, petimus, sed vti libertatem euersam restituas. Flagitiosissima quoque facinora appellat, in Iugurtha,* LXXXVII. *Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.*

Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. *Terentius Adelph. act.* IIII. *sc.* V. *Quicum illa consueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos. Phormione Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En vmquam cum quiquam viro consueuisti?*

Viro, ac liberis, satis fortunata. *Sustuli particulam* ac, *testimonio Frontonis adductus. Amator autem breuitatis Sallustius huiusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo proxime legendum videtur*, Psallere, saltare; *non vt est in vulgatis libris*, Psallere, & saltare. *in quo Macrobij auctoritate nitor, quem video ita legisse lib.* III. *cap.* XIV.

Psallere, & saltare. *etsi quidam libri habent*, Psallere, & cantare; *& Cic. oratione* II. *in Catilinam, dixerit, Pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, & amari, neq. cantare, & psallere, sed etiam sicas vibrare, & spargere venena, didicerunt. & Suetonius*

in Tito.

in Tito. Ne musica quidem rudis, vt qui cantaret. & psalleret iucunde, scienterque. & Spartianus in Hadriano Psallendi. & cantandi scientiam praeseferebat: tamen sequor libentius antiquissimum Fuluij librum, in quo diserte scriptum video, Psallere. & saltare. *nam,* Psallere, *non idem est, quod,* Saltare; *sed potius, fidibus canere. itaque dixit Gellius, lib.* XIX. *cap.* IX. *Desiderauit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos vtriusque sexus, qui canerent voce. & qui psallerent. Non enim necesse erat dicere, Canerent voce, nisi & in verbo Psalleret, cantus inesset. itaque, vt distingueret, dixit, Canerent voce. Praeterea Psaltriam. & Fidicinam, aeque dici, non ignoramus: & apud Graecos ψάλλω, pro canto; ψαλμος pro cantu, accipitur. Addo Macrobij testimonium, qui lib.* III. *Saltare agnoscit in Sallustio. ait enim sic: Taceo, quod matronae etiam saltationem non inhonestam putabant: sed inter probas quoque earum erat saltandi cura, dummodo non curiosa, vsque ad artis perfectionem. quid enim ait Sallustius. Psallere, saltare, elegantius, quam necesse est probae? adeo & ipse Semproniam reprehendit, non quod saltare sed quod optime, scierit. Et Seruius, in Virg. Æn. lib.* I. *&* IIII *citat ex Sallustio: Saltare elegantius, quam necesse est probae. Quod, vt vitium, notauit Æmil. Prob. in Epaminondae vita: Scimus, inquit, musicen nostris moribus abesse à principis persona: saltare etiam in vitiis poni. quae omnia apud Graecos et grata, & laude digna ducuntur. Et Cic. agnoscere videtur in Curionis incessu fidicinae mollitiem, cum dixit in orat. in ipsum et Clodium, cuius haec verba recitant Nonius, et Rufinianus: Tu vero festiuus, tu elegans, tu solus vrbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriae, qui leuare vultum, mollire vocem, potes.*

36 Maiores vestrum. Vestrum, *reposui, pro,* nostri; *quod ita Apollinarem apud Gellium legisse cognouissem. is enim sic, lib.* XX. *cap.* V. *Importunissime fecerunt, qui in plerisque Sallustij exemplaribus scripturam istam sincerissimam corruperunt. nam, cum ita in Catilina scriptum esset. Saepe maiores vestrum miseritè plebis R. Vestrum aboleuerunt; & Vestri, superscripserunt: ex quo in plures libros mendae istius indoles inoleuit.*

Argentum aere solutum est. *Patet sententia: & ita recitat Nonius in verbo, Soluo. Praeterea sic est in perantiquo Fuluij libro. nonnulli tamen ex ingenio legendum putarunt,* Argentum aere communi solutum est: *mutatione non necessaria.*

40 Natura, Gallica gens bellicosa. *M. Cato Orig* II. *apud Caris. lib.* II. *Pleraq. Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, & argute loqui. Iustinus ex Trogo, lib.* XXV.

Neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu vlla bella gesserunt; neque, pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. tantus terror Gallici nominis, siue armorum inuicta felicitas erat, vt aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. itaque, in auxilium a Bithyniæ rege inuocati, regnum cum eo, parta victoria, diuiserunt; eamque Gallogræciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispani numero, Pœni calliditate, valent.

Dubitando, & prolatando. *Fuluij liber*, Protelando. *& in Iugurtha*, L X X X I. *Protelandis consultationibus; non, vt in vulgatis libris, Prolatandis.*

Adolescentulo Cæsare. *anno ætatis* X X X V I. *Pontifex.m. maximus nominatur, & post ædilitatem creatus est: quæ cum biennio distet a quæstura, & quæsturam Cæsar gesserit anno ætatis* X X X I I I. *quod Suetonius declarat: pontificatum consequi non potuit ante annum* X X X V I. *Sic Cicero Curionem lib.* I I. *Fam. ep.* I. *Adolescentem, & ep.* X I I. *lib.* I I. *ad Att. Iuuenem nominat, cum ea epistola septem annis ante illam ad Curionem scripta sit. nam in ea, Clodij, tribunatum petentis, mentio fit; ea vero ad Curionem omnes, præter vltimam gratulationis officio fungentem, Caluino & Messalla Coss. scriptæ sunt, quo certe anno videtur Curio maior annis* X X X. *fuisse, cum biennio post trib. pl. fuerit, Sulpicio & Marcello Coss. vt patet ex ep.* V I I. *lib.* I I. *Fam. In oratione etiam pro Murena vocatur Adolescens Ser. Sulpicius, cum minor annis* X X X. *certe non esset. habita enim oratio illa à Cicerone consule: Sulpicius autem post annos* X I. *consulatum gessit. Et lib.* I I *de Orat. cum dixisset Cicero de L. Crasso, non multa eum, quæ quidem exstarent, & ea ipsa adolescentem, scripta reliquisse: postea in libro de claris orat. eius orationem, quam habuit pro Seruilia lege, annos natus* X X X I V. *exstare significat.*

Omnes homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab 47
odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. &c. *Aristoteles rhet. lib.* I. Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη, ἐπὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν. *Et Demosthenes* ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν Χερῤῥονήσῳ: Ἔδει μὲν τοὺς λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. *&c. Item Thucydides lib.* I I I. *in concione Diodoti:* Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι, τάχος

χός τε, καὶ ὀργήν· ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι· τὸ δὲ, μετὰ ἀπαιδευσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης.

48 Rapi virgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent. *Sic Cicero, Fam. lib. V. ep. X. Tot ingenuos matresfamilias. Et oratione III. in Antonium: Matresfamilias, virgines, pueri ingenui, abripiuntur. In Verrem quoque: Mitto, adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas.*

49 In luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio, locum esse: *idem supra, XL. Miseris suis remedium mortem exspectare. Et in Iugurtha, LXXI. Morte grauiorem vitam exigere. Plautus Rudente, Neque est melius morte in malis rebus miseris. Cicero quoque, ep. XIII. lib. IIII. Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viuerem, quam gaudere, quod viuerem. Et XV. lib. V. In ea tempora nostra ætas incidit, vt, cum maxime florere nos oporteret, tum viuere etiam puderet. Et III. lib. VI. Ita viuere, vt non sit viuendum, miserrimum est: mori autem, nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem. Et III. lib. VII. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur velis viuere. Idem quoque oratione IV. in Catilinam: Mortem sapientes numquam inuitus, fortes etiam libenter, appetiuerunt. Et Liuius lib. II. dec. III. Qui se bene mori, quam turpiter viuere, maluit. De Græcis autem Eurip. in Theseo:* Ταχὺς γὰρ ᾅδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ. *Et idem:* τὸ γὰρ θανεῖν κακῶν μέγιστον φάρμακον νομίζεται. *Et Xenophon in Rep. Lacedæmoniorum:* Ἄξιον δὲ τοῦ Λυκούργου καὶ τόδε ἀγασθῆναι, τὸ κατεργάσασθαι ἐν τῇ πόλει αἱρετώτερον εἶναι καλὸν θάνατον, ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου. *Et Æschyl.* Κρεῖσσον γὰρ εἰς ἅπαξ θανεῖν, ἢ τὰς ἁπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς.

Contra autem in Iugurtha CXI. Queis, inquit, turpis vita integra fama potior fuit.

50 Tela militaria ab Samnitibus, &c. *Athenæus lib. VI.* Καὶ περὶ Σαμνιτῶν δὲ ἔμαθον θυρεοῦ χρῆσιν. *Vide & Liuium lib. I. de Magistratuum insignibus.*

51 Longe mihi alia mens est, P.C. cum &c. & cum &c. *Demosthenes Olynthiaca tertia:* Οὐχὶ ταυτὰ παρίσταταί μοι γινώσκειν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τε εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψω, καὶ ὅταν εἰς τοὺς λόγους, οὓς ἀκούω. τοὺς μὲν γὰρ &c. *Et Thucydides lib. III. in concione Cleonis.*

Vera rerum vocabula amisimus. *Thucyd. lib. III.* Καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων, ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει. &c.

Vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: vbi socordiæ tete, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores: irati, infestiq. sunt. *Cicero sic de Finib. lib.* III. *Minime conuenit, cum ipsi inter nos abiecti, neglectique simus, postulare, vt diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducendis vxoribus, apud Gellium lib.* I. *cap.* VI. *Quid nos à diis immortalibus diutius exspectemus, nisi malis rationibus finem facimus? Item Euripides in Electra:* Ἀργὸς γὰρ οὐδεὶς, θεοὺς ἔχων ἀνὰ στόμα, Βίον δύναιτ' ἂν ξυλλέγειν αὐτοῦ πόνου. *Et Demosth. Olynth.* II. Οὐκ ἔνι δ' αὖ τὸν ἀργοῦντα, οὐδὲ φίλοις ἐπιτάττειν ὑπὲρ αὐτοῦ τι ποιεῖν, μήτιγε δὴ τοῖς θεοῖς.

A. Manlius. *Legendum,* T. Manlius: *vel errauit Sallustius, memoriæ vitio. non enim huic Aulo, sed Tito prænomen fuit: quod & Fasti Capitolini, & Liuius lib* VII *&* VIII. *Ciceroque lib.* III. *de Off. & alij multi docent. Gellius lib* IX. *cap.* XIII. *De viris illustribus cap.* XXVIII. *Eutropius lib.* II. *Cassiodorus. Diod. Siculus lib.* XVI.

Bello Gallico. *Et hoc contra testimonium Liuij lib.* VIII. *Valerij lib.* II. *cap.* II *& aliorum. nam contra Latinos bellum gerebatur non contra Gallos, cum filium Torquatus securi percuti iussit. Plutarchus item in Parallelis à Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum, scripsit, contra historiæ fidem: nam, vt dixi, cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum est. Et Dionysius Ant. lib.* VIII. *idem, quod Sallustius, tradit.*

Esse, quàm videri, bonus malebat. *Æschylus* ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις·

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Æschyli dictum recitat Io. Tzetzes, lib. V. *de varia hist.* XVI. *Cicero quoque in Lælio, Virtute, inquit, ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri, volunt.*

Eo magis illam assequebatur. *Sic & antiquus Fuluij liber. Augustinus legit,* Eo magis illum sequebatur. *Alij,* Eo magis assequebatur *omnia rect.*

Verba virtutem non addere. *Idem in Iugurtha,* CXXVI. 57
Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes in oratione, περὶ τῆς συντάξεως· Ἔστι δὲ κεφάλαιον ἁπάντων τῶν εἰρημένων· οὐδέποθ' ὑμᾶς οἱ λέγοντες οὔτε πονηροὺς, οὔτε χρηστοὺς, ποιήσουσιν· ἀλλ' ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βούλησθε. *&c.*

Superuacaneum est. *Et hoc a Demosthene sumpsit ex ora-* 58
tione περὶ τοῦ στεφάνου, *in qua dixit:* Οὐδεὶς δ' ἐκ περιουσίας μου κατηγορεῖ·

γορεῖν: *cum significet: Huic autem superuacaneum est, me accusare. Quem locum hic videtur imitatus. Et Suidas* Περιὸν *interpretatur,* ὑπερβάλλον.

In fuga salutem sperare, &c. *Xenophon lib.* III. *de Cyri Pædia:* Μαθεῖν γὰρ τὸ κρατεῖν βουλομένους, τὰ τυφλὰ τῶν σωμάτων καὶ ἄοπλα καὶ ἄχειρα ταῦτα, ἐναντία τάττειν τοῖς πολεμίοις φεύγοντας. *Homerus:*

Πῆ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλὼν κακὸς, ὡς ἐν ὁμίλῳ
Μή τίς τοι φεύγοντι μεταφρένῳ ἐν δόρυ πήξῃ.

Necessitudo timidos fortes facit. *Euripides:*

Τὰ πολλ' ἀνάγκη διαφέρει τολμήματα. *Q. Curtius lib.* V. *Ignauiam quoq. necessitas acuit, & sæpe desperatio spei caussa est.*

Ab dextera rupe aspera. *Sic & Fuluij liber. Alij,* A dextris rupes aspera. *vtrumque recte.*

60 Paullo diuersius, sed omnes tamen, aduersis vulneribus conciderant. *Sic omnes antiqui libri. Carisius autem lib.* II. *& Diomedes lib.* I. *cap.* III. *ita legunt:* Alis alibi stantes, omnes tamen, aduersis vulneribus, conciderunt: *siue, vt apud Diomedem,* ceciderunt. Alis *autem, pro* alius, *antique dictum. Priscianus lib.* XV. *Aliter, inquit, ab eo, quod est, hic alis, huius alis, huic ali; pro, alius, alius, alij; secundum supradictam analogiam profertur. Lucretius autem lib.* I.

Quando alid ex alio reficit natura; nec ullam
Rem gigni patitur. *Item:*
Sic alid ex alio per te tute ipse videre
Talibus in rebus poteris. *Et:*
Namque alid ex alio clarescet, nec tibi cæca
Nox iter eripiet. *Et lib.* II.
Sic alid ex alio numquam desistet oriri. *Et lib.* V.
Sic alid ex alio peperit discordia tristis.

Catullus etiam de coma Berenices, LXI.

cum regium adepta es
Coniugium, quo non fortior ausit alis.

Varro Meleagris, apud Nonium Marcellum: Cum etiam alis Menandri tunicam demissam habeat ad talos.

Catilina longe a suis inter hostium cadauera repertus est. *Iisdem verbis vtitur Florus lib.* IIII. *cap.* I. *qui hoc amplius: Pulcherrima morte; si pro patria sic concidisset. Sallustij autem verba hæc Seruius in Virgilij librum Æn.* I. *recitat.*

ALDI

IN IVGVRTHAM SCHOLIA.

VI quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est. *Sumpsit hoc a Platone, in epistola longa ad Dionis propinquos:* Πατέρα δὲ ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι προσβιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δέ τινα καθεστῶτα ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μή, μήτε ἀπεχθάνεσθαι, μάτην νουθετοῦντα. βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῶν, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ᾖ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην. *Et ex* v. *de Legibus:* Πατρίδος δὲ οὔσης τῆς χώρας θεραπεύειν αὐτὴν δεῖ μειζόνως, ἢ μητέρα παῖδας. *Quam sententiam expressit idem Plato & in Critone, his verbis:* Πανταχοῦ ποιητέον ὃ ἂν κελεύοι ἡ πόλις τε, καὶ ἡ πατρίς· ἢ πείθειν αὐτὴν, ᾗ τὸ δίκαιον πέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα οὔτε πατέρα, πολὺ δὲ τούτων ἔτι ἧττον τὴν πατρίδα. *Hunc Platonis locum Cicero cum significare vellet, sic ait in epistola, Periucundæ: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem vehementer sequor: Tantum contendere in rep. quantum probare tuis ciuibus possis: vim neque parenti, neque patriæ, afferre oportere. Et lib.* 1. *de Rep. apud Nonium: Sed, quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam si quis, vt aiunt, creauerit: maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia.*

Frustra niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est. *Plato in epistola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis esse putat:* Εἰ μὴ μάτην μὲν κινδυνεύειν ᾤετο, πλέον δὲ οὐδὲν ποιήσειν.

Manastabale. *Cum superiore anno Sallustium, veterum li-* 61
brorum ope a me emendatum, emitterem, præcipueque in eo adiutus essem antiquissimo Fuluij Vrsini libro; eum ita diligenter inspexeram nihil vt oculos meos effugisse arbitrarer. Sed, cum postea eundem librum euoluerem, cum alia multa, minime negligenda, secus in eo libro scripta animaduerti; tum vero hoc nomen, Mastanabale, *non* Manastabale. *& cum antiquo libro Carisius consentit: qui lib.* 1. *de nominibus in* al *terminatis, Si qua, inquit, masculina inueniuntur, hæc barbara sunt: vt Hannibal, Adherbal, Mastanabal.*

Equitare, iaculari. *Seruius, hæc recitans lib.* 11. *Æn.* Equitari *videtur legisse. hic ego nihil pronuncio; contentus, diuersam lectionem ostendisse.*

Huius-

66 Huiuſcemodi verba cum Iugurtha fertur habuiſſe. *Spartianus in Seuero diuinam hanc orationem vocat. Seuerus, ait, imperator diuinam Salluſtij orationem, qua Micipſa filios ad pacem hortatur, ingrauatus morbo, miſiſſe filio dicitur maiori. idque fruſtra. &c.*

67 Non exercitus, neque theſauri, præſidia regni ſunt, verum amici. &c. *Hunc locum ſumpſit ex Xenophonte, in oratione quam habuit eius filiis, & amicis, antequam moreretur:* Οἶσθα μὲν οὖν καὶ σὺ ὦ καμβύση, ὅτι οὐ τόδε τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τὸ τὴν βασιλείαν διασωζόν ἐστιν, ἀλλ' οἱ πολλοὶ φίλοι, σκῆπτρον βασιλεῦσιν, ἀληθέστατον καὶ ἀσφαλέστατον. πιστοὺς δὲ μὴ νόμιζε φύεσθαι ἀνθρώπους. πᾶσι γὰρ ἂν οἱ αὐτοὶ πιστοὶ φαίνοιντο. ὥσπερ καὶ τ' ἄλλα τὰ πεφυκότα πᾶσι τὰ αὐτὰ φαίνεσθαι· ἀλλὰ τοὺς πιστοὺς τίθεσθαι δεῖ ἕκαστον ἑαυτῷ. ἡ δὲ κτῆσις αὐτῶν ἐστιν οὐδαμῶς σὺν τῇ βίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον σὺν τῇ εὐεργεσίᾳ, εἰ οὖν καὶ ἄλλους τινὰς πειράσῃ συμφύλακας τῆς βασιλείας ποιεῖσθαι μηδάμοθεν πρότερον ἄρχου ἢ ἀπὸ τοῦ ὁμόθεν γενομένου. &c.

70 Secundum ea. *Pro,* Poſt ea. *ſic Priſcianus legit lib.* XIV. *de prepoſitione agens: idq. ſententia confirmat. Fuluij liber,* Sed ea.

73 Sine dedecore, P.C. oro vos, per liberos, atque parentes veſtros. *Fuluij liber,* Sine dedecore, per vos, per liberos, *&c. Quomodo locutus idem Salluſtius, pag.* XLVIII. XLIX. LI. LXXIX. CLXXVII. CXCVI. *Et Liuius* IX. II. *belli Punici. Per vos, fidemque veſtram, P.C. prius quam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa, quidquam rei geſſeritis.*

74 Mare ſæuum, importuoſum. *Sic antiquus Fuluij liber. Seruius tamen, hæc recitans in Virg. Æn. lib. 1. copulam addit.*

Cælo, terraque pænuria aquarum. *Seruius, hæc recitans in Virg. Æn. lib. 1. copulam omittit.*

75 Multis ſibi imperium petentibus. *Quidam,* Multis ſibi quiſque imperium petentibus, *Græco genere loquendi. Quomodo Ariſtoteles lib.* III. *Rhet. dixit:* Μετὰ δὲ ταῦτα δήλων ὄντων, καὶ οἷα, καὶ ἡλίκα, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατήν. *Varro de vita P. R. lib.* II. *apud Nonium, Suum quiſque diuerſi commodum focillantur.*

Mutandi copia erat. *Antea,* Mutuandi. *nos* Mutandi *repoſuimus ex Fuluij libro. Sic enim locutus idem Salluſtius* XCV. *Eaq. mutare cum vino aduectitio, & aliis talibus. Et hac ipſa pagina: Freto diuiſi ab Hiſpania, mutare res inter ſe inſtituerant.*

Quæ Mapalia illi vocant. *Ne quis poſthac dubitet,* Mapalia, *an* Magalia, *ſcribendum ſit: non alienum viſum eſt hic adſcribere Seruij verba. Is igitur ſic ad illud Virgilij lib.* IV. *Æn.*

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis,

Maga-

Magalia: Afrorum casas. Magalia, & Mapalia idem significant. sed Māgalia Mā producit; Mapalia vero corripit: vt, Et varia *habitata* Mapalia *tectis. Festus Pompeius Mapalia nominat: & idem Sallustius infra* XCVI.

Numidiæ nomine. *Credo hominibus fide dignis affirmantib. in antiquo libro* Nomo *esse, non* nomine *quod rectius videtur.*

Proxime Carthaginem Numidia appellatur. *Fronto in,* Proxima, *sic:* Proxima Carthaginem Numidia appellatur.

Proxime Hispaniam Mauri sunt. *Fuluij liber,* Hispaniæ *Fronto,* Proximi Hispaniæ Mauri sunt.

Vallo, atque fossa, mœnia circumdat. *Diomedes lib. I. cap. I. copulam omittit.*

Nisi tamen intelligo. Nisi *valet,* Sed. *Quomodo idem locutus* CXI. *Nisi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit improbus, intestabilisq. videntur. Et* CXXXVI. *Nisi tamen resp. pariter ac sauissimo imperio, bene atq. decore gesta.* Sic & in *aliis vsurpatur dixit enim Cicero ep. I. lib.* XIII. *ad Memmium: Nisi tamen multo minus tibi concedi potest. Et ibidem ep.* LXXIII. *De re, nihil possum iudicare: nisi illud mihi certe persuadeo, te, talem virum, nihil temere fecisse. Et ad Atticum ep.* XIV *lib.* V. *Nisi tamen id erit mihi gratissimum. Et ad eundem, ep.* VI. *lib.* XI. *Nisi illud erat infinitum. Et ibid ep.* XXIII. *Nisi illud quidem mutari non video posse. Et ad Hirtium lib.* IX. *apud Nonium:* Dicis, quid *quæso istuc intererat? nescio. nisi tamen id erat mihi iucundum. Item in oratione pro Sex. Roscio Amerino* XXXVII. *Quid erat, quod Capitonem primum scire voluerit, nescio. nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. Et Plautus in Epid. act.* II.

-si placebit, vtiminor
Consilium; si non placebit, reperitote rectius:
Mihi istic nec seritur, nec metitur. nisi ea, quæ vis, volo.

Et in Persa, act. II. -Dij, deæque te omnes perdant.
Nisi hodie, si prehendero, defigam in terram colaphis.

Et in Sticho, act. II. - Miror, quid siet:
Nisi, vt periculum fiat, visam quid velit.

Et Terentius Andria, act. IIII. sc. I.
Nescio nisi deos fuisse iratos mihi scio,
Qui illi auscultauerim.-

Quo in loco Donatus fœde errasse mihi videtur, mutilum locum esse existimans hæc enim dicit: Deest, Quia vt sit, Nisi quia. Et Eunuch. act. III. sc. IIII.

- Nequeo satus mirari, neque coniicere.

Nisi.

Nisi, quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari.
Et actu v. *sc.* I. *Nescio. nisi amasse credo Pamphilam.*
Et actu v. *scena* VI.
Non dubium est, quin mihi magnum ex hac re sit malum.
Nisi, quia necesse fuit hoc facere, id gaudeo.
Et Heaut. act. III. *sc.* II.
Ioco, an serio, illac dicat, nescio.
Nisi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis.
Et actu IIII. *sc.* I.
Nisi aliquid video, ne, esse amicam hanc gnati, resciscat senex.
Et Adelph. act. I. *sc.* II.
- dixit, velle vxorem ducere:
Sperabam iam deferuisse adolescentiam:
Gaudebam. ecce autem deintegro. nisi, quidquid est,
Volo scire; atque hominem conuenire si apud forum 'st.
Et actu IIII. *sc.* II.
- Nequeo satis decernere:
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Quo in loco male Donatus. Et act. IIII. *sc.* V.
Nescio. nisi, quia tam misere hoc cupio esse verum, eo vereor magis.
Et Phormione, actu III. *sc.* I.
Nescio. nisi Phadria haud cessauit pro te eniti.
Et actu V. *sc.* VII.
Nescio. nisi, me dixisse nemini, id certo scio.
Et Hecyra, actu I. *sc.* II.
Quid egerint inter se, nondum etiam scio:
Nisi sane cura est, quorsum euenturum hoc siet.
Et act. II. *sc.* III. *-Nec. qui hoc mihi eueniat, scio:*
Nisi pol filium multis modis iam exspecto vt redeat domum.
Gellius quoque, lib. X. *cap.* XII. *Item aliud inquit, quod hercle, an ponerem, dubitaui. ita est deridicula vanitatis. nisi iccirco plane posui, quod oportuit nos dicere, &c. Et Plinius lib.* XXXV. *cap.* X. *Nisi accitus a rege. Sic enim legendum ex omnibus antiquis libris; non, vt in peruulgatis,* Sed. *De Græcis autem Aristophanes:* Εὖτοι λέγειν ἔμοι γε φαίνεσθον πάνυ πλὴν ἓν μόνον δέδοικα. *Et alij.*

81 Prolatandis consultationibus. *Fuluij liber*, Protelandis. *Quo modo item* XLII. *idque magis olet antiquitatem.*

83 Satyram legem. *Dictionem*, legem, *sustulimus, veterum exemplarium auctoritate adducti.*

Dein,

Dein, postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. *Sic Iustinianus, in præfatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam, collectum opus dicit, vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. Et Carisius lib. II. Omnia in se capit, quasi collecta per Satyram, (sic enim lego, non, collectam.) concessa sibi rerum varia potestate. Vide & Diomedem; & Festum, a quo miror hunc Sallustij locum iisdem verbis in voce Satura recitari, ex C. Lælij oratione, quam pro se dixit; cum procul dubio Sallustij sit.*

Ac potissimum eam dicam, quam in concione, &c. *Fului liber,* Et dicam, quæ in concione. *nec displicet. nam, si legatur,* Eam dicam, quam in concione: *non video, qui possit apte verbum,* differuit. *quod subsequitur, accommodari; quis enim probet hoc loquendi genus, Orationem differere? liberum tamen cuique iudicium relinquo.*

Quamquam multi. *Fului liber,* Quamque inulti. *malo,* multi. *& si nec,* inulti, *reiicio.*

Obnoxiis inimicis. *etsi video scriptum esse in quibusdam libris,* Obnoxiis inimicis; *tamen,* Obnoxij, *magis probo, pro Subiecti subditi, vosmet eorum potestati dedentes. quod Memmius reprehendit.* 84

Incendunt per ora vestra magnifice. *Fului liber,* magnifici.

In imperio nati. *quidam libri præpositionem omittunt. vtrumque sententiam habet satis commodam.*

Maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse. *similia illa, in Catilina,* L. *Virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Et in Iugurtha,* CXXIIII. *Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Et Thucydides lib.* II. *in concione Periclis* II. Αἴσχιον, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι. 85

Virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse. *suspectus locus. Quod si,* Virum, *deleas, quo modo in Gryphianis libris impressum est, hæc erit sententia: Tametsi flagitiosissimam rem existimo, vt aliquis iniuriam acceperit impune, id est, impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit: tamen, &c. Alij,* Viro *reponunt. quod improbo. Impressam lectionem comprobat Fului liber.*

Sic iti morem imperatoris sui. *Quales, inquit Cicero in epistola, Periucunda, in rep. principes essent, tales reliquos solere esse ciues; vt apud Platonem nostrum scriptum est diuinitus. Platonis* 86

verba,

verba sunt, lib. III. *de Legibus:* Μηδεὶς ὑμᾶς πειθέτω, ὦ φίλοι, ἄλλῃ θᾶττον, καὶ ῥᾷον μεταβάλλειν ἄν ποτε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους ἢ τῇ τῶν δυναστευόντων ἡγεμονίᾳ. *Eadem prope Xenophon lib.* VIII. *de Cyri pædia:* Ὁποῖοί τινες ἂν οἱ προστάται ὦσι, τοιοῦτοι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνονται. *Et Isocrates* ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα, περὶ τοῦ βασιλεύειν· Τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσι. *Et idem in ea quæ inscribitur,* Νικοκλῆς· Φιλεῖ τὸ πλῆθος ἐν τούτοις τοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸν βίον διάγειν ἐν οἷς ἂν τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἑαυτοῦ ὁρῶσι διατρίβοντας.

87 Cassius prætor. *antea in vulgatis libris,* Cassius populi R. *quod mendosum duxi. itaque reposui,* prætor, *pro,* populi R. *non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. nam* prætor *scribebatur sic,* PR. *Populi R. sic,* P. R. *Præterea historiam sum secutus. nam Cassius præturam gerebat. quod ante paucos versus ostendit Sallustius. Cum hæc scripsissem, eundem Fuluij librum inspexi, qui coniecturam meam confirmat. nam in eo diserte scriptum est,* Cassius pr.

Quoniam se populo R. dedisset. *sic antea in omnibus vulgatis libris legebatur. Ego,* dedidisset, *reposui, ex coniectura.*

89 Paucis diebus. *in quibusdam libris,* Paucis post diebus. *sed perperam: non enim mutatione opus est: cum,* Paucis diebus, *idem sit, quod,* Paucis post diebus. *Quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. Vide &* LXIX. XCI. XCVI. CVIII. CXXVI. CXLII.

Tribuni pl. continuare magistratum nitebantur. *Tribunatus pl. magistratus appellatur. proprie tamen, si Plutarcho credimus, magistratus non est; cum neque lictores habeat, neque ius dicat, neque purpura vtatur. Quibus etiam alia Plutarchus adiungit, vt probet, non esse magistratum. Cum quo sentire videtur Liuius lib.* I. *Ardens, inquit, ira tribunus viatorem mittit ad consulem consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu. Sed vtrumque refellit Cicero, in ep.* VII. *lib.* I. *fam. cum ait: Quo quidem tempore vt perscripsi ad te antea cognoui Hortensium percupidum tui, studiosum Lucullum, ex magistratibus autem, L. Racilium, & fide, & animo in te singulari Quem enim hic in magistratum esse dicit, eum tribunum pl nominat ep.* I. *&* V. *lib.* II. *ad Q. Fratrem. Et in oratione pro Quinctio, de tribunis pl. Per eum magistratum qui auxilij caussa constitutus est. Et lib.* I. *de Oratore: Exierant cum Crasso adolescentes. C. Cotta, qui tribunatum pl. tum petebat, & P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.*

 Et in

Et in lib. de claris Oratoribus: Ita tacitus Craſſi tribunatus, vt, niſi in eo magiſtratu cenauiſſet apud prætorem Granium, idque nobis narrauiſſet Lucilius, tribunum pl. neſciremus fuiſſe. Apud Nonium autem Feneſtella, his verbis: Vt magiſtratum inierunt tribuni pl. C. Cato Ptolemæo regi, & Lentulo conſuli aſſiduis concionibus inuidiam concitare cœpit. Et Aſconius idem ſignificat in commentario Verrinæ. I I. cùm, interpretans illud Ciceronis, Magiſtratum ineat neceſſe eſt nonis Decembribus, Eo, inquit, die tribunus pl. futurus. Et idem, in orationem pro Cornelio, C. Cottam legem tuliſſe, vt tribunis pl. liceret poſtea alios magiſtratus capere, duobus in locis ait. Et ibidem, Tiberium Gracchum tribunum M. Octauio, collegæ ſuo, magiſtratum abrogaſſe, tradit. Mirari equidem aliquis poſſit, quod ſcriptum Plutarchus reliquit, tribunos pl. purpura non eſſe vſos; cum in oratione pro Cluentio de tribuno pl. Quinctio legantur hæc: Facite, vt non ſolum mores eius & arrogantiam, ſed etiam vultum atque amictum, & illam vſque ad talos demiſſam purpuram, recordemini. Verum non eſt inter eos controuerſia. notat enim Cicero purpuram in Quinctio tribuno pl. tamquam indicium inſolentiæ, quod amictu vteretur, ceteris tribunis inuſitato.

Subdole eius augere amentiam. *ſic & antiquus Fuluij liber.* ſubdolus *tamen repoſui; quod ita ſcriptum in quibuſdam antiquis libris comperiſſem: & argutius videtur, magiſque Salluſtianum.*

Centurio primipili tertiæ legionis. *Primipilus, & Primus pilus, non idem ſunt. nam Primipilus, ſiue Primopilus (vtrumque enim, vt infra oſtendam, veteres dicebant: unde Primipilaris, apud Quinctilianum lib. V I. Plinium epiſt. lib. X. & apud Suetonium in Tiberio, & Spartianum in Peſcennio Nigro, Primopilus autem in antiquo lapide reperitur) Centurio primus fuit inter decem centuriones triariorum. Primus pilus autem non centurio, ſed centurionatus, fuit, quem ordinem centurio primipilus ducebat. Vtriuſque ſubiungam exempla, & centurionis primum, deinde ordinis. Exemplorum autem quia duo genera ſunt, quæ ex libris, quæque ex antiquis lapidibus ſumuntur; primum a libris ordiar. Cæſar, de primipilo centurione, lib. I I. Bel. Gal. Primipilo P. Sextio, multis vulneribus confecto. Liuius lib. V I. P. Salonius alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio, erat, quem nunc primipilum appellant. Idem lib. V I I I. Duo primipili ex vtraque acie inter triarios erant. Valerius lib. I. cap. V I. de prodigiis: Aquilarum altera vix conuelli à primipilo potuit. Addam etiam Dionyſij Halic. Græca verba, quæ ſunt*

lib.

lib. IX. Ἑνὸς τῶν ταγμάτων τῇ λαμπροτάτῃ ἀρχῇ κεχρημένος, ᾧ τὰς ἑξήκοντα ἑκατονταρχίας ἕπεσθαί τε, καὶ τὸ κελευόμενον ὑπηρετεῖν, κελεύει νόμος. τούτους Ῥωμαῖοι τοὺς ἡγεμόνας τῇ πατρίῳ γλώττῃ Πριμοπίλους καλοῦσιν. *Quibus verbis intelligitur, centurioni Primipilo solitas obedire sexaginta centurias, id est, totam legionem. Et Vegetius, eum aquilæ præfuisse, quod erat signum legionis, lib. II. demonstrat. Cuius potestatis ea ratio fuit; quia, cum essent in legione tria militum genera, denis singula centurionibus instituta, hastati, principes, triarij; & ceteris omnibus triarij, ætate, vsu, fortitudine præstarent; eo fiebat, vt primus centurio triariorum non modo reliquis nouem triariorum centurionibus, verum etiam reliquis hastatorum, & principum, centurionibus imperare posset. Propterea dixit Dionysius, eum sequi solitas sexaginta centurias. verum id perquam raro factum opinor: quippe cum in prœliis separatim singuli ordines, hastati, principes, triarij, pugnarent. Quod si & hastati, & principes, loco moti, fusique ab hostibus fuissent; tunc triarij, fugientibus exceptis, renouata pugna, hostes inuadebant, eosque hastati, & principes, modo victi, sequebantur. ita, permixtis ordinibus, vnum esse oportebat, cuius voluntati, & imperio, milites omnes parerent. is autem primus centurio, id est, primipilus, fuit: qui cum aquilæ praeesset, vt ait Vegetius, & inter centuriones triariorum primum locum obtineret; iure omnibus reliquorum quoque ordinum centurionibus imperabat. Quod & Plinius lib. XXII. cap. VI. declarat; inquit enim: Primum pilum capessens sub Catulo, exclusam ab hoc legionem suam hortatus, tribunum suum, dubitantem per castra hostium erumpere, interfecit, legionemque eduxit. Quibus verbis constat, eum qui primum pilum duceret, primum locum in legione, post tribunum militum, obtinere solitum. Liuius quoque honoratiores ceteris centurionibus indicat fuisse primipilos, cum ait lib. XLII. Cum tribuni militum centuriones, sed primum quemque, citarent; tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos pl. appellarunt. Quemadmodum autem primipili primum locum inter omnes suæ legionis centuriones obtinebant: sic primæ legionis primipili honore præstabant omnibus ceterar. legionum primipilis. Propterea Sp. Ligustino, qui antea quater pilum duxerat, primus pilus in legione prima virtutis caussa est assignatus. Quod apud Liuium scriptum est, eodem libro.*

Hæc ex libris: nunc lapidum testimonia subscribamus.

 Ful-

Fulginei I.

P. AELIO. P. F. PAPIR
MARCELLO. CENT
FRVM. SVB. PRINCIPI. PR
PEREGRINORVM. ADSTATO
ET. PRINCIPI. ET. PRIMIPILO
LEG. VII. GEN. PIAE. FEL. ADLEC
TO. AD. MVNERA. PERAEFF
LEGG. VII. CLAV. ET. PRIMAE
ADIVTRICIS. V. F. FLAMINI
LVCVLARI. LAVREN. LAVINA
PATRONO. ET. DECVRIONI
COLONIAE. APVLESIVM. PATRONO
CIVITAS. FORO FLA. FVLGINIA
ITEMQVE. IGVVINORVM. SPLEN
DIDISSIMVS. ORDO. FOROFLAM
CVIVS. DEDICAT. DECVRIONIBVS
ET. LIBERIS. FORVM. PANEM
ET. VINVM. HS. XX. N. ITEM
MVNICIPIBVS. HS. IIII. N. DEDIT

Soræ, ad D. Restitutæ. II.

L. FIRMIO. L. F
PRIM. PIL. TR. MIL
IIII. VIR. I. D
COLONIA. DEDVCTA
PRIM. PONTIFICI
LEGIO. IIII. SORANA
HONORIS. ET. VIRTVTIS
CAVSSA

Capua.

Capuæ, ad D. Vincentij. III.

PAVLO . AEMILIO
PRIMIPILO . BIS
PRAEFECTO . EQVIT
TRIBVNO . CHORTIS
IIII . PRAETOR
. . . . SENECIO

Romæ, in domo Cæsia. IIII.

M. Pompeio . M. F. Ani. Aspro
7. Leg. XV. Apollinar. 7. Coh. III. Pr
Primop. Leg. III. Cyren. Præf. Castr
Leg. XX. Victr
Atimetus . LIb . Pullarius
Fecit. et. ſibi. et
M. Pompeio. M. F. Et. CInciae
Col. Aspro Saturninae
FIlio. ſuo. et VxorI. suae
M. Pompeio. M. F. Col. Aspro. FIlio. Minori

Venafri, poſt tribunal altaris maioris Epiſcopatus. V.

Sex. Aulieno. Sex. F. Ani
Primo pil . II. Tr. Mil
Praef . leuis . armat
Praef. Castr. Imp. Caeſar. Aug
et. Ti. Caesaris . Augusti
Praef. Classis. Praef. Fabr
II. Vir. Venafri. et. Foro. Iuli
Flamini. Augustali
Nedymus. et. Gamus. Lib.

Senogaliæ. VI.

P. F .... A . Primopilo
Spectatae. virtutis . equestris. ordinis. u
Patribus . et . Plebi . grato
Ob . gratam . adolescentis
indolem . benemeritam
Saxum . Dedit

Parmæ. VII.

. . . .
PRAEF. LEG . XX. VALEN
VICTR . PRIMOP . LEG
X. GEMIN. PIAE. FIDEL
CENT. LEGION. IIII. SCY
THIC. XI. CLAVD. XIIII. GEM
VII. GEMIN
PATR. COL. IVL. AVG. PARM
PATR . MVNICIPIORVM
FORODRVENT . ET . FORO
NOVANORVM. PATRON. COL
LEGIOR. FABR. ET. CENT. ET
DENDROPHOR . PARMENS
COLLEG. CENT. MERENTI

Tarracone. VIII.

Templum . hoc . Sacrum . Her . . . .
. . . . . Augusti . Nomen . Felix
Remaneat . Stirpis . suae . laetetur
Parens . Nam . Quom . Te . Caesar . Te . M
Exposce . Deum . Caeloque . . . . Reperies . . .
Mundum . Reges . sint . Hei . tu . . et . . sorte . . .
Huic . Imperent . Negantq . Nos . felicibus . vo-
(teis . sueis
L . Aurelius . L . F . Pal . Rufus . Primopilaris
. . . . . . XVI . Militaris . sec . . . . .
. . . . . . Imp . Caesaris . . . .

In Hispania. IX.

L. AVRELIVS. L. F
PAL
RVFVS
PRIMOPILARIS
LEG. XVI
H. S. E

De ordinis ductore, qui primipilus, vel primopilus, vocabatur, diximus. Nunc de ipso ordine, qui primus pilus, non Primipilus, aut primopilus appellabatur, ea quæ scripta sunt a veteribus, afferamus. Cæsar lib. III. Bel. Gal. P. Sextius Baculus, primi pili centurio. Idem planius etiam, lib. V. Baluentius anno superiore primum pilum duxerat. Et lib. VI. Sextius primum pilum apud Cæsarem duxerat. Et lib. I. Bel. ciu L. Pupius, primi pili centurio. Et lib. III. Scæuam, centurionem, ab octauis ordinibus ad primum pilum traduxit. tametsi mendose in vulgatis libris, in eo loco, legatur, primipilum. nam in antiquo Borromæi Cardinalis libro est, primum pilum. Et ibidem infra: Crastinus primum pilum superiore anno in legione decima duxerat. De hoc ordine significasse eundem puto lib. V. Bel. Gal. cum dixit: Erant in ea legione centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio. & L. Varenus. Et Tacitus, lib. XIX. Occisi sex primorum ordinum centuriones. Et Liuius, lib. VII. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat. Et lib. VIII. vbi de acie tertia loquitur. Sub signis quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat: earum vnamquamque primum pilum vocabant. tribus ex vexillis constabat. Cum dicimus etiam, Centurio primi pili; idem valet, ac si dicamus, Centurio, primum pilum ducens. quod ostendit Sallustius, hoc in loco. Et Velleius, lib. II. Primi pili centurionem, nomine Vibillium, fuste percussit. Liu. lib. II. Populus dedicationem ædis dat M. Platorio, primi pili centurioni. Suetonius in Caligula: Non nullis centurionibus, ante paucissimos, quam consummaturi essent, dies, primos pilos ademit, caussatus senium cuiusque & imbecillitatem. Et Valerius, lib. IX. Dedicatio ædis Mercurij M. Plætorio, primi pili centurioni, data est. Et Tacitus, lib. XIII. Curam præsidiorum Pactio Orfito, primi pili honore perfuncto, mandat. Et lib. XIX. Aquilam Atilius Verus, primi pili centurio seruauerat. Et Plinius, lib. XXII. cap. VI. Primum pilum capessens, legionem eduxit. Hæc ex historia. Sed à Cicerone quoque tria suppetunt huiusce generis exempla. Epist. XX. lib. V. ad Atticum: Cohortem primam totam perdidit, centurionemque primi pili, Asinium Dentonem. Et in oratione pro Balbo: L Marcius primi pili centurio, cum Gaditanis fœdus icisse dicitur. Et in Antonium, oratione XII. Cum aquilæ primi pili nummos aureos daret. Quo loco subaudiri Centurioni, non dubito: alioqui legendum putarem Aquilæ primipilo. Constat igitur ex Cæsare, Sallustio, Cicerone, Liuio, Velleio, Suetonio, Valerio, Tacito, Plinio, ordinem

in mili-

in militia fuisse Primum pilum: de quo lapidum testimonia non habemus: ordinis autem ductorem fuisse Primipilum, & lapidibus, & libris, probatum iam est. Quæri potest: cum Primipilus, quem fuisse primum in triariis centurionem, Liuio maxime teste probauimus, qui eum tribuno mil. honore proximum locat, quibus nominibus reliqui nouem triariorum centuriones appellarentur. Opinor, numero distinctos fuisse, vt post primipilum diceretur, Centurio secundi triarij: post hunc autem, centurio tertij triarij; eademque ratione, vsque ad decimum. Et, cum dixit Cæsar, Ab octauis ordinibus ad primum pilum Scæuam traduxit: indicat, opinor, Scæuam e centurione octaui triarij primum centurionem, id est, primipilum, ob virtutem, esse factum. Sic Primus hastatus, pro primo ordine hastatorum à Cæsare nominatur lib. II. Bel. ciu. Cecidit, inquit, Q. Fulginius, ex primo hastato legionis XII. qui, ob eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: id est, à decimo hastato, per omnes reliquos ordines, vsque ad primum. Et Cicero lib. I. de Diuin. Signifer primi hastati signum loco mouere non potuit. Eadem ratione primus princeps vocabatur primus ordo inter principes: sic secundus, tertius, vsque ad decimum. Vnde illud, in Ciceronis ad M. Brutum epistola: Nasennius, Cretensi bello, Metello imperatore, octauum principem duxit. Transibant autem centuriones virtutis gratia ab inferiore ordine ad altiorem; vt, a decimo hastato, ad nonum; à nono, ad octauum; & sic, vsque ad primum: à primo vero hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde à primo principe ad decimum triarium, sed ad primum, qui priscis temporibus vocabatur primus centurio; posterioribus, Primipilus, vt Liuij verbis ostendimus. Hanc mihi coniecturam de centurione primi hastati ad ordinem primum principem traducto, Liuius affert; apud quem lib. XLII. ita loquitur Sp. Ligustinus: Hic me imperator dignum iudicauit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret: tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Ætolos, & Antiochum regem, est missus à Man. Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. De centurione autem primi principis, ad ordinem primi pili traducto, sic Vegetius, lib. II. Vetus consuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis promoueretur centurio primi pili. Hactenus recte Vegetius. Quod autem subiungit, in eo mutatam militiæ rationem declarat: ait enim: Qui non solum aquilæ praerat, verum etiam quattuor centurias, id est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Primum, non quattuor centurias, verum vnam

tantum gubernabat primipilus: & erant in triariis, quot manipuli, totidem primipili; qui antea, vt lib. VII. scripsit Liuius, primi centuriones appellati fuerant. In hoc igitur valde à Polybio, cui plurimum in historia tribuo, Vegetius dissentit. Quod si centuria manipulus est, vt equidem facile credo; quia centuriones, qui manipulis præerant, nominabantur: non intelligo, qui potuerint in quattuor centuriis milites esse quadringenti. Concedam, priscis illis temporibus, cum Roma regibus pareret, atque etiam aliquanto post, centenos fuisse milites in centuria; sed quo tempore aduersus Latinos Romani T. Manlio Torquato, & P. Decio coss. dimicarunt, in singulis hastatorum, principumque manipulis erant milites sexageni; præterea centuriones duo, vexillarius vnus: triariorum autem CLXXX. & centuriones item duo, vexillarius vnus: totidemque & rorarij, & accensi, in eodem, cum triariis, manipulo. nam in tertia acie quindecim manipulos Liuius constituit: quos etiam ordines vocat: singulosque diuidit in partes tres, triarios, rorarios, accensos. Age, Liuianos manipulos omittamus: de iis cogitemus, quos Polybius denos quidem in singulis militum generibus, id est, in hastatis, principibus, triariis, diuerso tamen militum numero, constituit. singulis enim hastatorum, & principum, manipulis milites attribuit CXX. triariorum autem manipulis dimidium. id est, LX. Ita neque Vegetio cum Liuio, aut Polybio; neque rursus inter Liuium & Polybium, conuenit. Quid, quod primum pilum in acie prima statuit Vegetius, contra quam Liuius, & Polybius, qui locum ei postrema in acie inter triarios assignat. nimirum diuersis temporibus magna rei militaris facta commutatio est. Nec enim perpetuo mansit ea militiæ ratio, quam à Polybio, qui cum Africano minore vixit, explicatam videmus. Ille pilum solis velitibus tribuit, hastatis autem, & principibus, veruta bina; triariis, neque pilum, neque veruta, sed hastam, præter gladium: Cæsar autem, lib. III. Bel. ciu. (vt vno contenti simus exemplo, cum suppetant multa) iacta esse pila, significat, ab iis qui cum Crastino euocato contra Pompeianos procurrerunt: quos non fuisse velites, qui minimæ fortitudinis erant, ostendit non obscure: ait enim: Electi milites eum circiter CXX. voluntarie eiusdem centuriæ sunt prosecuti. Vt omittam, quod legionem C. Marius auxit ad militum sex millia: vt is esset ordinarius numerus, qui antea fuerat quattuor millia ducenti: quod Polybius memoriæ prodidit.

C. Mamilius Limitanus. *alij*, Limentanus. *quod mendosum est. Sincerum autem*, Limitanus, *aut* Limetanus: *cum & E* 91

vicissim

viciſſim veteres vſurpauerint. Eſt autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de Limitibus, cuius mentio eſt in libro de Limitibus agrorum, & apud Ciceronem de Legibus, & in Bruto. Nummum præterea argenteum ipſi vidimus apud clariſſimum virum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo eſt, C. MAMIL. LIMETAN.

94 Alia omnia ſibi cum collega communia ratus. communia, *Fuluij liber non habet.*

95 Coctum cibum. *Valerius lib.* II. *cap.* II. *Namque lixas, inquit, e caſtris ſummouit, cibumque coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum miniſterio ſeruorum, iumentorumque, vt arma ſua, & alimenta, ipſi ferrent, uti paſſus eſt. caſtrorum ſubinde locum mutauit: eadem, tamquam Iugurtha ſemper adeſſet, vallo atque foſſa ampliſſime cinxit.*

Certior Romæ factus. Roma, *legitur apud Nonium, hæc recitantem in, Innocentia.*

Iam antea experimentis cognitum erat. *Sic Tacitus: Experimentis cognitum eſt, barbaros malle Romam petere reges, quam habere.*

96 Item funditorum, & ſagitt. Dehinc, *pro*, Item, *eſt apud Nonium, hæc recitantem in Commentariolo de genere armorum.*

97 Humi arido, atque arenoſo. *Sic legit Priſcianus lib.* XIIX. *nec omnino diſcrepant veteres libri. Quem locum ab aliis quoque iam animaduerſum, ac notatum, video.*

99 Poſt principia habere. *Sic Siſenna hiſt. lib.* III. *apud Nonium: Poſt principia paullatim ſecedunt, atque inde ſuga ſe mandant. Quo in loco mendoſe, Poſt ricipia legitur. Sic & Gnatho Terentianus, actu* IIII. *ſc.* VII.

Tu hoſce inſtrue: hic ego ero poſt principia: inde omnibus ſignum dabo.

Et C. Gracchus, apud Gellium lib. XV. *cap.* XII. *Sed in conuiuio liberi veſtri modeſtius erant, quam apud principia. ſic enim eſt legendum: non, vt in vulgatis, principem. Et Cicero ad M. Brutum: Spes libertatis nuſquam, niſi in veſtrorum caſtrorum principiis eſt. Quo in loco male quidam, Præſidiis, pro Principiis. Et Varro, de re ruſt. lib.* III. *cap.* IIII. *Ego vero, vt aiunt, poſt principia in caſtris.*

108 Domi modicus. *reſpuo, quod à quibuſdam legitur*, Domi pudicus. *nam & ſententia recipit*, modicus; *& vero ita recitat Nonius in verbo, Modicus.*

Inter-

Interdum, somno excitus, arreptis armis, tumultum facere. *Apud Diomedem lib. I. cap. IIII. ita scriptum est:* Interdum, experrectus somno, arreptis armis, tumultum facere.

Impares magnitudine, pari natura. *Seruius in Virg. Æn. lib. I.* Impares magnitudine, pares natura. *Vtrouis modo legas, parui refert.*

Pretium fore. *Sic reposui ex plerisque antiquis libris. Quo modo locutus* CXLIII. *Fuerit mihi pretium eguisse aliquando amicitia tua. Et Tacitus I. Germanico pretium fuit, conuertere agmen. Et II. Res, eo anno prolatas, haud referrem, nisi pretium foret. Fuluij tamen liber,* Operæ pretium fore. *Ego dictionem* Operæ *induxi. aliorum veterum librorum auctoritate adductus.*

Militiæ. *Sic antiquus Fuluij liber. in vulgatis,* Militia. *Sed antiquus loquendi modus Domi, militiaque, adduxit me, addita præsertim veteris libri auctoritate, vt locum mutarem.*

Naturam vnam, & communem, omnium. *Euripides:* Τὸ [illegible] πάλαι καὶ πρῶτον ὅτ' ἐγενόμεθα, διὰ δ' ἔκρινεν ἁ τεκοῦσα γαῖα βροτούς, ὁμοίαν χθὼν ἅπασιν ἐξεπαίδευσεν ὄψιν. ἴδιον οὐδὲν ἔχομεν.

Faciant idem maioribus suis. *Non defuere, qui & sententiam, & loquendi genus ignorantes, hunc locum deprauare conati sunt; arbitrati, pro* Faciant, *legendum* Faciunt: *quasi dixerit Sallustius, Eodem modo maiores suos despiciunt, sicuti me. quod aperte falsum est, & pulcherrima sententia deteriore commutatur. Est autem horum verborum hæc significatio: Si me iure despiciunt, faciant idem, quod maiores sui fecere: id est, imitentur maiores suos in recte factis: non enim debent & me despicere, & maiores suos non imitari. Græca loquendi ratio, parum explorata, sententiæ tenebras offudit. Sic locutus ante Sallustium Lucretius, post Horatius. Lucretius lib.* II. *-animalia cum sint,*

Atq. animalibu' sint mortalibu' vna eademque. pro, vnum, & idem, quod animalia mortalia sunt. Et lib. III.

-quor. vnus Homerus

Sceptra potitu', eadem aliis sopitu' quiete est.

pro eadem, qua alij. Et lib. IIII.

Nempe eadem facit: & scimus facere omnia turpi. pro, eadem, qua turpis. Horatius autem, in libro de Arte poëtica, ad Pisones: (sic enim malo nominare, quàm, vt quidam, epistolam, ex Quinctiliano lib. VIII. *cap.* II. *Prisciano, Diomede lib.* III. *cap.* I *Donato in Terent. Adelph. act* V. *sc.* III. *Seruio in Virg. Æneidos lib. I. & Probo; etsi Carisius lib.* II. *aduersetur.)*

Inuitum qui seruat, idem facit occidenti. *pro, idem, ac si occideret.*

De Græcis autem, Sophocles in Aiace:
ὑμεῖς θ' ἑταῖροι ταὐτὰ τῇδέ μοι τάδε
τιμᾶτε.
Et in Tyranno:
—ἦν γὰρ εὑρέθη λέγων
σοὶ ταῦθ' ἔγωγ' ἂν ἐκπεφευγοίην πάθος.
Euripides quoque apud Gellium lib. XIII. *cap.* XXIV.
Δὶς ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἴσχυλος,
Ἥκω γὰρ εἰς γῆν φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
Ἥκω δὲ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν Δί' ὥσπερ εἴ τις εἴποι γείτονι,
Χρῆσον σὺ μάκτραν, εἰ δὲ βούλῃ, κάρδοπον.
Et Xenophon, in Cyri Pædia, sic:
Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ἀποδέδοται. *Et infra in eadem sæpe. Item Isocrates* Ἀπολλωνιάτης, *in oratione* πρὸς Δημόνικον· Ταυτὰ πάρεστι τοῖς ἄρμασι. *Et Aristoteles, in libro de Arte poëtica:* Αὐτὸς ἂν εἴη μιμητὴς Ὁμήρῳ Σοφοκλῆς. *Et Rhet. lib.* III. Ἔφη ὁ δὲ, οὐκοῦν σὺ ταυτὰ τούτοις ἔθου.

824 Illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. *Thucydides lib. III.* Ποιήσατε δὲ τοῖς Ἕλλησι παράδειγμα, οὐ λόγων τοὺς ἀγῶνας προθήσοντες, ἀλλὰ ἔργων· ὧν ἀγαθῶν μὲν ὄντων, βραχεῖα ἡ ἐπαγγελία ἀρκεῖ. ἁμαρτανομένων δὲ, λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες προκαλύμματα γίγνονται.

Neque quiquam parens liberis, vti æterni forent, optauit, magis, vti boni, honestique vitam exigerent. *Sumsit hæc ex Platone in Epitaphio:* Οὐ γὰρ ἀθανάτους σφίσι παῖδας εὔχοντο γενέσθαι, ἀλλ' ἀγαθοὺς καὶ εὐκλεεῖς.

826 Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. *In Catilina* LVII. *Compertum ego habeo, milites verba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido, exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon lib. III.* Κύρου παιδείας· Οὐδεμία γὰρ οὕτως ἔσται καλὴ παραίνεσις, ὅτις τοὺς μὴ ὄντας ἀγαθοὺς, αὐθήμερον ἀκούσαντας, ἀγαθοὺς ποιήσει.

A. Manlium. Manilium *Plinius nominat lib.* XXXIII. *cap.* ·.

827 Neque belli patrandi cognouit. *Sic Priscianus legit; subaudiens caussam: sic & antiquus Fuluij liber. Quomodo & Liuius lib.* V. *& Hirtius de bello Alexandrino locuti sunt. quod ab aliis quoque animaduersum est. His verbis hæc est subiecta sententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.*

More humanæ cupidinis, ignara visundi. *pro, visundi ea, quæ ignorantur. Sic Gellius lib.* I X. *cap.* X I I. *& Nonius in verbo Ignarus, recitant. Quomodo Virgilius locutus lib.* X. *Ignarum Laurens habet ora Mimanta. Et Tacitus lib.* II. *Per occulta, & vigilibus ignara. Et lib.* III. *Non sibi quidem ignara, quæ vulgabantur. Et lib.* X I I. *Nihil tam ignarum barbaris, quam machinamenta, & astus oppugnationum. Et idem Sallustius,* C. *Regio, hostibus ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud eundem Tacitum: Idque nulli magis gnarum, quam Neroni. Et, Campos madentes, & ipsis gnaros.*

Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam exstincta. *Seruius lib. Æn.* V I I. *Sulla patricia gentis fuit, familia iam exstincta, &c.*

De vxore potuit honestius consuli. *Valeriam enim, in theatro lasciue nimis blandientem, senex ipse, vxorem duxit. Plutarch.*

Vix decima parte die reliqua. *Antea in vulgatis,* diei, *legebatur, quemadmodum est in Fuluij libro.* die, *emendaui, ex Prisciano lib.* IIX. *& Gellio lib.* IX. *cap.* X I V. *cuius hæc sunt: Ego in Iugurtha Sallustij, summæ fidei, & reuerendæ vetustatis, libro,* die, *casu patrio, scriptum inueni. verba hæc ita erant:* Vix decima parte die reliqua. *non enim puto argutiolam istam recipiendam: vt,* die, *dictum. quasi,* ex die, *existimemus. Supra quoque,* C. *Et iam die vesper aderat. pro, diei. non enim assentior Fuluij libro, in quo,* diei, *scriptum est: tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta. Et* CXXXII. *Quæ dubia nisu videbantur. Sic enim habent quidam veteres libri. Et* CXL. *Vbi castra locata, & die vesper erat. Quo item in loco,* diei, *habet Fuluij liber.* Acie *quoque, pro* aciei, *dixit idem Sallustius, historiarum libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo. Et Horatius Od.* V I I. *lib.* III. *Constantis iuuenem fide, pro fidei. Et Sat.* III. *lib.* I. *Commissa fide. Item Virg. Georg.* I. *Libra die, somniq. pares vbi fecerit horas. Et Æn. lib.* I. *Munera, lætitiamq. die. Fide quoque, pro fidei, dixisse Plautum in Aulularia, testatur Carisius, Instit. gram. lib.* I. *Plancus item ad Ciceronem: Quo obside, fide illius, & societatis in rep. administranda, vterer.*

Pars equos adscendere. *Fronto, escendere, legit. in quo suspicarer mendum inesse, nisi ab eo litterarum ordinem seruatum viderem. hæc enim recitat in verbo, Escendo.*

Obtruncare multos. *Sublato verbo,* alios, *quod in vulgatis libris erat, in quibus legebatur,* alios obtruncare, multos contra &c. *mutata etiam distinctione, locum, vt opinor, illustraui.*

quam

quam correctionem eidem Fuluij libro deberi, fatendum est.

135 Dein custos pleno gradu in collem subducit. *Apud Nonium,* cunctos, *legitur, hæc recitantem in verbo, Subduco. De pleno autem militum gradu, videndus Vegetius lib.* I. *cap.* IX. *& epist. Trebonij* XVI. *lib.* XII.

Tubicines simul omnes signa canere. *Pro* signa, *erat in vulgatis libris,* tuba. *est autem absurdum, si dicas,* Tubicines tuba canere. *nam, si tubicines sunt, quis dubitet, quin tuba canant? itaq. reposui, quod scriptum vidi in antiquissimo Fuluij libro. Tubicines autem signa canunt, cum tubarum clangorem spiritu excitant. Paullo ante dixit, Ne signa quidem canere iubet. Et in Catilina,* LVIII. *Signa canere iubet. vtroque enim modo dici potest, Signa canunt; vt, signa, sit nominandi casus: &, Tubicines signa canunt; vt sit accusandi casus. Tubæ vero signa vocantur, quia militibus signum dant, quid eis agendum sit. nam, si referre, aut inferre, pedem oportet; si consistere, aut locum, ordinemve, mutare: varie signa canunt.*

138 Iam a principio inopi. inopi, *non legitur in quibusdam antiquis libris. & sane abesse potest, incolumi sententia.*

139 Copia facta mittendi. *Verbum,* mittendi, *sustulimus, tamquam glossema; opinionem nostram confirmante Fuluij libro.*

Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens. *Hæc, ex Pacuuij Duloreste, a Nonio recitari video, in verbo, Munes: vt fortasse vel a Pacuuio Sallustius hoc sumserit; vel aliquid in Nonio desideretur. in quo etiam pro,* Nam etiam tum, Animum quæ tum, *mendose legitur.*

140 Funditorum, Baleariorum. *Rectius in aliis libris,* funditorumque Balearium. *eos enim nominat Cæsar de Bello Gall. lib.* II. *& Plinius lib.* III. *cap.* V. *ait, Baleares insulas funda fuisse bellicosas. Funda autem ibi, vt ait Seruius, reperta est.*

142 Ab inermis pedibus. *Antea,* inermibus. *Ego,* inermis, *reposui ex Nonio, hæc recitante in Comm. de mutata declinat. Facile autem est conijcere, homines imperitos, antiquæ vocis insolentia offensos, supposuisse aliam, quæ ad illius similitudinem proxime accederet.*

Sed ego comperior Bocchum non magis Punica fide, quam ob ea quæ prædicabat &c. *Sic emendaui ex Fuluij libro, & Prisciano li.* VIII. *Quomodo sup. locutus.* XCV. *Metellum, magnum, et sapientem virum, fuisse comperior. Et Tacit.* IV. *Hunc ego Lepidum temporib. illis grauem, & sapientem virum fuisse comperior. Sed & Gell. li* III. *ca.* II. *Verum, inquit, esse comperior, quod quosdam bene litteratos homines dicere audiui. Vide Diom. lib.* I. *cap.* I. *de differ.*

Vultu,

Vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius. *Fuluij liber:* Vultu corporis pariter atque animo varius. *Seruius. Æn.* VII. Vultu, & oculis, pariterque animo varius. *Alij:* Vultu pariter corporis, atque animo varius.

Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione, patefeciſſe. *Fuluij liber:* Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris ſpecie oris patefeciſſent. *Alij:* Quæ ſcilicet, ipſo tacente, occulta pectoris oris immutatione patefeciſſe. *vel:* Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatio patefecit. *Vel:* Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta cordis, ſpecie oris, patefeciſſent.

Aduerſum Gallos. *immo, Cimbros. Liu. lib.* VII. *Vel, Cimbros, & Teutones. Val. lib.* IIII. *cap.* VII. *& Vell. lib.* II.

Ea tempeſtate ſpes, atque opes, ciuitatis in illo ſitæ. *Antonij Caſarij, Caſenatis. & Pauli Hyantaphij, Sabini libri duo ſcripti,* Ex ea tempeſtate, *habent. Præterea, ſitæ etiam, non, ſitæ. alij iudicent. impreſſa lectio mihi quidem ſatis lepida videtur. Quo modo locutus & Sulpicius Seuerus, Sacræ hiſtoriæ lib.* I. *de Ioſepho: Ea tempeſtate ſpes, atque ſalus, Ægypti in illo ſitæ erant.*

IN ORATIONEM LEPIDI.

RELEGATI in paludes. *hæc Fronto ex primo hiſtoriarum, in,* Relegat in illum locum: *in quo, pro,* Relegati, Relegat *mendoſe legitur.*

Res ſecundæ mire ſunt vitiis obtentui. *Seneca Controuerſiarum lib.* V. *contr.* XXV. *Cum ſit præcipua in Thucydide virtus breuitatis, hac eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecidit. nam in ſententia Græca, tam breui, habes, quæ ſaluo ſenſu detrahas. deme vel . . . . vel . . . deme; conſtabit ſenſus, etiam ſi non æque comptus, æque tamen integer. at ex Salluſtij ſententia nihil demi, ſine detrimentis ſenſus, poteſt. Titus autem Liuius tam iniquus Salluſtio fuit, vt hanc ipſam ſententiam & tamquam tranſlatam, & tamquam corruptam obiiceret Salluſtio. nec hoc amore Thucydidis facit, vt illum præferat: laudat, quem non timet; & facilius putat, poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur. Hæc Seneca: ex cuius verbis admonemur Thucydidis locum nobis quærendum eſſe, quem Salluſtius imitatus eſt.*

est. Eadem apud Demosthenem sententia qui & ipse Thucydidem assidue in manibus habebat. Olynth. I I. Ἀλλ' οἶμαι, νῦν μὲν ἐπισκοτεῖ τούτοις τὸ κατορθοῦν· αἱ γὰρ εὐπραξίαι δειναὶ συγκρύψαι καὶ συσκιάσαι τὰ τοιαῦτα ὀνείδη. εἰ δέ τι πταίσει, τότε ἀκριβῶς αὐτοῦ ταῦτ' ἐξετασθήσεται.

IN ORATIONEM PHILIPPI.

Torpedo animos oppressit. *Priscianus, hunc locum ex* I. *Hist. recitans cum lectione impressa facit. Apud Nonium vero in verbo, Torpedo, pr.* Oppressit, Obrepsit, *scriptum est.*

Cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt. *Fuluij liber:* Cuius in urbem reditu decus ordinis huius interiit. *Quod probo.*

IN ORATIONEM MACRI.

L. Cincius. *Pedianus* I I I. *& Dionysius* Sicinium *nominant. Quomodo in antiquo Fuluij libro scriptum postea animaduerti.*

Quem vos iniuriæ pertæsum est. *hæc ex* I I I. *hist. recitat Fronto, in verbo, Tædet.*

Quo tribunos plebei modo patricium magistratum. *mendosus locus. Quod si legas* Quom tribunis plebei mandando patricium magistratum; *mendum tolletur, & sententia patefiet. Fuluij liber,* Quos trib. *&c.*

Nunc ego vos vitum iniurias hortor. *& hæc recitat Fronto, ex eodem hist. libro, in Hortor; omisso verbo* Ego.

Munia vestra pensantur, &c. *Totus hic locus valde perturbatus, neque tamen ex antiquo libro, qui valde à vulgatis omnibus dissentit elicere quicquam potui, quod sententiam illustraret. Fortasse in hoc felicior erit aliorum industria. Ego, vt in antiquo libro scriptum vidi, ita testatum relinquam. Est autem in eo sic:* In vnia vestra penantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium æstimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. neque vtilis exiguitate mors prohibetur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res. & ignaui quisque tenuissimas perfrustratur: quæ tamen, quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur. *&c.*

Neque enim ignorantia claudit res. *hæc recitat Donatus in Terentij Eun. act.* I. *sc.* I I.

IN EPISTOLAM POMPEII.

Vtrum censetis, me vicem ærarij præstare? *Diomedes lib.* I. *cap.* I V.

cap. IV. *ex* III. *hist. recitat,* Vtrum vicem me præstare cre- ditis?

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS.

Inter me, & Lucullum, prœliis, inopia rursus ambos incessit. *hac ex* IIII. *hist Carisius lib.* I. CXVIII. *recitat. in quo* Prope *pro* Prœliis *mendose legitur , in vulgatis libris.*

Meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora, bellum conficere. *hæc Carisius lib.* II. CCXVII. *ex* IIII. *historiarum sic recitat:* Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora, bellum conficere.

AD C. CAESAREM, DE REP. ORDINANDA.

Reliquum est, optare, vti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbarent, beneque euenire sinant. *sic in* II. *ad Cæsarem de rep. ordinanda* CCXXV. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. ceterum deos immortales obtestor, vt, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prospere eueniat. *Et Demosthenes, Olynth.* I. χρηστὰ δ' εἴη παντὸς εἵνεκα. *Et* III. Σχεδὸν εἴρηκα ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δὲ ἕλοισθε ὅ, τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN PORCII DECLAMATIONEM.

Qui coitiones vllas clamdestinas. *Sic emendaui; cum antea in peruulgatis libris,* conciones *legeretur.*

IN ORATIONEM IN SALLVSTIVM.

Neque aliter vexauit, ac debuit. *nihil muto.* Vixit *tamen, pro* Vexauit, *magis placeret.*

Nominis perditi ac notissimi. *Quid, si legas,* Homines perditi, ac notissimi?

CYPRIANI A POPMA PHRYSII, IN C. SALLVSTII CRISPI BELLVM CATILINARIVM, EMENDATIONES.

17 OMNIS homines. *Sic nos emendauimus, cum antea in quibusdam libris prælo excusis*, Omnes homines; *in aliis vero*, Omneis homines *legeretur. Secuti autem sumus, cum veterum codicum fidem, tum grammaticorum auctoritatem. Carisius lib. I. Nam accusatiuus, iuxta regulam manente I littera, debet enuntiari, hos & has agilis: vt est apud Sallustium: omnis homines. Priscianus lib.* VII. *Omnium, quæ tam nominatiuum quam accusatiuum similem habent, eorum accusatiuus raro in* es, *frequenter in* is, *solet terminari: vt hic & hæc omnis. Sallustius in Catilinario: Omnis homines, qui sese student. Simile huic est illud Terentij in Andria: Omnis nos gaudere. & Virg. lib.* V. *Æn.*

Quo magis fessas optem dimittere nauis.

ceteris animalibus. *Ita omnes fere impressi, quibuscum consentiunt sex manu scripti codices, & Carisius lib.* I. *Seneca quoque, lib.* VIII. *Epist. ad hunc Sallustij locum respiciens*, animalibus *legit: Non fames, inquit, nobis ventris nostri magno constat, sed ambitio. Hos itaque, vt ait Sallustius, ventri obedientes, animalium loco numeremus, non hominum; quosdam vero non animalium, sed mortuorum. Nonius in dictione Præstare*, animantibus *legit. sed tanti apud me numquam Nonij fuit auctoritas, vt eum Carisio, Senecæ, & tam multorum librorum consensui præferendum putarem: proinde hanc lectionem recepi.*

tum demum periculo. *Hæc est impressorum, antiquorumque codicum lectio. Nonius in dictione, Periculum*: tum vero periculo *legit. quæ scriptura reprehendi non potest, cum & Sallustius eadem dicendi forma vtatur, in fine Catilinarij: Tum vero cerneres quanta audacia, quantaque vis animi in exercitu Catilinæ fuisset. Ego tamen nihil mutaui.*

18 sicuti peregrinantes transiere. *Fui aliquando in ea sententia, vt pro* peregrinantes, pecudes *legendum existimarem: nam & Priscianus, aut quisquis is auctor fuit, in libro De præexercitamentis Rhetoricæ, locum hunc sic adducit, dum id ostendit, quomodo operatio sententiæ, similis sit meditationis vsui:*

 Audi-

A iudicio, inquit, vt Sallustius quoque comprobat, dicens: Sed multi mortales dediti ventri, indocti, incultique, vitam sicuti pecudes transiere. Quin etiam Sallustius, in principio huius libri, ita scribit. Omnis homines qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transigant, veluti pecora. Sed Nonius Marcellus, & Ælius Donatus, perantiqui me hercule grammatici, hunc Sallustij locum recitantes, peregrinantes non pecudes legunt, vt prorsus fidem mihi fecerint, ne vulgatam, receptamque lectionem immutarem. At inquies, Et perantiquus grammaticus est Priscianus. Fateor. sed tamen, vt cum Nonio & Donato in huius loci lectione præferrem, adduci non potui. Donatus enim enarrans hunc Terentij in Phormione versum,

Si ab hoc nihil fiat, tunc hunc adoriar hospitem;

aperte docet peregrinantes *non* pecudes *legendum esse. Aptè, inquit, hospitem de eo qui superuenit, nomen aptum imprudenti rerum, atque alieno ab earum scientia. Sallustius, Vitam sicuti peregrinantes transiere.*

Eorum ego vitam. *Priscianus,* horum ego vitam *legit. Manu scripti libri, quotquot ipse quidem viderim, vulgatam lectionem retinent. Et iccirco nihil mutaui.*

Verum enimuero is demum mihi viuere & frui anima videtur. *Sic hunc locum ex manu scriptorum cod. fide & consensu restituimus. Sed & Priscianus, lib.* XVIII. *de coniunctione agens, eodem verborum ordine vtitur. Copulatiuam autem esse, & Sallustius ostendit, in Catilinario: Verum enimuero is demum mihi viuere, & frui anima videtur. Sic & Terentius in Adelphis: Verum enimuero id demum iuuat. Nonius Marcellus, in dictione Facinus, plurali numero hæc verba recitat: Verum enimuero ij demum mihi viuere, atque anima frui videntur. Nec desunt qui, Verum enimuero is demum mihi viuere, atque anima frui videntur, legendum putant.*

Vel pace, vel bello. *Nonnulli impressi, & antiqui codices, omissa particula Vel, hac ita proferunt:* pace vel bello. *Ego priorem lectionem probo, quam & Aldinus codex, & quamplurimi ex meis manu scriptis agnoscunt.*

De magna virtute, atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, &c. *Translatus est hic locus ex Thucydide, qui, in funebri Periclis oratione, sic scribit:* χαλεπὸν γὰρ, *&c.*

supra veluti ficta pro falsis ducit. *Apud Gellium hæc recitantem, ita scriptum legimus, non vt in vulgatis est,* Supra ea veluti ficta.

ficta pro falsis dixit. *dictio enim ea* *addenda non est: ex ora namque libri in contextum orationis irrepsit. Nam eodem in libro Sallustius: Eam cuncta mortalium mala dissoluere, vltra, neque curæ, neque gaudio locum esse. Id quod & alij, ante nos, in suis in Sallustium emendationibus adnotarunt, quamuis dictionem ea in libris suis deleri non iusserint. quam tamen delendam esse, ex hoc Sallustij loco intelligi potest, quo dictio ista sine casu posita est.*

19 seruilibus ve officiis. *Quidam manu scripti & typis excusi codices,* Seruilibus officiis *habent. Sed prior lectio mihi magis arridet: vt agrum colere, & venari, non sint Sallustio seruilia officia. Nec aliter Vincentius Castiloneus hunc locum intelligit.*

carptim atq. vt quæque. *Ex fide vetusti cod. particulam* atq. *restituimus. quæ negligenter, nisi opinione fallimur, in nouis, impressisque libris omissa fuit. Nonius pro* carptim, strictim *legit. quod admonere lectorem volui.*

Igitur de Catilinæ coniuratione. *Nullum ad hunc diem exemplar excusum mihi videre contigit, in quo non ita hunc locum scriptum inuenerim. In vno tamen perantiquo codice,* Igitur Catilinæ coniurationem, *legitur. Sic in bello Iugurthino Sallustius: Sed quæ loca, & nationes ob calorem & asperitatem item solitudinem minus frequentata sunt, de his haud facile compertum narrauerim: cetera quam paucissimis absoluam. Lector sequatur quod sibi visum est.*

L. Catilina nobili genere natus. *De genere L. Catilinæ, sæpe, & multum ab eruditis viris disputatum est, neque adhuc quidquam certi definitum. Ego illum patricium fuisse existimo: atque eius sententiæ testes habeo M. Tullium Ciceronem, Asconium Pedianum auctorem responsiuæ Catilinæ in Ciceronem: ipsum denique Sallustium, apud quem Catilina, cum in eum Cicero vehementem acerbamque orationem habuisset: ne existimarent, inquit, sibi patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita rep. opus esse, cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis vrbis Romæ. quo magis miror Glareanum affirmare, ex ipso Sallustio hoc cognosci non posse.*

iuuentutem suam exercuit. *Multi prælo excusi codices particulam* suam *non habent. Nos, antiquorum codicum fidem secuti, eam recepimus: & confirmat Nonius, in Iuuentus; & ita loqui consueuit Sallustius.*

Satis loquentiæ, sapientiæ parum. *Omnes calamo descripti libri, vno tamen excepto, quem Louanij ex bibliotheca S. Martini habui,* Satis eloquentiæ, sapientiæ parum *legunt, nec aliter*

Grammatici citant. Ego tamen loquentiæ *scribendum puto, plu-rimis argumentis in hanc sententiam ductus. Cum enim Cic. de iis verba faceret qui arte dicendi abuterentur, non nisi in bonam par-tem, eloquentia vsus est; quod ea viro tantum probo, innocenti-que conueniat; loquentia vero, & malo, improboque homini, cum sit loquacitas, inanisque verborum turba sine prudentia effusa. Confirmant quoque hanc correctionem verba Gellij, non impressa modo, sed etiam scripta lib.* I. *cap.* XV. *Valerium, inquit, Pro-bum, grammaticum illustrem, ex familiari eius, docto viro, com-peri, Sallustianum illud:* Satis eloquentiæ, sapientiæ parum, *breui antequam vita decederet, sic legere cœpisse, & sic à Sallustio relictum affirmasse:* Satis loquentiæ, sapientiæ parum: *quod lo-*quentia *nouatori verborum Sallustio maxime congrueret. Hic Gellius. In quibus tamen eius errorem admonere placuit. nam & ante Sall. Nouius poeta in Gallinaria vsus est dictione, loquentiæ:*

O pestifera, Pontica fera, trux, tolutim loquentia.

Addam, quamquam vereor, ne hæc mea diligentia, nimia non nullis, in re satis aperta videatur, Plinij Iunioris verba, lib. V. *epist. ad Vrsum: Itaque Iulius Candidus non inuenuste solet di-cere, aliud esse eloquentiam, aliud loquentiam. Nam eloquentia vix vni aut alteri, immo, si Marco Antonio credimus, nemini; hæc vero, quam Candidus loquentiam appellat, multis, atque etiam improbissimo cuique maxime contingit.*

Ex pulcerrima atque optima, pessima ac flagitiosissima fa-cta sit, differere. *Omnes & antiqui, & impressi codices, diuersas inter se lectiones habent. In quibusdam enim legitur:* Et ex pul-cerrima, pessima ac flagitiosissima facta sit, differere. *sine con-iunctione* &. *quam quidam in suis manu scriptis quoque deesse af-firmat, cui astipulantur quinque ex meis manu scriptis. In vno particulam,* atque *reperi, quam hoc loco in suum ordinem locum-que reposui. Et sane hæc lectio videtur verior.*

Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani. *Isidorus lib.* XX. *hoc modo hæc verba profert:* Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habitauere in initio Troiani. *Ego in vno perantiquo codice* in initio *quoque scriptum comperi, sine vlla lectionis varietate. Quod autem apud Isidorum,* habitauere *legitur, puto id librariorum inscitia factum.* habuere *enim pro* habitauere *dixit Sallustius.*

Incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. *Euenit hoc in cunctis rebus, vt opinor, vt cum aliquem spectatæ fidei sæ-pe expertus fueris, haud temere possis eum mendacij coarguere.*

hoc

hoc quoque mihi fortassis accidit in uno peruetusto codice. Nam cum eum multis locis sincerum cognouissem, vix posse existimaui, illum fidem fallere. & ob id cum hoc loco plura esse verba vidissem, quæ hic cum fide descripsi, Ita breui, multitudo diuersa, atque vaga, concordia ciuitas facta erat. Sallustij primo esse putaui: Nam sententia horum verborum huic loco est aptissima. Sed cum postea Ciceronis fragmenta de rep. legerem, ex libro primo huic loco à librario adscripta esse animaduerti.

Sed postquam res eorum ciuibus. *D. Augustinus lib.* III. *de Ciuitate Dei, cap.* X. *hæc citans,* legibus *non* ciuibus *legit. ego, dissentientibus libris omnibus nihil mutaui.*

21 Sic hostem ferire. *Omnes impressi codices, quos quidem ipse viderim,* sic se hostem ferire *habent. Nos particulam* se *deleuimus. quinque manu scriptorum cod. auctoritate ducti.*

Eas diuitias, eam bonam famam. *Quidam libri,* Eas diuitias, eamque bonam famam. *Alij,* Ea diuitias, eaque bonam famam. *Alij,* Eas esse diuitias, eam bonam famam. *Nonnulli etiam,* Ea esse diuitias, ea bonam famā. *nos tamē nihil mutamus.*

Verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. *Locus hic varie ac diuerse in impressis legitur, neque tamen antiqui libri meliorem scripturam retinent. In nonnullis est,* Verumtamen aliquanto minores, quam feruntur fama. *In aliis,* Verum aliquanto minores tamen, quam feruntur fama. *In aliis item,* Verum aliquanto minores, quam fama feruntur. *Lector sequatur lectionem, quam veriorem putat. ego vulgatam scripturam retinui, quam & D. Augustinus agnoscit, lib.* XVIII. *de Ciuitate Dei.*

22 In suppliciis deorum magnifici. *Supplicium hoc loco pro supplicatione ponitur, quomodo & infra in oratione Catonis: Non votis neq. suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur. in Iugurthino: Itaque Senatus ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere. & in eodem libro: Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit. Agratius, inter supplicium, & supplicationem, hoc interesse existimauit, vt supplicium de tormentis dicatur, supplicatio de precibus diuinis. sed à probatis auctoribus, minime illa differentia obseruatur, sicuti nec hic à Sallustio.*

23 sapientium animos. *Cuncti fere impressi codices,* sapientum *habent. Sex manu scripti cod. & illi qui habentur ex impressis emendatissimi,* sapientium *legunt. Sed & D. Augustinus lib* XVI. *de ciuit. Dei, ad hunc Sallustij locum respiciens,* sapientium *legit. Hic bonis, inquit, initiis, malos exitus habuit. Quippe secundæ res,*

quae sapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia. Idem quidam se in tribus manu scriptis libris obseruasse refert.

pudorem, amicitiam, pudicitiam. *Omnes, quae quidem in manus meas peruenerunt, editiones, pudorem, modestiam habent. Nos ex peruetustis libris dictionem* amicitiam *restituimus, neque ea omitti debet cum & inter res diuinas numeretur. testimonia in re manifesta adferre supersedeo.*

cum domos atque villas cognoueris, in vrbium modum aedificatas. *Priscianus, pro verbo* cognoueris, videas *legit. Ego repugnantibus libris omnibus, nihil mutaui.*

hostibus. *Datiuus hic, in cunctis libris formis excusis, omissus est: quem tamen alii se in vetustioribus quibusdam inuenisse affirmant, a quibus non dissentio. Hostes opposuit Sallustius socios, fortissimos viros ignauissimis hominibus.*

In tanta itaque, tamque corrupta ciuitate. *Vulgati libri,* In tanta tamque corrupta ciuitate *habent. At mihi scriptura, quam ex trium manu scriptorum cod. consensu hoc loco restitui, verior omnino videtur. Vidit hoc etiam Plantinus, eorum qui excudunt aetate nostra optimis quibusque auctoribus nauant operam, diligentissimus: in margine enim sui codicis hoc quoque collocauit.*

Flagitiosorum, atque facinorosorum. *Aldinus codex & non nulli alii,* Flagitiorum, atq. facinorum *habent. quae lectio fortasse quibusdam concinnior, & venustior, ob breuitatem, & continuum sententiae ductum, videbitur. Ego consensum omnium manu scriptorum cod. secutus sum, in quibus nulla varietate,* Flagitiosorum atq. facinorosorum *legitur. Et Sallustius lib. II. Historiarum: M. Aemilius, inquit omnium flagitiosorum postremus.*

Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, ventre, manu, pene, alea, bona patria lacerauerat. *Sic nos emendauimus antiquorum codicum fidem & auctoritatem secuti: cum antea in quibusdam libris corrupte ac deprauate legeretur:* Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, ventre, manu, paene bona patria dissipauerat. *Dictiones* manu & ventre *impudico,* pene *adultero,* alea *ganeoni respondent. Quam verborum connexionem accurate a Sallustio obseruatam fuisse nemo, puto, infitiabitur. Eadem loquendi ratione Piso Frugi in Annalibus est usus: quem arbitror Sallustium imitatum esse, cum ex antiquis scriptoribus multa excerpserit: unde & furti accusatus est, non sine caussa. Eius verba sunt apud Ciceronem lib. IX. epist. ad Papirium Paetum: At hodie, inquit, penis est in obscenis: at Piso ille Frugi, in Annalibus*

suis

suis queritur, adolescentes peni deditos esse: quod tu in epistola appellas suo nomine, ille tectius penem: sed tam multis factum est tam obscenum, quam id verbum quo tu vsus es. Cum enim omnes intelligerent, quid ea voce denotaretur, statim factum est turpe & obscenum: non intelligi a quouis ipsam verecundiorem reddebat & ob id, infinitis pæne nominibus, tam Latini quam Græci, has corporis humani partes, quæ honeste nominari non possunt, indicant: vnusquisque priscam & obsoletam vocem sectatur, turpem & indecoram ob inhonestatem deuitat.

laceraucrat. *In omnibus impressis libris est*, dissipauerat. & *quamuis ea lectio tolerari potest, nos tamen, antiquorum codicum fidem secuti*, laceraueratt, *scripsimus sic & Plautus, Mercatore:*

Obiurgare pater, hæc me noctes & dies
Perfidiam, iniustitiam lenonum expromere,
Lacerari valide suam rem, illius augerier.

25 quam ex hoc quod cuiquam *&c. Elegantior omnino hæc lectio est, quam ex trium manu scriptorum codicum auctoritate restituimus.*

mentem excitam vastabat. *Quidam legendum putant*, mentem excitam fatigabat. *Ego in non nullis manu scriptis libris scriptum reperi*, mentem exagitatam vexabat. *in aliis*, mentem excitam vexabat. *receptam lectionem tamen conseruaui.*

colos eius exsanguis. *Impressi codices, quos quidem mihi videre contigit*, color eius exsanguis *habent. Ego in quodam calamo descripto libro*, colos *inueni, nec aliter Sallustium scriptum reliquisse Probus Grammaticus testatur. In or, inquit, tertiæ sunt declinationis, o in nominatino correpta, in genitiuo producta ris, syllaba terminata, hic calor, pallor, caloris, palloris: color, coloris: quamuis Sallustius. Igitur colos exsanguis sicut labos, & labor.*

citus modo modo tardus incessus. *Hæc est vulgata lectio cui consentiunt omnes mei manu scripti cod. Aliter hæc profert Nonius*: modo citus, modo tardus incessus, *in dictione, Citus sed vtraq. lectio placet & vtroq. modo Sallustius loquitur: nam in Iugurthino, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare. & Lætos modo modo vniuersos lædere. & in oratione de rep. ordinanda ad Cæsarem: Accensus in socios modo, modo in ciues.*

Sed ea prorsus opportuna Catilinæ. *Sic hunc locum scriptum comperi in vno codice, antiquissimis & elegantissimis characteribus exarato, vulgatis omnibus dissentientibus: in quibus, post dictionem* Catienæ, *vel verbum* erant, *vel* videbantur *reperitur: quæ sane irrepserunt ex glossa insulsi & inepti litteratoris.*

ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, &c. *Locus corruptus, quem multi emendare tentarunt, nescio tamen an id consecuti fuerint. Ego in tanta lectionum varietate, communem & receptam retinere malui, quam nouam, & eam parum sinceram reponere. non tamen alienum visum est, trium manu scriptorum lib. scripturam producere, vt ingeniosi considerent, possintne elegantiorem ex ea lectionem eruere. Sic igitur in vno perantiquo codice scriptum legitur:* Ad hæc, multi ex coloniis, & municipiis, domi nobiles erant, præterea complures, &c. *In Genepei codice:* Ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, qui domi nobiles erant. Præterea erant complures. *In Martiniano*; Ad hoc, multi ex coloniis & municipiis domi nobiles erant. Erant præterea, *&c.*

sed imperia sæua multa antea perpessos. *In libris quibus vsus est Vincentius Castiloneus, scriptum fuit:* Sed & sæpe imperia sæua; antea perpessos. *nos eam lectionem in manu scriptis nostris non inuenimus, nec quidquam mutamus.*

Ni virtus fidesque vestra satis spectata mihi foret. *Hæc est recepta lectio, veterum quorundam codicum auctoritate confirmata. Duo manu descripti libri diuersas ab impressis lectiones habent, quas quoque proponere lectori volo. ita autem Genepei codex:* Ni virtus fidesque vestra spectata satis mihi forent. *In Martiniano codice, quo Coloniæ vsus sum, ita scriptum fuit:* Ni virtus fidesque vestra spectata foret mihi, *omissa particula* satis, *quam quidam in suis manu scriptis quoque defuisse affirmat.*

spes magna dominationis. *Sic legendum ex veterum librorum consensu, non vt in vulgatis est,* Spes magna dominatioque. *hanc lectionem notat & Glareanus, additque sibi placere.*

Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. *Manu scripti quidam:* Sed ego quæ antehac, mente agitaui, omnes iam diuersi audistis.

Ceterum mihi in dies, animus magis magisque accenditur. *Impressi nonnulli codices:* Ceterum mihi in dies, magis animus accenditur. *Nos particulam* magisque, *in suum locum ordinemque restituimus, & ita loqui solet Sallustius, non solum in libris Historiarum, sed in Catilinario, & bello Iugurthino: agitabatur magis magisq. animus. &, magis magisque in aperto sunt. magis magisque crescere intelligit. magis magisque eum in dies amplecti. ipsa se virtus magis magisque extollit. magis magisque appropinquare vident.*

aut vbi illi volunt, nobis reliquerunt pericula, repulsas, iudicia, egestatem. *Duo manu scripti cod.* Aut vbi illi volunt, 19

repulsas

repulsas vobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. *sed vulgata lectio bene habet, & iccirco eam retinui.*

Ii cum tabulas, signa, toreumata, &c. *Locus hic in omnibus editionibus corruptus fuit. eum nos vna dictione addita, & mutata interpunctione, non sine auxilio antiquorum codicum, suo nitori restituimus: & sic hunc locum legi debere verba praecedentia demonstrant:* Etenim quis mortalium cui virile ingenium est, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundunt, in extruendo mari, & montibus coaequandis, nobis rem familiarem, etiam ad necessaria deesse: illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem, nusquam vllum esse?

30 Tum Catilina polliceri tabulas nouas. *Hanc lectionem & scripturam omnes codices typis excusi, & in pergameno descripti habent. Verum in vno manu scripto reperi:* Tum Catilina coepit polliceri tabulas nouas. *quae lectio haud placet.*

& omnibus necessitudinibus. *Quidam,* & omnibus necessitatibus, *emendarunt. Codices mei in membrana descripti, priorem lectionem retinent. & infra: neve nobis eam necessitudinem imponatis. & in Iugurthino: Coactus rerum necessitudine, statuit armis contendere. & iterum: simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter & te errantem, & illum sceleratissimum persequi.*

cum eo consule se initium agendi facturum. *Nonnulli scripti libri:* Cum eo consulem se initium agendi facturum. *Alij:* Cum eo consule se initium agendi belli facturum. *Alij:* Cum eo se consulem initium agendi bellum facturum. *Sed ego nihil pronuntio.*

atque eo dictare fecisse. *Locus hic, si quisquam alius, varie ac diuerse in impressis legitur, neque manu scripti libri quos vidimus, perfecte restituunt. Alij:* Atque eo dictam rem fecisse. *Alij:* Atque eo dictitant effecisse. *alij aliter habent. Nos eam lectionem secuti sumus, quae magis recta est & ingenua: neque tamen ei tantum confidimus, vt antiquam esse, & veram contendamus: sinceriorem certe, elegantioremque censemus.*

31 Erat ei cum Fuluia. *Pandectae Florentini, pro* Fuluia, Iulia *habent, l. in quaestionibus* ff. *ad L. Iul. maiest. Puto autem ansam huic errori dedisse litterarum similitudinem. facilis enim lapsus fuit, ex Fuluia in Iulia, omissa littera V, & F, in I, mutata.*

haec mulier, genere atque forma, praeterea viro, atque liberis. *Aldus coniunctionem* atque *secundo loco respuit, cum Frontonis testimonio adductus, tum quod amator breuitatis Sallustius.* huius-

huiusmodi particulas sæpe omittat. Ego cur hoc, Sallustio repugnante, facerem, caussam esse nullam putaui, præsertim cum ita hunc locum Priscianus citet lib. XVIII. *& hanc particulam in antiquis libris inuenerim.*

quas consuli fecerat. *Sunt qui credant legendum,* quas consulibus fecerat. *communem & receptam lectionem eo libentius secutus sum, quod subiicit paulo post:* Interea Romæ multa moliri, consuli insidias tendere. *In nonnullis tamen manu scriptis inueni,* quas Coss. in campo fecerat. *Sed prior plurium codicum testimonio comprobata est.*

quas Fæsulis allatas sibi dicebat, à Q. Fabio, in quibus ita scriptum erat. *Locus hic corruptus, & mancus fuit. neque enim apparuit à quo litteræ Fæsulis missæ erant, quas L. Senius in senatu recitauit. Ego locum in omnibus editionibus deprauatissimum, Martiniani codicis ope adiutus, pristinæ integritati restitui. Quis autem hic fuerit Q. Fabius, etsi in tanta rerum omnium obscuritate non satis habeam constitutum, coniecturam tamen meam libenter adfero. Puto igitur hunc esse Q. Fabium Sangam, de quo paucis interiectis paginis, eodem in libro Sallustius,* Itaque, inquit, *Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt.*

C. Mallium arma cepisse. *Ita nos correximus; cum antea in cunctis vulgatis impressisque libris,* C. Manlium *legeretur. Malliorum autem familia, nobilissima, antiquissimaque fuit, ex qua multi celebres viri exstitere, qui sæpius consulatum gesserunt. Ex his fuit & Cn. ille Mallius, P. Rutilij collega, vt à Valerio Maximo, lib.* II. *traditur: apud quem tamen omnes fere libri* C. Manlium *habent, contra veterem inscriptionem; quæ duorum consulum his verbis mentionem facit:* AB. COLONIA. DEDVCTA. ANNO. XC. N. F. FVLLIO. DVO. VIR P. RVTILIO. CN. MALLIO. COSS. OPERVM LEX. II. *Ne quid tamen dissimulem, liber quidam, in pergameno descriptus, quem mihi vtendum dedit vir doctissimus, meique amantissimus, Gulielmus Canterus,* Malium *habet, simplici* L. *nec aliter Plutarchus vocat in vita Ciceronis,* ἔτοι γὰρ ἡγεμόνα Μάλιον ἔχοντες. *& iterum,* πρὸς τὸν Μάλιον. *Ego tamen,* Mallium *legendum puto, consentientibus præsertim antiquis libris, & veteri inscriptione, quam paulo ante posui. & Canteri codex aliis in locis, nulla varietate,* Mallium *duplici* ll *profert.*

vtrique ad vrbem imperatores erant. *Pedianus:* Ij vtrique ad vrbem imperatores erant, *legit. Donatus:* Hi vtrique imperatores,

ratores, ad vrbem erant vtrique impediti ne triumpharent, calumnia paucorum. *non contemnenda lectio. Apographon Martinianum:* vtrique ad vrbem Romam imperatores erant. *quod mendum ex ora libri in contextum à librario esse translatum existimo. nam cum animaduertisset & alibi hoc modo Sallustium esse locutum, vt supra, eo die post conditam vrbem Romam, pessimum facinus patratum foret & infra: cum eam seruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romæ, dictionem* Romam *addendam putauit, ignorans omnem magistratum, etsi intramuranus non sit, ad vrbem tamen dici. Cicero lib.* I X. *epist. ad Atticum: Vti legi tuas litteras, quas à Fannio nostro acceperam, quibus mecum agebas, vt ad vrbem essem. Idem lib.* I I I I. *in Verrem: Eripuit tibi istam orationem, Siculorum atque aratorum statuæ illæ equestres, quas tu paullo ante, quam ad vrbem venires, parari inscribique iussisti. Cæsar lib.* I. *de bello ciuili: Dent operam Coss. P. R. trib. pleb quique Coss. sunt ad vrbem, ne quid resp. detrimenti capiat.*

præmium decreuere, seruo libertatem, sestertia centum, &c. *Tanta est hoc loco lectionum diuersitas, vt dubites quam potissimum sequaris. In quibusdam est:* Præmium seruo, libertatem, & C. sestertia: libero impunitatem eius rei, & sestertia ducenta millia. *In aliis:* Seruo libertatem ex S. C. sestertia centum: libero impunitatem eius rei, & sestertiorum ter ducenta millia. *In nonnullis item;* Decreuere præmium, seruo libertatem, libero impunitatem eius rei, & sestertiorum ducenta millia. *Iudicent docti: ipse quidem nihil mutare, in tanta lectionum varietate, volui.*

Gladiatoriæ familiæ. *Arbitror Sallustium per gladiatoriam familiam, seruos gladiatores intelligere. Horum enim amicitiam Catilina contraxerat, ita vt nemo inter eos esset, paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateretur. Cicero inuectiua secunda in Catilinam: Gladiatores quam sibi ille maximam manum & certissimam fore putauit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum potestate tamen vestra continebuntur. Portius Latro, in declamatione in Catilinam: Si L. Catilinam constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere; nunc stipatum cateruis exoletorum seruorum, nunc vero gladiatoriis agminibus per ora vulgi palam obuolitare.*

lege Plautia. *Tulit hanc legem M. Plautius Silanus tribunus plebis in eos qui vel vi remp. oppugnassent vel clam & dolo aliorum saluti insidias fecissent. Cicero de responsis Aruspicum:*

Deinde

Deinde cum ille saxis, & ignibus, & ferro, vastitatem meis ædibus intulisset, decreuit senatus, eos qui id fecissent, lege de vi, quæ est in eos, qui vniuersam remp. oppugnassent, teneri. Idem pro Milone: Hanc vero quæstionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putauit. Erant enim leges, erant quæstiones, vel de cæde, vel de vi: nec tantum mœrorem ac luctum senatui mors P. Clodij adferebat, vt noua quæstio constitueretur. Accedit & huius orationis interpres Pedianus: Deinde inquit, post paucos dies apud Considium quæstorem, lege Plautia, de vi, subscriptione eadem, accusatus est, quod loca occupasset, & cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Sallustius in Ciceronem: Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia vxore, de rep consuluisti, cum legis Plautiæ iudicia domi faciebatis. Atq. hanc Plautiam rogationem C. Cæsar oratione sua suasit: id quod ex Gellio intelligi potest: cuius verba lib. XIII. cap. III. hæc sunt; Reperi tamen in oratione C. Cæsaris qua Plautiam rogationem suasit, necessitatem pro necessitudine dictam, id est iure affinitatis.

incendium meum ruina restinguam. *Veteres quidam libri,* incendium meum ruina vestra restinguam. *Antiqui mei, vno excepto, cum vulgata, receptaque hodie lectione faciunt. nec aliter Florus eadem de re loquens, Consul, inquit, habito senatu, in præsentem parricidam reum Cicero perorauit, sed non amplius profectum, quam vt hostis euaderet, seq. palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur. Valerius Maximus lib. IX. cap. XI. L. vero Catilina, M. Cicerone incendio ab ipso excitato dicente: Sentio, inquit, & quidem illud, si aqua non potero, ruina restinguam. Et Cicero pro Murena: Catilinam ait Catoni iudicium minitanti respondisse, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restincturum.*

multo ante capere ea quæ bello vsui forent. *Impressi omnes, quibus consentiunt quidam manu scripti cod.* multo ante capere, quæ bello vsui forent. *Sed verior omnino elegantiorq. est lectio a me restituta. nam in Iugurthino: Et ignaris omnia parare quæ mox vsui forent.*

argentum ære solutum est. *Sunt qui* argentum ære communi solutum est, *scribendum existimant. Sed hi aperte Nonij Marcelli auctoritate refelluntur, qui in verbo, Soluere, omissa dictione* communi, *hæc profert.*

non imperium, neque diuitias. *Quidam libri manu scripti,* neque imperium, neque diuitias. *Ego tamen nihil muto.*

Com-

37 Commendationi meæ tribuit. *In quibusdam est*, Commendationi nostræ tribuit.

non quia æs alienum, meis nominibus ex possessionibus soluere non possem. *Magna est lectionum huius loci diuersitas. Quidam libri*: non quia æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem. *Quidam*: non quin æs alienum meis nominibus soluere possem. *Quidam etiam*: non quia æs alienum meis sumtum nominibus. *Ego hanc codicum veterum scripturam respuo, nostramque, quam hoc loco reposuimus, multo elegantiorem ac veriorem puto.*

honore honestos. *Est in cunctis fere quæ ipse viderim exemplaribus*: honore honestatos. *Nos*, honore honestos, *scripsimus: idque antiquo more dictum. Plautus in Captiuis: Qui me honore honestiorem semper fecit, & facit. Confirmat & hanc lectionem Felicius Durantinus. Quamuis non negem* honore honestatos, *eleganter ac Latine dici. Cicero in oratione pro domo sua, Tamen ne, inquit, eum tua voce violabis, quem post nefarium scelus consulum superiorum tot vides iudiciis senatus P. R. totius Italiæ honestatum.*

haueto. *Omnes antiqui & impressi codices*, aueto *habent. Ego inuitis libris omnibus*, haueto *scripsi. atque eius scripturæ, cum multa, & manifesta vetera monumenta adferre possim, pauca quæ sunt eminentissima proponam, & primum illud Ciceronis, quod in Zacyntho exstare dicitur:*

MARCE. TVLLI. CICERO. ET. TV. TERTIA. ANTONIA. HAVE. & : IVLIAE. S. P. F. THAIDI. HAVE. THAIS. DII. TIBI. BENE. FACIANT. *Est & alia quædam inscriptio vetus, id liquido demonstrans his verbis:* QVINQVINNIO. POSTQVAM. VXOR. ABISTI. DEDICATA. PRIVS. AEDICVLA. MONVMENTVM. HOC. TIBI. STATVI. TECVM. QVOTIDIANVS. VT. LOQVERER. NEC. SI. MIHI. NON. RESPONDES. NON. RESPONDEBIT. DESIDERIVM. TVI. PER. QVOD. IPSA. MECVM. SEMPER. ES. AVT. OBMVTESCIT. MEMORIA. PER. QVAM. IPSE. TECVM. NVNC. LOQVOR.

HAVE

HAVE. IGITVR. MEA. HADRIANA. VBI OSSA. MEA. TVIS. MISCVERO. VTERQVE. SIMVL. BENE. VALEBIMVS. VIVENS. TECVM. VIXI. AN. XXIX. DIES. XIX. VICTVRVS. POST. MORTVVS. AETERNITATEM. AETERNAM.

Sed ipse paucos dies commoratus. *Vetus liber,* Sed ipse prius paucos dies commoratus.

in agro Reatino. *In non nullis legitur,* in agro Aretino. *quam scripturam & Vincentius Castiloneus se in suis aliquot antiquis codicibus reperisse testatur. Nos interim vulgatam lectionem retinemus.*

Ea tempestate, mihi imperium pop R. *&c. Hæc est vulgata lectio, multorum manu scriptorum cod. fide comprobata. Non dissimulabo tamen peruetusti cuiusdam libri scripturam:* Ea tempestate imperium P. R. multo maxime miserabile mihi visum est, cui cum ab occasu ad ortum solis omnia armis domita parerent, *&c.*

Neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat. *Omnes impressi codices,* Neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. *Nos vnius codicis fidem & auctoritatem secuti,* Neque castris Catilinæ quisquam omnium excesserat, *scripsimus. Sic & Cæsar lib.* IIII. *de bello Gal. Nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant.*

ætatem agerent. *Tres manu scr. lib.* vitam agerent, *vt in oratione Catonis: qui demissi in obscuro vitam agunt. Sed frequentius apud Sallustium,* ætatem agerent, *legimus. vt, Sine metu ætatem agere. Regio victu atque cultu ætatem agerent. In excelso ætatem agunt. In exsilio ætatem agere. Per luxum, atque ignauiam, ætatem agunt. Procul a rep. ætatem agere. & ideo nihil muto.*

reuenerat. *Hanc scripturam perantiquus quidam liber agnoscit. In aliis* redierat *scriptum offendi, quæ an purior & elegantior sit lectio, alij erunt iudices.* 39

in his erat A. Fuluius. *Prænomen Fuluij hoc loco restituimus, adiuti ab antiquis exemplaribus.* 40

parens necari iussit. *Quidam libri,* parens necari præcepit. *quo verbo in eadem significatione & in Iugurthino vtitur.*

miseriis suis remedium mortem expectare. *Miri hic variant exemplaria vetusta. Quædam habent,* miseriis suis remedium

dium morte exſpectare. *quibus conſentiunt impreſſa non nulla. Alia*, miſeriis ſuis, mortem ſperare. *Alia*, miſeriis ſuis mortem, & non remedium ſpectare. *quæ melior ſit ſcriptura iudicabunt alij: nos interim nihil mutamus.*

42 filij familiarum. *Particulam* ſed, *quæ in cunctis impreſſis libris reperitur, deleuimus, ſententiam noſtram confirmante antiquo Priſciani codice, quem habet Sixtus a Popma.*

ceteri nihil ſuſpicantes dant. *Non nulli manu ſcripti lib.* ceteri nihil doli ſuſpicantes dant. *Ego vulgatam lectionem ſequor.*

qui ſim ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. *Recte aliquot eruditiſſimi viri exiſtimarunt ſcripturam hanc non carere mendo. mihi quoque de eius integritate certum non eſt. Veterum tamen codicum lectionem cum fide proponam, vt poſſit ex ea lector meliorem elegantioremque eligere. ſic igitur in quibuſdam ſcriptum legitur:* Qui ſim ex eo quem ad te miſi, cognoſces. fac vt cogites in quanta calamitate verſaris: memineris te virum eſſe; conſideres quid tuæ rationes poſtulent: petas auxilium ab omnibus, etiam ab infimis. *In non nullis:* Quis ſim, ex eo quem ad te miſi, cognoſces. fac cogites in quanta calamitate ſis, & memineris te virum eſſe; conſideres quid tuæ rationes poſtulent, vt auxilium petas ab omnibus nobilibus, etiam infimis. *In aliis:* Qui ſim, ex eo quem ad te miſi, cognoſces. fac tu cogites, in quanta calamitate ſis, & memineris te eſſe virum, & conſideres quid tuæ rationes poſtulant: petas auxilium ab omnibus, & ab infimis.

45 neque amplius poteſtatem faciundam. *Locum hunc corruptum eſſe, ſenſumque ex eo aptum, & idoneum elici non poſſe, Glareanus exiſtimat. Mihi certe vel maxime probatur, ita vt nihil deſiderari credam. Nam manu ſcripti mei cum impreſſis concordant, & ſenſus nullo iuncto verbo, plenus & abſolutus eſt. Cum Tarquinius ea dixiſſet, quæ de Catilinæ coniuratione, cum ex ipſo Catilina, tum vero ab aliis audierat, & M. Craſſum, hominem potentem nominaret, frequens ſenatus decreuit, idq. Cicerone conſulente, Tarquinium falſa dicere, neque amplius illi poteſtatem loquendi eſſe faciendam, niſi auctorem indicaret, cuius conſilio rem tantam mentitus foret.*

47 Omnes homines. *Etſi in quibuſdam antiquioribus*, Omnis homines *ſcriptum ſit; hoc tamen loco, non* omnis, *ſed* omnes, *legendum eſt. id quod partim manu ſcripti lib. partim Cariſius lib. 1. de Analogia agens, confirmat.*

48 compleri. *Variant hic veteres libri, cum ſic non nulli, alij* impleri *habeant. & quamquam idem eſt vtrobique ſenſus, prior*

tamen lectio verior. nam in Iugurthino: Luctu atque cæde omnia complentur. D. quoque Augustinus libro primo de ciuitate Dei ad Marcellum, compleri, *non* impleri, *legit.*

ex bonis initiis, orta sunt. *In manu scripto quodam scriptum comperi,* ex bonis rebus vel domesticis orta sunt. *nihil interim muto.*

sint misericordes in furibus ærarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur. *Etsi hæc est vulgata receptaque lectio, multorum quoque veterum codicum auctoritate comprobata, non celabo tamen perantiqui cuiusdam libri scripturam.* sint misericordes in furibus ærarij; caueant, ne illis sit periculum, dum sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis scelestis parcunt, bonos omnes perditum eant.

næ ista vobis mansuetudo. *Sic omnes impressi libri. Quidam ex manu scriptis meis:* sed cauete ne ista vobis mansuetudo. *Alij,* vereor ne ista mansuetudo. *quomodo & Felicius Durantinus legit, sed malé. nam Donatus in Andriam Terentij hunc locum citans, vulgatam lectionem sequitur; & iccirco hoc modo legendum puto.* Atque etiam armatos dimittatis? næ ista vobis mansuetudo & misericordia. si illi arma ceperint, in miseriam vertet. *vt verba illa,* Atque etiam armatos dimittatis, *per interrogationis signum efferantur: quod & doctis quibusdam placere video.*

vigilando, agendo, bene consulendo. *Sic quidem omnes habent codices prælo excusi. perantiquus liber,* vigilando, agendo, bene operando, vel consulendo. *Si mihi tamen, quod sentio, dicere liceat, puto hæc verba,* vel consulendo, *aliunde in textum orationis irrepsisse: cuius meæ suspicionis ea est ratio; quòd in antiquo libro,* bene operando, vel consulendo, *scriptum inueni. Nam cum agendi duo possint esse actus, operari videlicet, & consulere, hæc primo in ora libri scripta fuerunt, eaque deinde scriptor librarius in contextum recepit. Huc etiam accedit quod Seruius verba illa,* bene consulendo *omiserit: ita enim hunc locum profert,* Non votis, neque suppliciis muliebribus deorum auxilia comparantur. vigilando, laborando, prospere omnia cedunt. vbi socordiæ tete atque ignauiæ tradideris, nequicquam deos implores.

senati decretum sit. *Vulgati omnes, quibus cum faciunt antiqui mei,* senatus decretum sit, *habent. Nos* senati decretum sit *restituimus, ex Charisio locum hunc citante. Est autem senati, genitiuus antiquus, qui etiam in inscriptione veteri reperitur, quæ in agro Veronensi exstat, verbis ad hunc modum conceptis:* 54

SEX.

SEX. ATTILIVS. M. F. SARANVS. PROCOS. EX. SENATI. CONSVLTO. INTER. ATESTINOS. ET. VICETINOS. FINIS. TERMINOSQVE. STATVI. IVSSIT. *& in Sallustij libris Historiarum, Senati decreto seruiendum ne sit. Sed &* senatuis *veteres dixerunt: id quod Helenius Acron, ad Terentianum illud in Adelphis,*

Nunc exacta ætate, hoc fructi pro labore ab his fero,

adnotauit: & senatis consulto *Sisenna lib.* III. *Histor. Simul & senatis consultis clarissimis amplificatis.*

55 Non de diuitiis cum diuite, neque de factione cum factioso, sed cum strenuo de virtute, cum modesto de pudore, cum innocente de abstinentia certabat. *Ita nos totum hunc locum restituimus; cum antea in vulgatis receptisque libris legeretur,* Non diuitiis cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, abstinentia certabat. *Confirmat autem veterum codicum scripturam Q. Curtius lib.* IIII. *Iam non de gloria, sed de salute, &, quod saluti proponitis, de libertate pugnandum est. Cicero in Diuinatione in Verrem, Ecquis vnquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit?*

Postquam, vti dixi. *Manuscriptus quidam,* Postquam autem senatus. *Nos nihil mutamus, neque tamen antiquam scripturam damnamus.*

57 verba virtutem viris non addere. *Dictionem* viris *hoc loco restituimus in omnibus editionibus omissam; eamque addendam esse, & Felicius Durantinus confirmat. Quin & ipse Sallustius in bello Iugurthino, Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent.*

58 præterea necessitudo quæ etiam timidos fortes facit. *Hunc locum Nonius citat, in dictione Necessitudo. Sed Nonij verba, adeo mancæ deminutæque leguntur, vt nullus certus ac idoneus sensus ex iis elici possit. Verba eius quo clarior res sit, apponam. Necessitudo pro necessitas. Sallustius Iugurthino bello: Etiam iam ante Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo quæ etiam timidos fortes facit. Ego verba hæc non errore librariorum ita scripta esse, sed Nonium, vt in aliis multis, memoria lapsum existimo. nam verba illa, Etiam iam ante Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo, legenda sunt hoc pacto: Etiam iam ante Iugurthæ filia Boccho nupserat. verum ea necessitudo, apud Numidas, Maurosque, leuis ducitur. Neque sententia horum*

 verbo-

verborum huic loco est conueniens: nam apud Sallustium, necessitudo *pro* affinitate; *apud Nonium vero pro* necessitate *ponitur. Verba quæ sequuntur*, quæ etiam timidos fortes facit, *ex hoc loco desumta sunt, eaque legenda & ponenda sunt post illa*, Necessitudo pro necessitas. *Sall. Catil. bello. eiectis explosisque ceteris, quæ apud Nonium primo loco ponuntur.*

quod si virtuti vestræ fortuna inuiderit. *Quidam manuscripti codices*, quod si forte virtuti vestræ fortuna inuiderit. *nec reijcienda lectio.*

ipse cum liberis. *Docti quidam legendum existimant*: ipse Catilina cum liberis. *Alij*: ipse Catilina cum libertis. *At mihi dictio* Catilina *ex annotatiuncula nata videtur, nec antiqui libri eam habent.* 59

strenui militis, & boni imperatoris officia, simul exsequebatur. *Videtur respexisse ad Homericum versum, quem de Agamemnone scripsit:*

Ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερὸς τ' αἰχμητής.

quo ita Alexander Magnus delectabatur, vt eum omnibus Homericis versibus præferret, quasi ea duo in ipso essent.

paullo diuersi, alis alibi stantes, omnes tamen aduersis vulneribus conciderunt. *Ita hunc locum ex Carisio, Prisciano, & Diomede restituimus; cum in omnibus libris, prælo excusis, legeretur*, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant. *Neque vero me fugit, hunc locum ab aliis quoq. animaduersum ac notatum; eum tamen in contextum nondum receperunt. Ego, cum hæc vera sit huius loci lectio, in textum eam recipere non dubitaui. Confirmant enim, præter grammaticorum auctoritatem, & verba paullo ante præcedentia:* Eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit. *Dixit* alis *antiquorum more. sic Plautus in Milite:* 60

Qui nisi adulterio studiosus, nulli ali rei est improbus.

& Catullus Epigrammatis:

Coniugium quod non fortior ausit alis.

paullulum etiam spirans. *Ita in veteribus libris legitur, vulgatis omnibus reclamantibus; in quibus*, paullulum etiam adhuc spirans, *scriptum est. sed prior vera, & ingenua est, vt opinor, lectio, eamque secutus sum.*

CYPRIA-

CYPRIANI A POPMA PHRYSII IN C. SALLVSTII CRISPI BELLVM IVGVRTHINVM EMENDATIONES.

61 CEterasque bonas artes. *Hæc lectio in omnibus peruulgatis exemplaribus, & quatuor manu descriptis reperitur. Verum in duobus peruetustis libris,* Aliasque bonas artes *scriptum animaduerti; quomodo & Donatus citat, act.* II. *scen.* II. *in Eunuchum Terentij. Nos tamen hic vulgatam receptamque lectionem non mutauimus. Etenim apte sane quadrat cum illo Catilinarij loco: Namque auaritia, fidem, probitatem, ceterasque bonas artes subuertit.*

vires, tempus, ingenium. *Impressi quidam codices,* vires, tempus, ingenium, ætas, *habent. Vincentius Castiloneus se dictionem* ætas, *in nullis manu scriptis reperisse affirmat. Ego in duobus codicibus in pergameno descriptis inueni. quod lectorem admonere volui, etsi in contextum non receperim.*

neque regerentur magis casibus, quam regerent casus. *Quidam in suis manu scriptis libris datiuum,* casibus, *deesse, refert. Ego consentientibus antiquis libris, eum minime delendum censeo. In vno tamen manu scripto permutato verborum ordine legitur,* neque casibus regerentur magis, quam regerent casus.

62 neque illi quibus per fraudem ius fuit. *Sic omnes habent impressi libri, quos viderim; neque aliter manu scripti quidam. In vno perantiquo libro scriptum comperi,* neque illis quibus per fraudem concessum ius fuit. *quam lectionem quamuis non probem, silentio tamen præterire nolui, præsertim cum eam & Ascensianus & Beroaldinus codex agnoscant.*

cædem, fugam, incendia. *Dictionem,* incendia, *hoc loco restituimus, a librario properante, vel aliud agente, in omnibus editionibus omissam. eamque addendam esse intelliges, si præcedentia cum sequentibus conferas, & locum accurate totum excutias.*

63 furtim & per latrocinia potius. *Manu scripti quidam,* furtim & quasi per latrocinia potius. *Ego, quamuis vulgatam scripturam non mutauerim, non tamen hanc damno.*

65 neque per vim, neque per insidias. *Sic manu scripti libri. eaque lectio mihi magis probatur, tametsi parum intersit.*

noui atque nobiles. *Ita impressi, ita antiqui omnes habent. Nonius in dictione Tempestas:* noui atque ignobiles *legit. Ego tamen, pace Nonij dixerim, non* ignobiles, *sed* nobiles *legendum puto: idque verba statim sequentia aperte, dilucideque commonstrant. Credo autem ansam errori Nonio dedisse dictionem* Noui: *cui cum* ignobilis *responderet, non inspecto Sallustij libro, sed memoriæ confidens,* noui atque ignobiles *scriptum fuisse putauit.*

neu aliquibus largiri insuesceret. *In multis legitur:* Neu 65
quibus largiri insuesceret. *& ita alij in suis quoque scriptum fuisse testantur. Ego nihil muto.*

cum liberis. *Sic codices antiqui habent. & supra:* tamen postquam hominem adolescentem exacta sua ætate, & paruis liberis, magis, magisque crescere intelligit. *& infra:* quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti.

huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse. *Ita codices vulgati, quibus cum consentiunt nonnulli manu scripti. Ego, licet hanc scripturam religiose conseruandam putem: proponam tamen lectionem quam in vno codice perantiquo reperi:* Dicitur huiusmodi orationem cum Iugurtha habuisse.

Paruum ego te Iugurtha. *Sic cuncti impressi habent. Donatus* Paruulum *legit, Terentianum illud in Andria exponens: Ego postquam te emi à paruulo. tale est, inquit, apud Sallustium:* paruulum ego te Iugurtha.

officio, & fide parantur. *Antiquus quidam codex:* Obsequio 67
& fide parantur. *sic & Terentius in Andria: Obsequium, inquit, amicos, veritas odium parit. Non tamen sum ausus vulgatam scripturam delere, ceteris libris dissentientibus, in quibus ea reperitur.*

Vos autem Adherbal, & Hiempsal, colite, veneramini & obseruate talem hunc virum. *In omnibus antiquis, nouisque, quæ vidi, exemplaribus, locus hic mancus, deminutusque fuit. eum nos repleuimus ex Prisciano, locum hunc citante.*

Iugurtha inter alias res iacit oportere. *Quidam prælo excusi codices,* Iugurtha inter alias res ait oportere. *Nonnulli ex manu scriptis meis:* Iugurtha inter alias res dicit oportere. *Nos tamen* iacit *legendum arbitramur, ob rationes quas illi adferunt, qui ante nos in Sallustium Castigationes scripsere.*

quam quisquam ratus erat, descendit. *Secutus antiquorum* 68
codicum fidem, locum hunc sic scripsi, damnata vulgata lectione, in qua verbum erat *omissum est. Nam paullo ante,* Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. *Quare minime illis assentior, qui*

ver-

verbum erat, *ex glossa inepti alicuius & insulsi litteratoris irrepsisse putant.*

69 quam maximas potest copias parat. *Sic ex duorum manu scriptorum codicum consensu legimus: & ita nonnulli in vetustioribus suis impressis, & Merseburgensi exemplari scriptum fuisse testantur. Confirmant hanc scripturam verba sequentia: Adherbal vbi intelligit eo processum, vti regnum aut relinquendum, aut armis retinendum esset, necessario copias parat. &, Consul impeditus a trib. pleb. ne quas parauerat copias. & iterum Igitur explorato hostium itinere, in spe victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maximas potest copias omnium generum parat. & lib. 1. Histor. Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copiis, quas parauerat, accersiuit.*

sed vbi res ad certamen venit. *Manu scripti quidam*, sed vbi rex ad certamen venit, *habent. sed vtraque lectio sustineri potest.*

Iugurtha homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus. *Canteri liber hoc modo hunc locum profert*: Iugurtha hominum, quos terra sustinet, sceleratissimus. *non contemnenda lectio.*

70 secundum ea si desideranda erant, vti debitis, vterer. *In nonnullis manu scriptis inuenio*, sed ea si desideranda erant, vti debitis vterer. *Quam lectionem & impressi quidam habent. Locus hic obscurissimus est, & doctos etiam homines diu torsit. Ego sensum hunc esse existimo: Conqueritur Adherbal optare se, vt a P. R auxilium petere possit, non ob maiorum beneficia, sed ob propria in remp collata: tum enim iis, tamquam sibi debitis, vti posset. Sed quoniam contra accidit, & Iugurtham hominem sceleratissimum cognouerit, qui contemto P. R. imperio, Masanissæ nepotem & illorum amicum, regno, fortunisque omnibus expulerit, eorum se nunc auxilium & opem implorare, quibus tamen, quod sibi miserrimum est, cogitur prius oneri, quam vsui esse.*

72 summa ope niti. *Eruditi nonnulli viri legendum arbitrantur*, maxima ope niti. *priorem lectionem in meis libris inueni; & confirmat Sallustius in initio Catilinarij: Omnis homines qui sese student præstare ceteris animalibus. & in Iugurthino, Nobis ob merita sua carus, vt idem senatui populoque Romano sit, summa ope nitemur. &, Sed ab iisdem regis fautoribus summa ope enisum. item, Contra eos summa ope nitebatur. &, Vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitimini. & in oratione ad Cæsarem de rep. ordinanda, M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate.*

quæ me premunt ærumnas. *Scripti quidam libri*: quæ me premunt miserias. *vt paullo ante*: cuius impio facinore, in has miserias proiectus sum. *& iterum*: fratris mei necis, mearumque ærumnarum graues pœnas reddat. *Si quis tamen non* miserias, *sed* ærumnas *legendum existimat, habet codices quos sequatur.*

seuere vindicandam. *Nonnulli codices* dire vindicandam. *Sed nos priorem lectionem sequemur, quam plurima exemplaria comprobant.* 73

qui Cos. C. Graccho & M. Fuluio interfectis, acerrime vindictam, &c. *Omnes fere vulgati, impressique codices:* Quia consul, C. Graccho & M. Fuluio interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat, *habent. Ego hanc scripturam, quam in antiquis libris inueni, elegantiorem, veriorémque arbitror. Cum enim C. Gracchus tribunus plebis, legem agrariam tulisset, eaque post tribunatum abrogaretur, cum Fuluio Flacco, vi sceleratorum hominum corroborata Auentinum occupauit: quos tamen L. Opimius consul, ex senatus decreto, quo cautum erat, ne quid resp. detrimenti caperet, immissis sagittariis oppressit. Neque Opimio auctores seditionis necasse satis fuit, sed & tria millia hominum interfecit. quare à Q. Decio in iudicium vocatus, defendente Carbone, senatus eum periculo liberauit. Tandem à Iugurtha magnitudine pecuniæ à bono, honestoque in prauum abstractus, reus Manlianæ rogationis factus, eiectus est à patria. Cicero inuectiua prima in Catilinam:* Decreuit quondam *senatus, vt L. Opimius videret, ne quid resp. detrimenti caperet. nox nulla intercessit, mox interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus: Occisus est cum liberis M. Fuluius consularis. Pro Sestio: Vnus in hac ciuitate, quem quidem ego possum dicere præclare vir de rep. meritus, L. Opimius indignissime concidit. cuius monumentum celeberrimum est in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrachino relictum est. atque hunc tamen flagrantem inuidia propter interitum G. Gracchi semper ipse P. R. periculo liberauit, alia quadam ciuem egregium iniqui iudicij procella peruertit. Et in Pisonem; L. Opimius eiectus est à patria, is qui prætor, & consul maximis remp. periculis liberarat. non in eo cui facta est iniuria, sed in iis qui fecerunt sceleris ac conscientiæ pœna remansit. Vide eundem in Bruto, & de Legibus.* 74

velle & censere eos ab armis discedere, de controuersiis suis, iure potius, quam bello disceptare; ita seque illisque dignum esse. *Locus hic in omnibus vulgatis libris mancus deminutusq.* 78

fuit:

fuit: quem nos additis his verbis, De controuersiis suis iure potius, quam bello disceptare, *suppleuimus ex codice Parcensi, quem nobis præstitit Gosuinus Riuius, vir cum religiosus, tum humanus. & sane abesse non possunt: sed negligentia librariorum omissa sunt, qui auctorem nostrum & aliis in locis frequentissime male multatum reliquerunt, ablatis aliquot verbis. Neque id, quod magis dolendum, in Sallustio solum. sed etiam in Cicerone, Liuio, Plinio aliisque multis auctoribus accidit, in quibus emendandis, doctissimi viri certatim laborant, quod germana lectio, eorundem indigna temporum iniuria deprauata tandem priscum recipiat nitorem, ac in integrum restituatur. Sed Ciceronis mentio paullo ante habita nos admonet, vt locum quendam summi illius oratoris, in omnibus exemplaribus corruptissimum, huc adscribamus. Eius verba ad senatum, & ceteros, hæc sunt: Amicosque in patris eius fide, atque iudicio probatos hortatus sum. quæ ex vetustissimo illo, & omnium integerrimo codice, ex quo infinita pæne loca Titus à Popma in Emendationibus suis in Epist. ad Familiares restituit, quas breui in communem rei litterariæ vtilitatem emittet, hoc pacto legenda sunt: Amicosque patris eius, atque aui iudicio probatos hortatus sum.*

sed is rumor clemens erat. *Alij*, Sed his rumor clemens erat, *scripserunt. Sed cum in antiquis libris, & Prisciano prior lectio reperiatur, eam retinendam censeo.*

79 nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. *Locus hic, librariorum incuria, turpiter fœdatus est, nonnullique eruditi viri. summo studio. summaque industria elaborarunt, vt antiquam & sinceram lectionem restituerent. Sed quamuis diu, multumque quæsierint, nihil excogitare potuerunt. quod aliquo modo veterem scripturam referret. Non celabo lectorem quorundam opinionem, existimantium hoc pacto esse legendum:* Nisi tamen intelligo illum, supra quam ego sum, petere, & simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. *Et hanc quidem lectionem confirmari ex eo putant quod paullo ante scribit Sallustius, Iugurthæ nihil carius auctoritate senatus fuisse, & ita ab adolescentia vitam instituisse, vt ab optimo quoque probaretur. virtute, non malitia P. Scipioni summo viro placuisse.*

80 vti libet consulite. *Manu scripti quidam:* vti placet consulite. *vulgatam tamen lectionem quo libentius retineam facit, quod eam plurium codicum auctoritate comprobatam inuenio.*

hi quod in inuidia res erat. *Ita in vulgatis, impressisq. libris legitur.*

legitur. *Ego in duobus manu scriptis cod. reperi:* Sed quia in Numidia res erat. *quare docti deliberent quomodo legendum sit.*

prolatandis consultationibus. *Ita legendum, non, ut alij volunt*, protelandis consultationibus. *Sallustius in Catilinario: illos dubitando, & dies prolatando magnas opportunitates corrumpere. Idem in oratione Philippi, libro Historiarum primo: Neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in solitudine retineat. Liuius libro II. ab V. C. Prolatandis igitur comitiis cum magistratu dictator abisset, res ad interregnum rediit.*

per saturam. *Manu scripti quidam libri*, per satyram legem *habent. Sed siue vulgatam, siue antiquam lectionem sequamur, sensus meo iudicio est apprime commodus. Fuit lex Satyra, Festo auctore, ex multis aliis legibus conferta. Itaque in sanctione legum adscribitur, Neue per Satyram abrogato, aut derogato. T. Annius Luscus, in ea quam dixit aduersus Ti. Gracchum: Imperium quod plebes per Satyram dederat, id abrogatum est. & C. Lalius in ea quam pro se dixit: Dein postera die, quasi per Satyram sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Hac Festus. ex quibus satis euidenter apparet, Sallustium hac verba ex oratione Lalij, in hanc historiam transtulisse, multaque alia à veteribus sumsisse: vt non sine caussa olim hoc Epigrammate eum incesserint:*

Et verba antiqui multum furate Catonis
Crispe, Iugurthina conditor historia.

Deinde lex Satyra, lege Cacilia & Dedia, abrogata fuit: id quod Cicero, in oratione pro Domo sua, testatur: Decreuit, inquit, senatus M. Drusi legibus, qua contra legem Caciliam & Dediam lata essent, populum non teneri. & infra: Qua est quasi alia vis, qua sententia Cacilia legis, & Dedia, nisi hac; ne populo necesse sit in coniunctis rebus compluribus, aut id quod velit suscipere, aut id quod nolit repudiare. Hinc Piscennius Festus libros suos Historiarum per Satyram inscripsit quod ex multis, variisque libris collecti, & in vnum volumen digesti essent: quemadmodum & Pandect. opus, ex immensis I. C. libris, in L. auctoritate, suasioneque Iustiniani redacti sunt. id quod ex eius, in Π prafatione intelligitur, in qua sic scribit: Et primi anni hoc opus legentibus tradebatur, non secundum edicti perpetui ordinationem, sed passim, & quasi per Satyram collectum, & vtile cum inutilibus mistum, maxima parte inutilibus deputatis: id est nullo ordine, sed confuse ac perturbate, dummodo hinc, modo illinc, aliquid decerpitur. Sic Sosipater Carisius, libro II. Nam omnia in se capit quasi collecta per Satyram, concessa sibi rerum varia potestate.

noa

85 non manu, neque vi. *Quidam*, non manu neque vi censeo, *legunt. sed in meis manu scriptis, & codice Aldino, verbum censeo omissum est. præcedenti enim versu,* quid igitur censes, *inquit; idque errori occasionem dedit. & in Catilinario Sallustius: Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo; Publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent, neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra remp. & salutem omnium facturum. Neque enim hoc loco verbum Censeo, bis repetitum est, in antiquis, & impressis quibusdam libris: & ob id, cum multo verior, tum elegantior est hæc lectio.*

vos autem inuicti ab hostibus. *Impressorum, antiquorumque codicum lectio est,* Vos autem, hoc est populus Romanus, inuicti ab hostibus. *Ego verba illa,* hoc est populus Romanus, *deleui. Fieri namq. solet, vt in margine, glossematis vice, quædam adiiciantur, quæ deinde ab iis qui libros exscribunt imperitis, vt id genus hominum esse solet, in textum irrepant. Neque vero me fugit, nonnullis, quibus nihil placet immutari in vulgatis, impressisque libris, hanc meam emendationem non placituram. Fremant licet isti, spument, sibilent, dicam tamen aperte quod sentio: Si patres maioresque nostri, attentiori cura in veterum scriptis conseruandis laborassent, non artium plurimarum scientia, quarum adiumento ad vitam bene beateque instituendam indigemus, desideraretur. Si, inquam, nihil ab illis immutatum fuisset, non ea quæ à sapientissimis viris, magno labore, magnisque vigiliis sunt elucubrata, tam mutila, trunca, & pluribus plagis quam Orpheus ille à Threïssis mulieribus concerptus, nostram ad ætatem peruenissent. Vnde obsecro maiores errores, quam ex corruptis, & deprauatis libris promanarunt? videre id licet in iure nostro. in quo interpretando, cum in mendosos codices incidissent Accursius, Bartolus, Iason, Zasius, aliiq. iuris veteris interpretes, in maximas difficultates, & plus quam Cimmerias tenebras deuenerunt. Quamobrem cum omnis nostra Latini sermonis locutio ex veterum scriptis emanet, eaque deprauate leguntur, qui in iis emendandis operam & studium suum ponit, non solum id agit, vt melius intelligi possint, sed id etiam non minus, vt rectius quoq. si quis quid scribere voluerit, id agi possit. Et veluti qui impurum et turbidum fontem, ex quo multi riui deducuntur, purgat, non id tantum facit, vt fons ipse nitidior sit, sed & vt riuuli quoq. ipsi qui lutulenti antea & impuri fluebant, puriore unda accepta, & adspectu gratiores,*

& potu

& potus suauiores fiant. Sic is qui deprauata veterum scripta emendat, quasi fontem ipsum perpurgat, nec id facit solum, sed vt ea quæ à vobis edita, ab fonte illo quasi quidam riuuli deriuantur, elegantiora esse possint.

Neque ego vos Quirites hortor, vt malitis ciues vestros perperam, quam recte fecisse. *Hoc loco particulam* iam *sustuli ex consensu omnium manu scriptorum cod. quæ in vulgatis libris post verbum* maliti *erat. Sensus autem horum verborum & Glareanum, & multos post illum torsit, diu me quoque suspensum tenuit. tandem puto ita accipiendum esse. C. Memmius cum superbiam, & auaritiam nobilium accusaret, quod ante oculos ciuium magnifice incederent, triumphos ostentarent, senatus auctoritatem proderent, domi, militiaque remp. venalem haberent, videbantur ciues iniuriam reip. & sibi illatam effrenato & præcipiti furore vindicaturi. eos his verbis, atrocitatem rei leniens, hortatur Memmius, ne id facerent, neue putarent omnia perperam, & sine caussa ab iis facta esse, sed viderent ne semper ignoscendo malis, bonos perditum irent. Atque hæc interpretatio nostra, ipsius Memmij verbis confirmatur. nam paullo ante, Neque ego vos, inquit, hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vti contra iniurias armati eatis.*

Sp. Albinus, qui proximo anno. *Omnes fere prælo excusi codices*, Sp. Albinus is qui proximo anno. *quam dictionem nos reiecimus, ex fide omnium codicum: neque sententia exposcit.* 88

Italia decedere. *Quidam ediderunt*, Italia sæpe discedere. *quam dictionem ex auctoritate manu scriptorum librorum deleuimus. versu enim sequenti sequitur, vnde error irrepsit.* 89

arma capere alij, alij sese abdere. *Etsi omnes excusi codices, quibus cum consentiunt manu scripti quidam*, arma capere, alij sese abdere, *habeant; longe tamen, meo quidem iudicio, concinnior, & elegantior est hæc lectio, quam hic restituimus. Hoc eodem in libro Sallustius: Alij fugere, alij arma capere. &, Monere alij, alij hortari. & iterum, Quam plurimas vxores alij, alij denas habent.* 90

tametsi ipsum cum exercitu, fame & ferro, clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem, &c. *Ex fide librorum veterum ita hic locus legendus erit: quod etiam ante nos alij animaduerterunt. voluimus tamen nostrorum etiam codicum consensum, & auctoritatem producere, quo pluribus quasi testibus, vera & antiqua Sallustio restituatur lectio. De varia autem rerum humanarum vicissitudine, vide quæ in Commentariis nostris, in* 91

librum

librum primum Henrici Mediolanensis, de Controuersia hominis, & Fortunæ diximus: locum enim hunc non parum illustrabunt.

mortis metu minitabantur. *Codex quidam perantiquus,* mortis metu cogebantur. *alij* : mortis metu multabantur. *alij,* mortis metu nitebantur, *ediderunt. Nec desunt, qui in antiquis aliquot libris,* mutabantur, *&* vrgebantur, *&* mutabant, *scriptum reperisse affirmant. Ego vulgatam lectionem sequor, quod ea plurimis meorum codicum exemplaribus comprobatur.*

sicuti regi libuerat. *Passim in omnibus exemplaribus excusis sic legitur. Libri duo calamo exarati:* Sicuti regi placuerat: *quo verbo sæpe Sallustius vtitur. nam supra: propter dissensionem placuerat diuidi thesauros. & infra: atque hoc vtinam à principio tibi placuisset. & iterum: Ita Iugurthæ placuerat speranti mox effusos hostes inuadi posse. Nos tamen nihil mutamus.*

Sed vbi ea Romæ comperta sunt. *Vulgati receptique codices ita habent. Priscianus:* Hæc vbi Romæ comperta sunt, *legit. Sed & ipse Sallustius in Catilinario: Hæc, inquit, vbi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Mallium hostes iudicat. Nos tamen nihil mutamus.*

animo ardebat. *In nonnullis est,* animus ardebat. *quam lectionem nonnulli se in quibusdam libris inuenisse testantur. priorem tamen lectionem, vt veriorem, secuti sunt; quam & ego malim.*

92 otium postquam adepti fuere, acerbius, asperiusque tulere. *Reiecta vulgata lectione, hanc scripturam amplector, vt sinceram, & cum iis quæ sequuntur, congruentem, & consentaneam.*

95 neque muniebantur ea, neque more militari vigiliæ ducebantur. *Locus hic in omnibus editionibus mancus. deminutusque fuit: eum nos ope & auxilio antiquissimi codicis restituimus. Neque hæc priora verba adulterina, vel è glossemate alicuius inserta sunt, sed Sallustiano stylo, & sententiæ huius loci optime conueniunt; loquitur enim de castris; id quod verba paullo ante præcedentia ostendunt.*

adiumenta ignauiæ sustulisse. *Nonnulli ediderunt:* adiumenta ignauiæ sustulisse dicitur: *quæ lectio mihi displicet. nam verbum,* dicitur, *aliunde in textum orationis irrepsit, ac maiorẽ cum gratia abesse potest: præcessit enim verbum Comperio. sed nec Aldinus codex habet.*

vbi quæ Metellus agebat, ex nuntiis accepit, simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. *Antiqui & typis excusi codices, quos quidem mihi videre contigit,* Romæ, *non*

Roma

Roma *habent, mendose & nullo intellectu: nec tamen quisquam mendum subesse sensit. Dubitandi autem occasionem Nonius mihi præbuit, qui totum hunc locum in, Innocens, recitat, omissa dictione,* Roma. *Ego quamquam Nonij Marcelli lectionem ferri sustinerique posse existimem, dictionem tamen* Romam, *vt omnino delerem antiquis libris refragantibus, nulla ratione adduci possum: nam si* Roma *legamus, locus planum apertumque sensum continet.*

Iugurtha extenuata suorum acie consedit. *Aliter hæc verba Priscianus refert lib.* XVIII. *quo loco docet, verbum* Sedeo *apud Latinos diuersos habere casus; subiiciens hæc duo exempla Virgilij:* 97

Tali intus templo diuum patriaque Latinus
Sede sedens.

Idem lib. X.

Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.

Et mox Sallustij: Iugurtha extenuata suorum acie, montem insedit. Verum ego Priscianum memoria lapsum existimo. nam & antiqui libri receptam lectionem retinent; & paullo ante collis meminit: ex eo, inquit, medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens. Itaque nihil immutandum censeo.

cum interim Metellus ignarus hostium. *Sic scripta omnis, & impressa lectio. Sed Donatus act.* II. *scen.* II. *in Terentij Eunuchum hæc ita citat: Cum interea Metellus monte digrediens cum exercitu conspicatus, quidnam insolita facies ostenderet: memoria ne lapsus, an quod in corruptum Sallustij exemplar inciderit, dubito.* 98

ordines restituit. *Quidam libri*, agmen restituit. *Alij*, ordines constituit. *Priorem lectionem & probatissimi quique ex impressis habẽt. Ego nihil interesse existimo, hanc an illam sequaris.* 99

XXX. numero interfecti. *Omnes libri impressi habent*, XL. numero interfecti: *nos* XXX. *legimus omnium librorum veterum auctoritatem secuti, qui vnanimiter hunc numerum expressum habent. cumq. & alij nonnulli se in suis inuenisse testantur.* 101

& pæne imprudentia admissum facinus miserabile foret. *Quidam legi volunt:* & pæne imprudentia admissum esset facinus miserabile. *alij & verbum* foret, *&* esset *sustulerunt. qua ratione ducti id fecerint ignoro. fecisse tamen suspicor non sine caussa. Ego tamen hoc loco verbum* foret, *reposui, codices duos manu scriptos secutus. atque ita esse legendum declarat locus ille in Catilinario: eo die, post conditam vrbem Romam, pessimum facinus patratum foret. vtitur sæpe verbo* foret *Sallustius.*

igitur

igitur pro metu repente gaudium exortum. *Omnes mei, & antiqui, & impressi codices consentiunt, quare nihil immutaui. Prisciani tamen lectionem proferre non ingratum fore arbitror. Ea autem hæc est:* pro metu repente gaudium mutatur.

102 qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. *Hæc verba varie coniectandi materiam subministrarunt iis qui in Sallustium annotationes scripsere: Glareanus quidem se ignorare confitetur, quid illud* alienis *significet. Badius rationem coniecturamq. iniit quandam haud mihi satis probatam. Quamobrem hanc esse existimo huius loci sententiam. Metellus cum agros vastaret, oppida, castellaque temere munita caperet, ea formidine Numidæ perterriti, frumentum, omniaque quæ ei vsui essent, dederunt: vnde maiorem cladem Iugurtha accepit, quam si parum feliciter cum Metello pugnasset. Nam cum omnem spem in fuga poneret, magnisq. itineribus Metellum anteuenerat, eum sequi cogebatur: & dum propria loca defendere non posset, in iis nunc, quæ ab eo defecerant, & in Metelli potestatem venerant, bellum gerere oportebat. Hunc esse horum verborum sensum, coniecturam inde capio quod paullo ante dixit, Iugurtham à Metello superatum, sese in loca saltuosa, & natura munita recepisse. Eum vero Metellum in alienis locis insecutum, his verbis ostendit: Exercitum plerumque in iisdem locis opperiri iubet, ipse cum delectis Metellum sequitur.*

103 supplicia decernere. *Ita legendum, non, vt quidam habent codices,* supplicationem decernere. *frequenter enim Sallustius suppliciis pro supplicationibus vtitur: id quod in Catilinario ostendimus.*

104 præterea picem cum sulphure, tedam mixtam, omnia ardentia mittere. *Variant in huius loci lectione libri calamo exarati. quidam:* pice & sulphure tedam ardenti mittere. *alij:* picem sulphure, & teda mistam ardenti mittere. *alij:* picem & sulphur, & tedam mixtam ardentia mittere. *Sed his lectionibus reiectis, ita sine dubio vt nos restituimus legendum. Librarij mendose* pice *scripserunt.*

106 non vti equestri prœlio solet. *Quidam impressi & antiqui codices:* non vti equestri prœlio fieri solet. *quæ lectio sustineri non potest. nam semper Sallustius verbum* fieri *omittit: & ex glossa inepti & indocti librarij, in contextum irrepsit. id quod in bello Catilinario, ac Iugurthino, nec non in fragmentis Historiarum videre licet quæ nobis reliqua cum temporum, tum hominum fecit iniuria.*

is eo tempore. *In duobus manu scriptis legitur*, nam is eo 109 tempore. *& infra*, nam is ciuis ex Latio erat. *quare addendum ne sit, docti videant.*

morbis confectus. *Quidam edidit*, moribus confectus. *sed* 110 *vulgatam lectionem antiquorum codicum auctoritate confirmatam magis probo. nam & paullo post*, Hominem ob morbos animo parum valido, secunda oratione extollit.

& equites Romanos milites, & negotiatores. *Sic habent omnes fere libri in pergameno descripti. Non celabo tamen lectorem, antiqui cuiusdam libri scripturam:* Et equites Romanos multos, & negotiatores.

in ea tanta asperitate, tamque sæuissimis Numidis. *Ita le-* 112 *gendum ex vetustis libris. qui hac in parte sinceri, incorruptique sunt, vulgatis omnibus mendosis, in quibus particula* tamque *omissa est. confirmat hanc correctionem meam eodem in libro Sallustius: Tanto tamque vtili labori meo, nomen inertiæ imponant. Et in Catilinario, In tanta itaque, tamque corrupta ciuitate.*

equites in primo latere. *Reperi in vno manu scripto*, equites 113 in primo latere ponit. *Sed nihil mutandum puto.*

Ibidem, Pedites quam arctissime ire. *Aliquot manu scripti & typis excusi codices*: Pedites quam arctissime pergere *Nos* ire *scripsimus, veterum librorum fidem secuti. infra: Aulum Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad opidum Laris, vbi stipendium & commeatum locauerat, ire iubet. Item in eodem libro, Ille statim L. Syllam, & Aulum Manlium legatos ire iubet. & iterum, Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet. Errori occasionem dedit, quod versu proximo* pergere *sequitur.*

placide respondit. *In vno manu scripto* benigne respondit 114 *scriptum fuit. vtrumque mihi placet, & vtroque modo loqui consueuit Sallustius. nam & supra: tamen pro tempore benigne respondit. & infra: Ad ea rex satis placide verba facit. & alibi coniungit: Ad ea Bocchus placide & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit.*

milites religione. *Locus hic varie scriptus est in codicibus an-* 116 *tiquis. Alij enim habent:* milites pro religione. *Alij sic:* milites religiosi pluuia magis vsi. *Vetus exemplar*, milites legionum. *quod rectius, alij iudicent.*

Vineas agere, superque aggerem iacere, & super aggerem, impositis turribus, opus, & administros tutari. *Quidam antiqui &*

qui & impreſſi codices: Vineas agere, ſuperque eas aggerem iacere. *Glareanus ex ingenio reponendum putat*: Inſuper aggerem iacere; ſuperque aggerem impoſitis turribus, opus miniſtros tutari. *Ego aliquando putaui locum hunc transpoſitis verbis à Salluſtio ſcriptum fuiſſe*: Vineas agere, eaſque ſuper aggerem iacere, *quod hanc lectionem ſenſum planum & apertum continere arbitrarer. Sed cum in duobus manu deſcriptis quos multis in locis ſinceros & incorruptos eſſe cognoui, diuerſam ab impreſſis lectionem inuenerim, (in vno enim particula* ſuper *deerat, in altero*, opus adminiſtroſque tutari *legebatur) venit mihi in mentem dubitare, anne etiam*, Vineas agere, aggerem iacere, & ſuper aggerem impoſitis turribus opus, ad miniſtroſque tutari, *legendum ſit. Suſpicionis meæ ea eſt ratio, quod eodem in libro ita locutus eſt Salluſtius*: vineas agere, aggerem iacere: aliaque quæ incœpto vſui forent, properare.

119 alioſque domi honores inſtituere. *In omnibus impreſſis ſcriptum legitur*: Aliique illis domi honores inſtituti. *ſed multo verior lectio à nobis hoc loco reſtituta.*

127 procliuiuſque fuit. *Quidam libri*, proniuſque fuit. *vtrumque non male, etiamſi nihil mutaui.*

Quæ poſtquam glorioſa modo neque belli patrandi cognouit. *Alij*: Quæ poſtquam glorioſa facta ſunt, neque belli patrandi copiam cognouit, *caſtigarunt; adiuti, vt opinor, ab antiquis libris. Sed ea mihi diſplicet lectio nam duo hæc verba* facta *&* ſunt, *ab imperito, qui ſenſum parum integrum credebat, addita ſunt, nonnulla item deſunt, ſine quibus ſenſus perfectius non eſt. Conſeruandam igitur puto priorem hanc lectionem, eoque minus immutandam, quod & Priſcianus libro* XVIII. *ita legat. Verba eius hæc ſunt: Romani quoque frequenter hac prætermiſſione vtuntur in genitiuo nominum, quæ ſupinorum terminationes habent: vt, populi ſeruandi laborat. reip. defendendæ periclitatur. deeſt cauſſa. Salluſtius in Iugurthino: Quæ poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognouit. Senſus autem hic eſt: Marius cum res bellicas ſtrenue, prudenterque gereret, & nihil Iugurtha agere, nihil moliri poſſet, quin conſiliis, & inſidiis eius anteueniret, ea præclara facinora glorioſa quidem ei fuere, non tamen belli patrandi copiam præbuere.*

128 oppidum magnum, atque valens. *Vulgati libri*: oppidum magnum, atque validum. *Nos pro* validum, valens *repoſuimus, duorum manu ſcriptorum cod. fidem ſecuti. idque antiquitatem ſapit. & eodem in libro opulens, non opulentum, dixit Salluſtius.*

lacte & ferina vescebantur. *Nonnulli manu scripti & impressi codices,* Lacte, & ferina carne vescebantur, *habent. Ego dictionem* carne, *numquam à Sallustio scriptam fuisse arbitror, sed ab imperito quodam, qui tamen sibi valde doctus videretur, solœcismum committi existimans, additam: ignorans sæpe apud probatos auctores solœcismum inueniri: vt in hoc versu Virgilij:*

Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.

deest enim carnis. Sic apud Ciceronem de Diuinatione in Verrem: Siquis vestrum iudices, aut eorum qui adsunt forte miratur, me, qui tot annos, in caussis iudiciisque publicis, ita sim versatus, vt defenderim multos, læserim neminem, subita nunc mutata voluntate, ad accusandum descendere. Toto enim hoc exordio, solœcismi species continetur, nisi addas. &, aut idem: vt sit, & subito nunc mutata voluntate ad accusandum descenderim. id quod Pedianus quoque obseruauit.

ignaris omnia parare. *Secutus sum codices antiquos, in quibus ita scriptum est, quemadmodum edendum curaui: & ita esse legendum sensus ipse postulat.* 115

in hostium potestate. *Duo manu scripti cod.* In hostium deprehensa potestate. *Neque hæc scriptura absurda cuiquam videri debet, etsi non omnium veterum librorum auctoritate confirmata sit.*

more humanæ cupidinis, ignara visundi animum aduortit. 131
Nonius Marcellus, & A. Gellius, ita hunc locum recitant vt passim in vulgatis, excusisque libris legitur. Antiquorum tamen codicum mira est in huius loci lectione varietas. Quidam enim habent, More humanæ cupidinis ignara visundi animum accendit. *Alij,* more ingenij humani, cupidus difficilia faciundi, animum vertit. *Alij:* more ingenij humani cupido difficilia faciendi animum accendit. *Lector sequatur quod velit.*

pollicetur sese ducem itineris: periculique nihil esse docet. *Secuti veterum codicum fidem, qui in hoc omnes conueniebant, ita hunc locum restituimus. Sed & Plantinus hanc lectionem in margine sui codicis adnotarat.*

ac sæpius eadem adscendens, descendensque, dein statim 132
digrediens. *Vereor ne hic locus corruptus sit, non parum sane mihi suspectus est, quod in melioribus libris dictionem* descendensque *non inuenerim. de quo eruditi iudicent.*

testudine acta succedere. *Sic habent omnes codices vulgati. In vno manu scripto cod. comperi:* Testudine clypeorum acta succedere.

vineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis. *Hæc verba, item incenſis in quibuſdam libris manu deſcriptis deſiderantur. Ego tamen minime delenda cenſeo: nam apud veteres, vineæ quoque incendi poterant, id quod ex iis intelligi licet, qui de re militari ſcripſere.*

ceterum dum ea res geritur. *Quatuor manu ſcripti cod.* ceterum dum ea res agitur. *non contemnenda ſcriptura.*

133 perſcertus hiſtoriam. *Dictionem* hiſtoriam *nullis quos quidem ego viderim, manu ſcriptis libris reperi. ſenſum tamen eam expoſcere opinor.*

quibus rebus & artibus. *Manu ſcripti quidam,* quibus rebus & aliis, *habent. In aliis τὸ* artibus *omiſſum eſt. Ego tamen ita legendum puto, vt habent vulgati, impreſſique libri.*

134 quamplurimum in Numidiam copias adduceret. *Nonnulli in pergameno deſcripti libri:* quamplurimas in Numidiam copias adduceret. *Alij:* Quam maximas in Numidiam copias adduceret. *Ego vulgatam lectionem retineo, atque amplector.*

vix decima parte die reliqua inuadunt. *Corrupti hoc loco erant, quidam formis excuſi codices, qui pro* die, diei *ſcriptum habebant. Nos antiquam, & veram lectionem repoſuimus. Nam & Gellius in Iugurtha Salluſtij, ſummæ fidei & venerandæ vetuſtatis libro, vt ſunt eius verba, ſe* die, *non* diei, *ſcriptum inueniſſe affirmat: nec ſane aliter nos in omnibus antiquis libris ſcriptum comperimus.*

igitur poſtquam conſul. *Ita nos emendauimus, & ita ſemper loqui conſueuit Salluſtius.*

attamen priſtinæ virtutis memores. *Antea in omnibus impreſſis dictio* priſtinæ *omiſſa fuit. Eam nos ex Canteri libro reſtituimus. Sic in Catilinario: quo audacius aggredimini, memores priſtinæ virtutis. &: Veterani priſtinæ virtutis memores. & iterum: Catilina poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt, memor generis atque priſtinæ dignitatis ſuæ.*

equos eſcendere. *Tametſi in noſtro libro, Louanij excuſo, typographorum incuria* aſcendere, *impreſſum eſt; tamen* eſcendere *legendum ex Frontone conſtat, qui hunc locum in verbo* eſcendo *citat: tum ex eo quod veteres* eſcendo *pro* adſcendo *dixerunt. Varro lib. I, II. de ling. Lat. Et vnde eſcendebant ad imam nouam viam, lucus eſt, et ſacellum Larum. & alio in loco: E vinea in arbores eſcendit vites. item: In carinarium eſcendit. Liu. A. D. X. Cal. Oct. ludorum Romanorum* II *die, C. Licinio conſuli ad quadrigas mittendas eſcendenti, tabellarius, qui ſe ex Macedonia*

venire diceret, reddidit laureatas litteras. quadrigis missis consul currum escendit.

pedites permixti cædere alios, alios obtruncare, multos etiam,&c. *Locus hic in omnibus editionibus fœde deprauatus fuit. eum nos adiuti à Canteri codice, pristinæ integritati restituimus.*

noctem pro se rati. *In quibusdam manu scriptis cod.* Noctem pro se ad salutem rati, *legitur.* 135

tum vero Marius ex copia rerum consilium trahit. *In vno codice in membrana descripto est:* Tum Marius secundum opportunitatem rerum suarum consilium trahit. *Ego tamen existimo hæc verba non esse Sallustij. sed aliunde in textum orationis irrepsisse: multo enim elegantior locutio, Ex copia rerum consilium trahere. Cicero epistola ad Cornificium: Sed hoc melius ex re, & tempore constitues: & ideo vulgatam lectionem retineo.*

simul omnes tuba canere. *Ita excusi libri. Quidam calamo descripti codices:* Simul omnes signa canere. *& paulio ante: ne signa quidem uti per vigilias solebant, canere. & in Catilinario: Hæc vbi dixit, paullulum commoratus signa canere iubet. & alio in loco: repente à tergo signa canere. Ego tamen nihil muto, cum priorem lectionem in nonnullis manu scriptis libris reperiam.*

atque interim Marius fugatis equitibus. *Antiqui quidam libri omissa dictione* fugatis *hæc legunt.* 137

tum rursus Bocchus seu reputando. *Locus hic valde deprauatus fuit; antiquis libris nullam mihi opem adferentibus. Scripturam tamen veterum codicum proponam, vt quam inquinatus sit, omnes videre possint. In nonnullis ita scriptum legitur:* Tum rursus Bocchus feliciter flexus, seu reputando. *In aliis:* Tum rursus flectitur Bocchus; seu reputando ea, quæ sibi, *&c. In aliis vero:* Tum rursus Bocchus flexus erga Romanos, seu reputando. *Ego coniectura ita hunc locum emendaui, quam ita probant quidam, vt non dubitent, quin ita à Sallustio scriptum sit.* 139

pro prætore in castris reliquerat. *Hunc locum restituimus, ope antiquorum codicum, vulgatis omnibus mendosis; in quibus hæc verba* in castris *desiderantur. Et hanc veram, & genuinam lectionem, intelliges, si totum hunc locum diligentius attendas.*

illosque & Syllam ab Vtica ad se venire iubet, itemque L. Bellienum prætorem Vticæ. *Hæc verba cum in omnibus libris corrupte & mendose legerentur, magna occurrit viris doctis dubitandi causa. Vticæ ne, an Cyrthæ Sylla fuerit, quando Bocchi* 140

regis

regis legati à Numidis circumuenti, spoliatique ad eum venerunt. Boëtius Hedio Elostanus eruditus homo; Syllam Vticæ fuisse putat. qua quidem coniectura nihil verius excogitari potest. Nam inspectis duobus manu scriptis cod. ab Vtica *in iis scriptum fuisse reperi, vt amplius de huius loci integritate dubitari non debeat.*

143 arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet. *Antiqua exemplaria cum impressis consentiunt. Donatus aliter hunc locum legit, Terentij illa verba in Eunuchum enarrans: Et habetur & refertur à me Thais. qui habet, inquit, apud se gratiam, nondum rettulit; rettulit qui destitit habere. multum ergo hic dixit: Et habetur gratia, & refertur. Quem sensum transtulit Sallustius in bellum Iugurthinum: Arma, pecuniam sume, vtere: & quoad vixeris numquam redditam tibi gratiam putaris: semper apud me integra erit. Proinde re diligenter animaduersa, venio in eam coniecturam, vt existimem verba illa* postremo quidquid animo libet, *errore librarij defecisse. Liberum est, & suum cuique iudicium.*

144 Ad ea Sylla pro se breuiter & modice respondit. de pace vero & de communibus rebus multis disseruit. *Locus hic mancus, & lacer fuit, à nobis vero suo nitori restitutus est.*

Rex primum negare, affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse. *Manu scripti libri*: Rex primum negare, agitare affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse. *Sed quia vulgata receptaque lectio sensum planum & apertum continet, nihil immuto.*

145 cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. *Diomedes libro primo*: Cum Gallis de salute, & non de gloria certare *legit. & in Catilinario (vt nos eum locum restituimus) non de diuitiis, inquit, cum diuite, neq de factione cum factioso, sed cum strenuo de virtute, cum modesto de pudore, cum innocente de abstinentia certabat. Neque tamen vulgatam scripturam damno, huic enim apte conuenit: quod supra eodem in libro scribit Sallustius: magna vi vtrimque pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus.*

IN ORATIONEM IN CICERONEM, SALLVSTIO FALSO ADSCRIPTAM.

Petulantia ista vti. *Impressi quidam codices habent*, Petulantia ista tua vti. *quam dictionem & illi codices, qui habentur prælo excusi emendatissimi, non habent: nec in quinque manu scriptis, & codice antiquo Venetiis impresso reperi. Est enim in initio orationis, idque forte errori occasionem dedit.*

vt sese fortunasque suas. *Ita nos ex consensu trium antiquorum codicum restituimus, cum antea legeretur*, vt sese ac fortunas suas.

vbi M. Tullius, iudicia, legesque defendit. *Omnes quos vidi, &, vt opinor, quos non vidi, codices habent*, vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit. *sed melior omnino lectio a nobis hoc loco restituta.*

itaque minime mirandum. *Quidam manu scripti*, itaque non mirandum.

ex sanguine & visceribus. *Vetusti codices habent*, ex sanguine & miseriis. *nihil tamen muto.*

ex C. Marij familia. *Quatuor manu scripti libri, nulla varietate*, ex M. Crassi familia *habent. Aldus in suo libro scribi voluit*, ex C. Marij familia, *nullos, vt opinor, manu scriptos secutus; eaque lectio libris etiam omnibus reclamantibus mihi videtur, & certa, & ad sententiam huius loci accommodata. Nam cum Sallustius, siue quicumque ille tandem est, Ciceroni nouitatem obijceret, ex M. Crassi familia eum esse dicere non potuit: cum Crassus non Arpinas, nec nouus homo, sed Romanus & patricius esset: Marius vero & Arpinas, & nouus homo. eius igitur virtutem imitabatur. Nam Marius strenuus miles, & bonus imperator; Cicero summus orator erat: ille manu, hic lingua promtus.*

obliuisci piis seruitatis suæ. *Scripsimus vt in vetustis libris legitur, eamque scripturam Glareanus probat.*

cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris? *Verbum* ancillaris *in codice Venetiis impresso deest.*

IN ORA-

nisi vt lutulentus, cum quouis velitari. at longe opinione fallitur. *Secuti hîc sumus partim antiquorum codicum fidem, partim Iusti Lipsij eruditissimi iuuenis, & mihi amicissimi coniecturam, qui lib.* IIII. *variarum lectionum cap.* XV. *hunc locum ingeniose & eleganter restituit. Est autem velitatio, vt Festus lib.* XX. *ait, vltro citroque probrorum obiectio, dicta ab exemplo velitaris pugnæ. Plautus,* Nescio quid velitati estis inter vos. *Afranius,* Interea verba iactare inter se, & labiis velitari.

qui iam decesserunt. *Non nulli manuscripti,* qui omnino decesserunt.

Neque te tui piget. *Quidam antiqui codices,* Nec te tui piget. *alij,* Numquid te tui piget.

Et quod factum, aut dictum turpe hunc mouere possit P. C. quem non puduerit. *Sic hunc locum emendaui, veterum codicum fidem, & auctoritatem secutus. eamque lectionem veriorem, elegantioremque esse videbit, qui eam cum vulgata contulerit.*

LVD. CARRIONIS IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. I. SCHOLIA.

RES populi. *In tanta rerum antiquarum, Guido Laurine, obſcuritate, tamque denſis errorum tenebris. quæ prima ſint in his C. Salluſtij Criſpi hiſtoriis, quæ ſecunda; difficilis eſt diiudicatio. atque eo difficilior. quod neq. veteres eam rem oratione perſecuti ſunt: & ſi qui ætatis poſterioris idem agere tentarunt, iiſdem etiam veſtigiis, quibus inſiſtimus, inhærere, & per omne ſcriptorum genus errare debuerunt: neque certam aliquam ſcribendi rationem, quaſi viam, tenere potuerunt. Igitur nos quibus in rebus huiuſcemodi diligentius inquirendis induſtriam grauiorum diſciplinarum tractatio negauit, & in inueniendis ingenium, natura ſatis parce eſt elargita. ita hæc hiſtoriæ Salluſtianæ fragmenta, & veluti e naufragio tabulas, componemus, vt ſi nauem integram & ſartam tectam eſſe præſtare non poſſimus: quis enim id ſperet? ſaltem efficiamus vt minus lacera, minuſque diſſipata, & in partes pauciores diſſoluta eſſe videatur. Hæc autem primo hiſtoriæ loco poſui, quod Tib. Donatus ſub initium Æneidos, Virgilium qui prius rem, deinde poſuerit perſonam, ita tueatur; vt Salluſtium omni metrorum ratione liberum ſic hiſtoriam cœpiſſe ſcribat. primo vt rem, mox pop. Rom. perſonam poneret. adde, quod Auſonius in protreptico ſuo, hiſtoriarum Salluſtij argumentum breuiter recenſens, ita canat:*

Iam facinus Catilina tuum. Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo iam res & tempora Romæ
Orſus, bis ſenos ſeriem connecto per annos.
Iam lego ciuili miſtum Mauorte duellum,
Mouit quod ſocio Sertorius exſul Ibero.

quæ Auſonij & Donati commode ni fallor, ad hæc verba referri poſſunt: quæ cum a Priſciano primo genitiuum Romæ, *pro aduerbio notante. deinde idem poſterius repetente. tum vero etiam apud Rufinum, ſiue quis alius auctor eſt libelli De metris Comicis, a Pompeio Meſſallino adducuntur. Meſſallini verba ex libro De pedibus & numeris oratorum adſcribam, neque enim parum ad eam, quam exprimendam curaui, ſcripturam confirmandam,*

& vero

& vero multum ad Priscianum vehementer duobus lib. XV. *in locis corruptum emendandum faciunt. Nunc si videatur inquit, Sallustianæ periodi numeros inspiciamus* Res popu; *dactylus.* li Ro, mani, Marco; *tres spondei.* Lepido: *anapæstus.* Quincto Catulo; *spondeus & anapæstus.* Consulibus *pæan primus.* ac deinde; *dichoreus siue ditrochæus.* militi; *dactylus.* & domi; *creticus.* gestas; *spondeus.* composui; *choriambus. hactenus ille. quod tametsi ita certum loci huius constituendi argumentum sit, vt vehementer mirer homines quosdam cum in hunc scriptorem incidissent, magis etiam, quasi dedita opera eius scripturam vitiare voluisse; tamen & apud Messallinum & apud Rufinum, copulam* & *, ex veteribus Prisciani libris, cum in alio etiam vulgato exstaret, necessario reposui. Fuerunt Consules M. Æmilius, Q. F. M. N. Lepidus, & Q. Lutatius Q. F. Q. N. Catulus, an. V. C.* IↃCLXXV.

Cato. *Marius Fabius Victorinus commentatio* I. *ad Ciceronem de inuentione,* Historia, *inquit,* & breuis esse debet, in expositione, & aperta & probabilis, vt Sallustius sibi omnia in Catilina tribuit. *Quam verissime, potero (ita ibi legendum, non, breuissime) paucis absoluam & cum aliis historiographis singula tradidisset lib.* I. *historiarum: dat Catoni breuitatem;* Romani generis disertissimus multa paucis absoluit. *Seruius quoq; lib.* I. *Æneidos notat a Sallustio dictum:* Romani generis disertissimus. *quin & Acron Satyr. vlt. lib.* I. *Horat ad illud;* est breuitatis opus: sic *inquit,* & Cato laudatur a Sallustio quod multa paucis absolueret. *vox* multa, *ex Acrone apud Victorinum reponendum est.*

Fannius. Sallustius, *inquit ibi idem Victorinus,* dat Fannio veritatem.

Nos in. *Et hac ab eodem Seruio lib.* IV. *Æneid. sine libri numero allata, huc pertinere existimaui. cum enim, Mario Victorino teste, singulis historiographis singula tradidisset: tandem de se loquens;* nos, *inquit, hoc est, eodem interpretante Seruio,* ego in tanta, *&c.*

Nobis. *Ex Prisciano lib.* V. *Exemplar S. Martini Louaniensis duas voces a vulgata editione variat, primum enim legit;* nobis nuper primæ: *deinde;* agitur: *pro,* agit. *quod posterius licet probante Thosano codice, nondum admisi sic in Critico emendationum Sallustianarum emendauimus apud Sallustium bello Iugurthino pag. 80.* Porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat, *cum vulgo vbique legeretur,* rapiebatur. *loco ab*

 homini-

hominibus ineptissimis, Sallustianas loquendi rationes ignorantibus fœde deprauato.

Nam a. *Priscianus obseruat hic*, Persi, *pro* Persis. *idem lib.* XIIII. Ad, *inquit*, modo personæ, modo loco, modo tempori, modo numero adiungitur. personæ; Virgilius primo Aeneid. Ad te confugio. loco; idem eod. Ad Troiam pro caris gesserat Argis. tempori; vt Sallustius lib. I. hist. ad bellum Persi Macedonicum. numero; vt, ad quinquaginta millia. *quæ Prisciani verba minime in medium afferrem; nisi viderem homines quosdam, qui quicquid manibus suis semel attigerunt, idem continuo eos contaminare necesse est, ita postrema hæc accepisse, quasi Sallustiana, & non potius exempli caussa a Prisciano essent adducta. sed id genus errorum numerus in eorum libris infinitus est. idem Priscianus ibidem*, ad bellum, *inquit*, id est, vsque ad bellum. *Sosipater Carisius lib.* II. *inst gramm.* Inueniuntur, *inquit*, quædam quæ sine ratione genitiuum faciunt per i; apud Virgilium, Achilli, & Vlyssi: apud Sallustium, Persi. *Seruius lib.* I. *Æneid.* Virgilius, *inquit*, detraxit s litteram in Achilli, euphoniæ caussa, vt Sallustius in Persi. *libro quoque* VIII. *tres postremas affert voces. quin & Probus Catholicus*; quod Sallustius, *inquit*, Persi dixit, non declinationem mutauit, sed antiqua vsus est consuetudine. *In quibusdam libris est*, principio. *in pluribus*; primordio. *Est autem tempus hoc, quod Sallustius innuit*, IↃC *fere annorum. triumphatum enim est de Perse triumpho tam nauali, quam terrestri per quatriduum a L. Æmilio Paullo procons. & Cn. Octauio proprat. anno ab V. C.* IↃXXCVI. *Kal. Decemb.*

Res Romana. *Marius Fabius Victorinus eodem, quo superiora, libro*, Pax, *inquit*, a pacto dicitur. pactum autem esse non potest, nisi caussa præcedat, id est, bellum. hoc & Sallustius tenuit cum de reb. Romanis loqueretur: dixit enim prius bella gesta, post pacem esse fundatam. Res, *inquit*, Romana. hic bellum geritur. deinde pacem memorat consecutam: optimis autem moribus. *&c. quin & Augustinus Hipponensis episcopus lib.* II. *cap.* XVIII. *de ciuitate Dei*; Sallustius, *inquit*, primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio, fatetur etiam tunc, cum ad consules a regibus esset tralata resp. post paruum interuallum iniurias validiorum, & ob eas discessiones a patribus, aliasque in vrbe dissensiones fuisse. nam cum optimis moribus & maxima concordia P. R. inter secundum, & postremum bellum Carthaginiense; caussamque huius boni non amorem iustitiæ,

Iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset: vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandosque istos optimos mores, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti, continuo subiecit, At discordia, &c. *Hæc ille. vnde Sallustianorum verborum sententia cuius patere liquido potest. Ammianus Marcellinus eadem lib.* XV. *tradidit; sed verbis ita corruptis, vt qui ea ex ingenio emendare sunt conati, magis etiam corrupisse videantur.* Galliæ regiones, *inquit,* præcipue quæ confines Italicis, paullatim leuius odere, sub imperium venire Romanum; primo tentatæ per Fuluium prœliis paruis, quassatæ per Sextium, ad vltimum per Fabium Maximum domitæ, cui negotij plenus effectus asperiore Allobrogum gente deuicta, hoc indidit cognomentum. nam omnes Galliæ, nisi quæ paludibus inuiæ fuere, vt Sallustio docetur auctore, post decennalis belli mutuas clades * societatique nostræ fœderibus iunxit æternis. *Verba Ammiani attuli: primum vt ea ad historiæ fidem examinarem: deinde, vt, quid alij, dum corrigere voluerunt, promouerint, ostenderem. postremo, vt cum nostro hoc loco componerem. Igitur, vt ne vlteriora attingamus, quæ ab ipso pene vrbis Romæ natali repetenda erant, vtque bella Gallica Cisalpina prætereamus, anno ab V.C.* IↃCXXVIII. *M. Plautio Hipsæo, M. Fuluio Flacco Coss. bellum Allobrogicum exarsit: qui M. Fuluius biennio post de Liguribus, Vocontiis & Salluuiis triumphauit. de quibus iisdem sequenti deinde anno a C. Sextio Caluino procons. vt a C Cassio Longino de Allobrogibus, Aruernis, & Ruthenis triumphus actus est. post Allobroges cum rursus viribus refectis Romanis sese opponerent, in eosque, pro gentis suæ consuetudine, continuum bellum gererent, tandem a Q. Fabio Maximo procos. vna cum rege Aruernorum Betulto superati, ab eodem, anno* IↃCXXXIII. *in triumphum ducti sunt. atque hoc est quod ait Marcellinus,* Gallias a Fuluio tentatas; a Sextio quassatas, a Fabio Maximo deuictas in Romanorum potestatem concessisse. *Quod vero ait ex Allobrogibus deuictis Fabio Maximi cognomentum inditum fuisse; id equidem semper ne verum esset summopere sum veritus. cum in Fastis Capitolinis, etiam ante triumphum hunc, Maximi titulo insignis esse, inueniatur: nisi forte de cognomento Allobrogici potius quam Maximi Marcellinus egisse videatur. Fabium enim Maximum Allobrogicum dictum esse, Valerius Maximus aliique scriptores memoriæ prodiderunt. additur in Marcellino:* Post decennalis belli mutuas clades, societatique nostræ fœde-

fœderibus iunxit æternis. *quæ eius oratio apertis vitiis non caret; iisque eiusmodi, vt à me sine veteribus libris purgari nequeant. nam quod quidam supposuerunt:* Cæsar societati nostræ fœderibus iunxit æternis: *hoc cum & contra rei gestæ veritatem & præter historiæ fidem sit concoquere nullo modo possum. Cæsar id fecit? qui potest? cum Seruius Sulpicius Rufus & M. Claudius Marcellus, sub quibus omnem Galliam perdomitam fuisse scribit Sallustius, anno* V. C. IↃCCII. *hoc est, biennio ante bellum ciuile Cæsaris & Pompeij, fuerint consules. Igitur locum corruptum esse fateamur, atque ita à nobis relinqui debere, doleamus. nam quod in Mariangeli Accursii, hoc est, prima, ni fallor, huius historici editione legitur:* Omnes Galliæ, nisi quæ paludibus inuiæ fuere, Sallustio docetur auctore post decennalis belli mutuas clades perpessas, societatique nostræ fœderibus iunxit æternis:*id satis magno argumento esse debet reliquorum scripturas ab ingenio & coniectura, non autem ab ipsa rei veritate proficisci. Sed redeo vnde digressus sum: meamque hanc à re proposita digressionem, iis qui historiæ, hoc est omnium disciplinarum magistræ studio capiuntur; quibusque solis hæc scribimus, & vtilem & iucundam fore spero. Igitur Seruius lib.* VI. *Æneid. scribit Sallustium* inter secundum atque vltimum bellum Carthaginiense *maluisse dicere, quam,* inter secundum & tertium. *sed in Fabio Victorino, & in Augustino legitur:* postremum, *non* vltimum. *vnde & Seruius emendandus est. vltima autem verba;* cis Rhenum &c. *habet & Nonius Marcellus in voce,* Cis. *nullo tamen Sallustiani libri expresso numero: qui apud eum ex vet. cod. reponendus est. ea ipsa quoque* nisi qua paludibus inuia fuit, *non eodem apud omnes scribuntur modo. Ammianus enim Marcellinus;* nisi quæ paludibus inuiæ fuere: *Marius Victorinus;* nisi quæ à paludibus inuia fuit: *Nonius denique Marcellus;* nisi qua fuit paludibus inuia: *legisse videntur. Victorini scriptura & optima, & mihi quidem maxime Sallustiana est. aliam autem illam,* nisi qua, *è collisione illa,* nisi quæ à, *natam suspicor. itaque libri emendentur: & eorum corrigatur error, qui non tantum hæc nescio quo apud Sallustium loco ponunt, sed etiam ab eo inuito pæne auferunt.*

At discordia. *idem Augustinus ibid.* iniurias validiorum *vocat, annotante Seruio lib.* IV. *Georg. quas validiores inferebant. Totum autem locum hunc idem Augustinus lib.* V. *cap.* XII. *ita exponit.* dicit, *inquit,* Sallustius iniurias validiorum, & ob eas discessionem plebis à patribus, aliasque domi dissen-

siones

siones fuisse iam inde à principio: neque amplius æquo & modesto iure agitatum, quam expulsis regibus, quamdiu metus à Tarquinio fuit; donec bellum graue cum Etruria, quod propter ipsum susceptum erat, finiretur. postea vero seruili imperio patres exercuisse plebem, regio more verberasse & ceteris expertibus (*sic enim legendum est*) solos in imperio egisse. quarum di cordiarum, dum illi dominari vellent, isti seruire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Imperio] *id est, dominatu, interprete Æl. Donato act.* I. *sc.* I. *Andriæ. apud quem non recte est*; patres conscripti: *pro*; patres plebem. *quæ caussa fuit cur hoc de loco Donatum agere alij minime intelligerent, & nouum fragmentum constituerent.* Insedit] *Arusianus Messus libello De elocutionum exemplis, quem quidam inepte pariter & inscienter Cor. Frontoni tribuunt, hæc Sallustiana citat. Diomedes vero lib.* I I. *cap. vlt. prolepsin figuram esse docet: eo quod mons postea quam plebs illum insederat, sacer dictus est. totum autem hoc historiæ fragmentum pessime ab iis acceptum est, qui se harum historiarum emendatores esse sunt professi.*

158 Postquam. *ex Agellio noct. Att. lib.* I X. *cap.* X X I I. *tametsi ille librum Sallustij, vt vulgo est, non nominat. In Agellio Buslidiano est*: post remoto metu Punicos milites exercere vacuum fuit. *non recte. vult enim Sallustius Romanis metu belli Punici impeditis parum otij fuisse exercendis simultatibus; remoto vero metu Punico, statu reip. nimio otio & luxu conquassato, priuatim singulos priuis simultatibus indulsisse. quod bello Catilinario & Iugurthino, itemque multis historiarum locis frequenter repetit. de quo etiam Silius Italicus, quem plurima a Sallustio mutuari alibi testati sumus, extremo decimo libro, ita canit:*

Hæc tum Roma fuit. post te cui vertere mores
Si stabat fatis: potius Carthago maneres.

Ex quo tempore. *sintne hæc certa Sallustianæ orationis verba, an vero etiam cum superioribus debeant coniungi; valde dubito. certe idem Augustinus eodem, quo superiora loco, paucis interiectis memorat.*

Plurimæ turbæ. *Arusianus Messus primo historiarum libro à Sallustio dictum notat*; concedere in gratia. *atque hæc verba*; quorum in gratia plerique concesserant; *ex eodem desumta libro, vice probationis affert. quæ apud Augustinum lib.* I I I. *cap.* X V . . . (*is enim totum hoc Sallustio fragmentum conseruauit*) *mutata loquendi ratione leguntur*: quorum in gratiam

tiam

etiam plerique concesserant. *sed hoc alij ne suspicione quidem attingere potuerunt.*

Igitur. *Agellius lib.* XV. *cap.* XIII. *noct. Att.* Sallustius, *inquit,* eodem modo dilargitis proscriptorum bonis dicit, tamquam verbum largior sit ex verbis communibus. *Priscianus lib.* VIII. Horto, *inquit,* pro hortor, & largio pro largior, dicebant, vt Sallustius lib. I. Historiarum. *opinor autem hunc locum de Sullana proscriptione accipiendum. Augustinus enim cap.* XVIII. *lib.* II. *plura hic Sallustium de Sullæ vitiis ceteraque fœditate reip. tradidisse scribit.*

Id bellum. *Idem Agellius lib.* IX. *cap.* IX. *hæc adducens,* 150
Pompeij metum, *interpretatur. non quod Pompeius metueret, sed quod metueretur. quod & Nonium Marcellum in voce* Metus, *obseruare memini. apud quem tamen prima vox est emendanda.*

Maxumeque. *Hæc Donatus Terent. Phor. act.* II. *sc.* IIII. *qui libri tamen Sallustiani non meminit. huc autem referre non dubitaui, quod Arusianus Messus tres postremas voces, vt ex primo Historiarum libro, sumtas, afferat: illudque,* in tempore, *explicet, opportune.*

Quin lenones. *Carisius lib.* I. *Inst. gramm obseruat in Sallustio,* Lanius, *&* Vinarius. *Nonius in iisdem verbis,* compositi, *exponit, redemti. apud quem in vet. cod. est,* in diem, *pro* in dies.

Genus. *Ex Arusiano de elocutionum exemplis:* insolitus huius.

Clementia. *M. Æmilij Lepidi Cos. ad P.R. vt arma sumantur contra Sullam dictatorem. ita hæc vulgo inscribitur oratio; quam eidem huic libro primo deberi, post docebitur.* ne aut ipsi] *quidam,* ne qua ipsi nefanda existimatis ea. *alij vocem* nefanda *omittunt. non nulli,* ne quæ ipsi nefanda non æstimatis ea. *&c. præ quibus omnibus nostram scripturam non temere contemseris.* intestabilior] *vulgo,* infitabilior *male. sic idem, Iugurthino:* Improbus intestabilisq. *verbis ex legibus* XII. *tab. deriuatis, quæ in iure nostro ciuili sunt frequentia.* mercedem] *ita malo, quam* mercede *dant.* fæuus iste Romulus] *Seruius in Palæmone Virgiliano, hæc tria verba pro Sallustianis agnoscit. scio esse qui legant.* scæuus iste Romulus: *qui tamen me in tanta tamque constanti librorum omnium consensione parum mouent.* Agendum atque obuiam eundum est.] *Donatus act.* I. *sc.* V. *And. quinque has voces Sallustio dat; libro tamen historiæ non* nemi-

nominato. penes illum] *ita melius, quam*, penes illos. *loquitur enim de Sulla.* agitandi inops] *omnes vulgati libri*; cogitandi inops. *Hanc autem scripturam mihi suggessit Arusianus Messus, apud quem est*, inops illius rei: vt Sallust. agitandi inops. mercedem scelerum] *ita malo, quam* mercede scelerum. *quod quidam retinent.* denique necis] *vetustiores excusi*, denique necis ciuium & vitæ licentiam, simul humanas hostias vidistis. *non placet.* scriba] *quidam*, & scriba. *sed non raro, neque vero illubenter facit Sallustius huiusmodi copulas vt non addat.* parata] *alij*, parta. *alterum Sallustio familiarius est.* approbaueritis] *qui malunt*, approbaritis: *nec mihi, nec numeris Sallustianis iudicium suum approbant.* vastam] *alij legunt* vastatam. *inepte: certe non æque eleganter, de quo alibi dicam.* obiectat] *vulgo*, obiicit; *male. gaudet enim his frequentatiuis Sallustius.* dominis tamen restituo] *alij*, mercatus sum optumo pretio, soluto iure, restituo dominis. *alij aliter. mihi hæc optima visa est distinctio. hoc enim vult. quæ prius adductus timore quodam sum mercatus, ea dominis, soluto pretio, restituo. iure, inquis, fateor, sed tamen restituo.* Vt & facta] *Diomedes lib.* I. *cap.* VII. In, *inquit*, vice præpositionis, pro, est hic positum. *apud eum tamen peius legitur*, numero: *quam hic*, numeret: *illud autem melius*, fecerit: *quam* faceret. *quamquam & hoc ferri potest. quem Diomedis locum apud eos qui hoc fragmento Sallustianam historiam locupletare, si diis placet, voluerunt, etiam corruptiorem, quam vulgo, est videre.* captum iri.] *quidam*, raptum iri. *alij*, ratum iri. *loci huius sententia: vereri se ne ante capiantur, quam capi debeant.* relegati in paludes] *hanc Æmilij Lepidi orationem ex libro primo historiarum Sallustij esse, præterquam quod magno satis argumento sit oratio Philippi, quæ Æmilio bellum mouenti resistit; idem tamen Messus demonstrat, qui libello De elocutionum exemplis primo historiarum Sallustij libro has voces*, relegati in paludes, *tribuit. sed non recte apud eum est*, relegat. *pro*, relegati, *vltima littera desiderata.* vitiis obtentui] *Porphyrio, siue quis alius est interpres Horatianus, libro primo epist.* XVIII. *ad illud*, stultitiam patiuntur opes: Simile est, *inquit*, illud Sallustij; secundæ res mire sunt vitiis obtentui. *sed hoc de loco vide antiquas lectiones nostras commentario secundo capite decimo.* Populo] *ita scribo. alij*, Populi Romani, *errore ex notis* P. R. *nato.*

Aemi-

Aemilium.] *In veteribus numismatibus est*, Aimilius: *vti etiam* Lutatius, *non* Luctatius: *quo more posteriorem hanc familiam scribendam esse & antiquissima vetustatis monumenta & Poëtæ indicio sunt: scio quidem semel apud Silium Italicum legi* Luctatius: *sed locum corruptum esse veteres testantur libri.*

Tunc vero. *Nonius* irritare *interpretatur*, *prouocare. apud quem vulgo est*, caussa; *pro*, caussæ. *& in veteribus*, educens; *pro*, ducens. *sed hæc verba alij coniecturis suis adiectis turpissime fœdarunt.* Irritare *autem per geminum* rr *scribendum esse idem ostendit Nonius: a canibus tractum docens, qui, cum prouocantur, irriunt.*

Curionem. *Ex Prisciano lib.* x. *videtur Curio se Aemilio Lepido opposuisse, & præferri voluisse.* Quæsere, *apud Sallustium & Tullium notauit Phocas: a quo verbo*, quæsiuit, *fortasse an dixerit Sallustius. in quibusdam libris est*; a populi suffragiis.

Philippus. *A Seruio lib.* I X. *Æneid. non expresso historiæ numero hæc asseruntur. quæ quod fragmento proxime consequenti est L. Philippi oratio, huc pertinere non dubitaui.*

Maxume. *Oratio est L. Philippi in senatu, vt bellum Lepido mouenti, resistat.* aut in periculis a prom.] *Vtramque hanc præpositionem alij omiserunt. quam vero recte, ipsi viderint.* ea bonis.] *quidam*; ea nobis capientibus. *non placet. alij*, a bonis & sapientibus. *ne hoc quidem: cum a breuitate huius scriptoris alienum sit. dein opponit stultos sapientibus, bonos malis.* peior an ignauior] *Sic dixit Cornelius Tacitus*; Inualidum senem T. Vinius & Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignauissimus, odio flagitiorum oneratum contemtu inertiæ destruebant. *ita enim locus ille lib. Historiarum primo a lib. veteribus omnib. scribendus est: non autem voce illa*, oneratum; *quod Rhenanus volebat, sublata, aut, quod docti viri tentarunt, in* onerabant *mutata.* At scilicet.] *Longe aliter veteres vulgati*; At scilicet iis, qui legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt; ad postremum vsque gratiam habeo peperisse. *Glareanus legit*: At scilicet iis qui ad postremum vsque legatos pacem, concordiam, & alia huiuscemodi pepererunt. gratias habeo peperisse. *neutrum assequor: neque in hac lectione quicquam difficultatis inest si quid tamen latet aliud; id fortasse ex scriptura vocis*, habeo, *pro*, aueo, *veteribus vulgata, originem duxit.* indigni rep.] *Messius elocutionum exemplo;* Indignus, *inquit*, hac re. Sallustius lib. I. hist. indigni rep. habiti.

biti. quorum nemo] *Glareanus*, nemo diurna mercede vitam mutauerit. *alij*, quorum nemo diururna mercede vitam mutauerit. *atqui contra sentit Philippus eos vel diurna mercede conductos, vitam etiam nihili facturos.* quasi rabiem] *forte*, quasi tabem. *frequenter enim ea similitudine vtitur noster Sallustius. sed in re incerta nihil asseuero.* pudet] Dicimus, *inquit Seruius lib.* IV. *Æneid.* piget me facere, & pudet me fecisse: quæ tamen interdum a Sallustio simul ponuntur. plebei] *hæc vox ab omnibus editis libris exsulat. eam tamen & veteres recipiunt codices, & Priscianus agnoscit. qui lib.* VI. *a plebe tertium casum plebei esse docet, atque hoc testimonio e libro Sallustij primo suam confirmat opinionem, nihil vt necesse fuerit nouum, hoc est aliis fragmentum statui.* deorum pudet] *ita malo, quam* pudeat. *cuius locutionis exempla sunt in promtu.* tanta torpedo] *ita legunt Priscianus & Nonius Marcellus: qui hæc primo historiarum libro collocant. apud hunc tamen totus ille locus ita legendus est:* Torpor, generis masculini. Lucretius: Tantus conduxerat omnia torpor. torpedo, feminini: Sallustius lib. I. histor. si tanta torpedo animos oppressit. *Carisius lib.* I. *Inst. gramm.* Torpor, *inquit*, & animi & corporis dicitur debilitatio, scilicet a torpedine, cuius contactu corpus debilitatur: vnde & Sallustius lib. I. idem vitium torpedinem dixit. decus atque ordines] *quidam*, cuius in vrbem reditu decus ordinis huius interiit. *sic infra*, contra ordinis huius auctoritatem.

166 Vti Lepidus. *Carisius lib.* I. *Inst. gramm.* maturrime. *sic supra dixit*, vt quam maturrime merita inuenias.

Obuiam. *Arusianus Messus de elocutionum exemplis:* commoritur illis.

Lepidus. Pæniteo, *inquit Carisius lib.* III. non dicimus, & tamen Sallustius lib. I. Lepidum pænitentem consilij dixit.

Sic vero. *Nonius*, competere, *interpretatur, rei alicuius meminisse, aut constanter valere.*

Prudens. *& hoc ex Arusiano est, de elocutionum exemplis:* prudens rerum.

Magnis opibus. *Festus Pompeius, siue Paullus Diaconus qui Festum in epitomen redactum Carolo Magno inscripsit*, Obsidium tamquam præsidium, recte, *inquit*, subsidium dicitur, *quod & hoc loco probat. pro*, profectis, *sunt qui legendum putent*, profectus. *alij vero*, operibus confectis. *sed in re ambigua quid asseueres?*

Domitium. *Priscianus lib.* x. arcessiuit, *inquit*, *&* lacessiuit.

Sanctus. *Ex Carisio lib.* II. aliter, id est, alias.

Gens raro. *Honoratus lib.* II. *Æneid. Virgilij vtrumque dici*, egredior vrbe & vrbem *notat: atque hæc Sallustiana affert. apud eum tamen vox* gens, *quæ in quibusdam libris & Messo de elocutionum exemplis hæc eadem ex prima Sallustij historia adducente & obseruante*, egressus illam rem, *exstat, desideratur.*

Nisi cum. *Priscianus lib.*x. a Seneo, *inquit*, non a Senesco fit præteritum Senui.

Maturauerunt. *Arusianus eodem quo superiora libro*: Cogo te domum. Dyrrachium *autem posui pro* brachium, *quod ita in libro Elnonensi esset. quo etiam modo legendum esse, cum quidam coniecissent, alij pro certo id, sine vlla librorum auctoritate, audacter receperunt.*

Illo. *Locus hic plane deprauatus est, neq. qui constitui possit video. itaque iure feci stigmatiam. pro* elata, *in vet. cod. est* elate. *pro quo inepte posteriores*, elatus, *posuerunt. pro*, aut securissimus, *teste Iunio*, vetustissimus: *& in meo alijsque quibusdam*, fecustissimus: *pro quo deprauatores Sallustiani*, securus. *Hæc autem citat Nonius. Seruius quoque lib.* XI. *Æneid. ad illud*, furta paro belli. furta, *inquit*, tunc insidiæ. Salustius: gens ad furta belli peridonea.

Liberis. *Donatus Phorm. act.* V. *sc.* VI. *& Hecyr. act.* II. *scena* II.

Nihil. *Ex eodem Arusiano de elocutionum exemplis*: abnuituros.

Insanum. *Carisius lib.* I. *Inst. gramm.* aliter, *inquit*, id est, alias. *sic supra*: sanctus aliter atque ingenio validus.

Recens. *Idem lib.* II. Asper, Sallustianæ historiæ commentario, recens nunc aduerbium, nunc nomen esse docet, potest esse & temporis, vt hic.

Solis. *Donat. Phorm. act.* V. *sc.* VIII.

Iussu. *Priscianus lib.* x. quidam occanui, pro occinui protulerunt. *Seruius* II. *Georg. Virgil.* A cano, *inquit*, veteres non cecini, sed canui dixerunt. Sallustius: Cornua occanuerunt: *apud Diomedem lib.* I. *cap.* IIII. *male legitur*: sensim Metello cornicines occinuere, *& apud Seruium* cornua, *pro* cornicines. *qui loci ex hoc emendandi sunt.*

Nexuit. *Priscianus ibidem*, nexi & nexui dicitur. *Vnde etiam versus ille Propertianus*, At tibi qui nostro tendisti retia

lecto; *ipso Prisciano auctore, ita legendus est:* At tibi qui nostro nexisti retia lecto.

Doctus. *Arusianus eod. libello:* doctus illam rem.

Neque. *Ex Prisciano lib. x.*

168 Equi. *Idem Priscianus lib. IIII.* consternor. *inquit* apud Sallustium deponens est. *pro,* aut saucij; *est in Martinensi & Thosano,* & saucij.

Occupatusque. *Priscianus lib. v. ex I. historiarum Sallustij adducit:* apud Hilerdam cum multa cura circumdata. *quo in loco in Gemblacensi & optimo Coloniensi est,* apud Hilerdam eum multa opera circumdata. *quam veram esse huius loci restitutionem docet Messius. qui in Sallustio obseruat:* circumdare hac re illam rem. *quod alioqui cum his verbis minime congrueret; & tamen hæc ipsa affert:* occupatusque col is eaurissimus. & eum multa opera circumdata *non itaq. dubium est quin apud Arusianum interijciendum sit, ex Prisciano;* apud Hilerdam *in vtroque vero mutandum sit.* cum *in* eum: *ex verbis Messi & veterib. cod. Prisciani qui loci tantum abest vt ab aliis emendati sint, vt etiam monstrose corrupti sint.*

At inde. *Priscianus lib. XVII.* inde *pro* requie. *& certe quod Agellius lib. IX. cap. XIIII. Noct. Att tradit se in Iugurthino Sallustij* die *casu patrio in veteribus libris scriptum reperisse, id adeo verum est, vt & ego in vetustissimo Sallustio quem ad me vir & eruditione & humanitate singulari Ludouicus Sonbecus bibliothecæ Gemblacensi præfectus, Gemblaco misit, idem plane sine vlla litura perscriptum deprehenderim. de quo in Critico nostro nonnihil dicemus.*

Agreste. *Carisius lib. primo:* in animali, *inquit,* significatione interpretatur Plinius.

Ardebat. *M. Fabius Victorinus de inuent. Ciceronis lib I. ita tamen obscure, vix vt colligas Sallustio ne, an vero alij nescio cui ea tribuat certe loquendi ratio conuenit.*

Et ponere. *Nonius de doctorum indagine: æque de historia, cui dari debeat, dubitari potest. in vet cod. meo est,* & deponere. *in Iuniano,* & digonem, *pro quo reponit,* Olysiponem. *sed hoc conijcere est, itaque* amplius.

Itaque Sertorius. *Ex Agellio lib. X. cap. XXVI. & Nonio de improprijs. quorum ille Sallustium aduersus Asinium Pollionem defendit quod maris transitum transmissumque nauibus factum transgressum appellauerit: hic vero, hoc modo scriptum reliquit:* Transgressus. Sallustius etiam de iis qui nauigassent, & de ipsis

ipsis nauibus in quibus gradus non sint, eo verbo vti voluit de Sertorio. *ita enim ex vet. cod. legenda sunt. quid? quod apud Agellium scribitur*; furtim aut celeritate: *cum in Buslidiano*, furtiua autem celeritate: *in aliis*, furtiuaque celeritate, *sit. ex quo amicissimus Lipsius scribendum putabat*, in Mauritaniam, *&c.* abit. *Vide Epistolicas.*

Transgressos. *Eodem apud Marcellum & Agellium hæc leguntur loco: sed vtrobique mendose*, præcepturus, *vel* receptus: *cum Iunius in Nonio ex vet. cod. legi obseruauerit*, præceptus, *quod ego ex libro Buslidiano in Agellio deprehendi. in neutro etiam horum, nomen montis adiectum est; quod ex Seruio lib.* I. *Æneid. si locus mendo vacat, apposui. postremo in Nonio nuper edito, eoque omnium hactenus vulgatorum optimo, male hæc duo fragmenta coniunguntur; cum aperte tradat Agellius hæc infra a Sallustio esse scripta. quare totus ille Nonij locus hunc in modum emendandus est:* nactus obscuram noctem, æstu secundo: *ac inde:* Transgressos, &c. *vt eæ voces*, ac inde, *Nonij sint, non Sallustij. quemadmodum apud Agellium est*: ac deinde infra ita scripsit, &c.

Earum. *Agellius & Nonius ibidem. sed vterque diuerse: ita tamen, vt Nonius ex Agellio nostraque scriptura corrigendus sit. in Buslidiano exemplari est*, eadem, *pro*, earum.

Locum. *Seruius* VIII. *Æneid. & Messius de elocutionum exemplis, qui ex Seruio corrigendus est, cum in eo male sit*, etitiorem quem.

Et mox: Vadum, *inquit Nonius*, generis neut. Virgilius 169
lib. I. Aeneid. in vada cæca tulit. masculini, &c. *sic enim ibi legendum. pro*, Stipidius *scripsi*, Fufidius. *& quod hoc veteribus in libris esset, & quod supra Fufidij meminisset*: A quibus prælatus in capiendis magistratibus Fufidius. *dein pro* spiras, *posui*, asperitates: *Nonium Iunij secutus. postremo ea quæ posteriores vltro peruerterunt, restitui. quamquam, contra quam voluit Nonius videatur Carisius lib.* I. *Institut. vadum hîc neutro non masculino genere accipere: si libros eius manu scriptos sequamur: nam vulgo ibi, vt infinitis aliis in locis, lacuna est: quam in eius editione supplebimus.*

Fugam. *Messus*, maturo hanc rem.

Itineris. *Ita in meo Arusiano est, quod ab aliis legi video*: & muneris eorum. *male. Messus in locutione*; gnarus illius.

Itaque. *Vulgo non recte*, Atque. *Priora Priscianus lib.* XV. *posteriora Nonius. quæ coniungenda esse plane existimo. apud*

Nonium

Nonium tamen posterioribus, libri secundi numerus non recte adscriptus est, cum ex primo esse hæ voces, ad Corycum, *quas idem Priscianus ex eodem adducit libro, satis ostendant. pro quibus quæ monstra, dij boni, ab aliis nobis obtrusa sunt!*

Ad Olympum. *Et hæc ad superiora quodammodo pertinent. scribit enim Pedianus Verrina tertia, P. Seruilium bellum in Cilicia gessisse, deq. ea triumphasse, captis Coryco, Olympo, & Phaselide, tribus magnis eius terræ vrbibus. sed in Asconio deprauatum est,* Fasylide.

Apud. *idem Priscianus ibidem.*

Apud Lete. *idem ibidem. in Martinensi & Coloniensi libro est,* Lepte. *in Gemblacensi,* Læte. *in Thosano,* Lethe.

Repulsus. *idem ibidem.*

Apud Mutinam. *idem ibidem. quidam legunt;* Numantiam. *quibus, dissentientibus libris, nondum assentior. quamquam alioqui si,* apud Numantiam *legatur, bello Iugurthino potius quam historiarum libris deberi videbitur: sic enim legitur pag. 127.* ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare.

Apud Præneste. *idem ibidem.*

Medio. *Messus:* medio illius rei.

Omni. *idem:* paueſco illa re.

Quietam. *idem:* quietus ab illa re.

Militiæ. *idem:* peritus huius rei.

170 Sertorius. *bis hic locus à Nonio adducitur, & in libello de Doctorum indagine, & in voce,* discrimen. *sed vtrobique non satis recte. in quodam est;* turbam orantibus. *in alio;* fortis turba morantibus. *in tertio,* multo, *pro* nullo. *neque habeo certè quod hoc de loco definiam, etsi Seruius lib. IX. Æneid. quid sibi voluerit Sallustius satis indicat.* Muri, *inquit,* olim alti non erant, sed ad impetum tantum repellendum. Vt etiam Sallustius ostendit, vbi Sertorium humeris sublatum muros ascendisse memorat. *quæ postrema qui pro Sallustianis accipiunt, frustra sunt: cum huc referri debeant.*

Neque detrusus, &c. In ens, *inquit Priscianus lib. XV.* totiens à tot, quotiens à quot, & à multo, multotiens, ab aliquot aliquotiens. *Sallustius lib. I. Hist. &c. Videntur autem hæc non male cum superioribus coniungi posse; & forsitan ita olim cum aliis fuerant coniuncta.*

Dubitauit. *Priscianus extremo septimo lib. tradit veteres consueuisse frequenter in quincta coniugatione tam genitiuum*

quam datiuum ablatiuo similes proferre; & hæc ex prima Sallustij historia allegat: prout vulgati habent libri. nam à manuscriptis abest numerus: & in historiis ita scripsisse Sallustium in Catholicis refert Probus: nec librum nominat; uti nec Seruius. lib. 1. *Georg. Virgil. Probi hæc sunt:* E, siue correpta, siue producta, nullius generis casus genitiuus reperitur terminatus, nisi antique. Virgilius, Libra die somnique pares vbi fecerit horas. Sallustius: dubitauit acie pars.

Quos inter. Præpositiones, *inquit Carisius, seu potius Suetonius Tranquillus de rebus variis apud Carisium lib.* II. quæ præponuntur merito censentur. nam & illud Sallustij historiarum lib. I. quos inter maxime, præpositio est, quam per anastropham dicimus posse conuerti.

LVDOVICI CARRIONIS IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. II. SCHOLIA.

SArdinia. *ex Agellio lib.* XIII. *cap.* XVIII. *Nonio;* facies. *Isidoro in voce;* Sardinia. *lib.* XIIII. *sed apud Nonium hic fere verborum est ordo:* facie vestigij humani promines in occidentem quam orientem latior. *in veteribus lib. deest,* prominet. *unde audacior aliquis Sallustianum id non esse suspicetur. vt vt est; Nonius ex Isidoro & Agellio corrigẽdus est.* 171

Inde. *Scribit Plinius cum Sardinia aliis Sandaliotis appelletur, Melissum eam à similitudine plantæ humanæ Ichnusam dixisse quod posterius Solinus Plinij transcriptor Chrysippo tribuit; vt quidem vulgo est. nam in veteribus libris* Crispum, *non* Chrysippum *esse, deq. Sallustio Crispo accipiendum videri olim obseruauimus: & V. C. Martinus Delrius cum laude multa in his studiis versatus, in scholiis Solinianis notauit. quod eo mihi propius vero est, quod videam Silium Italicum qui in plerisque, vt alibi docemus, Sallustium studiose imitatus est, idem in poëma suum transtulisse. versus eius libro* XII. *sunt:*

Insula fluctisono circumuallata profundo
Castigatur aquis; compressaque gurgite terras
Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ.
Inde Ichnusa prius Graiis memorata colonis:

Mox

Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis, ex sese mutauit nomina terræ.

Dubium. *Nonius de mutatis coniugationibus*, lauit, *pro*, lauat.

Nam Sullam. *Notat Agellius lib.* x. *cap.* xx. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & priuilegium quod de Cn. Pompeij, Magni Pompeij patris, reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul. *ex Carisio lib.* II. *vbi*, Asper, procul, inquit, est è loco.

Obuiam. *Carisius ibidem. vbi*, Asper ait vetuste obuiam fuere: aduerbio, quam nomine vti maluit.

Vrbe. *Messus de elocutionum exemplis:* extorris his. *apud eum male est* orbe, *pro*, vrbe.

Genus. *idem ibidem:* suetus his.

Inter Læua. *Priscianus lib.* v. *& lib.* v I. Turiam, *inquit*, dixit, qui accusatiuus masculini est generis non neutr. *Probus tamen & Pompeius* Turia *videntur legisse.* Lectum est, *inquit Probus*, vnum neut. generis nomen hac declinatione apud Sallustium: Et dextrum flumen Turia. *idem ibidem*: Hoc Turia, *inquit*, nomen fluminis lectum in secunda historia Sallustij. *Pompeius in posteriorem artem Donati*, Nullum, *inquit*, nomen neutrum Latinum a terminatur in nominatiuo singulari, excepto vno, Turia. nomen id fluminis apud Sallustium lectum est. *inepte itaque faciunt, qui* Durium, *non* Turiam, *aut* Turia, *legi volunt. quid? quod vulgo male* læuam, *scribitur; pro eo quod est*, læua? *qua loquendi ratio non tantum poëtis, sed etiam Sallustio eiusque imitatori Tacito per mehercule familiaris est. sic enim ille libro* II. *historiarum*, Igitur oram Achaiæ & Asiæ ac læua maris præteruectus, Rhodum & Cyprum insulas, inde Syriam audentioribus spatiis petebat. *qui locus Taciti integer est, neque vt de vitio suspectus, ab hominibus doctis tentari debet.*

Ita. *ex Donato Phorm. act.* I. *sc.* IIII. *& Hecyr. act.* IIII. *sc.* IIII. *neuter tamen locus libri Sallustiani numerum habet. Nonius per* Fiduciam, *intellegens* audaciam, *hinc desumtum ostendit. qui ex hoc castigetur.*

Antequam. *Arusianus quo superiora libro:* instruitur huic rei.

172 Ipse. *idem ibidem:* Atrox huius rei.

Copiis. *ex eodem:* integer illa re.

Eodem anno. dicere, *inquit Nonius*, est promittere. *Vocem*, modis, *in aliis desideratam, ex vet. cod. reposui, & alia correxi.*

Post. *Arusianus elocutionum exemplo*: nimius hac re.

Sed ipsi. *ex Prisciano lib.* VI. *notante*; Ligus, *commune esse: aliquando tamen in* VR *inueniri*. Corsa nomine] *ita o. v. cod. licet vulgati habeant*; nomine Corsa. *de Corsica inuenta loquitur.*

Ne illa. *Donat. act.* IIII. *sc.* II. *And.* ne, *inquit, pro* nedum. *sed hæc mendosa sunt, nec quo corrigi possint habeo.*

Dædalum. *Priscianus lib.* VI. Minonis, *inquit*, more Syracusiorum pro Minois dixit. illi enim Heron & Minon dicunt. *vulgo hæc quincto historiarum libro dantur, cum veteres cod. ex eodem hoc afferant. recte, cum ad Sardiniam pertineant, vt in fragmentis docebimus. deinde quod scribitur*, quo Minonis iram atque opes fugerat; *& in Gemblacensi aliisque antiquis*, quo Minonis fugerat iram atque opes; *hoc in Thosano melius est, vt repræsentandum curaui:* cum Minonis fugeret iram atque opes.

Quem ex. *Priscianus lib.* V. mascula, *inquit*, sunt quædam propria apud Græcos in as desinentia, vel in es: apud nos in a terminata, vt Leptasta.

Quos. *idem Priscianus lib.* X. arguiturus: *pro*, arguturus, *in Gemblacensi est*; accurrere: *pro*; occurrere.

Vt actione. *Messus*: desiste hac re.

Vespera. *ex Carisio lib.* II.

Argentum. *Priscianus lib.* X. arcessiuit. *in quibusdam*; argentum multum arcessiui. *in vetustissimo Coloniensi*; argentum mutum arcessiuit. *cum superlineari glossemate*; id est, simulachrum.

Eam deditionem. *Priscianus lib.* VI. *in Martinensi est*; eandem deditionem.

Nisi. *Docet ibid. Priscianus non solum in Africa, sed etiam* 173
in aliis regionibus nomina fluuiorum in a desinere: eoque hæc refert verba in vulgatis est; Lurda: *in Gemblacensi*; Clurda: *in Martinensi & Thosano*; Durda. *ita vt aut* Clurda, *aut* Durda *scribendum esse existimem.*

Frugum. *Arusianus:* lætus huius rei. *Seruius lib.* I. *Æneid.* Lætissimus, *inquit*, vmbra, aut septimus casus est, aut, secundum Probum, secundus; vt sit vmbræ; quemadmodum dixit Sallustius, *Frugum pabulique lætus ager.*

Neque

Neque. *idem Messus:* Promtus illius rei.

Modestus. modeste, *inquit, Donatus Phorm. act.* I. *sc.* II. est moderate. *sic Sallustius lib.* II. modestus &c.

Noctu diuque. *Ex Carisio lib.* II. *Inst. gramm.*

At Lucullum. *Priscianus lib.* VIII. machinata, *inquit*, Sallustius passiue extulit.

Multique. interfici, *inquit Nonius*, de rebus inanimatis dixit Sallustius. *Vnde aut apud Sallustium,* commeatus interfecti erant; *aut apud Nonium,* interire, *pro,* interfici, *scribendum videretur. in vet. quodam hæc ex* I. *Histor. Sallustij adducuntur. in altero, libri numerus non est.*

Namque. *Priscianus lib.* VIII. *apud quem in excusis libris* IIII. *Sallustij historiæ adscribuntur. in Gemblacensi* III. *at Martinensis ex eadem hac desumta esse vult; quem hac in parte, vt reliquis meliorem, sum secutus.*

Tartessum. *idem Priscianus lib.* V. Gadir, *inquit,* nomen ciuitatis Sallustius neutrum esse ostendit in II. historia, ponens nominatiuo accusatiuum similem, vt alij tradiderunt: nam si esset femininum, Gadirem dixisset. *eadem lib.* VI. *repetit. à Donato quoque hæc adducuntur: vbi mendose est,* Gandirum, *Eunuch. act.* III. *sc.* I. *nec historiam Sallustij nominat. quid? quod eas voces,* vt alij tradiderunt; *vti etiam alias in his historiis infinitas, quidam non recte, quasi Sallustianas, acceperunt, cum Prisciani sint? Huc pertinent versus Rufi Auieni, nondum, quod sciam, editi: quos V. C. Iacobus Susius, tibi, Guido Laurine, & eruditionis & affinitatis nomine carissimus & ego, huius Sallustiani loci occasione, correximus:*

Tartessumque dehinc Tyrij dixere coloni.
Barbara quin etiam Gadir hanc lingua frequentat.
Pœnus quippe locum Gadir vocat vndique clausum.

Nec minus in eadem voce apud Iulium Solinum Polyhistor. peccatum est. apud quem legitur sæpem, *cum in vet. cod. Susiano sit* VII. *vnde legendum conieci* sæprum.

Neque subsidiis. *ex Prisciano lib.* X. soluĕrat *autem est*, solitus fuerat.

Neque inermes. *idem Priscianus eodem lib.* X. *in Gemblacensi est* agnoturus, *secundum analogiam, pro,* agniturus; & inermos, pro inermes. *in Thosano*; agnosciturum, *pro* agnoturum. *in vulgatis;* agniturum. *vtrumque non recte.*

Ea continet. *ex Arusiano;* inferior tibi. & *Nonio;* grauis.

apud quos male est, & continetur; *pro*, ea continet vir. *de interpretatione, Nonius viderit.*

Omnes. *ex eodem Arusiano*; præminet.

Et Pœni. *Donatus act.* 1. *sc.* III. *apud quem extrema tantum verba singulis designata sunt: quæ quid notent, diuinare nequeo.* 171

Quia. *Vulgarem huius loci apud Priscianum lib.* VI. *scripturam expressi. nam manu scripti libri variant. Martinensis habet* pericitum; *Gemblacensis*, percitum: *cum hoc glossemate interlineari*; id est, valde citum. *idem quoque Martinensis*; burbuleium. *at Gemblacensis*, burbulequim: *cum hac adiuncta interpretatione*: *id est*; valde luxuriosum. *vterque in hoc consentit scribendum*, appellabat, *non* appellabant. *cogitet lector. quid? quod*, quietem, *non* inquietem, *legendum videtur? cum dicat*, inquietis, *simplex etiam in vsu inueniri: idque Næuij belli Punici lib.* II. *Macri Annalium* I. *& Sallustij lib.* II. *auctoritate probet.*

Audaciter. *idem Priscianus lib.* XV. secundum analogiam, *protulit.*

Ibi Fimbriana. *Nonius*; obsequium neutro genere: obsequella feminino. *Iunius eas voces*, graues, *& copulam* que *omittit, librorum quantum coniicere est, suffragiis. alij*, grati carique, *perperam reponunt.*

Mœnibus. *Nonius*, deturbare est, *inquit*, deiicere, demouere.

E muris. *idem Nonius sportas à sparto, quasi sparteas, aut ab asportando dictas esse vult. in vulgatis hæc quincto libro tribuuntur. in vet. cod. secundo. viri docti*, ciues, *pro* canes, *legendum diuinarunt.*

Adhoc. *Nonius*, est, *inquit*, rumor, vt plerumque, opinio.

At Metellus. *Totum hunc locum citat Macrobius Saturnal. lib.* III. *cap.* XIII. *pro eo quod est in Macrobio*; concurrentibus vndique virili & muliebri sexu: *posui aliquando*, concurrentium vndique virile & muliebre secus: *primum quod ita in Nonio legeretur: dein quod Carisius, & ille ipse Nonius obseruent hic* secus *neutro genere, quod hinc alioqui probari non poterit. quamquam & apud Carisium & Probum legitur* secus; *pro* sexus. *Sosipatri lib.* I. *Instit. gramm. verba hæc sunt:* secus neut. generis nomen, vnde & Sallustius dixit, virile secus, hoc est, virilis sexus, quod per omnes casus integra forma declinatur. est & secus aduerbium. *Probus Catholicis*;

secus

secus, *inquit*, duas res significat, aduerbium separandi, & sexum. Sallustius; virile & muliebre secus. *hactenus illi. fuit cum diuinarem vtrumque alucinatum, &* sexus *apud Sallustium neutro genere esse retinendum quod etiam in Plauto Priscianus notauit. is enim lib.* v. Plautus, *inquit*, hoc sexus neutro genere protulit in Rudente: Virile sexus nullum vmquam habui. *sed cum in Festi veteribus libris,* secus *esse, non* sexus, *in exemplis autem à Festo citatis* sexus *non* secus *monuerit Antonius Augustinus I. C. elegantissimus; scripturam, quam expressi, retinendam iudico. neque virum doctissimum mihique familiarem audio: qui cum in veteri scriptura,* secus *esse fateretur,* sexu *tamen neutro genere, apud Festum aliosque scriptores à Festo adductos reponi volebat. hoc enim esset arbitrarias deque opinione factas emendationes libris veteribus, &, à quibus libri veteres longe vincuntur ætate, grammaticorum, quos dixi, auctoritati præponeremus: quod nemo, credo doctus temere fecerit. neque enim in librorum correctionibus Pythagoricum illud* αὐτὸς ἔφα. *sed ea quæ modo laudaui vetustatis testimonio solidissimis rationibus adiuta, apud bonos harum rerum iudices valere consueuerunt. adde quod idem Carisius eodem lib. I ita scribat:* Alia nominatiuum & ablatiuum habent, vt tabes, pluris, sirempse; facit ab hac tabe, plure, sirempte. Cinna autem in Smyrna huius tabis, dixit, nullo auctore. alia vnius tantum casus sunt, vt hoc secus, adfatim, admcitas, inficias, suppetias, pedum, sponte, dicis ergo, nequam, nihili, frugi. *ita enim locus ille Carisii reliquis, quæ interposita sunt, eiectis de veteri libro restituendus est.* Cum sedenti] *mire duas hic copulas,* cum, tum, *pro* &, &. *vsurpauit. cuius ratio aliis ignota locum hunc mala interpretatione, & præpositionis* in *adiectione, quam sustulimus, deprauauit.* Transenna] *transennam Seruius Æneid. lib.* v. *extensum funem interpretatur. Nonius vero non transitum. vt quidam, inquit, putant, sed fenestram. Seruij autem interpretatio & melior est, & cum hoc loco magis conuenit. apud illum etiam male est* dimissum, *pro* demissum: *nam* demitto, *inquit Caper*, est deorsum mitto. dimitto ne dicas. *apud hunc vero* victoriale, *pro* victoriæ, *errore ex diphthongo nato.* machinato] *Nonius;* demittere, *inquit*, est desuper mittere. Sallustius hi. III. cum machinis strepitu demissum. *qui locus ex hoc restituatur.* Capiti imponebat] *in Macrobio vox* capiti *desideratur, & pro illa,* ei, *subrogatum est: idque à sciolis hanc loquendi rationem,* sedenti ei coronam capiti imponebat,

bat, *ignorantibus. Hæc autem apud Nonium in verbo*, Demittere, *in vulgatis omnibus & duobus veteribus libris ex lib.* IIII. *male adducuntur, cum ex* III. *sint.*

Ruina. *scribit Nonius accusatiuum vel nominatiuum hic poni pro ablatiuo. quod qua ratione scribat, nescio. vulgo;* ruinaque. 173

Occurrere. sagum, *inquit Nonius*, vestimentum militare est. *& hæc Sallustij ex* II. *historia affert. pro*, vti; *non recte ibi est, vt: pro* Hirtuleio; Herculeio. *de quo nihil memini legere. præterea in vet. cod. manifeste est* Hirtuleio. *quem Eutropius lib.* VI. *epitome Liuiana* XC. *&* XCI. *Orosius lib.* V. *Sertorij ducem nominant voce nonnihil tamen corrupta. de eodem hoc* Hirtuleio *ita scribit Frontinus Stratagematum lib.* II. *cap.* VII. *Q.* Sertorius cum acie decertaret, Barbarum, qui ei nuntiauerat Hirtuleium periisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id notitiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur. *quamquam & alius Hirtuleius huius ducis frater fuisse videtur, qui in bello Sertoriano quæstor fuerit; vt Epitome Liuiana nominat. ideoque Plinius & Orosius Hirtuleios fratres à Q. Metello Pio in Hispania oppressos scribunt.*

Auidisque. saucij, *inquit Nonius*, sunt vulnerati: *&*, tragula, *est*, hasta. *in harum autem posteriore voce, male legitur*, auidissimis atque promptis, *pro*, auidisque ita promtique. *præterea non recte ibi ex* III. *historia recitantur; cum ex secunda esse, libri omnes in voce*, saucij, *constanter asserant.*

Primo. *pro* incidit, *apud Nonium est* indicit: *in veteri etiam quodam*, inducit: *pro*, per, *vulgo*, super: *pro;* renunculo. *quam vocem Agellius lib.* X. *cap.* XXI. *pro nauigio piscatorio accipit;* Lenunculo. *male.*

Ad hoc. Piraticæ, *inquit Nonius*, nauiculæ celeres quod cito agi possint. (illam.

Omnia. *Arusianus de elocutionum exemplis*: imposuit in Suos. *idem Messus*: transmitto illa re.

Ictu. *Donatus Adelph. act.* III. *sc.* II. ruere, *inquit*, est toto corpore vti ad impellendum: quod faciunt qui ipsi præcipites alios prosternunt.

Circumuenti. *idem*: afflictus illam rem.

Sed Metellus. *Donatus Phor. act.* I. *sc.* IIII. *fuit tamen eum locum Donati corruptum esse. & hæc ad superius illud fragmentum*, At Metellus, *referenda iudicarem.*

Immane. *Nonius; nomen positum pro aduerbio.*

LVD.

LVDOVICI CARRIONIS IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. III. SCHOLIA.

176 EXandirique. *Macrobius lib.* I. *cap.* IIII. *Saturnal. notat in* III. *Sallustij historia*, Bacchanaliorum, *pro* Bacchanalium. *Nonius quoque de mutata declinatione hæc eadem affert. neq. vero dubito quin in eundem vterque inciderit locum. cum & apud Nonium in vet. cod. numerus historiæ, qui à vulgatis abest, plane perscriptus reperiatur. itaque reponatur.*

Diuersa. *sex primæ voces à Prisciano lib.* X. *adducuntur, & Nonio in verbo,* gnaritas. *reliqua vero ab eodem Nonio. sed miræ vbique est varietas. apud Priscianum vulgo sub* II. *historiæ leguntur. at in manuscriptis, tertio lib. tribuuntur. denique in vulgato & Martinensi est,* lacessiuit: *quomodo ipse etiam Priscianus legisse videtur. in Gemblacensi vero & Coloniensi,* capessiuit. *at in Nonio;* capessunt. *quam scripturam secutus sum. neque enim raro fit vt Grammatici alucinati falsa pro veris afferant. hic autem operarum vitio vox,* occultam, *omissa est. itaque scribat,* occultam fugam.

Vnus. *Priscianus lib.* VI. Antiqui Publipor & Marcipor, pro Publij puer & Marci puer dicebant: quæ O non producunt in obliquis casibus. *Probus Catholicis:* Legi vnum nouo modo figuratum apud Sallustium, Publipor Publiporis; est enim quasi proprium. *sic erat & Quinctipor, Varroni ad Fusidium; apud Nonium gargaridare, & edolare de quo vide nostrum Antiq. lect. comment.* III. *cap.* VII. *Caipor Festo, Marcipor eidem Festo, Plinio lib.* XXXIII. *cap.* I. *& Quinctiliano lib.* I. *cap.* IV.

Male. excipitur, *inquit Priscianus lib.* VI. hæc vis huius vis; cuius plurale similiter vis tam Lucretius quam Sallustius protulerunt. Lucretius lib. II.

Sed quam multarum rerum vis possidet in se,
Atque potestatem.

Coniuratione. *ex Prisciano lib.* X. claudo, & claudeo, *pro* claudico. *in libro Martinensi ex* IV. *historia Sallustij male adfertur.*

Quasi par. *Nonius in voce,* mador, *ex* III. *historia affert. cui etiam omnes tam eiusdem Nonij quam Prisciani veteres con-*

sentiunt cod. licet vulgati I V. *lib dent. mendose; vt & ipsa verba*, monumenta madore infirmari an ui: *cum scribendum sit*, monimenta madore infirmarentur *emendentur itaque Nonius & Priscianus bis eodem in loco. quin & Iunius pro* mœnia oppidi, *legit*, ammia oppidi: *pro quo vetusti libri*, omnia oppida. *& procul vero est si eam vocem ita à communi omnium vsu variasset Sallustius, Nonium id taciturum fuisse.*

Equis. *ex eodem Prisciano lib.* V I.

Decores. *idem ibidem. in quo non recte est*, dedecores: *cum aperte Martinensis & Thosanus habeant* decores: *idque ipsa Prisciani hunc in modum scribentis postulet sententia*: Inuenitur & simplex decor decoris pænultima correpta, apud vetustos, quando pro decorus accipitur. *quibuscum verbis exemplum hoc minime conueniet si dedecores legamus. vocem etiam* per, *quæ ab ineruditis erat adscripta, auctoribus veteribus libris, sustuli.*

Contra. *ex Nonio in voce* celuitur; *& Prisciani libris* VIII. *&* X. *postrema verba habet Eutychius.*

Parte. fallerent, *inquit Priscianus lib.* X. dixit à fallo, non à fallio. *in Martinensi libro male asseruntur ex* III. *hist. Sallustij.*

Si aduorsus. *epistola Cn. Pompeij ad senatum.* totiens] *libri* 17 *Vaticanus. Nicolai Fabri, & Cardinalis Briconeti, quorum scripturas quotienscunque laudo* V. C. *& eruditissimo Claudio Puteano senatori regio deberi volo, habent*; tot labores. *quæ loquendi ratio à Sallustij aliena non est.* vtrum censetis?] *Diomedes libro* I. *cap.* IIII. *notat hic*, præstare, *pro* præbere; *cum* præstare fit, *inquit*, melius esse & antecedere. *sed ibi male est*; vtrum vicem me præstare creditis. Lacetaniam] *in aliis est*. Laletaniam. *vti etiam in omnibus iis quos iam nominaui libris*; Indigites, *non* Ilergetum. *sunt autem Laletani & Indigites Plinio libro* III. *cap.* III *noti* meis quidem] *vocem illam* quidem, *Fabri, & Briconeti libri ignorant.* plus valent] *emenda iisdem illis volentibus libris* plus valet. Durium] *ita hoc flumen vocat, quod superiore libro*, Turiam, *siue* Turia, *ni fallor, dixit. similiter Cicero oratione pro Balbo.* pro quis] *vulgo*, proque his. *nostram autem correctionem probat Vaticanus.* necessitatibus] *Carisius libro* I. necessitas, *inquit*, imperij est, necessitudo sanguinis coniunctio. Sallustius tamen, necessitudinem, sæpe pro necessitate, ponit: nec vmquam pro, necessitudine, necessitatem, aut ipse aut quisquam

veterum. *ita Carisium emenda.* quæ vltro] *quidam libri*; ciuitates vltro nobis sumtui oneri; *duabus illis vocibus omissis.*

178 Namque. graue, *inquit Nonius*, est multum. *legendum est autem*, his, *non* is, *&* infecunditate, *non*, in fecunditate.

Hi saltibus. *Nonius*, satias, *pro* satietas. *in vetere codice Nonij est*; in saltibus occupatus. *in Iuniano*; hi saltibus occupatis tamen. *in alio etiam vetusto*; in saltibus occupatis, *tum externorum agros inuasere. viri docti aliter de opinione emendant. habeo itaque, quod ille dicebat quod fugiam; quod sequar non habeo.*

Neque iam. *Nonius*, gliscit, *inquit*, est congelascit, colligitur, ignescit, crescit. *in veteri est*; gliscenti: *pro vulgato* gliscente. *recte. ad ipsum enim mare, non ad ventum referendum.*

Ac cum. Munia, *Nonius interpretatur*, officia. *vulgo non recte*; clarissimum domi recordaui. *vnde etiam abest verbum*, extrema: *vt à vet. cod.* munia. *quas duas interpolando voces, recte hunc locum emendauit Iunius.*

Et forte. *Bis hæc adducit Nonius, & in voce* Faselus, *& in voce* Myoparo; *sed illic ex lib.* III. *hic vero ex* IIII. *difficile vt sit verum inuenire.*

Eum atque. *Hic quoque Noniani à se dissentiunt libri. nam veteres plerique tertiæ dant historiæ, quæ vulgati quartæ. Carisius lib.* I. Ostia exitus fluminum in mare neutro genere semper pluraliter dicuntur: Sed si vrbem significare voles, singularem potius numerum obseruabis: vti Sallustius: quamuis etiam frequenter plurali numero vrbem significet *sic corrige Carisium.*

179 Duos quam. *Nonius*, vitabundus, *pro* vitans. *pro* quam super *scripsi ex vet. cod.* qua super. *ex eodem quoque. pro* tracto pede, *posui* tractu pedis. *pro* quas, quasi. *quæ vox ab alio tamen manu scripto abest. postremo, pro*, inter molam quæ insulam; *lego*, inter molam atque insulam: *iis ipsis veteribus iubentibus libris.*

Nam qui. *Nonio*, tamen, *est* tandem. *apud quem vox* alueos, *ex Arusiano Messo inserenda est. Arusianus vero Messius ex Nonio ita corrigendus*: Afflictus illam rem. Sallust. III. historiarum: Afflicti alueos vndarum vi, multato fœde corpore, postremo tamen periere.

Nam tertia. *Idem Nonius de mutata declinatione*: sublima. *in quodam est*: nam terra tunc erat. *in plerisque manuscriptis, vix* Thracia *an* Tertia *sit scriptum diiudices. Iunius legit*, Thra-

Thraſcias: *ego* tertia. *vt ſera iam nocte tertiam vigiliam fuiſſe ſignificet.*

Illum. forum *generis maſculini obſeruat Nonius. ego vero de nauium foris loqui eum non dubito. atque ita vana erit hæc Nonij, vt pleræque aliæ, obſeruatio. in quibuſdam lib. I. in aliis hæc aſſignantur tertio.*

Si quirites. *oratio Marci Lepidi tribuni plebis ad plebem de tribunicia poteſtate recuperanda.* exiſtimaretis] *Donatus Phor. act.* I. *ſc.* I. exiſtimans, *inquit*, dixit Terentius, pro æſtimans: & Salluſtius; ſi Quirites parum exiſtimaretis. *ſic enim ibi legendum eſt: non*; pacem. differendum fuiſſet] *libri Vaticanus, Briconeti & Fabri*; differendum fuit. omnino non] *à libro Briconeti non tantum abeſt, ſed etiam deeſt vox illa abnutiua.* præmiis] *inepte pleræque editiones*, præuiis. *quod iam olim arbitrario iure conſtituimus: pro quo nunc omnes libri dicunt.* voſmetipſi] *vulgo* noſmet; *contra veteres libros, & præter Lepidi ſententiam.* rarus enim] *emenda ex tribus illis ſuperioribus libris*: raris enim. cetera validiorum] *omnes libri*; ceteri validiorum. ne officere] *rectius veteres libri*, num officere. L. Sicinius.] *varie hoc nomen corruptum eſt. alij*; L. Cinium. *partim*, Concium. *plerique*, Cincium. Sicinium *præter tres veteres libros, Dionyſius, & Pedianus nominant. neque vero Sicinij in rep. R. ignobiles fuere. vidi enim præter cetera, numiſma, in cuius fronte hæ erant notæ:* Q. Sicinius III. vir. *in tergo hæ:* C. Coponius P. R. S. C. *quamquam Cinciam legem de donis & muneribus, neue quis ob cauſſam orandam pecuniam accipiat, Iureconſulti nouerunt ſed nihil ad rem.* tribunus.] *ita Fabri & Briconeti. at Vaticanus*; tribunicia. iniuriæ pertæſum.] *Meſſus in voce*, tædet, *hæc ex* III. *hiſtoria Salluſtij adfert.* AEmilio] *deeſt libro Vaticano*. in caſſum agerentur.] *Vaticanus, quem in his hiſtoriarum libris inſignite bonum fuiſſe comperior*; in caſſum agebantur. nomina.] *ridicule vulgo*; omnia. ſi vera.] *ſcriptura aliarum editionum omnem hanc ſententiam peruertit. ſic enim ibi eſt*; ſi vera & honeſta flagitium ſuperauerint: *cum contra dicere voluerit; cum iam flagitium honeſtatem & æquitatem ſuperauerit, illo ipſo frui non placere. emendatio mea ante annos duodeuiginti facta, veterum librorum iuuatur ſuffragio.* animum aduertite.] *Fabri & Briconeti*, animum aduertere. omittendum.] *Aruſianus*: ago illam rem. *Salluſtius libro* III. *hiſtoriarum*; omittendum morem hunc quem agitis. *quamquam ibi*, amittendo *legitur*,

quod pæne Sallustio suum esse asseuerauerim. tribunis plebei.] *Hiulcus & plane mendosus locus, cum ita vulgo legatur:* quo tribunos plebei modo patricium magistratum. *quod nullam, vti opinor, commodam potest elicere sententiam. Vaticanus;* quo tribunos plebei modo patricium magistratuum. *Fabri et Briconeti;* quo tribuni plebei modo patricium magistratuum. *hanc autem, quam expressi, parum abest quin veram & certam scripturam esse existimem.* quamuis Quirites.] *locum partim ex Vaticano, partim ex aliis duobus, ita constituendum iudico:* cum vis omnis, Quirites, in vobis sit, & , quæ iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. *prius illud,* cum vis omnis, *a Vaticano est. posterius,* &, *pro* vt, *etiam ab aliis duobus.* neque ego.] *idem Messius ex hoc ipso historiarum hæc recitat libro. sed apud eum vox vna, quæ in vulgato desideratur, ex meo reponenda est.* capiatis.] *omnes libri* cupiatis. censeo.] *recte tres veteres libri;* censebo. nisi forte repentina.] *locus & corruptus & absque erudito illo acumine doctissimi & humanissimi Cl. Puteani fuisset plane depositus. itaque primum librorum variantes lectiones indicabo: dein ipsius Puteani emendationem apponam. liber Vaticanus,* frumentaria lege munia vestra pensantur: qua tamen quinis modIs libertatem omnium æstimauere: qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. namque vtilis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires; sic neque absolui cura familiari tam parua res, & ignaui quiusque tenuissimas perfrustratur. *in Briconeti & Fabri,* quinis modiis, *scriptum est: vti etiam illud,* qui profecto. *deinde ab iisdem illis absunt duæ voces,* vt, & possit. *postremo in iisdem est;* & ignaui qui vsque ten. perfrustrantur. *hinc diuina illa Puteani correctio existit;* Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstimauere; qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. namque vt illis exiguitate mors prohibetur, senescunt vires; sic neque absoluit cura familiari tam parua res, & ignauus quisque tenuissima spe frustratur. *sententia plana, & emendatio diuina: de qua illud habeo dicere,*

Conueniant omnes augures, haruspices,

nemo verius, nemo certius diuinauerit. comparat enim legem frumentariam, qua quinque modij plebi dabantur (de quo nihil alibi legere memini) cum alimentis captiuorum. vt, inquit, captiuis ea alimenta dantur, quibus mors quidem prohibeatur, vires autem non tantum non confirmentur, verum etiam senescant, &

atterantur: sic frumentaria ista lex plebem cura familiari non liberat, sed est, vt ignauus quisque tenuissima spe frustretur. dominationis socium.] *antea.* & socium. *quam vocem tollendo recte locum emendauit Lipsius, cuius emendatio Fabri & Briconeti libros subscriptores habet.* neque enim ignorantia.] *Donatus Eunuchi act.* I. *sc.* IIII. vos nescio.] *omnes libri* occupauit nescio qua vos *vetuste.* quia neq.] *Vaticanus;* quia non. *Fabri & Briconeti,* qui non. mutastis.] *omnes libri;* mutauistis. tergis.] *Seruius libro* I. *Æneid.* tergum, *inquit,* dorsum significat. Sallustius; quia tergis abstinetur. *Carisius libro* I. tergum dorsum est; sed contrario Virgilius terga boum dixit. & in IX.

hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergus.

quo exemplo etiam illis resistitur, qui volunt tergum hominis esse, tergus vero pecoris. *sic Carisii defectum supple.* munere.] *figurate omnes veteres libri,* munera. vincitur a paucis.] *longe alia, neque tamen animo meo melior Fabri & Briconeti scriptura:* vincitur a paucis plebes; quodcunque accidit pro victis est. *etsi illud,* pro victis est, *etiam Vaticanus agnoscat liber.*

Postquam. *Messius de elocutionum exemplis:* egressus illam rem. 182

Ad Cyzicum. *ex eodem Arusiano:* firmatus illius rei.

Vt sustinere. *Arusianus;* incumbit illam rem. *Seruius lib.* VII. *Æneid.* Stant longis adnixi hastis & scuta tenentes: Romani moris est & bellicæ necessitatis, vt Sallustius commemorat: fessi arma sua quisque stantes incumberent *sic enim ibi legendum, & apud Arusianum vox fessi inserenda. totus denique locus ex hoc constituendus.* 183

Ac statim. *Nonius de impropriis ex* III. *hæc adducit: vt vulgo legitur. vt autem in vet. cod. ex lib.* IIII. *notans* stuprum *de quouis luxu improprie dici.*

Quia Sertorio. *Seruius lib.* II. *Æneid.* Sallustius, *inquit,* dixit: Quia Sertorio triplices insidiæ per saltus positæ erant: prima; subaudiendum reliquit, insidia. quod dicere non possumus. *idem lib.* X. *Æneid.* Sallustius dixit: prima qui venientes exciperent; cum de insidiis loqueretur: quas numeri pluralis esse constat. *neutro autem in loco numerus historiæ adscriptus est, qui apud eundem Seruium lib.* II. *Georg. exprimitur. in quodam etiam legitur,* Quæ a Sertorio. *male.*

Ingens ipse. *idem Arusianus:* illius rei ingens.

Locum.

Locum. *idem Messius:* insitto in illo loco. *vnde manifeste scribendum est,* in quo armati; *addita præpositione* in.

At Oppius. *Nonius de genere armorum:* pugio, *inquit,* est breuis gladius.

Castrisque. *idem Nonius;* ingenium *hic* naturam *interpretatur.*

Sed Pompeius. *Nonius Marcellus,* æmulus, *inquit,* est imitator. *idem obseruat hic accusatiuum pro genitiuo. rectius itaque est in vet. cod.* æmulus facta consultaque; *quam vulgo* æmulatus. *primum quod vocem,* æmulus, *hic explicat: deinde quod alioqui accusatiuus pro genitiuo positus non erit: postremo quod sæpe veteres nominibus eosdem casus dabant (grammatice loquor) quos ipsis verbis. de quo dixi antiquarum lect. comment.* II. *cap.* XIX. *est itaque vno apud Nonium loco,* æmulus, *pro* æmulatus; *scribendum: altero hæc ponenda verba:* facta consultaque eius quondam æmulus erat. *quæ, si Nonij sententiam spectas, non recte absunt.*

Dubius. *Arusianus Messius:* dubius huius.

Post reditum. *idem Messius:* gratiam illius criminis facio. *sic scribo: non,* illi.

Quod vbi. aptum, *interpretatur Nonius,* connexum & colligatum. *vulgo,* socordius ire miles obrepere. *Hinc legendum coniecit Iunius:* socordius ire milites occœpere. *quam eius coniecturam, vt certam, secutus sum.*

Atque eum. *Nonio* optare *est* eligere. *pro* eum, *in aliis est* cum. *pro,* accensumque præmiorum spe, *est,* accensum quæ præmiorum spes. *pro* iubet, *&* Curio *vel* Cæpio, *denique in duobus veteribus est* iuuet *&* cupio, *pessime.*

Eodem: paludamentum, *teste Nonio, est vestis, nunc chlamys.* adstari] *vet. cod.* obstari. *docti viri legunt;* hastati: *sententia non repugnante.*

Si nihil. *Priscianus libro* XIIII. coram, *aduerbium.*

Fine. *ex Arusiano;* fine illius rei.

M. Antonius. *idem Arusianus:* genitus illi rei faciundæ. *hic autem est ille Antonius dissolutissimus, qui gratia Cottæ Consulis & Cethegi, curationem nactus totius oræ maritimæ Siciliam & prouincias omnes depopulatus est: & ad postremum inferens Cretæ bellum morbo periit. Asconius* IIII. *Verr. Cicer.*

Muros. *idem Arusianus:* successit illum.

Saxaque. verutum *interpretatur Marcellus* telum acutum & breue.

& breue. *Turnebus legit*; & axe vincti orbes. ericij.] *Seruius lib.* IX *Æneid.* In armorum, *inquit*, generibus mutec sumunt ab animalibus nomina. Sallustius: in modum hirci militaris. *Ericium autem bellicam esse machinam, præter ceteros, satis ostendit Cæsar lib.* III. *de bello ciuili.*

Octauium. *ex Arusiano Messo*, captus hoc.

Igitur discubuere. *hæc ex* III. *historia esse docet Nonius in voce* dominus, *vbi postrema verba adducit. sed apud eum non recte scriptum est:* alteri scribam Mæcenas in imo inter Tarquinium, & dominum Perpennam. *quin & Seruius lib.* I. *Æneid. corruptus est, cum apud eum legatur,* Tuleus, *pro* Lucius; Tarquinium, *pro* Tarquitium; Denatium Perpenna, *pro* dominum Perpennam. *nam & in veteribus, iisque melioribus libris est lectio, quam exprimendam curaui: & Nonius per dominum conuiuij exhibitorem intellegit. quod ipse etiam Seruius innuere videtur. dicit enim apud maiores locum medium semper fuisse domini.* Lucij *autem* Hispaniensis *in veteribus libris nulla, quod sciam, mentio, in numismatibus plurima. exstat apud* C. V. *Latinis & Græcis litteris iuxta ac doctissimum Lauinum Torrentium, apud quem huiusmodi cimiliorum infinita copia est. exstat & apud Abrahamum Ortelium geographum exactissimum, numisma argenteum cum hac inscriptione:* L. Fab. Hispan. *cuius utramque partem, historia illustranda, apposuimus.*

& alioqui L. Fabium Hispaniensem, *in coniuratis fuisse constat.*

Quarum. scorpio genus teli est, *inquit Marcellus. vulgo;* vna epistola. *male. in quibusdam etiam est;* scorpione: *in aliis,* scorpionem.

LVDO-

LVDOVICI CARRIONIS IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. IIII.

SCHOLIA.

185 AT Cn. *Ex Agellio lib.* XVIII. *cap.* IV. *de stolidi & vani differentia. & certe M. quoque Tullius Cicero in oratione pro Quinctio, eodem modo vanitatem accepit, cum eam veritati opponeret. Clodianum autem Latinæ gentis esse paret ex Varrone, Quinctiporem Clodianum epistola ad Fufium nominante.*

Omnes. *Priscianus lib.* IX. *&* X. Sallustius, *inquit*, participium præteriti temporis ex seneo protulit. *addidi autem ex vetustissimo Coloniensi,* ætas: *quod in aliis non erat.*

Dein. *Priscianus eodem lib.* IX. permulsum, *pro* permulctum. *Sallustij autem verba in hunc librum coniecimus, quod omnes lib. vet. ex lib.* IV. *non, vt vulgati, ex lib.* III. *hæc adducerent. quid? quod* liberalibus, *pro* libralibus *iisdem auctoribus scripsi?*

Implicitæ. *idem Priscianus ibidem, ostendens composita a plico penultimam a vel i habere in supino, inter cetera hoc etiam ponit. sed cum in excusis sit* implicatæ, *exemplaria tria vetustissima habent* implicitæ. *nisi quod hoc in Gemblacensi deletum, & aliud, vt in plerisque bibliothecæ illius libris solet, aliæ manu substitutum est.*

Igitur. *ex eodem Prisciano lib.* X. *in Martinensi exemplari est* lacessiuit.

Anxius. *Messus:* anxius huius rei.

Magnam. *idem Messus:* exorsus orationem.

Impotens. *ex eodem:* nimius illius rei.

Amissumque. *lib.* VIII. *Priscianus*, obsideo, *inquit*, & assideo actiua sunt; faciunt enim assideor & obsideor.

Qui quidem. *Festus Pompeius,* tabes, *inquit*, est quæ facit tabescere. *libenter autem hac similitudine vtitur Sallustius. de qua in Catilina.*

186 Castella. *ex Seruio* XI. *Æneid. & Carisio lib.* I. *Inst. Gramm.* custodias, pro custodiæ. ita etiam Asper intellegit; licet alij accusatiuum esse velint. *verba autem Carisii aliter vulgo, aliter in membranis, quarum vsum vt reliquarum Colonien-*

lonienſium omnium, mihi, dum in Vbiis eſſem, vir eruditione ſingulari & eximia humanitate ornatus Melchior Hittorpius libenter expenſum ferebat, hunc in modum perſcribi video: Pater familias & mater familias antiqui magis vſurpauerunt; propterea quod nominatiuo ſingulari s litteram adiiciebant, vt facerent genitiuum: hæc familia, huius familias: hæc Maia, huius Maias. quam declinationem & Salluſtius in tertio ſecutus ait: Caſtella cuſtodias theſaurûm in deditionem acciperentur. ſed emendatius, cuſtodiæ, Maiæ, & familiæ dicitur.

Reliqua. *Diomedes lib.* I. *cap.* IV. Veteres, *inquit*, ambiguitatis cauſſa ſalitus dixerunt à ſalo non ſalio. *neſcio autem an hæc ad* III. *hiſtoriarum pertineant librum, & eodem cum illo referenda ſint fragmento, quod à me decimo poſitum eſt loco; an vero decimum illud libri tertij fragmentum in hunc potius librum coniiciendum ſit: infinita enim ſunt in Diomede menda; eaque emendatorum audacia mirum ac pene incredibile dictu quantum excreuerint; ita vt primam eius editionem, omnium, quæ hactenus ſunt viſæ, integerrimam, aut certe minime corruptam præſtare auſim.*

Rex Mithradates. *Epiſtola regis Mithradatis ad regem Perſarum, ex libro* IIII. *Hiſtoriarum Salluſtij, vt mox docebitur.* Deinde] *ſcripſi more Salluſtiano*; dein. *probat Vaticanus.* Tibi perpetua pace frui liceret.] *locus mendoſus & qui ſententiam nullam eiiciat: præſertim quâ à diſtinctione. quo enim illud*, egregia fama ſi Romanos oppreſſeris futura eſt? *emenda, emendationi elegantiſſimæ Vaticano aliiſque libris aſſentientibus*; Tibi ſi perpetua pace frui licet, nisi hoſtes opportuni & ſceleſtiſſimi, & egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt: neque petere audeam ſocietatem; & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. *fruſtra, inquit, à me ad ſocietatem belli peteteris, ſi ea eſſet rerum tuarum condicio, vt tibi perpetua pace liceret frui; niſi in ipſis regni tui faucibus hoſtes eſſent opportuni & ſceleratiſſimi; niſi denique egregia fama, Romanis oppreſſis, te eſſet ſecutura. vſus vocis illius* neque, *Salluſtio frequens, vulgo ignoratus locum corrupit.* Atqui ea:] *libri omnes* atque ea. videntur.] *Fabri & Briconeti*; videtur. *noſtram ſcripturam, quæ à Vaticano eſt, ſeruari placet.* qua primum.] *libri nonnulli*, primo. a Philippo.] à, *deeſt libris Briconeti & Fabri. Vaticanus*; tracto Philippo. in ſomnis occidere.] *recte correxi*, inſomnis occidêre *voce, Salluſtiana; quam apud eundem in Catilinario Criticus noſter reponit. pag.* 33. dies noctiſque

ctiſque feſtinare: vigilare: neque inſomniis, neque labore fatigari. *& oratione de Rep. pag. 224.* profecto, ſi id accidat, neq. tibi nox, neque dies curam animi ſedauerit; quin inſomniis excitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. *error ex eo natus, quod veteres,* inſomnIs, *ſcriberent, pro* inſomniis, *i longa videlicet, pro geminata. certe antiquiſſime vulgati, qualis eſt apud eruditiſſimum Nicolaum Fabrum,* inſomnia, *agnoſcunt. dicunt Latini* inſomnia, *vtroque numero pro eo quod eſt iiſdem* vigilia, *& Græcis* ἀϋπνία. *priore quidem numero Pacuuius Antiopa:*

perdita illuuie atque inſomnia.

item Cæcilius Plocio:

Conſequitur comes inſomnia. ea vero inſaniam adſert.

poſteriore vero Terentius Eunucho:

Aut mox noctu te horſum adigent inſomnia.

ſic enim Donatus illa Terentij accepiſſe viſus eſt; etſi non diſſimulat, adiget inſomniæ, *alibi ſcriptum reperiri. Virgilius;*

Sed falſa ad cælum mittunt inſomnia Manes.

quamquam ibi, ſomnia, ſignificari volunt Grammatici, addita ſcilicet præpoſitione; vt Græci dicunt ἐνύπνια. *ſed idem Virgilius,* inſomnia, *etiam plurali pro vigiliis poſuit:*

Quæ me ſuſpenſam inſomnia terrent?

quamuis & hic ſomnia intelligi poſſunt, quibus terreri potuerit. ita Cariſium emenda. Falluntur autem qui, inſomnium, *pro eodem extuliſſe antiquos crediderunt: cuius exempla nulla ſunt. itaque apud Suetonium Caligula pag. 189. ſcribe ex vetere libro;* Incitabatur inſomniis maxime: neque enim plus quam tribus nocturnis horis quieſcebat, *non,* inſomnio; *vt vulgo. quod vero propius ad rem attinet, Perſen Philippi, inter ceteras de morte illius opiniones,* ἀϋπνίᾳ *exſtinctum eſſe, ſcriptoribus pleriſque placuiſſe à Plutarcho relatum eſt.* Eumenem] *male in Glareani aliorumque editionibus;* En cuius: *in veteribus impreſſis propius à veritate;* Eum En En: *pro;* Eumenem cuius: *diuulſis tantummodo à ſe ſyllabis. male etiam in noſtra;* Eumeniem: *operarum vitio. ſed hoc leue. illud alterius momenti, quod ſequitur.* mercede poſthabita, cuſtodi.] *duabus hiſtoriis inter ſe confuſis quid ſibi velit Mithradates plane nequit intelligi. Vaticanus;* pacis mercedem poſthabitum. *pulcherrime Fabri & Briconeti;* Eumenem, cuius amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem. poſt Attalum, cuſtodem agri captiui, ſumtibus & contumeliis ex rege miſerrumum

mum seruorum effecere. *quo quid apertius? quid eruditius?* postremo totam Bithyniam:] *vox* totam, *à libris veteribus abest. abest, inquam, non deest: cum vulgo supersit.* cum filius Musa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset.] *scriptura præ aliis insignite praua, & quæ Sallustio non modo fraudi fuit, sed etiam viros maximos in errores grauissimos induxit: quorum partim an hæc Sallustij essent dubitarunt, nonnulli* Nusam, *siue* Nysam *Nicomedis Regis Bithyniæ filium esse crediderunt: alij etiam eadem occasione locum Suetonij, ea de re, qui recte habet, corrigere tentarunt. vetus editio;* cum filius Nusa, quam regiam appellauerat, genitus haud dubie esset. *minimum à veritate. Fabri & Briconeti;* quem Regem iam appellauerant. *in qua scriptura illud,* appellauerant, *rectum videlicet. Vaticanus;* Nysa, quam Reginam. *hinc lege, quod & humanissimo doctissimoque Puteano placuit;* cum filius Nusa, quam Reginam appellauerant, genitus haud dubie esset. *vult enim Mithradates, Nysæ Nicomedis filiæ, quam Romani reginam appellauerant, priusquam Bithyniam diriperent, filium regni hæredem natum fuisse. non tantum verisimiliter, sed omnino vere. Nysam enim muliebre nomen esse è Plutarcho constat. qui, in vita Luculli magni illius Mithradatis sororem ita appellatam scribit. ac sane nisi Suetonius Nysam Nicomedis filiam diceret, parum abesset quin illam Plutarchi eandem cum hac esse, & nescio cui Nicomedis filio, ex quo etiam filium sustulerit, nuptam fuisse existimarem. Suetonius Iulio; pag. 53.* (Cicero) quondam in Senatu (Cæsari) defendenti Nysæ causam filiæ Nicomedis, beneficiáque regis in se commemoranti, Remoue, inquit, isthæc oro: quando notum est & quid ille tibi & quid illi tu dederis. *nisi forte verba illa,* Nysæ filiæ, *quæ varie leguntur, delenda sunt, aut ita interpretanda vti, quod iam dixi, non filia fuerit sed nurus. verba autem Cæsaris in ea oratione hæc fuerunt:* Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate quorum res agitur, refugere hoc munus, Memmi, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur: neque clientes, sine summa infamia, deseri possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus. *male autem operæ* Musa, *pro* Nusa, *expresserunt.* testatum antea Cretenses soli omnium liberi ea tempestate & rex Ptolemæus.] *emenda ex omnibus libris;* sceleris eorum haud ignarum, & ea quæ accidêre, testatum antea Cretenses solos omnium liberos ea tempestate,

pestate, & regem Ptolemæum. *quam emendationem certam esse vetustissimas editiones testor*. Ptolemæus pretio diem belli prolatat.] *& hic vulnus plane Chironeum. Fabri & Briconeti*; dies bellum prolatans, *vt & vetus editio. Vaticanus*; in dies bellum prolatans. *pulcherrime. scribe itaque*; illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas soluunt, Ptolemæus pretio in dies bellum prolatans, Cretenses impugnati semel iam, neq. finem, nisi exscidio, habituri. abnuente Tigrane.] *suadebat bellum suscipiendum Mithradates; negabat Tigranes; eoque dissuadente, Mithradates arma sumsit. atque hoc est quod dicit*; abnuente Tigrane bellum cœpi. *sic enim legendum esse, non*, cœpit; *præter certam horum verborum sententiam, res ipsa clamat.* in obsidione moranti.] *Fabri & Briconeti*; in obsidio moranti. *& sane obsidium veteres etiam dixisse constat. C. Lælius ad populum pro se*: vti terra marique simul, nobis obsidium facerent. *& Sallustius libro* I. *historiarum, pag.* 166. magnis opibus profectus, obsidium cepit per L. Catilinam legatum. *vide Nonium.* regredi coactus.] *vetus editio, & Fabri*; regredi conatus. apud Param.] *vetus editio*; apud Paruum. *Fabri & Briconeti*; apud Parum. *Vaticanus*; apud Patrum. apud Cabira.] *vetus editio*; apud Caberam. *pro qua faciunt libri manu scripti.* inter me.] *Carisius lib.* I. *hæc* IV. *Sallustij historiæ dat; notatque* ambos, *non* ambo. *quod & Helenius Acron sic oportere dici in Adelphis Terentij disputauit, Verriumque dixit errare, qui putat, hos ambo, dici oportere. locum Carisii, antea corruptum, in eius editione emendabimus.* vastatis circum.] *Fabri & vetus editio*; vastis circum. *vox historicis familiaris, neque minus poëtis.* scio equidem.] *& hæc Carisius libro* I. *recitat. qui locus partim hæc corrigit, partim ab his corrigitur. quod enim illic est*, petieris; *melius hic*, peteris: *quod vero hic*, meis militibus, *absolute*; *hoc illic rectius*, meis militibus belli prudentibus, *scriptum est. vti in eodem grammatico correximus.* Asper, Ceterum, *inquit*, quomodo positum est? an pro alioquin consilium est? an pro reliquum consilium est? quando neque.] *vetus editio, item Fabri & Briconeti*; quomodo neque. procul iuxtaque.] *omnes libri*, procul iuxta sitos; *Sallustian.* excidantque.] *Vaticanus*; exscindantque. *Fabri libro abest copula.* Omniaque & maxime.] *quid illud, quod in libris omnibus legitur?* omniaque non serua & maxime regna hostilia ducant. *nisi forte*, non serua, *pro iis quæ liberæ*

sunt, nulliusque imperio parent, acceperit. in tempore.] *tale est illud libro* I. *historiarum pag.* 159. Maxumeque ferocia regis Mithradatis in tempore bellaturi. in omnes arma.] *omnes libri*; arma in omnes. bella ex bellis serendo.] *inepte pleraque editiones*; ex bellis ferendo. difficile non est.] *Vaticanus*; difficile haud est. *Fabri & Briconeti*; aut difficile est. *vitij mater antiquorum consuetudo modo* haud, *aliquando* haut, *scribentium.* circumgredimur: exercitus.] *locus, qua à scriptura qua ab interpunctione valde mendosus: scribe*; circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis, fortuna aut nostris vitiis adhuc incolumem. *qua emendatio palmaria est; eoque certior, quod eam vetustissima etiam editio (ne quid de Vaticano, aliisque libris manu scriptis dicam) plane praeferat.* nostra vnum imperium.] *alij*; nostra tuum imperium. *Vaticanus*; pernicie nostra tua prolatare. *optime vetus editio, vti & Fabri & Briconeti*; neu malis pernicie nostra tuam prolatare, quam societate victor fieri.

Curio. *Nonius de mutata declinatione & Carisius libro* I. 189
Vulcanaliorum, *pro* Vulcanalium. *Carisii locum ita emenda; & supple*; genitiuus quoque pluralis cum ratione vectigalium facit: auctores tamen, vectigaliorum, dixerunt: vt Asinius; vectigaliorum reipublicæ curam esse habendam; & Horatius;

Anciliorum & nominis & togæ.

vt Bacchanaliorum Sallustius & Vulcanaliorum: & alij, Saturnaliorum & Sigillariorum.

Scalas. *Arusianus Messus*: par hac re.

Dissidère. *idem Arusianus, in* Medium, *id est, in* commune.

Multisque. *Nonius* volentia, *interpretatur*, quæ plebs vellet. *pro* plebi, *in aliis est* leui. *non recte. ita enim & Cornelius Tacitus; quem studiose Sallustium obseruare, & in imitationem traherc sæpe à me ostensum est, libro* III. *historiarum locutus est*; Muciano volentia scripsere. *& alibi*; hæc atque talia plebi volentia fuere. *quamquam vtroque loco*, volenti, *legi possit. de qua loquendi ratione diximus Antiquarum lectionum Comment.* III. *cap.* XX. *sic Criticus noster illud in Iugurthino pag.* 114. volenti animo de ambobus acceperant, *legi voluit*; & Romæ plebes litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, volentia de ambobus acceperant.

Suspectusque. componere, *est eidem Nonio*, coniungere. *vulgo est*; ac per negligentiam: *pro*; an per negligentiam: *item*; prædare: *pro*, prædarũ: *&*; composuisset: *pro*; composuisse,

Collegam.

Collegam. *Arusianus Messus*; cultor sui.

Quam maximis. naues Codicariæ *Nonio sunt quæ in fluminibus vsui esse possunt. pro,* Ariobarzanis, *male est vulgo* Ariobarzani. *sic supra pag.* 188. illi fuberat regnum Ariobarzanis bello intactum.

Qui prætergrediebantur. *Nonius*; cataphracti. prætergrediebantur.] *ita veteres editiones & libri manu scripti: mirum vt sit, recentiores habere,* prægrediebantur. *puto autem illud quod Seruius lib.* XI. *Æneid. ex eadem hac adducit historia, cum hoc idem esse: ibique male legi,* & sequebantur; *pro,* qui prætergrediebantur.

150 Cum inierim. Galliæ mulieres; *pro* Gallicæ. *Nonius more Græco. menstrua autem soluere dixit, opinor, Sallustius imitatus Lucretium (hoc enim in pluribus & obseruaui & monui,) qui lib.* VI. *ita canit:*

Tempore eo si odorata est, quo menstrua soluit.

Pluteosque. *Nonius,* demoliri, *inquit*, est diruere.

Exercitum. *Messus*; degredior illum locum. *ita corrige.*

Tetrarchas. *idem Messus*; territus illius rei. *male in aliis est* vllius rei, & formauit.

Simul eos. *locus mendosus, & quem iure stigmatiam feceris.* laxitas *est Nonio* laxitudo. *in veteri quodam codice est* indignatos. *in aliis aliud. putaui legendum*; Simul eos & cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, vti in secunda re, pariter acre inuadunt.

Hi locorum. parma est scutum breue. *Nonius. pro* fuerat, *in aliis est* fuere, *in nonnullis* fecerat. *pro* ad eam artem, *vulgo,* ad eam arcem, *in aliis,* ad eas arces. *est autem,* ad eam artem, *idem quod,* ea arte: *nimirum nec tendi è viminibus vasa: vt* ad hunc modum, *pro,* hoc modo, *Sallustio non infrequens. Sed hæc immane quantum alij deprauarunt.*

De pecore. *Carisius lib.* I. *notat* pecu & pecus pecoris, & *hæc duo Sallustij verba adfert. Seruius autem lib.* III. *Georgicon & Martianus lib.* III. *reliqua commemorant, nullo tamen adiecto libri numero. quæ ego primum inter se coniunxi, deinde hoc libro hoc etiam loco posui quod cum eo quod præcedit, optime congruerent. dicit enim Sallustius eos scuta è viminibus nexuisse, illisque coria de pecore recens detracta imposuisse: quæ quasi glutino adolescebant. quo etiam pertinet, quod idem scribit Seruius, Sallustium dicere Lucanos de vimine facta scuta coriis tegere. lib. Æneid.* VII. *Carisius, lib.* I. glutinum, *inquit,* dixit

dixit Varro in Scauro; glutinum Dædalum inuenisse. quam declinationem Sallustius sequitur cum dicit; quasi glutino adolescebant. *idem eodem*: Varro in Scauro, glutinum ferunt Dædalum inuenisse: quasi, gaudium, præmium. itaq. Sallustius istius potius declinationis vsum secutus, Glutino, inquit, adolescebant, vt, gaudio, præmio. *quas duas postremas voces cum exempli causa adferat Carisius, easque superius etiam cum Varronianis composuerit; mirari satis nequeo eorum ignauiam, dicam, an imperitiam, qui eas vt Sallustianas habuerunt.*

Auidior. *Arusianus*; auidus illius rei.

Consilij. *idem Messus*; æger illius rei.

Reuersi. inuitare, *inquit Nonius*, est repleri. *hic autem locus apud alios varie mendosus, hic restitutus est.*

Atque hiauit. hiare, *eidem Nonio est*, aperire. *fortasse*, aperiri.

Rursus. *Nonius*, contentio est perseuerantia & elatio. 191

Vbi se. *Arusianus, de elocutionum exemplis*; emergit se.

Tum vero. *idem Arusianus*; propinquo illam rem.

Eos qui. comparare, *inquit Nonius*, est componere, machinari.

In quis. *Nonius*, patibulum est crux. improbi.] *locus non iniuria de mendo suspectus: neque tamen quo mendum tollatur reperio. sunt qui legant*; in prora. *non placet. itaque amplius.*

Ad Siciliam. *Messus*; patet tot pedes.

Clausi. *Messus*; altus pedes tot. *quæ elocutio cum hoc exemplo minime conuenit.*

Naphthas. *Probus Catholicis*. hoc Naphthas huius Naphthæ genus olei cedrino similis, *Sallustius lib.* IV. *hist. dixit.*

LVDOVICI CARRIONIS
IN C. SALLVSTII CRISPI
HISTORIARVM LIB. V.
SCHOLIA.

AT Lucullus. *Priscianus lib.* XVIII. *notat*; audito. 192 *vulgo male est*, Lucilius, *pro* Lucullus: *deinde, pro* Q. Marcium, *in quibusdam* Macium, *in aliis* Marium: *postremo pro*, Regem, *inepte* regem. *est enim* Rex *familiæ, non dignitatis. scribe itaque*; Q. Marcium Regem, *de quo crebro historici.*

& Sal-

& Sallustius Catilinario pag. 36. Legatos ad Q. Marcium Regem mittit. *& ibidem sæpe.*

Legiones. *idem Priscianus ibidem*; comperto. *vereor ne omnia satis sint integra. in Gemblacensi est*; Consuli datam esse, missos esse. *sed hoc Sallustiana breuitas auersatur.*

Regem. *Arusianus*; auersor illum. *quamquam alibi apud eundem legatur*; aduersor illum. *videntur enim veteres vtramque vocem in eadem re posuisse. sic Tacitus historiarum lib.* I. ambitionem scriptoris facile aduerseris.

Ceteri. mercatus, *inquit Nonius*, pro mercatibus. *quam interpretationem quidam libri veteres pro verbis Sallustianis acceperunt.*

Et vxori. *Arusianus*; frater illi.

Sæpe celebritatem. participiorum accusatiui, *inquit lib.* XVIII. *Priscianus*, frequenter pro verbis infinitis ponuntur. *in Gemblacensi est*; spe celebritatem nostris intelligo timentem. *pro*; timere. *in aliis*; sæpe celebritatem nominis te lego timentem.

Video. *idem Priscianus ibidem. Gemblacensis*; video ingentia dona quæsitura τὸν σπόριστιν, properantem, pro properare. *quam scripturam nondum probo tum autem probabo, cum quid ea significetur intellegam. alius vet. cod.* video ingentia dona quæsita Græciæ properantem. *Fortassis vox illa* Græciæ, *à librario aliquo adiecta est, volente significare verba Græca, quibuscum Latina Priscianus composuerit, hic esse inserenda.*

Nam si in. *Arusianus*; euenit in illo. *emenda hic operarum vitium, & scribe*; Nam si in Pompeio.

Quibus de caussis. *Hæc Nonius in voce*, apertum. *apud quem legitur*: equo descendere, surgere de sella, caput aperire solitum. *apud eundem in voce*, surgere, *est*; sella surgere, caput aperire solitum. *apud Arusianum autem in elocutione*, assurgo illi, *est ea quam expressi, scriptura. Seruius lib.* I. *&* III. *Æneid. interpretatur* aperire, nudare & ostendere, *& has tres postremas voces affert. verba autem ipsa de Pompeio accipienda iudico. cui vni ad se accedenti Sullam assurgere solitum Appianus lib.* I. *tradidit.*

A D

AD EA DE QVIBVS DVBITATVR EX *quarto an ex quincto Historiarum sint libro.*

Ne. *ex quarto an ex quincto historiarum libro hæc in voce,* 193
sublicium, *Festus adducat, nemo facile dixerit. sic enim in Antonij Augustini exemplo scriptum est:* Sallustius lib. qu. *qua nota quartus non minus quam quinctus designari potest. præterea de verbis ipsis Sallustianis, cum ingens in Festo sit lacuna non minor dubitatio est. & ea re Festum ipsum exprimere; quam, nescio quid nouum comminiscendo, in temeritatem incurrere, malui.*

LVDOVICI CARRIONIS
IN C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. VI.
SCHOLIA.

CVius. *Sunt qui fragmentum hoc* VII. *sunt qui* X. *Sallustij historiæ, sunt qui* XI. *adscribant. sed cum præter* V. *superiores historiarum libros, nullos a Grammaticis recenseri videam, & veteres codices sexto postrema hæc tribuant; omnino hunc numerum retinere malui. neque enim mihi sit verisimile, reliquos eos, si modo præter sex, vti iam dixi, alij etiam à Sallustio scripti sunt, ita prorsus intercidisse, ne verbum quidem ex iis vt à Grammaticis asseratur: maxime cum nouator verborum Sallustius sui vbique sit simillimus: & aliis suis libris, si quos forte scripsisset, non minorem Grammaticis nouas, imo veteres, loquendi rationes in iis obseruandi occasionem dedisset: quam iis quos mutilos, laceros, conscisos, perturbatos, & nulla ex parte sibi respondentes nunc in lucem edimus, suppeditauerit. adde quod illa ipsa fragmenta, quæ ex quibus historiarum libris sint desumta, incertum est, cum ad hos quidem superiores libros pertinere certum sit, cui tamen vnumquodque eorum debeat assignari, non temere dixeris sed ad fragmentum. Loquitur, quantum diuinare valeo, de insulis fortunatis, ad quas victum voluisse ire Sertorium à Sallustio in historiis esse traditum, scribit in librum Epodon Horatianus interpres, siue is Acron est, siue Porphyrio. sed silentio prætereundum non est me pro,* latis constabat, *scripsisse,* litas constabat. *quod ne cui paullo humaniori non probem, non timendum mihi esse existimo.*

LVDO-

LVDOVICI CARRIONIS
IN INCERTA C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM FRAGMENTA SCHOLIA.

194 ILli tertio. *Arusianus Messus;* citius siue celerius hac re. *sic enim ibi scribendum est. hoc autem fragmentum, etsi non dubito quin ad librum quartum pertineat, quo bellum Mithradaticum describitur, tamen, vt certum, eo referre religio mihi fuit.*

Ergo senati. *ex Donat. act.* II. *sc.* II. *And. Terent. ita idem Sallustius bello Catilinario pag.* 34. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Metellus Creticus in Apuliam circamque ea loca missi. *vide Criticum nostrum.*

Pompeius. *Suetonius de claris gramm. cap* XIIII. Lenæus, *inquit*, tanto amore erga patroni memoriam exstitit, vt Sallustium historicum, quod Pompeium oris improbi animoque inuerecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerarit; lastaurum, lurconem & nebulonem, popinonemque appellans, vita scriptisque monstrosum: præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

Simulans. *Isidorus lib.* XI. *in voce*, aluus, *& Seruius lib.* III. *Æneid. Virgil. apud quem in vulgatis aliquot libris est;* simulans aluum purgare.

Fecit vt. *idem Carisius lib.* II. *in quo historiæ numerus à vetustate deletus est.* Confestim *autem interpretatur Statilius Maximus*, ordine & sine intermissione.

Communem. *Priscianus lib.* XIV. transgredi idem est quod ὑπερβαίνειν. *sic Sallustius dixit*, transgressus, *pro* supergressus.

Inter arma. *Annæus Seneca lib.* XX. *epist.* CXV. Arruntius, *inquit*, non temperauit quin hoc primo statim libro poneret.

Neque me. *Arusianus de elocutionum exemplis:* motus ab illo.

Haud impigre. *ex Donato And. Terent. act.* I. *sc.* II.

Festinantibus. *idem Donatus Eunuch. act.* IV. *sc.* III.

195 Hostes. *Isidorus lib.* XVIII. *de triumphis.*

Exercitum. *Seneca lib.* XX. *epist.* CXV. Hoc, *inquit*, Arruntius amare cœpit, & posuit omnibus paginis.

Togam.

Togam. *Isidorus lib.* XIX. *in voce*; paludamentum: Hiero. *idem Seneca loco proxime nominato.*

Ibi. *Seruius lib.* IV. *Æneid. ad illud*, aut qua spe Libycis teris otia terris: teris, *inquit*, est per negligentiam consumis. Sallustius: ibi triennio frustra trito.

Quirites. *oratio C. Cottæ consulis ad populum vt tolerent aduersa. quam inscriptionem ea verba oratione hac extrema posita satis videntur confirmare:* Adsum en C. Cotta Consul. *ex quo autem historiarum libro, nondum cogitando assequi potui: dubitaui aliquando, neque dum possum statuere, è tertióne an potius è quarto histor lib. hæc olim fuerint exemta. nam & tertio libro frequens Cottæ mentio est: & quarto Mithradates etiam Cottam nominat. quamquam ibi Marcus; hic vero, nisi nos libri fallunt, Caius appellatur. & sane, si in re incerta omnino aliquid statuendum est, malim hæc tertio quam quarto historiarum libro dare. duobus enim annis continuis è Cottarum familia & gente Aurelia consules fuerunt; anno nempe* V. C. IↃCLXXIIX. *quem tertio libro noster descripsisse videtur,* L. Octauius Cn. F. Cn. Nepos *collegam habuit* C. Aurelium M. F. C. ni fallor, nepotem Cottam, *sequenti deinde anno Coss. fuerunt* L. Licinius L. F. L. N. Lucullus, & M. Aurelius M. F. C. *ni fallor, nepos* Cotta. *de quibus quarto libro egit Sallustius.* militiæ multa aduersa.] *Vaticanus*; militiæ quæ multa aduersa. *sed libenter, vti supra dixi, huiusmodi copulas Sallustius omittit.* in quîs omnibus.] *ita correxi: correctionem Vaticanus probat; etsi in aliis libris est*, inque his, *vitio è litterarum inter se collisione orto.* neque animus.] *Fabri & Briconeti*; numquam animus. Senecta iam ætate.] *ita emendaui: cum antea legeretur,* acta iam ætate. *id enim præterquam quod antiquiores editiones agnoscunt, Seruius etiam probat; qui ad lib.* XI. *Æneid. ita scribit:* senecta ætas recte dicitur. Sallustius: senecta iam ætate. *qui locus quin huc referendus sit, quis est qui dubitet? sic etiam libro quinto Lucretius:* ætate senecta. vobis.] *Glareani editio, & libri Fabri & Briconeti*; bis genitus: *nonnulli*, vobis genitus. *alij*; his genitus. *à Vaticano vox* bis, *abest. quod certe aut probo, aut eam quæ expressa est, vt veram & rectam scripturam, tueor. neque enim raro fit, vt aut syllaba aut vocula à librariis incuriis & festinantibus omittantur. sed placet lectio Vaticani.* Cum omnis.] *Vaticanus*; quin omnia. *simile est in Catilinario in oratione Cæsaris.* in ore vestro.] *editio antiqua*; more vestro. *inepte.*

inepte. simile vitium apud Tacitum emendauit Lipsius noster lib. historiarum III. *pag.* 125. non parare arma, non allo-quio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere. *sic postea Sallustius pag.* 202. in ore gentibus agens, populo, ciuitati. callidam facundiam.] *sunt qui*, caninam facundiam, *Sallustium scripsisse existiment. quod dissentientibus libris nondum probare possum. scio quidem à Sallustio Ciceronis facundiam seu potius ab Appio ita appellatam fuisse, pag.* 200. *sed quid ad rem?* qui victus.] *Vaticanus*; quis victus. deos Penates.] *Vaticanus*; deosque Penates. *sane rotundius.* iura naturæ.] *ita Vaticanus. alij*; iure naturæ. quoniam post defectionem.] *scribo ex libris omnibus*, quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga. *quorum postrema in omnibus, maxime tamen Glareani libris sunt corrupta: in quibus est*; & Sertorij per montes, neq. fuga neq. manu certare possit, neq. vtilia parare. *quod alij corrigentes legunt*; & Sertorij per montis iuga neque manu certare. *Vtrumque absurde καὶ ἀπροσδιωνύσως.* Qua commeatus vehebatur.] *pulcherrime Fabri & Briconeti*; quæ commeatus tuebatur. *neque quicquam pote verius.* agite & vti lubet.] *vulgo*, agite vt lubet, & ita supplicium sumite. *vera scriptura etiamnum in Vaticano est*; agite, vti monet ira supplicium sumite. *cuius lectionis vestigia in vetustissima editione exstant hæc*; agite vti non & ira supplicium sumite; *proxime à vero: maxime cum omnes omnino libri ita habeant. nisi forte illud* lubet, *in* iubet *mutari placet.* indigna vobis, nobisque & Rep.] *Fabri & Briconeti*; vobis reque publica. *prorsus Sallustiane.* ingenuo corpori.] *& hic vitium latet: vnde me vix expedio. plerique enim omnes*. neque mox ingenuo corpori honestius quam pro vestra salute finem vitæ fecerint. *quidam*; finem vitæ fecerim. *alij*; neque mox ingenuo corpori honestius quam pro vestra salute finem vitæ fecerit. *at omnes libri manu scripti, &, quod mirere, vetus editio*, ingenio corporis honestius quam pro vestra salute finem vitæ fecerim. *noua & ante hunc diem paucis audita loquendi ratio. quæ tamen loco quodam Agelliano iuuatur, quem in Antiquis posui: quique ita libro* I. *cap.* I. *noctium Atticarum in libro Bustidiano alioq. Parisiensi peruetere legitur*: Plutarchus, in libro quem de Hercule, quasi inter homines fuerit animi corporisque ingenio atque virtutibus eius conscripsit. *quod addo, vt homines ineptissimi inuento tam præclaro Sallustianæ orationis exemplo, veterem illam Agellij scripturam à nobis pri-*

mum auctori suo assertam irridere desinant. Fortunæ & pacis.] *omnes libri etiam veteris editionis;* Fortunæ & [illegible]. *ad rem præsentem satis accommodate.* Per vos igitur.] *induc de consilio antiquorum librorum vocem* igitur, *à librariis aut potius sciolis adiectam.*

G[illegible]mani. *ex Isidoro lib.* XIX. *in voce,* renones: *quem eundem locum intellexit Seruius dum lib* III. *Georg. Sallustium vestes de pellibus* renones *vocare scripsit quo de, commentario* II. *Antiq lect. diximus.* 191

Rumore. *Ex Carisio lib.* II. *inst Gramm apud quem Asper,* primo, *inquit,* non est nomen, sed aduerbium vel ud; O[illegible]tipuit primo adspectu Sidonia Di[illegible]o *numerus historiam eodem Carisio, etiam manuscripto, à vetustate consumtus est.*

Vn[illegible]e. *Arusianus Messius* per[illegible] ens in illum.

[illegible]i. *Donatus in And. Terent. act.* V. *sc.* IV.

Et Manus. *Seruius in Alexi Virgiliano;* duplicat, est auget.

Atque eos. *Affert Rufinianus de schemate lexeos.*

In hunc modum. *Priscianus lib.* XIV *notat* in hunc modum *Græcè à Sallustio, vt pleraque alia esse dictum.*

inde ortus. *Donatus in Terent. Eunuch. act.* V. *sc* VI. *vbi male est;* satin salue, *pro,* satin salua: *intelligitur enim,* res. *sic enim vetustiores loqui in primo congressu consueuerunt.*

Fugam. *Annæus Seneca libro* XX. *epist.* CXV. facere fugam.

Quæ audita. *idem Seneca ibidem;* fecère dedere.

Quo cupidius. *Isidorus libro* IX. *in voce,* dux. *deest autem vox aliqua ab ipso etiam Isidoro fortassis an omissa.*

Ventus. *idem Isidorus initio libri* XIV. *& Seruius lib.* II. *Georg. est autem vulgo;* per concaua terræ præcipitati, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *vetus codex qui est à doctissimo viro Martino Antonio Delrio;* ventis per caua terræ concitatis, ruptique aliquot montes, tumulique sederunt. *alter optimi & amicissimi Theodori Pulmanni;* venti per concaua terræ citati. *tertius Parcensium habet vt expressimus. recte opinor sic enim scribit Seruius:* de terræ motu variæ sunt opiniones. nam alij dicunt ventum esse in concauis terræ, qui motus eam mouet. *& à Seruio vt ab aliis alia, mutuatus Isidorus;* terræ motum quidam dicunt ventum esse, qui motus eam mouet.

Vbi multa. Censorinus, *inquit Priscianus libro* XIV. de accenti-

accentibus sic scribit: Super præpositio est apud Virgilium primo AEneid.

Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.

Sallustius vero in historiis aduerbium hoc protulit: Vbi multa nefande casu super ausi atque passi. sed mihi videtur Sallustius quoq. loco præpositionis hoc præpostere protulisse. *hæc Priscianus. quorum postrema ita in eo scribuntur quasi Censorini sint, non Prisciani: cum tamen Priscianus ab illo in alia omnia discedat & hic præpositiones postpositionem, Græca figura factam esse velit. hinc etiam, casu, non casus, quod vulgo est scribi & postremas duas voces. quæ abeditionibus absunt, ex veteribus libris aduci oportere iudico An autem hic Censorinus, cuius de Grammatica, de accentibus. aliisque eodem pertinentibus Cassiodorus non semel libros nominat, idem sit cum illo cuius de die Natali volumen multis defectibus suppletis locupletius, locisque infinitis correctius breui in lucem dabimus, dubitare me non nego.*

Saguntium. *Carisius libro I inst. Gramm.* Saguntinorum Cælius, Saguntium dixit Sallustius: vt Paulus in Cælij historiarum libro I. notat.

Tota autem. *Martianus libro* V. si breuis, *inquit*, fuerit monosyllaba; iambus aut anapæstus antecedat: vt ait Sallustius; Tota autem &c. *eadem sunt apud Consultum Chirium (siue Curium) Fortunatianum libro* III *Rhetoricorum. vt quidem vulgo & in ipsa etiam Nannij castigatione editus est: duplici profecto vitio. nam & ea quæ de officio oratoris agunt, vsque ad elocutionem, D. Augustini, non Fortunatiani sunt. & quæ dehinc consequuntur à nebulone nescio quo, ad verbum ex Martiano translata & illis fuerunt adiecta. ita homines male industrij ex diuersissimis liquoribus egregium istum cinnum temperarunt.*

198 Immodicus. *Arusianus Messius*: immodicus huius rei.

Sed Metellus. *Donat. act.* V. *sc.* II. *And.* Sed, positum pro atque, vel eccum.

Pugnam. *Ex Seruio lib.* X. *Æneid. apud quem est* bello, *pro* belli: *quod mihi quidem rectius videtur.*

Tantum. *idem Seruius lib* II. *Georg. notat*, antiquitatis.

Opprobrij. *Agratius de Orthographia.*

Maxumis. *Diomedes lib.* II. *cap.* VI. Homœoptoton est, *inquit*, apud Sallustium maxumis, *&c.*

Non repugnantibus. *Donat. act.* I. *sc.* II. *Phorm. Terent.*

rent. postrema autem verba apud eum notis designata sunt: quæ nondum explicare possum. Di male faciant istis notariis qui huiusmodi scripta notis suis deprauant. totum etiam hoc fragmentum sunt qui ita legant: Non deditis modo, sed ne repugnantibus quidem. A. B. C. M.

In silua. *ex Seruio lib.* XII. *Æneid.*

Quæsere. Quæso, *inquit Phocas,* primam personam habet indicatiui modi dumtaxat, licet quæsere lectum sit apud Sallustium & Tullium. *Hanc autem vocem cum in iis Sallustianis quæ exstant, non reperirem, hic, vt fragmentum, apponere volui.*

In nuda. *Diomed. lib.* II. *cap.* VI. Homœoteleuton, *inquit,* est illud Sallustij, in nuda intecta corpora.

Apollinis. *ex Probo Catholicis. credo autem hæc ad Sardiniæ descriptionem pertinere: vti post dicetur.*

Ne simplici. *Seruius lib.* II. *Georg. Sallustium hanc orationem illi Virgilianæ,* Nec via mortis erat simplex, *similem posuisse notat.*

Cum prædixero. *Donat. act.* I. *sc.* II.

Cuius ad verba. *Donat. act.* III. *sc.* II. *Eunuch. Terent. sunt qui pro,* ad verba, *legant* aduersa. *quibus nec refragor, nec suffragor.*

A Graccho. *citat Augustinus lib.* XXI. *de ciuit. Dei. puto hæc ad primum librum historiarum eiusque statim exordium referenda.* 199

M. Atilius. *ex Quinctiliano lib.* IV. *cap.* II. *& Hieronymo aduersus Heluidium. Agellius quoque libro* I. *cap.* XV. *noct. Att. quatuor vltimas adducit voces, easque ex hoc Eupolidis sumtas esse asserit:* λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν.

Insolens. *Donatus in And. Terent. act.* V. *sc.* I.

Quæ pecunia. *idem Donat. in Phorm. sc.* I. *act.* I. fieri enim, *inquit,* dicitur proprie pecunia.

Curubis. Curubis, *inquit Probus Catholicis,* nomen ciuitatis lectum in Sallustio.

Tharros. nomen ciuitatis *à Probo in Sallustio notatum.*

Camisos. vnum Græcum, *idem inquit Probus,* legitur in Sallustio, si, faciens genitiuo Camisos, Camisi.

Luces. *apud Sallustium, inquit Sergius in artem secundam Donati,* inuenitur paces & luces. *& Pompeius in eandem:* Sunt quædam generis feminini tantum singularia, vt, pax, lux: licet legerim has paces, luces. paces *quidem in bello Iugurthino à me ad-*

me adnotatum est: luces, *nec reperiri nec adnotari potuit.*

Primam. *ex Seruio in lib.* II. *Virg. Georg.*

Carbo. *ex eodem Seruio lib.* III. *Georg. Virg.*

Quæ pacta. *Donatus act.* III. *sc.* II. *And.*

Crebritate. *Seruius lib.* I. *Æneid.* Crebros, *inquit*, fluctus facit Aquilo. hinc Sallustius dixit: crebritate fluctuum vt Aquilo solet.

Mithradates. *Quinctilianus lib.* VIII. *cap.* III.

Tyrannumque. *Marius Fabius Victorinus in librum primum Ciceronis de inuentione*: interdum, *inquit*, ex lubidine & quadam obtrectatione nomen alicui imponitur: vt illud in Sallustio; Tyrannumque.

200 Nomenque. *Acro, siue quis Acronis nomine in librum Horatij de Poëtica arte*: Notandum est, *inquit*, apud Horatium flumen Rhenum genere neutro: vt in Sallustio in historiis, nomen Danubium.

Cui nisi. *ex Donat. act.* I. *sc.* II. *Eunuch.*

Septimium. *Donatus act.* III. *sc.* II. *Adelph. hoc autem fragmentum idem esse cum illo quod à me libro primo positum est;* sic vero quasi formidine attonitus neq. animo, neque auribus aut lingua competere; *olim suspicabar: nunc mihi ipsi cum hac omni mea coniectura omnino non placeo. Donatus enim* compotem, *Marcellus vero* competere, *plane agnoscunt. præterea animaduerti Cor. Tacitum facundiæ Sallustianæ, vti sæpe dixi, æmulum, eandem plane rem verbo illi* competere, *multis in locis subiicere. quare nihil mutandum statuo.*

Vulgus amat fieri. *Quinctilianus lib.* IX. *cap.* III. *sic idem Sallustius bello Iugurthino pag.* 88. Multitudo, quæ in concione aderat vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat.

Serum bellum. *Seruius in lib.* V. *Æneid.* Serum *est, inquit*, graue: vt.

Seraque terrifici cecinerunt omina vates.

sic Sallustius serum bellum in angustiis futurum. idem lib. VI. Serum, est triste.

Distulit in seram commissa piacula pœnam.

Sallustius: serum bellum in angustiis committitur. *ita quidem vulgo: sed in vetustis tam in excusis quam manu scriptis libris est vt edidi.*

Non. *& hoc quoque in Sallustio nusquam quidem, quod sciam, apparet, quod ab eodem Fabio lib.* IX. *cap.* III. *hunc in mo-*

in modum recitatur: Vsque adeo est processum, vt pœniturum pro non acturo pœnitentiam, & visuros ad videndum missos Sallustius dixerit *vbi ex vet. cod legendum est*, non acturum:

Pompeius. *Flauius Vegetius lib.* I. *cap.* IX. *epitom rei milit.* de exercitio, *inquit*, Pompeij magni Sallustius hoc memorat: Cum alacribus saltu *&c.* neque enim aliter *&c. quæ postrema verba Sallustij an ipsius potius sint Vegetij certum non habeo. quamquam Sallustio libentius dederim*

Cicero. *Lactantius lib.* VI. *cap.* XVIII. Cicero, *inquit* caninam illam facundiam, sicut Sallustius ab Appio dictam refert, exercuit.

Primus. *Seruius libro* I. *Æneid.*

Cupientissimus. *Diomedes lib.* I. *cap.* I.

Magna gloria. *Agellius libro* II *cap* XXIIX. *Sallustij de Sertorio duce orationem cum iis quæ Demosthenes habet de Philippo rege, contendens, nobis hoc fragmentum, quamquam nec ab ordine nec à scriptura satis vti mox ostendam integrum, conseruauit. Demosthenis autem verba statim subiiciam. si prius tamen quid mei hoc de loco sit iudicij exposuero. quod itaque vulgo legitur,* tribus militibus: *id nec rectum esse, nec à Sallustio positum historiæ series arguit Sertorium enim tribunum militum fuisse præter ceteros rerum Romanarum auctores Plutarchus memoriæ prodidit. neque vero melius, imo aliquanto etiam deterius est hoc quod quidam suis in libris excudi voluerunt* T. Didius Imperator: *quam illud, quod antea in Agellio legebatur,* T. Didio imperante. *cum & Sallustium de Sertorio loqui. præter Agellium res etiam ab eo gestæ declarent; & in Hispania non fuerit T. Didius tribunus militum sed Sertorius. deinde quod vulgo est,* quæ rapta, *sententiam nullam habet. fuerunt qui scriberent;* correpta. *ego veteris editionis scripturam sum secutus. quamquam, verum vt fatear, ne eo ipso quidem mihi satisfacio. quid enim illud:* primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. *& quæ alij afferunt, nihilo similiora veri sunt.* iam, cominus faciem suam ostentabat, *non* quæ eminus ostentabant, *in eadem antiqua editione disertim legitur postrema extrema Sallustianæ orationis verba paullo aliter apud Donatum in Terent. Eunuch. act.* III. *sc.* II. *neque satis probe, hunc in modum leguntur:* hæc, id est cicatrices, sunt virtutis insignia: dehonestamento tamen esse corpori maxime lætabatur. *Locum. vt opinor vtcumq. constituimus. nunc huius à nobis constitutionis factæ, & omne id quod*

dixi verum esse, Plutarchi auctoritate probandum est στρατείας (*inquit*) μετὰ τὸν Κίμβρων καὶ Τευτόνων πόλεμον, ἐκπεμφθεὶς ὑπὸ Διδίῳ στρατηγῷ χιλίαρχος ἐπὶ Ἰβηρίας, ἐν τῇ πόλει Κάσλωνι παρεχείμαζεν τῇ Κελτιβήρων *quo loco interpretes* imperatorem *vertere debuerunt, hoc enim* στρατηγὸς *sonare nemo, vel mediocriter in Græcis scriptoribus versatus, potest ignorare præsertim cum & Sallustius Didium imperatorem dixerit. idem paullo infra:* οὐ γὰρ μαρσικοῦ πολέμου συνισταμένου στρατιώτας τε προσταχθὲν αὐτῷ καταλέγειν καὶ ὅπλα ποιεῖσθαι, σπουδὴν καὶ τάχος προσθεὶς τῷ ἔργῳ, παρὰ τὴν τῶν ἄλλων νέων βραδυτῆτα καὶ μαλακίαν ἀνδρὸς ἐμπράκτως βιωσομένου δόξαν ἔσχεν. οὐ μὴν ὑφήκατο τῆς στρατιωτικῆς τόλμης, εἰς ἀξίωμα προελθὼν ἡγεμόνος ἀλλὰ καὶ χειρὸς ἐπιδεικνύμενος ἔργα θαυμαστά, καὶ τὸ σῶμα τοῖς ἀγῶσιν ἀφειδῶς ἐπιδιδοὺς τῶν ὄψεων ἀπέβαλε τὴν ἑτέραν ἐκκοπεῖσαν. ἐπὶ τούτῳ δὲ καὶ καλλωπιζόμενος ἀεὶ διετέλει. τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους οὐκ ἀεὶ τὰ μαρτύρια τῆς ἀριστείας περιφέρειν ἀλλὰ καὶ ἀποτίθεσθαι στρεπτὰ, καὶ δόρατα, καὶ στεφάνους. αὐτῷ δὲ τῆς ἀνδραγαθίας παραμένειν τὰ γνωρίσματα, τοὺς αὐτοὺς ἔχοντι τῆς ἀρετῆς ἅμα, καὶ τῆς συμφορᾶς θεατάς. *qui ita Sallustij sententiam exprimunt, vt eum à Plutarcho tum hic tum vero etiam alibi, fere ad verbum imitatum crediderim. Quod autem me pene fugit scribere, verba Demosthenis de rege Philippo hæc sunt:* ἑώρων δὲ αὐτὸν Φίλιππον, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ ἀγὼν, ὑπὲρ ἀρχῆς καὶ δυναστείας τὸν ὀφθαλμὸν ἐκκεκομμένον τὴν κλεῖν κατεαγότα, τὴν χεῖρα, τὸ σκέλος πεπηρωμένον πᾶν ὅτι ἂν βουληθῇ μέρος ἡ τύχη τοῦ σώματος παρελέσθαι, τοῦτο προϊέμενον, ὥστε τὸ λοιπὸν μετὰ τιμῆς καὶ δόξης ζῆν.

201 Curetes quia. *Lactantius lib.* I. *cap.* XXI. Totam, *inquit*, hanc opinionē quasi ἀνοήτως fictam Sallustius respuit voluitq. ingeniose interpretari cur Iouis cultores dicātur Curetes fuisse: & sic ait, Quia *&c.* quantum vero errauerit homo eruditus, res ipsa declarat *&c. Seruius quoq. in* III. *lib Æneid.* Iupiter, *inquit*, in Creta dicitur esse enutritus: quod ideo fingitur, vt ait Sallustius, quia primo Cretenses constat inuenisse religionem. *idem Seruius lib.* VIII. *Æneid.* Sallustius dicit primo Cretenses inuenisse religionem. *Fortasse quispiam audacior legendum suspicabitur*, Sallustius dicit libro primo. *Quod autem quibusdam in libris, iisque etiam castigationem, nescio quam, præ se ferentibus est*, in manu componentes; *hoc rectius à nobis positum est*, in manus componentem. *de qua loquendi ratione Comment.* II. *Antiq. lect. diximus. posset & legi*, in manus componentes: *vt Curetes ipsi factum illud inuenta a se religionis in ma-*

in maius extulerint. sed prius illud placet impensius.

Italiam. *Virgilius* III. *Æneid.*

Hæc loca vi quondam & vasta conuulsa ruina
(Tantum æui longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt. cum protinus vtraque tellus
Vna foret: venit medio vi Pontus & vndis
Hesperium Siculo latus abscidit: armaque & vrbes
Litore diductas angusto interluit æstu.

Quo loco Seruius hæc verba Sallustiana recitat. de quibus etiam Isidorum partim lib. III. *in voce,* fretum; *partim lib.* XIV. *in voce,* Sicilia *sensisse constat; dum ita scriberet;* fretum Siciliæ quod Rhegium dicitur, Sallustius tali ex caussa vocatum scribit. Italiæ Siciliam quondam coniunctam fuisse, & dum vna esset tellus, medium spatium aut per humilitatem aquis obrutum, aut per angustiam esse scissum, & inde Rhegium nominatum. *item:* Sallustius dicit Italiæ coniunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris diuisum & per angustiam scissum. *postrema autem illa verba,* inde Rhegium nominatum, *male in quibusdam huius editionis exemplaribus superiori fragmento, operarum vitio, cohærent.*

Pompeius. *Seruius lib.* XI. *Æneid.*

Atque edita. *Donatus in Terent. And. act.* I. *sc.* I. *in aliis male est;* curribus.

Et in. *idem Donat. Eunuch. act.* IIII. *sc.* VII. *fortassis pro* actu, *legendum* artu.

Pactione. *idem act.* I. *sc.* II. *Phorm.* quod nos, *inquit,* dimitte, hoc antiqui etiam amitte dicebant. *Interpres Heautont. Terent quem cur quidam tanti faciant equidem non video, cum eum patrum nostrorum memoria vixisse satis constet: sed tamen ille interpres act.* III. *sc.* II. Sallustius, *inquit,* dixit pactione amisso publico consilio, *id est,* demisso. *quem locum cum hoc eundem esse & hinc castigandum videlicet.*

Mare. *Seruius* XII. *Æneid. & Priscianus Grammat. Inst. lib* XV. *in quorum priore quod subiungitur;* cum nullum mare dulce sit: *hoc non recte quidam vt Sallustianum acceperunt, cum Seruianum sit. in posteriore vero, perperam etiam hodie legitur;* dulcius est quam cetera maria. *cum duas illas voces,* est. *&* maria, *libri manu scripti non agnoscant: neque in Seruio aut Macrobio, qui hæc ipsa lib.* VII. *Satur. recitat, vsquam compareant. adde quod Sergius in artem posteriorem Donati ita scribat:* Cum Sallustius dicit mare Ponticum dulcius quam

quam cetera; comparatiuus nonsolum comparatiuus non est, sed nec positiuus. nam mare non modo dulcius non est, sed nec dulce quidem inuenitur. *& Pompeius in eandem*: Sæpe ita est comparatiuus vt minus significet à positiuo: vt si velimus dicere, dulcius est mare Ponticum quam cetera: nullum enim mare non modo non dulcius est, sed nec dulce quidem inuenitur. *Est autem (vt id peruiam moneam) Pompeius Grammaticus; cuius liber sub nomine Sergij antiquissimis litteris scriptus è bibliotheca Coloniensi nobis ab optimo & integerrimo viro Melchiore Hittorpio suppeditatus est, quemque Pompeio asseruimus, quod in eo quædam essent, quæ à Beda, libello de metris, Pompeio tribui videbam; opinionem meam posterius alio vetere doctiss. Puteani libro approbante.*

Equis. *idem Seruius lib.* XI. *Æneid.* Cataphracti, *inquit*, sunt equites, qui & ipsi muniti ferro sunt, & equos similiter munitos habent. de quibus Sallustius; Equis *&c.*

Rebus. fluere, *inquit Seruius lib.* II. *Æneid.* τὸ μέσον est. Virgilius dixit retro fluere: & Sallustius; rebus supra votum fluentibus.

Aënum. *Seruius lib.* III. *Æn.* Virgilius, *inquit*, cum scribit,

AEneadasque meo nomen de nomine fingo,

Aënum intelligit, de quo etiam Sallustius.

Impediebant. *idem eodem lib.* III. Celeuma est quasi præceptum: vnde Sallustius; impediebant iussa nautarum.

Nihil se. *Donatus in Eunuch. act.* V. *sc.* II.

202 In ore. *idem act.* I. *sc.* II. *Adelph.*

Pressi. *ibidem act.* III. *sc.* II.

Hunc. *ibidem Donatus Sallustium, cum de descriptione Celtiberi loqueretur, ita scripsisse tradidit. fortassis legendum est,* Tarquitius, *de quo in bello Sertoriano, pro* Tarquinius.

Dein. *varia loci huius apud Seruium lib.* XI. *Æneid. exstat scriptura. in quibusdam enim legitur*, Dein campi Themiscirei: *ceteris cum hac nostra lectione consentientibus. in aliis vero*, Dein campi Threissi quos habuerunt Amazones ab flumine incertum quam ob caussam digressæ. *primum autem illud quod expressimus, & antiquius est & cum Sallustiana oratione magis conuenit. nisi quod, pro* Threissi, *aut* Themiscirei, *voce paullulum immutata scribendum est*, Themyscirij: *Amazones enim campos Themyscirios insedisse nemo nescit.*

Vbi cum. *idem Seruius lib.* XII. *Æneid. Sallustium hæc de Appio dixisse memorat. quamquam explicatio potius verbo-*

rum Sallustij, quam ipsa Sallustianæ orationis verba esse videantur.

Et Metello. longa spes. *eodem Seruio lib.* x. *Æneid. interpretante.* est spes longe posita.

More. fugiunt, *inquit ibidem Seruius*, non timore, sed lege præliandi,

Castra. est, *inquit Seruius lib.* x. *Æneid.* simile illi,

Pœnas in morte timendam;

cum castra accusatiuus pluralis sit.

Regressi. *idem ad illud,*

alio conuergit in ensem.

libro IX. genus est, *inquit*, feriendi, vt Sallustius dicit.

Multos. *tribus in locis verba hæc Sallustiana adducuntur. primo à Donato, in Eunuch. act.* II. *sc.* II. *eo quo à me edita sunt modo. dein à Seruio lib.* x. *Æneid. nonnihil diuerse:* multos à pueritia bonos insultauerat. *postremo ab eodem Seruio lib* x. multos ab adolescentia bonos insultauerat, id est, *inquit*, impetum fecerat.

Cosa. Cosæ ciuitas Tusciæ, quæ numero singulari etiam secundum Sallustium dicitur. *Seruius lib.* x. *Æneid.*

Equis. *ibidem*,

Insignibus armis.

ita Asper legit & Sallustij vtitur auctoritate dicentis, Equo atque armis insignibus.

Fessus. *idem* IIX. Fessus, *inquit*, hic est egens consilij: nam corpore fatigatum dicimus, animo fessum.

Profectus. *Quinctilianus extremo lib.* VIII. periphrasim, *inquit*, vocant circuitum loquendi, quæ nonnumquam habet necessitatem quotiens dictu deformia operit: vt Sallustius, 103

Ad requisita naturæ.

Flodegarius de quo alibi nihil legere memini, in Commentario ad Barbarismos Donati, qui in bibliotheca Elnouensi calamo exaratus exstat, fit, *inquit*, cacophaton in sensu, cum aliquid tam studiosis, quod non cõuenit nisi histrionibus vel Satyricis, ab historiographo vel prudenti narratur. vnde Sallustius: profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. itẽ Horatius, & tuos rubros obstetrix pannos lauit. in quibus quod ad verba attinet, honesta est elocutio, de re tamen turpissima. *hæc ille.*

Apud latera. certus aut velocem significat aut fidelem, aliquando etiam firmum, vt ait Sallustius, apud latera certos

col-

collocauerat. *Seruius lib.* I. *Æneid.*

Segnior. *idem Seruius ibidem*, non ignara. hi, *inquit*, intelligitur non. sic Sallustius: segnior neque *&c.*

Apertæ. aperiri portas signum pacis est. *ibidem.*

Hispaniam. *ibidem*, patria, *inquit*, id est, ciuitas in prouincia esse potest, non tamen vt ipsa prouincia patria sit, licet in Sallustio lectum sit, Hispaniam sibi antiquam patriam esse: sed illic ad laudem, non ad veritatem. *idem lib.* III. Hispaniam sibi patriam esse. prouinciam pro patria posuit.

Lyciæ. rei insensibili, *inquit Seruius*, dat Sallustius sensum.

Sorte. *idem Seruius* II. *Æneid. locum antea corruptum, cum legeretur*, sorte ductos furti negant, *feliciter doctissimus Petrus Pithoëus emendauit.*

Omnis. *sintne hæc certa Sallustianæ orationis verba, vehementer dubito. Seruius lib.* III. *Æneid. scribens Salentinum promontorium esse Italiæ, hæc pro Sallustianis affert.*

Italia. naturam, *inquit Seruius*, prouinciæ Virgilius ostendit, cum ait,

Humilemque videmus Italiam:

vt Sallustius, Italia plana ac mollis.

Qua tempestate. plus est, *inquit Seruius lib.* IIII. *Æneid.* canum vis, quam si diceret multitudo: vnde Sallustius: qua tempestate *&c.*

Introrsus. interior, *id est*, sinisterior. *Cicero*: quem omnia intus canere dicebant. Sallustius: igitur introrsus prima Asiæ Bithynia est multis antea nominibus appellata. *Seruius lib.* V. *Æneid. bis eodem fere in loco.*

Sed Mithradates. *idem Seruius lib* V. *Æneid.*

Exercitum. *ibidem Seruius interpretatur*, vertere, *dictum esse pro* considerare.

Creta. *idem lib.* VI. *Æneid.*

Se regibus. *duo hæc fragmenta seorsum apud Seruium lib.* IIII. *Georg. exstantia orationis serie suadente coniunxi; vere an falso, nihil laboro. certe verisimiliter. quamquam prius de Celtiberis, posterius vero de Parthis & Medis Sallustium protulisse, Seruius asserere videatur.*

204 Dum inferior. *Aurelius Macrobius librum scripsit de differentia Græcæ & Latinæ linguæ. ex eo libro Ioannes, nescio quis, quædam in suum, vt ipse ait, vsum de discrimine verborum vtriusque linguæ excerpsit, quæ excerpta apud elegantissimum Iurisconsultum Petrum Pithoëum sunt. in iis*, grassatio, *inquit*,

quit, iteratio est à graditur; Sallustius *&c.*

Narbone. *Pompeius in priorem artem Donati*, Quotiens, *inquit*, nominatiuus aliter fuerit terminatus, secundum datiuum dicimus: *vt*, Karthago: Karthagini sum. sed etiam hoc confundit auctoritas. vt Sallustius, Narbone pro Narboni. *&* Virgilius,

Tyria Karthagine, qui nunc
Exspectat.

pro Karthagini.

Cum Brutus. *idem Pompeius ibidem*, Verum est, *inquit*, quod Donatus dixit, nominibus ciuitatum non addimus præpositiones; vt puta, Roma venio *&c.* sed non sunt necessaria: nam confundit auctoritas. hinc Sallustius dixit, Cum Brutus *&c.*

Post defectionem. *Donatus act.* III. *sc.* IIII. *Adelph.*

Ad Iouis. *idem ibidem act.* IV. *sc.* II.

Morbi. *Donatus act.* III. *sc.* II. *Hecyr.*

Atque ea. *ibidem act.* IV. *sc.* I.

Grauiori. *ibidem act.* V. *sc.* I.

Nam quidem. *idem act.* I. *sc.* I. *Phorm. etsi vix dubito quin hoc idem fragmentum sit cum illo quod est lib.* I. *pag.* 159. nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho. *obseruat enim Donatus primas duas voces sine copula, posteriores vero cum eadem positas.*

Nam Suliæ. *ibidem act.* II. *sc.* III.

Neque. *Donatus eodem quo proxime superius loco: etsi vulgo*, dominationem, *legitur: cum hic sit incuria operarum*, dominationum.

At illi. *Seruius Ecloga prima Virgiliana.*

Cui nomen. *idem Seruius primo Æneid. male autem apud illum est*, nomen Ostium; *pro* nomen obliuionis. *de qua alibi diximus.*

Neu quis. *idem ibidem.*

Et insolentia. *idem septimo Æneid.*

Tergis. *idem Seruius* IX. *Æneid.* 205

Charybdis. *Seruius lib. Æneid.* Charybdis, *inquit*, secundum Sallustium circa Tauromenitanum egerit litus. *verba autem Sallustij quæ à Seruio absunt, primus e schidis viri omnis antiquitatis studiosissimi iuxta ac peritissimi Petri Danielis in lucem dedit amicus noster Iosephus Scaliger. de quo illud habeo affirmare, plus eum in Græca Latina lingua, externa domestica antiquitate,*

antiquitate, omni denique omnium artium encyclopædia memoria tenere, quam quisquam eorum qui se doctos & esse & dici volunt, hac quidem ætate, ignoret. Hæc autem Sallustiana Silius in librum suum XIV. *ita transtulit:*

Et qui correptas sorbentem vorticis haustu
Atque iterum è fundo iaculantem ad sidera puppes
Tauromenitana cernunt de sede Charybdin.

sic enim liber Coloniensis: non Taurominitana. *Strabonis locum, qui de Sallustiano ad verbum expressus est, pæne me fugit apponere. est igitur hic:* Δείκνυται δὲ καὶ ἡ χάρυβδις μικρὸν πρὸ τῆς πόλεως ἐν τῷ πορθμῷ, βάθος ἐξαίσιον, εἰς ὃ αἱ παλίῤῥοιαι τοῦ πορθμοῦ κατάγουσιν εὐφυῶς τὰ σκάφη τραχηλιζόμενα μετὰ συστροφῆς, καὶ δίνης μεγάλης. καταποθέντων δὲ, καὶ διαλυθέντων, τὰ ναυάγια παρασύρεται πρὸς ἠιόνα τῆς ταυρομενίας, ἣν καλοῦσιν ἀπὸ συμπτώματος τούτου κοπρίαν.

OMISSA SVO QVÆQVE LOCO REPONENDA.

159 ADuorsus tyrannidem. *Liber Vaticanus*, aduorsum tyrannidem. ne aut ipsi.] *lege ex libris Vaticano, Fabri, & Cardinalis Briconeti*, ne quæ ipsi nefanda æstimatis. *accedente etiam vetusta editione.* quo captiuis.] *Vaticanus*, captis. in vlciscendo.] *præpositionem illam*, in, *dele, secundum libros calamo exaratos.* non minus.] *hæ duæ voces in vetustissima quidem editione, libris item Fabri & Briconeti sunt, sed tamen eas Vaticanus ignorat.* dominationis suæ.] *scribe iisdem tribus volentibus libris*; qui dominationis suæ: *vti olim etiam publicatum fuit.* sæuus iste Romulus.] *Vaticanus*, scæuus iste Romulus. *igitur & Seruium eadem hæc afferentem emendo.* nec. Consulis.] *Vaticanus*, Consulum. *Fabri & Briconeti*, Coss. *antiquiore scribendi ratione.* tutus furit] *ita de opinione emendaui: cum esset*, tutus fuerit. *neque dum opinionis pænitet: etsi in libris veteribus est*, tutus fuit. *lector iudica.* penes illum.] *de Sulla quidem locus accipiendus videtur: omnes tamen libri constanter* illos *retinent. quibus libenter de coniectura mea concedo.* pertædium iam.] *alia veterum librorum scriptura, alia sententia est. Fabri & Briconeti*, nisi forte speratis tædium iam aut pudorem tyrannidis Sullæ esse, eum per scelus occupata periculosius dimissurum. *pro quibus etiam Vaticanus facit, nisi*

quod

quod voculam & interiiciat, locumque illustriorem faciat. itaque scribe, nisi forte Iperatis tædium iam aut pudorem tyrannidis Sullæ esse, & eum per scelus occupata periculosius dimissurum. *sensu manifesto & elegante.* honesta existimet.] *omnes libri,* honesta æstimet: *uti supra,* quæ ipsi nefanda æstimatis. agitandi inops.] *ita de coniectura correxeram; cum vulgo esset* cogitandi inops: *eoque verba illa Arusiani Messi,* inops huius rei, Sallustius; agitandi inops, *retuleram: cum coniecturã meam libro Vaticano placere multo posterius sensi. igitur apud Messum, numerum historiæ Sallustianæ, qui inde excidit, hoc præsidio fretus repone.* Estne viris.] *ita Fabri & Briconeti. at vetus editio cum Vaticano,* estne iuris; *frequente vocum illarum in locum mutuum traiectione.* quia iura.] *scribe ex omnibus libris,* qui iura: *uti ante,* qui præmia. Scriba Cornelius.] *vetus editio & Fabri,* & scriba. approbaueritis omnis proscriptiones.] *recte antiquiores libri,* approbaritis omnes proscriptionem. *itaque corrige.* auidius fecerit.] *sic ante hunc locum emendaram, & apud Diomedem emendandum indicaram, quam in veteribus libris eam scripturam esse deprehenderem.* vos audeatis.] *vocem* vos, *uti superfluam eiice.* ne alius.] *Briconeti,* neue alius. quam raptum iri.] *omnes libri,* raptum iri. quam audeat.] *Vaticanus,* audeas. Tarrulæ Scyrroque.] *Vetus editio, Fabri & Briconeti,* Scyrtoque. *Vaticanus,* Scirtoque. *de quo certi nihil habeo. corrige etiam vitium operarum, & scribe* Tarulæ, *non* Tarrulæ. & siluam.] *omnes libri,* siluas. quibus labefactatus quam formidatus antea est.] *emenda si veteres libros audis,* quibus labefactis quam formidatus est: *vocum vna mutata altera expuncta.* Labefacere *bonæ notæ verbum correctores fefellit. sic Terentius dixit:* dentes labefecit mihi. *vide Donatum.* populo Romano.] *Fabri & Briconeti,* neque aliter r. p. & belli finem ait. *Vaticanus,* neque aliter remp. & belli finem ait. *vtraque scriptura idem significatur, nempe aliter neque vllam fore rempub. neque finem belli. error ex notis P. R. inuersis.* & concordia.] *Fabri,* & composita. ad populum Romanum.] *corrige pulcherrima correctione,* ad remp. suimet sanguinis mercede circumuentam. *libenter Sallustius mercedis vocabulum iis in rebus ponit. sic supra pag.* 159. qui dominationis suæ in vos seruitium suum mercedem dant. *& pag.* 162. egregia scilicet mercede. *item lib.* I V *pag.* 187. Eumenem cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem.

dem. *vt quidem correximus. illud vero*, cæde sanguinis sui, *nec Latinum est, nec cum hoc loco conuenit. quin etiam veteris editionis est ea quam posui, scriptura.* atque etiam prælicio.] *male, ni fallor, in Fabri & vetusta editione*, prædio.

163 Aut in periculo. *ita olim emendauimus. & probant libri.* ea bonis] *sic omnes libri. male vulgo*, ea à bonis: *aut*, ea à bonis. adhuc regitis.] *Vaticanus*, tegitis. *sæpe tam in rem peccatum est.* At scilicet ij.] *locus mire corruptus & quem, absque veteribus libris sit non facile sanaueris. pro ij omnes libri eos: pro* pacem, *Fabri & Briconeti*, ad pacem. *cuius etiam vestigia sunt in vetere editione*; postremum vsque ad legatos pacem: *verbis transpositis pro* ab eo peperere, *Vaticanus & alij* habeo peperisse. *Corrigo & prope abest, quin præmium correctioni decerni postulem*: Scilicet eos, qui ad postremum vsque legatos ad pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperisse. *Concisa illa & plane Sallustiana loquendi ratio*, scilicet peperisse. *Cuius sexcenta apud Latinos exempla in mundo sunt; in vulgus etiam doctiorum ignota loco huic maculas adspersit, & illud* habeo, *pro* ab eo, *suppo*suit. *sic in oratione de Repub pag.* 21. scilicet id certatum esse vtrius vestrum arbitrio iniuriæ ierent, *vti nos correximus.* proscriptos accersiri.] *Vaticanus*, proscriptos accerti. *sic alibi in eodem Sallustio libros in eadem voce variare meminimus.* & cum priuata.] *vocem &, de coniectura sustulimus. laudant libri veteres. & alioqui nequaquam sibi constabat sententia qui inquit, extollebant bene facta gentis Æmiliæ, quique aiebant P. Romani magnitudinem auxisse ignoscendo, & Lepidum etiam tum nusquam progressum ij, cum arma priuate opprimundæ libertatis cepissent, consilium publicum corruperunt.* Attamen erat Lepidus.] *Vaticanus*, At tam erat. Hispaniæ armis sollicitatæ.] *Fabri & Briconeti*, armis sollicitæ. neu patiamini.] *iidem libri*, ne patiamini. *nostra lectio à Vaticano est.* ad integros procedere.] *supple de Vaticano aliisque membranis*, ad integros contactu procedere. *nihil elegantius.* angitur enim.] *Vaticanus*, agitur enim. iam consilij.] *male operæ omiserunt*, est. prohibere.] *antea*, prohibete. *à coniectura nostra stant omnes libri.* animos mouent. *scribe*, nimos mouere. *sic enim in membranis est.* quibus ademtam.] *omnes libri*, quibus adem am. iltis inuidus.] *probo scripturam Vaticani*, iltis infidus. *è pronunciatione litterarum* v, *&* f, *macula in hoc loco inoleuit. elegantere enim cum dixisset*, nostri proditor: *subiunxit*, iltis infidus. *vt vtrique*

que parti eum parum amicum & fidum esse velit. perfidia aut periurio.] *Vaticanus*, per fidem aut periurio. *omnino Sallustiane.* in solicitudine retineas.] *vetus editio & Fabri*, in solicitudine attineas. Perge qua cœpisti.] *omnes libri*, qua cœpta. & quanto.] &, *deest vetustæ editioni, Fabri & Briconeti.* vos inermes.] *Vaticanus*, inermos. *de quo alibi.* decus atque ordines.] *scribe ex omnibus libris*, decus ordinis huius interiit: *de senatorio ordine à Sulla lacerato & dissipato sermo est.* Cethegos.] *omnes libri*, Cethegi, atque alia proditorum patrocinia. & rursum.] *scribe*, & rursus. Libertas & bella.] *Fabri & Briconeti*, Libertas & vera. nomine.] *Fabri & Briconeti*, nomini. & ad hoc.] *Fabri & Briconeti*, ac coloniæ. *itáque scribendum: aut more Sallustiano*, nouus exercitus; ad hoc coloniæ. *copula illa omissa. quomodo sexcenties loquitur.*

AD INCERTA QVO HISTORIARVM LIBRO ET QVIBVS VERBIS A SALLVSTIO POSITA.

Omnium. *Agellius lib.* X. *cap.* VII.

Ex omnibus. *Seneca de beneficiis lib.* IV. *cap.* I. *pro eo quod vulgo est*, cura dictum. *scripsi*, cura dicendum: *ex libris manu scriptis, quibus infinitis prope in castigando Seneca vsus est Franciscus Martinius, iuuenis, omnis antiquitatis, & earum artium quæ humanitati subiiciuntur, peritissimus, mihique artissima familiaritate iam inde vsque à prima pueritia coniunctus: & immatura morte, prô dolor, ne vllum peregrinationis longinquæ aut laboris immensi fructum caperet, nuper exstinctus.* 206

Turbinum. *idem Seneca natural. quæst. lib.* VII *cap.* VIII.

Sallustius. *Isidorus lib.* XIII. *in voce*, Eufrates. *sic enim scribendum esse, neque in capita, quod à recentioribus factum est, libros eius secandos, ex tribus libris calamo exaratis, quorum primum ipsius Isidori ætate scriptum fuisse, præstare ausim, alibi, opinor, à me monstratum est. ex quibus iisdem*, reiecto, *pro*, dereiicto, *repræsentaui. D. Hieronymus de locis Hebraicis, quem hac in parte ab Isidoro expressum credo, eadem recitat. quid? quod Vibius Sequester in libro de fluminibus ita scribit?* Sallustius auctor certissimus asserit tam Tigris quam Eufratis fontem in Armenia monstrari.

Pelorum. *Seruius lib.* III. *Æneid. & ex eo Isidorus lib.* XI *V. de*

X I V. de promontoriis, *iisdem plane verbis: nisi quod Seruio illud*, respiciens Aquilonem, *deest, aut certe abest. eadem Silius Italicus, vt & Siciliæ descriptionem, habet primo libro* X I V.

Aristæus. *ex Seruio lib.* I. *Georg. idem lib.* V I. *Æneid.* Dædalus, *inquit*, vt scribit Sallustius, primo Sardiniam, post delatus est Cumas. *idem illud in lib.* X I I. *transtulit Silius. sic enim canit:*

Fama est, cum laceris Actæon flebile membris
Supplicium lueret spectatæ in fonte Dianæ,
Attonitum nouitate mali fugisse parentem
Per freta Aristæum, & Sardoos isse recessus:
Cyrenen monstrasse ferunt noua litora matrem.

eodem spectasse credo fragmentum illud quod est pag. 198. Apollinis filia & Cyrenes.

Sallustius. *idem Seruius lib.* X I. *Æneid. in quibusdam exemplaribus, quemadmodum apud Isidorum lib.* X I I X. *scribitur*, incruento exercitu deportarunt. *sed in libris manu scriptis etiam Isidori est*: incruento exercitu deportasse.

Cares. *Seruius lib.* V I I I. *Æneid.*

A Troia. *Seruius lib.* I. *Æneid. quamquam apud eundem, eodem etiam libro hæc ipsa recitantem aliter paullo quædam hunc in modum leguntur*, A Troia Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alij Sardiniam, secundum Sallustium, occuparunt. *eodem pertinet illud Silij libro* X I.

Hinc Tros, hinc Ilus, generis tunc ordine longo
Assaracus, nulloque minor famaue manuue
Tum Capys, vt primis dederit sua nomina muris.

eadem habet Liuius lib. I I I I. *à* V. C.

Dardania. *Seruius lib.* I I. *Æneid.*

Sallustius. *idem lib.* I I I.

In Sicilia. *idem ibidem.*

607 Sallustius. *idem lib.* X.

Orion. *idem lib.* V.

In Flaminia. *idem lib.* V I I.

Getæ. *idem ibidem.*

Troianorum. *idem* I. *Æneid.*

Curribus. *ibidem.*

Vices. *idem* I I. *Æneid. in aliis libris est*, per vicissitudines.

Creta. *idem* I I I. *Æneid.*

Primo. *ex Seruio lib.* I. *Georg.*

Sallustius. *Acron siue Porphyrio in librum Epodon Horatij.*
Insulas fortunatas. *Seruius lib.* V. *Æneid.* 108
Proximum. *Nonius*, proximum.

IN ORATIONES AD C. CAESAREM DE REPVB.

Orationes has, quæ ad Cæsarem de Repub. ordinanda scribuntur, decreueram omittere, neque hoc loco fragmentis Sallustianis attexere. primum, quia doctos viros ita iudicare intelligebam, Sallustianas vt esse aut negarent, aut certe non asseuerarent. dein, quod & ego, multo iam tempore in Sallustiano dicendi genere versatus, nondum tamen mihi imperare possem eas vt darem Sallustio: quæ tametsi à minime vulgaribus plerisque locutionibus, & huic nostro familiaribus, omnino non abhorrerent, cum perpetua tamen eius dictione non vsquequaque conuenirent, ita vt sub Cor. Taciti, si id ferret temporis ratio, aut cuiussuis etiam alterius, illius ætatis rerum auctoris, nomine, quam Sallustij legi mallem. postremo, cum ex his ipsis orationibus nihil à Grammaticis veteribus, qui Sallustiana exempla amant afferre, viderem adduci; cumque hæ ipsæ orationes, vt sint Sallustij, ad libros tamen historiarum nequeant referri: & quid erat cur non alicui alteri nescio cui tribuerem? cur non ex aliis potius exemplaribus lectori petendas relinquerem, nostram autem editionem illis non onerarem? quæ etiam caussa fuit cur aduersarias Sallustij & Ciceronis orationes, item ineptissimam illam sophistæ nescio cuius in Lucium Catilinam declamationem quæ Latroni falso adscribitur, prorsus omitti debere, si in rem typographi fuisset, plane iudicauerim. Contra vero cum alios etiam, non minimi in re litteraria nominis, viros accuratius cum suo agitantes animo ita censere meminissem, vt eam Sallustio, cui à veteribus libris tribui dicerent, adimi nollent: sententiam meam mutaui, iudiciumque tantisper sustineri volui, dum certius quid adferre, suoque auctori vindicare potero.

Populus Romanus. *liber Fabri & Briconeti*, populus Romanus vero. *sed omnis hæc periodus & à distinctione & à scriptura mirum in modum mendosa est.* item alia.] *editio Veneta anni* XIII. ita illa. *alij vero*, item illa. *locus, ni fallor, corruptus, neque à me emendari potis.* suæ quemque.] suæ, *abest à Fabri & Briconeti.* prætergressus.] *omnes libri*, prægressus. *simile vitium supra in fragmentis ex Seruio annotauimus.* bonus atque clemens.] *ita legendum coniieci, cum in editioni-* 209

tionibus esset, nouus atque clemens. *sæpe enim voces illæ mutuum locum occupant: & mox* malum *illi opponit. Coniecturam probat Vaticanus.* id euenit.] *Fabri & Briconeti*, id conuenit. ante omnibus te.] *emendaui*, ante te omnibus. *consentiunt libri.* componere bellum.] componere: quod bellum. *Vaticanus; quem in his historiarum libris reliquis bonitate præstare moneo.* ad hoc victores.] *Fabri & Briconeti*, ad hoc victoriæ. *sed Vaticani, quæ nostra est, longe melior. victores enim cum victis componit.*

110 Ergo omnes. *Fabri & Briconeti*, ergo omnes magna mediocris sapientia res huc vocat. *non satis intellego.* quæ corruptus animus iubebat.] *vetus editio*, quæ corrupto animo iubebat. *hinc scilicet vulgarem scripturam nasci. omnes manuscripti*, quæ corrupto animo iubebat. illa vt quã iustissima.] *Glareanus*, illa quidem vt iustissima. *Fabri & Briconeti*, illa quam iustissima. *pro nobis est Vaticanus.* quia compositurus.] *Vaticanus*; qui ea. *Fabri & Briconeti*, qui compositurus.

111 à multis. *Fabri & Briconeti*; in multis. *à Vaticano abest omnis præpositio.* atque anceps.] *ab operis est hæc menda. scribe*, & anceps. quam aliis ciues.] *Vaticanus; & vetus editio*, quam alij ciues. An qui me.] *Vaticanus*, haud scio an qui me. natura hostibus.] *Fabri*, natura nobis hostibusque nos. *Briconeti*, natura nobis hostibusque nosque maioresq.] *Vaticanus*, natura nobis hostibus, nosque maioresque. *subscripsit vetus editio: & nos nostrum punctum adiicimus.* sanguine sanguinem.] *Briconeti & Fabri*, sanguinem sanguine. expiando.] *iidem libri*, expianda. obliuio abstulit.] *Fabri & Briconeti*, obtinio: *vt & vetusta editio. quibus etiam omnibus abest illud*, abstulit. *itaque legitur*, obtinio interfecit Domitium Carbonem. *ego vero legendum coniicio*, obliuio abstulit, *illudq.* interfecit, *quod hic locum habere nullum potest; cum sequatur* interfectos, *vt glossema eijcio. nisi forte vtrumque verbum exturbari placet, &* obticeo, *pro* obtinio *scribi, hunc in modum:* An illa quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Sullanam increpabantur obticeo? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos neque in prœlio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos. *alij iudicent.* vastatio domorum.] *omnes libri*, domuum. à te victoriam. omnia.] *postremam vocem ignorant vetus editio. Fabri & Briconeti itaq dele à sententia, optime.* vtriusque vestrum arbitrio.] *scribe de libro Vaticano & Fabri*,

Vtrius vestrum arbitrio iniuriæ fierent. *scilicet inquit. id à vobis ciuilibus istis actum esse bellis, tuone an vero Pompeij arbitratu fierent iniuriæ.* quali quisque.] *Fabri*, quales quisque. gesserit.] *idem Fabri*, gesserint.

quale id sit. *omnes libri*, qualis sit. igitur sunt.] *Fabri & Briconeti*, firmanda igitur sunt vel concordiæ. & finem.] *coniunctionem*, &, *dele. vult enim vnicuique facultates suas & rem familiarem modulum sumtuum esse. accedunt libri.* 212

Si eadem.] *omnes libri*, in eadem. vti soles persuade.] *sic recte olim correxi. nam quod in aliis est*, persuade, *id rectum esse cui quæso persuaderi poterit?* ea vero.] *omnes libri*, ea vera. *vti supra*, ea vera atque simplex via. pacem concordiamque.] que *deest libro Fabri. & in Fabri & Briconeti est.* stabiluisse, *pro*, stabiliuisse; *vti etiam*, concesserim, *pro*, concesseris. maxime erectus.] *omnes libri*, maxime fretus. attingere nequit.] *Vaticanus*, attingere nequiret: decus demseris.] *Fabri & Briconeti*; decus ademseris. clarissimi viri.] *repone ex omnibus libris*, clari viri. item inuenissent.] *non*, inuenisset, *vti olim correximus.* quæ res.] *Vaticanus*, quæque res. magnis auctoribus.] *ita quidem Vaticanus*, *sed Fabri & Briconeti*, magnis auctionibus: *animo meo rectius.* eamque.] que *deest, Fabri & Briconeti.* exercitio.] *iidem libri pro* exercito. prouidendum est.] *adde vocem*, tibi, *de veteribus libris.* cum stipendiis.] cum *deest, Fabri & Briconeti: Vaticanus*, qui stipēdiis. verumtamen.] *scribe è manuscriptis*, verum enim. quæ meditata.] *Fabri & Briconeti*, edita pectore euolat: *cum quibus est Vaticanus. vulgo*, dicta pectore euoluat: *hinc fuere, qui legendum coniicerent*, meditata pectore euoluat. alia via perges.] *omnes libri*, perget. 213

Quia plerasque res.] *Sallustius Iugurthino*: fortuna pleraque rerum humanarum regit. *idem Catilinario*, fortuna omni in re dominatur. ea cunctas res, ex lubidine magis; quam ex vero celebrat obscuratque. militiæque.] *Briconeti*, domi militiæ. cognitum haberem.] *omnes libri*, cognitum habuerim. gloriæ accederet.] *Fabri*, gloriæ acciderit. aut ex fortuna.] *Fabri*, neque ex fortuna. per ceteros mortales.] *elegantissime Fabri & Briconeti*, sed per deos immortales. quod & prius defessi.] &, *suffragio veterum librorum excenturia.* virtute tua cogites.] *emenda ex Fabri & Briconeti*, virtute tua cogitas. accipe tu.] *omnes libri*, tu accipe de summa Reipublicæ.] *omnes libri*, de summa republica. *quam loquendi* 215 216

quendi rationem multis exemplis asseruimus, in castigationibus nostris Orationum Ciceronis in Catilinam. aut tu vera.] *induc, tu, quod abest à libris.* quia nihil maluit quam.] *Vaticanus, aliique libri manu scripti,* quia nihil eo maluit, quod tibi obesset. restituenda est.] *omnes libri*, restituendum est. Primum omnium.] *locus hic antea corruptissimus, iam ni fallor vtcumque constitutus. sic enim legebatur:* primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, iudiciis, senatoribus paucis tradidit plebs Romana. *quod autem animaduerterem eum de Pompeio loqui, factum hoc* Pompeio, *non,* plebi Romanæ *dedi. & pro,* plebes Romana, *scripsi,* plebem Romanam, *quod sæpe ex notis huiusmodi errores natos scirem, & hoc ipsa postularet sententia. libri manu scripti pro me testimonium dicunt.* nosque is.] *vulgo,* neque is. *optime Vaticanus,* ne æquis quidem. quod commodum est.] *scribe,* quos commodum est.

217 tametsi à Sulpicio.] *aurea correctio. ad quam veteres libri manu ducunt;* Lucius Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostiũ partes suas muniri intelligebat, tamen paucis interfectis ceteros beneficio quam metu retinere maluit. *peream si quis est qui sensum communem habet, & hanc scripturam cum alia quauis mutare vult.* Nunc cum Catone.] *duæ priores voces absunt à libris Fabri & Briconeti.* opportunissima.] *corrige vitium operarum, & scribe,* importunissima. nequiuerunt.] *Fabri,* nequiuere. *Briconeti,* nequiere. non gemitus virorum.] *Fabri,* non luctus, gemitus, virorum mulierum. commutare volunt.] *Vaticanus,* commutare nolunt, *recte: sic enim Sallustius frequenter loquitur, & alioquin vtroque idem significatur: eamque scripturam in vetere editione & libro Fabri, posterius obseruaui.* Scilicet neque.] *Vaticanus,* commutare nolunt si liceat: *Fabri,* commutare nolunt. f. *qua nota in eo libro,* scilicet, *notari solet. Vaticani scriptura aut vera est aut alioqui ea vox omnino omittenda.* Qui optatius.] *omnes libri, etiam antiquitus excusi,* quin optatius. *perspicue certum.* Communiatque.] *vetus editio,* communicatque. *Fabri, & Briconeti,* communicesque. *Vaticanam probo.*

218 Opes deminutæ.] *Vaticanus & Fabri,* diminutæ. Qui dominus erat & cunctis.] *antiqua editio,* cui dominus erat cunctis gentibus. *Fabri & Briconeti,* qui dominus cunctis gentibus imperitabat. *vulgarem scripturam, illiusque errorem,*

si tamen error est, fontem habere credo antiquam editionem.
Priuatam sibi.] *omnes libri*, priuatim sibi. Cum ea res.]
vulgo. & quæ mea res. *vetus editio*, imprudens sum quo meâ
res. *hinc scripsi*, cum ea res. *vetus scribendi ratio*, quom, *loco*
huic fraudi fuit. testantur libri veteres. Quæue tempesta-
tes.] *omnes libri*, quæque tempestates. in se committere.]
Vaticanus, in se admittere: *cuius scripturæ testimonium est*
quodammodo antiqua editio, in qua est, & mittere; *vitio ex* 219
pronuntiatione orto. Marco Liuio Druso.] *Fabri & vetus edi-*
tio, Marco Lubio; *inepte. sunt enim Drusi in gente Liuia. à Va-*
ticano abest, Liuio. *neque adesse necesse est. probat scriptorum v-*
sus. Auctores fierent homines.] *locus qui & ab interpun-*
ctione & à scriptura male habet. vetus editio, nisi ille auctores
fuerant se homines factiosi. *Fabri & Briconeti*, nisi illi aucto-
res fuerant sed homines factiosi. *tu scribe de Vaticano*, nisi illi
auctores fierent. sed homines factiosi, quibus dolus atque
malitia fide cariora erant, vbi intellexerunt per vnum homi-
nem &c. *non enim vult homines factiosos Druso in tribunatu*
rei alicuius auctores fuisse, sed nobilitatem. De Marco Liuio.]
& hic Vaticanus gentem omittit. Iuxta ac de se.] *Fabri &*
Briconeti, iuxta ac se. Existimauerunt.] *Vaticanus*, existi-
marunt. Contra eam nixi.] *Fabri & Briconeti*, contra eum
nixi: *Vaticanus & vetus editio*, contra eam nisi. Sua ipsius.]
interpone copulam, & lege ex libris manu scriptis, sua & ipsius
consilia disturbauerunt. Animum exercitato.] *Vaticanus &*
vetus editio, exercito. *fortasse si*, exserito. quoad res feret.]
Briconeti, Fabri, & vetus editio, quoad res referet. *Vaticani*
tueor: in quo etiam est, postremo tamen succumbit: *cum in*
iis quos laudaui, sit, succumbat. id adeo haud mirandum.]
Vaticanus cum vetere excuso, id eo haud mirandum. *Fabri &*
Briconeti, vox adeo, deest. 220

Vna & ardua.] *coniunctio* & *abest à Fabri & Briconeti;*
Vaticanus tamen agnoscit. Si neque prætor neque Consul.]
vetus editio, si vt neque prætor. *proxime à Vaticano. in quo est*,
sic vt neque prætor. *at in Fabri & Briconeti*, sic neque præ-
tor. vt cuique sors.] *Vaticanus*, vt cuique fors. Sed de ma-
gistratibus.] *abest à Vaticano & veteri impresso vox de.* for-
te centuriæ vocarentur.] *Fabri & Briconeti*, sorti centuriæ
vocarentur. ita coæquati.] *vetus editio & Fabri*, ita coæ-
quantur *alij*, ita coæquari. Nec ego magna.] *Vaticanus*,
hæc ego magna. *optime. sic apud Manilium emendaui lib.* 1.

Hunc mihi tu Cæsar patriæ princepsque paterque,
Qui regis Augustis parentem legibus orbem,
Concessumque patri mundum deus ipse mereris,
Das animum, viresque facis ad tanta canenda.

cum antea esset, Nunc mihi, &, canendum. *quorum posterius etsi more antiquo ferri potest, aliter tamen in libro ante sexcentos annos scripto exstare testatum omnibus esse volo.* Iniqui memorent.] *Fabri & Briconeti*, memorant.

121 Et stupor. *Fabri & Briconeti*, quia desidia, & inertia, stupor eos atque torpedo inuasit. *vti etiam vetus editio.* Alienam famam.] *omnes libri*, alienam famam bonam. Quippe cum domi.] *omnes libri*, quippe qui domi. per inertiam amiserint.] *Fabri & Briconeti*, per inertiam amiserunt. Sicut in statua.] *veteres editiones*, sicut instituto. *Fabri & Briconeti*, sicut instituo. *à vulgatis est Vaticanus. Petrus Pithoëus legendum putabat*, sicut in Staieno. *Iustus autem Lipsius, cum quo omnia mihi vincula sunt antiquissima necessitudinis*, sicut in statua. *quam suam coniecturam multis argumentis & in Variis & in Epistolicis confirmatam mihi, credo etiam aliis, omnino probauit.* Præter nomen.] *addunt vetus editio, Fabri & Briconeti*, bonum. Lucius Postumius & M. Fauonius.] *vetus editio*, L. Postumi. M. Fauoni. *Vaticanus*, L. Postumij & M. Fauonij. Superuacua onera.] *Vaticanus*, superuacanea. vbi salui pernenire visi sunt.] *vetus editio*: vbi salui peruenire vsi sunt. *Lipsius ingeniosa sane coniectura vitium tentauit tollere, legitque*, vbi salui peruenere, viri sunt. *corrige de Vaticano*: vbi salui peruenere, vsui sunt. *quam proxime à vetere editione.* Quoniam nunc vt mihi videor.] *libri etiam primitus publicati*, nunc quoniam sicut mihi videor: & *posterius, corrigendaque satis disserui. igitur ita corrige.* animum in litteris.] *peruersa scriptura & improba hominum ineptissimorum emendatio, in qua sententiæ nec pes nec caput, vt ille aiebat, vsquam apparet. sic enim ibi legitur*: sed animum in litteris, quod natura firmus erat, in laboribus habui. *vetus editio*, animum in litteris cogitaui quod natura firmius erat in laboribus habui: *neque sane aliter Fabri & Briconeti. scribe*, sed animum in litteris agitaui: quod natura firmius erat, id in laboribus habui. *docet Vaticanus.* Omnia regna, ciuitates, nationes.] *Fabri & Briconeti*, regna, item ciuitates & nationes. *malo Vaticani*, regna item ciuitates, nationes. *magis id Sallustianum.*

Eiusque consilia.]*Libri omnes*, consulta. ei consulebant.] 222
deest vox omnes, *quam codices manu scripti abesse nolunt.*
contra homines.]*omnes libri*, contra ea. ac arrogantia.] *Va-
ticanus*, simultas aut gratia. *Fabri, Briconeti, & vetus editio,*
vti eorum qui dominantur, simultas arrogantia fertur. *non in-
scite.* publicum existumant.]*omnes libri*, æstimant.

pleraque inscia.] *Pulcherrima sententia in mendo cubat. pri-* 223
mum, inscia, *libri nesciunt, & pro illo* insititio, insititia *scribunt.*
deinde vice illius, sententia, *Briconeti & Fabri habent*, sen-
tentias. *postremo Vaticanus cum iisdem illis conspirat: nisi quod
ibi*, sententia, *scribatur. fortasse an ita in Vaticano fuerit*, mul-
titudo pleraque insititia sit, sit eorum a metu libera. *posteriore
illo*, sit, *a librariis eiusmodi syllabarum geminationi non assue-
tis omisso. ceteroqui lege*; cetera multitudo pleraque insititia
sit, sententias eorum a metu libera. *sententia nihil imminuta
neque immutata.* strenuis & ignauis.] *Fabri & Briconeti*,
strenuis atque ignauis. dubium est.] est, *tollunt Fabri &
Briconeti.* sententiæ dicentur. illi superbiam.]*eleganter sup-
plent veteres libri*, nê illi superbiam. perlectis litteris decer-
nes.] *Vetus editio*, desineres. *corrige*, desideres. *quæ correctio a
membranis est.* quoque modo in multa.] *Vaticanus*, quoque
modo is in multa. distribuatur.] *Vaticanus*, distribuantur.
iudicia quoniam omnibus primæ classis. *Fabri & Briconeti*,
distribuatur. iudicia quoniam primæ classis *&c. pro quibus fa-
cit vetus editio.* & quamprimum.] & *abest Fabri & Brico-* 224
neti, item à vetusta editione. adiuuetur.] *alij*, adnitetur.
gloria clariorem.] *error operarum. scribe*, gloria cariorem.
summam discordiam.] *atqui iam res Romana, sublata omni
discordia, in vnius ditionem concesserat. scribe igitur*, secordiam.

insomniis excitus.] *ita Vaticanus & vetus editio. at Fabri
& Briconeti*, in somnis. *solent antiqui i longam pro gemina po-
nere. diximus in epistola Mithridatis. adde quod in eadem editio-
ne est*, exercitus, *pro* excitus. atque amens.] *vetus editio*, atq.
ea mens. *videtur vox superesse.* minime inuisi.] *vetus editio*,
inuisire. *Fabri & Briconeti*, inuisiri. *noue. Vaticanus*, inuisier.
*è quo videtur vulgare illud, inuisire, traiectione litterarum pro-
manasse.* diuersa præmia.] *Fabri & Briconeti*, diuisa. *neque
secus Vaticanus.* interea forte ea.] *Briconeti & Fabri*, inter-
ea dum ea.

IN SALLVSTII DECLAMATIONEM IN CICERONEM.

227 Cuius nulla pars corporis. *Eadem sunt in Oratione ad Cæsarem de rep. pag. 221.* An L. Domitij magna vis est? cuius nullum membrum à flagitio aut facinore vacat; lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. *igitur illa iisdem verbis expressit, aut potius inde mutuatus est istarum declamationum auctor: quas eo magis nec Sallustij nec Ciceronis esse apparet.*

IN DECLAMATIONEM CICERONIS.

Patrimonio non comeso, sed deuorato. *Sumsit hæc quisquis tandem ille fuit qui hanc declamationem tam liberaliter Ciceroni dedit, à Didymo: quem de Sallustio scripsisse*, comesta patrimonia, *Diomedes auctor est. quem locum mihi indicauit Franciscus Pithoeus vir humanissimus & liberaliore iuris prudentia aliisque humanitatis artibus ornatissimus.*

DOCTORVM VIRORVM, QVI IN C. SALLVSTIVM CRISPVM SCRIPSERVNT, NOMINA.

Laurentius Valla in bellum Catilinarium Commentarium.
Omnibonus Leonicenus in bellum Catilinarium Commentarium.
Iacobus Bononiensis in Catilinam & Iugurtham Annotatiunculas.
Bartholomæus Zanchus in bellum Catilinarium Commentarium.
Ioannes Chrysostomus Soldus in bellum Iugurthinum Commentarium.
Vincentius Castilioneus in bellum Catilinarium & Iugurthinum Commentarium.
Iodocus Badius Ascensius in bellum Catilinarium & Iugurthinum Commentarium.
Ioannes Riuius Atthendoriensis in C. Sallustium Crispum de coniuratione Catilinaria, deque bello Iugurthino Castigationum lib. II.
Henricus Glareanus in coniurationem Catilinæ, bellum Iugurthinum, Sallustij orationem contra M. Tullium Ciceronem, & Ciceronis orationem contra Sallustium Annotationes.
Cælius Secundus Curio in Sallustij bellum Iugurthinum Annotationes.
Aldus Manutius Paulli F. in C. Crispi Sallustij Catilinam & Iugurtham Scholia.
Cyprianus à Popma in C. Sallusti Crispi bellum Catilinarium & Iugurthinum Emendationes.
Ludouicus Carrio in Sallustij Histori as Scholia.

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM.

Aristo-

D.

Egestas,

Hercu-

capit,

Lex

M.

T.

Tribuna-

FINIS.

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm